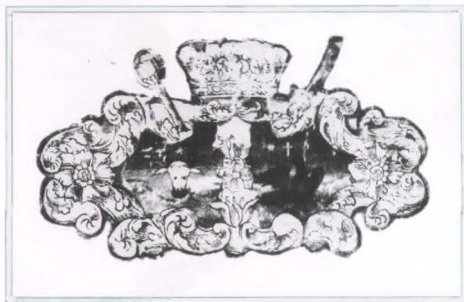

BULETINUL

COMISIEI

MONUMENTELOR ISTORICE

București
1999

<http://patrimoniul.gov.ro>

Coperta I: Hrisovul lui Nicolae Constantin Mavrocordar, domnul Țării Românești, de întărire a unei hotărâri a Divanului, 1741 (Arhivele Istorice Centrale, Suluri 17).

Coperta IV: Mănăstirea Humor. Foto: Alexandru Florescu

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Anca Brătuleanu
Peter Derer
Ștefan Gorovei
Eugenia Greceanu
Sergiu Iosipescu
Ioan Istudor
Dan Mohanu
Cezara Mucenic
Paul Niedermaier
Constantin Pavelescu
Andrei Pippidi (președintele colegiului)
Marius Porumb
Tereza Sinigalia
Georgeta Stoica
Aurelian Trișcu

REDAȚIA:

Redactor-șef: **Doina Florea**
Redactor: **Maria-Elena Negoescu**
Secretar de redacție: **Dragoș Ardelean**

**Comisia Națională
a Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice**

BULETINUL

**COMISIEI NAȚIONALE
A MONUMENTELOR, ANSAMBLURILOR
ȘI SITURILOR ISTORICE**

Nr. 1-4/1999

Anul X

<http://patrimoniul.gov.ro>

SUMAR

MONUMENTE, ANSAMBLURI, SITURI – ATITUDINII ȘI MENTALITĂȚI

- OLIVER VELESCU, *Intenția de demolare a Coloanei Infinitului (1951) sau cum au devenit sculpturile lui Brâncuși de „Inspirație Folclorică”* 5

COMUNICĂRI ȘI RAPOARTE DE CERCETARE

- ANCA BRĂTULEANU, *Ansamblul de la Coțofenii din față, Dolj, Studiu istoric – arhitectural (raport preliminar)* 17
- DANA MIHAI, *Materiale și tehnici de construcție documentate arheologic în grupa monumentelor religioase și civile din Țara Românească, sec. XVI–XVII* 29
- RALUCA IOSIPESCU, SERGIU IOSIPESCU
Ansamblul caselor domnești brâncovenesti de la Potlogi 40
- PETRE MUNTEANU-BEȘLIU, *Fortificațiile medievale de la Tâlmăciu și Turnul spart, Raport arheologic preliminar* 47
- ZENO K. PINTER, MARIAN I. ȚIPLIC, *Cercetările arheologice de la biserica Sf. Nicoale din Hunedoara* 60
- RALUCA IOSIPESCU, SERGIU IOSIPESCU
Castelul Bethlem – Criș, jud. Mureș, Raport de cercetare arheologică 68
- CRISTIAN MOISESCU, *Din nou despre Tismana* 80
- CRISTIAN LUCA, *Activitatea ctitoricească a lui Petru Cercel (1583–1585), Expresie a unei politici culturale consecutive* 93
- RUXANDRA NEMȚEANU, *Fostele clădiri ale Legației austro-ungare (str. Dem. Dobrescu, nr. 7–9). Studiu istoric – arhitectural* 102

IZVOARE

- ELENA PLOȘNIȚĂ, *Despre un centru de cultură al Basarabiei interbelice* 131

LEGI, REGULAMENTE, NORMATIVE

- FLORIN DOBRESCU, *Situația patrimoniului în Austria* 138

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- ANCA BRĂTULEANU, *Raport privind participarea la UNESCO World Heritage Regional Thematic Meeting, Bialystak, Polonia, 29 septembrie – 4 octombrie 1999* 141
- SIMPOZIONUL, *„Concepte și tehnici de restaurare” Focșani 26–29 Mai 1999* . . . 142
- SABIN ADRIAN LUCA, *Descrierea cercetărilor arheologice sistematice de la Turdaș-Luncă – campaniile de cercetare sistematică ale anilor 1992–1995* 171

RECENZII

- CEZARA MUCENIC, *Povestea caselor. București – orașul pierdut* 186

COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE (1892–1948)

- IULIU ȘERBAN, *Inventar arhivă – S–Z* . . . 189

INTENȚIA DE DEMOLARE A COLOANEI INFINITULUI (1951) SAU
CUM AU DEVENIT SCULPTURILE LUI BRÂNCUȘI DE „INSPIRAȚIE FOLCLORICĂ” *

În ziua de 7 martie 1951 Secția de Gospodărie comunală și industrie locală a Statului Popular de subordonare regională al orașului Târgu-Jiu trimitea Ministerului Afacerilor Interne, Departamentul Gospodăriei Comune și Industriei Locale, o adresă cu următorul text:

„Intrucât orașul Tg. Jiu a moștenit de la vechile regimuri burghezo-moșierești diferite monumente așezate fără nici o estetică pe raza orașului și fără să aibă un rol bine definit pentru culturalizarea poporului, așa cum de exemplu se află și o coloană metalică introdusă în fundament de beton și situată în partea de est al orașului, în noul parc creat în cursul anului 1937 [...]

Ținând seama că această coloană prin materialele rezultate din demontarea ei ar putea folosi la alte lucrări edilitare de primă necesitate a-i (sic!) orașului Tg. Jiu, vă rugăm a ne da cuvenita aprobare pentru dărâmarea ei, materialele feroase rezultate putând fi predate Of. D. C. A. din localitate...”¹

Așadar „o coloană metalică”, „fără nici o estetică” și care nu avea „un rol definit în culturalizarea maselor”.

Adresa sun citată sosită în București „a stărnit valuri”. Urmările documentului venit de la Tg. Jiu vor fi prezentate în cele ce urmează, nu însă înainte de a reaminti că ansamblul memorial ridicat de Constantin Brâncuși între anii 1937–1938 în orașul de pe Jiu a stărnit proteste încă din timpul edificării lui. Susținut de Aretia Tătărescu și de cercul de doamne grupale în jurul ei, Brâncuși și-a văzut de munca sa, conștient că piesele componente ale ansamblului, în care urma să includă și biserica trebuiau să evoce moartea eroică, dar și trăirea veșnică a celor căzuți în luptele purtate aici în anul 1916. Principiile sale estetice, bine cunoscute astăzi, au venit în acei ani în contradicție cu „cadavrele de piatră” (expresia îi aparține lui Brâncuși) prin care erau comemorați oamenii de seamă

Această comunicare a fost prezentată la Simpozionul internațional „Fenomenul totalitar în Europa de Est” organizat de Academia Română, Institutul Național pentru Studii Totalitarismului, în zilele de 11–12 decembrie 1998 la Carcul Militar Național București, cu titlul: „Un exemplu de mentalitate proletcultistă: proiectul de demolare a Coloanei Infinitului, 1951–1952”. Sub o formă prescurtată textul de față a fost publicat în revista „A. D. Arhitect – Design” VII nr. 8(92), 2000, pag. 14–17.

¹ Documentele la care se fac referiri în această comunicare formează dosarul, nr. 9314. Corespondența, propunere demolare Coloana Infinitului 1951–1952 din Arhiva Direcției Monumentelor Istorice, fondul Comisia Științifică a Academiei... Ele sunt inedite și se publică aici în Anexă pentru prima dată. În fragmentele citate, s-a respectat „ortografia” din originale.

și eroii patriei. Este cunoscut, între altele, că în anii '30 i se respinge lui Brâncuși proiectul său pentru statuia lui Gheorghe Lazăr din București. Sculptorul a înțeles perenitatea mesajului dascălului ardelean venit în anul 1817 la București. Dorința sa a fost să intruzeze acest mesaj într-o fântână din care să țâșnească apa, simbol al cunoștințelor care se răspândesc continuu. Ceva asemănător s-a întâmplat și la Târgu Jiu.

Ansamblul schițat de Brâncuși nu a plăcut edililor gorjeni, care „ar fi vrut o poartă gigantică. Columna infinitului li se părea derizorie [...] „Aducea cu cele țărănești de la cerdacuri sau porți socotite banale [...] Masa cinei nupțiale, zisă a tăcerii, nu avea dimensiuni grandioase sau măcar impozante. Nu slau țărani pe ciuci în jurul mesei prin colibe lor nenorocite. Edili ar fi dorit scaune cu speteze înalte, dăltuite în marmură, și o masă florentină, Biedermaier, englezească sau Napoleon al III-lea”².

Dar anii trec, ansamblul de la Tg. Jiu trăiește în mijlocul parcului anume creat. Sculptorul, prin operele sale lucrate la Paris, în atelierul său din Impasse Ronsin, cucereste celebritatea. Operele sale, prezente în foarte numeroase expoziții, își găsesc locul în prestigioase colecții particulare și în muzee consacrate. Apar albume, monografii, studii, articole. În România ultimul studiu privitor la Brâncuși apare în anul 1945, când Petre Pandrea îi consacră un important capitol în volumul „Portrete și controverse”. România este cuprinsă de întineresc comunismului. Asupra lui Brâncuși ca și a altor români de seamă se așterne valul tăcerii, fiind amintiți doar pentru a fi insultați în public timp în care, în 1950, lucrurile lui Brâncuși puteau fi admirate în nu mai puțin de cinci expoziții deschise pe două continente.

O bună sursă pentru a se cunoaște istoria celor întâmplate în anii „primului cincinal”, adică 1950–1955, în lumea artistică este jurnalul istoricului de artă Petre Oprea³. Impunerea „realismului socialist” în artele plastice s-a făcut atât prin măsuri administrative, cât și prin încurajarea materială a acestora care au acceptat să „să creeze” în spiritul ideologiei comuniste.

În anul 1950 se deschide la Muzeul de Artă, Galeria Națională unde Brâncuși era prezent cu două lucrări din tinerețe: „Somnul” (1908) și „Portretul pictorului Dărăscu” (1909). Dar pentru a înțelege atmosfera epocii, sunt de amintit destituirea, în luna

² Petre Pandrea, Brâncuși. *Aminții și exegeze*. București, 1967, pag. 35, capitolul „Brâncuși și edilii gorjeni”

³ Petre Oprea, *Contact cu arta*, București 1994.

în iunie 1950 a pictorului Lucian Grigorescu din funcția de director al Direcției Artelor Plastice din cadrul Comitetului pentru Artă, sub învinuirea că, fiind un adept al impresionismului și se purta prea îngăduitor cu artiștii „nonconformiști”. Noua conducere trebuia să depună „multă energie și eforturi pentru atragerea artiștilor în cadrul imperativelor marxist-leniniste”⁴.

Se înființează în același an Uniunea Artiștilor Plastici, pictorilor și sculptorilor cerându-li-se „compoziții cu temă”. La vremea aceea – scrie Petre Oprea – Theodor Pallady, considerat de toți „cel mai mare artist în viață, era stindardul nemulțumirilor față de îndrumarea îngust-tutelată”. Întâmplător, sau nu, pictorul Pallady este ridicat de miliție, acuzat de spionaj pentru că îmbracă „nonconformist” (ca toți pictorii de altfel) făcea schițe în Cișmigiu, neavând „permis” de a picta⁵ (l).

La „Expoziția de Stat” care înlocuia Salonul Oficial, deschisă la 3 iunie 1952, lucrările de pictură cele mai apreciate de oficialități și apoi achiziționate la prețuri foarte bune au fost: Iser, „Portretul Iovarășului Gh. Gheorgiu-Dej”; Miklossi, „Grivița 33”; Teodor Harșia, „Judecata chiaburilor”; O. Angheluță, „Învățând de la maeștrii sportului sovietic”, ca și altele cu subiecte asemănătoare. „Sculptura este la pământ” înseamnă Petre Oprea. „Nu sunt luați în seamă vârstnicii: Comeliu Medrea, Ion Jalea, Oscar Han... Te îngrozește pădurea momăilor mute de ghips”. Au fost laudate lucrările lui C. Baraschi, „Lenin și Stalin la Smolnăi”; Csorvasi, „Partizani coreeni” și altele asemănătoare. În aceleași zile – iunie 1952 – la plenara Uniunii Artiștilor Plastici, pictorul C. Baba este criticat că „poește oamenii”, folosind în arta sa metode expresioniste. Pentru „altitudinea și pictura lor cu puternic iz burghez” sunt criticați pictorii Lucia Grigorescu, H. Catargi, Nutzi Ancontz, Al. Pheobus și Lucian Bălescu. În fine, mai amintim și plenara aceeași Uniuni din 5 aprilie 1954, dedicată „luptei împotriva formalismului”, unde sculptorul Ion Viasiu a fost „vedeta negativă nr. 1”. Sunt apreciate, în schimb, pictura lui O. Angheluță, „Repararea cuptorului de la Reșița”, și sculptura lui Iosif Fekete, „Instruirea de noi cadre tehnice la fabrica Înfrățirea”⁶.

Ideologii de serviciu aplică politica comunistă în domeniul artelor și condamnă în termeni vehemenți „decadentismul burghez al anilor 1920–1944”. Iată de pildă ce se putea citi în „Știința”, din iulie 1954: „Ca o monstruoasă plantă parazită, cultura burgheză

reacționară lîndea să acopere și să înăbușe tol ce era curat și luminos. Doborând de la putere clasele exploatare și aruncând literatura și arta decadentă la lada de gunoi a istoriei, clasa muncitoare și partidul ei au salvat cultura poporului nostru de grava primejdie de a deveni sterilă, de a se rupe de viață”⁷.

Aceleași idei dar prezentate mai disimulat le găsim transpuse și în studiul lui George Oprescu dedicat sculpturii românești. Tratănd tema sculpturii moderne, academicianul istoric de artă amintește de „lupta moderniştilor împotriva trecutului clasic, împotriva tradiției realiste – o cale care conduce la un nihilism total, un nihilism care implică revolta contra naturii și vieții. Moderniștii „concep sculptura nu ca mijloc de cunoaștere a vieții, ci ca creație arbitrară a obiectelor care sunt un rezultat al imaginației lor”. Citim mai departe: Constantin Brâncuși a fost „unul din cei mai străluciți exponenți ai sculpturii moderne”. Mai aflăm că „în același spirit – al modernismului, așa cum îl vedea Oprescu – s-a „produs” și Coloana „Infinită”. În fine: la sfârșitul vieții Brâncuși păstrează lîna gândirii abstracte, producând acele curioase, vag figurative sau nonfigurative, forme care sunt cunoscute în lumea întreagă”⁸ (l).

În acest context extrem de nefavorabil, intențiile demolatoare ale editilor de la Tg. Jiu erau realtente un potențial pericol, mai ales că precedente asemănătoare, la fel de nocive, au fost în București și în toată țara. Este de altfel cunoscută campania de demolare a statuiilor între anii 1948–1955, fără nici un respect pentru mesajul lor sau pentru artiștii creatori ca Mestrovici, Dubois și mulți alții.

Adresa Sfatului Popular venită de la Tg. Jiu „pune pe jar” autoritățile bucureștene. Ministerul de Interne ezită să autorizeze demolarea „coloanei metalice”. Se recurge atunci la temporizare prin „plimbatul hârtiei”. Sosită la 17 martie 1951, adresa în cauză este trimisă la 20 martie la Comitetul pentru Artă de pe lângă Consiliul de Miniștri, unde din 24 martie este „înjunată” până la 30 iunie 1951. Aici, la „Artă”, s-au cumulat între timp și alte cereri de „strămutare”. Astfel într-o adresă din 30 iunie sunt amintite „monumentul comemorativ” din gara Predeal și stema fostului județ Argeș, montată pe frontonul liceului din Pitești. Arhitectul Horia Teodoru, fost vechi și devotat funcționar la nu de mult desființata atunci Comisie a Monumentelor Istorice, care seamnează pentru șeful

⁷ Nestor Ignat, *Cu privire la valorificarea moștenirii culturale*, în „Știința” nr. 3026 din iulie 1954.

⁸ G. Oprescu, *Rumanian Sculpture*, Bucharest, 1957, pag. 98–102. După „reconsiderarea” lui Brâncuși, G. Oprescu își schimbă părerea. El se oferă chiar să ajute la organizarea expoziției din 24 decembrie 1956, iar apoi, în decenii următoare, va scrie articole despre Brâncuși, evitând formulările din anii '50. A se vedea în acest sens articolele din revista „Arta Plastică”, 1963, nr. 10–11, republicat în 1966 în culegerea *Scriseri despre artă*, pag. 121, și în *Considerații asupra artei moderne*, București, 1966, pag. 89.

⁴ *Idem*, pag. 18.

⁵ *Ibidem*, pag. 20 și 31. Prin Legea nr. 128 din 4 martie 1948 se introduc regulamente privind executarea de fotografii și lucrări de artă plastică în spații publice. Aceste dispoziții se înăspresc printr-un nou decret nr. 204 din 25 mai 1954 potrivit căruia lucrările artistice executate chiar și în „spații culturale” erau permise numai cu „înviuțirea conducătorului instituției respective (art. 5 din decret). Restricțiile se înmulțesc în anul 1958 și 1964.

⁶ *Ibidem*, pag. 52, 55, 76–77.

serviciului „Artelor Plastice”, trimite la rândul său, la 30 iunie 1951, spre avizare întreaga „documentație” la Academia R.P.R., Comisia Științifică a Muzeelor, Monumentelor Istorice și Artistice. La Academie, problema urma să fie dezbătută în ședința comisiei, după 1 septembrie 1951.

Se pare că și Academia ezita să-și asume singură răspunderea demolării Coloanei Infinitului de la Tg. Jiu și de aceea cere părerea Comitetului pentru Artă. Cu alte cuvinte, „Arta” cere avizul Academiei, iar aceasta, „ca să se acopere”, cere avizul de la instituția care i-a cerut avizul (I). În fine, la 5 ianuarie 1952 i se aduce la cunoștință Academiei „că Comitetul (sic!) pentru Artă, în urma cercetărilor făcute, a ajuns la concluzia că această lucrare, putând fi considerată ca o operă decorativă inspirată din formele artei populare din regiune, poate fi menținută ca atare”. Acest text, redactat de arhitectul Horia Teodoru (se vede siglele T.H.), ajunge la Academie, care răspunde „Artei” la 18 ianuarie 1952 cu aceleași cuvinte ca cele din adresa primită, după cum urmează: „vă aducem la cunoștință că întrucât Dvs. ați constat că această lucrare «este o operă decorativă, inspirată din formele artei populare din regiune și merită a fi menținută ca atare», Academia și-a însușit acest punct de vedere și cere să se comunice la Tg. Jiu că această coloană nu trebuie distrusă, ci conservată, fiind un monument de artă”. Iscălește: academician Constantin Moisil.

Astfel se încheie episodul birocratic – în sensul propriu al cuvântului – prin care s-a salvat de la distrugere Coloana Infinitului. A fost meritul personalităților de la Comitetul pentru Artă și de la Academia R.P.R. care au reușit păstrarea acestei opere de artă, fapt pe care îl consemnăm aici. Mai trebuie amintit că, în acei ani când la Academie se lucra la întocmirea „Listei monumentelor de la cultură”, opera lui Brâncuși de la Tg. Jiu a fost inclusă în respectiva listă, obținându-se astfel și protejarea ei prin lege. Astfel, în Holărărea Consiliului de Miniștri nr. 1160 din 23 iunie 1955, privind declararea de monumente de cultură a unor monumente arheologice, de arhitectură, de artă și istorice”, la capitolul Monumente de Artă Plastică, la pozițiile 245 și 246, au fost incluse aceste opere după cum urmează:

- Tg. Jiu. Parcul orașului;
- Arcul de triumf și diverse lucrări artistice decorative de Constantin Brâncuși;
- Coloana decorativă de inspirație populară din metal de C. Brâncuși⁹.

Dar în spatele acestei activități administrative-birocratice au stat însă înalte interese politice. În acei

⁹ Lista monumentelor de cultură de pe teritoriul R.P.R. București, 1956, pag. 155.

ani, când „lupta pentru pace” era una din principalele obiective ale politicii externe ale Cominformului, în paralel cu crearea Tratatului de la Varșovia (11 mai 1955), guvernul român promovează pentru „exterior” o politică a destinderii, miza fiind admirea României în organisme internaționale. În acest scop se emit, la 27 iunie și 25 septembrie 1955, două decrete de amnistie, cu termen 30 decembrie 1956, pentru românii din exil care se vor întoarce în țară până la data amintită. La 12 decembrie 1955 ia ființă Comitetul Național pentru Repatriere, care avea și un organ de presă propriu, „Vocea Patriei”. O amnistie foarte modestă are loc în preajma Congresului al VII-lea al P.C.R., ținut între 26 și 28 decembrie 1955. La 14 decembrie 1955, România a fost primită în Organizația Națiunilor Unite. La 17 aprilie 1956 își încetează activitatea Cominformul, al cărui sediu era la București și, în fine, la 27 iulie 1956 România devine membră UNESCO.

Conjunctura politică sus evocată a contribuit și ea la împiedicarea inițiativei celor de la Tg. Jiu de demolare a Coloanei Infinitului.

În această atmosferă politică, autoritățile comuniste montează în anii 1956–1957 „o adevărată operațiune de seducere a lui Constantin Brâncuși în vederea revenirii sale în țară, soldată însă cu un răsunător eșec”¹⁰. La 12 aprilie 1956 Constantin Brâncuși lasă prin testament Muzeului de Artă Modernă din Paris toate lucrările din atelierul său din Impaner Rossin.

În acest context politic, sunt interesante relatările lui Petre Oprea¹¹ privitoare la starea de spirit care domnea în cercurile artistice din București în anii 1955–1956. Artiștii plastici au opus continuu o rezistență ideologică „realismului socialist”.

Un prilej de manifestare publică a prilejuit-o moartea pictorului Henri Matisse (noiembrie 1954). Luându-se ca pretext faptul că pictorul era unul din semnatarii „Apelului pentru pace”, s-a cerut ca Matisse să fie comemorat într-o adunare publică deschisă, și nu într-o ședință restrânsă la Academie. Scopul nemărturisit era de-a se face cunoscute în public valorile artei moderne contemporane, urmărindu-se și „reabilitatea” lui Theodor Pallady.

În ambianța politică sus amintită, a „destinderii”, în lumea artistică românească au loc evenimente cu un deosebit răsunet pentru acei ani. Astfel, la 11 iulie 1956, se deschide expoziția retrospectivă Th. Pallady, o recunoaștere târzie, artistul, la cei 85 de ani, fiind pe patul de moarte. Un alt eveniment me-

¹⁰ Ovidiu Bozgan, *Un emisar nu tocmai insolit*, în „Arhivele Totalitarismului”, an. VI, nr. 10–20; 2–3/1998, pag. 154. Brâncuși a obținut în 1952, la unu, cetățenia franceză.

¹¹ Petre Oprea, *op. cit.*, pag. 94, 120, 129

morali a fost deschiderii expoziției sculptorului G. D. Anghel, la 6 octombrie 1956, care s-a bucurat de un mare succes de public, Anghel fiind considerat unul din liderii rezistenței anticomuniste pe tărâmul artei și culturii în general.

În aceiași vreme, în luna august, un comitet cetățenesc de inițiativă din Chicago îi cere lui Constantin Brâncuși să proiecteze o Coloană fără sfârșit din oțel, înaltă de 125, 5 m. Sculptorul, deșo la o vârstă înaintată se entuziasmează și dorește să o facă de 400 m. Dacă va fi realizată din oțel silevit – scrie Brâncuși – „ea va fi una din minunile lumii”.

Revenind la cele ce se întâmpla în țară, semnalăm că în aceiași lună august 1956 s-a deschis, pentru public, la Muzeul de Artă din Craiova în sala Oglinzilor: „Colecția Constantin Brâncuși”. Numărul pe octombrie 1956 al revistei „Tânărul Scriitor” are pe copertă portretul lui Brâncuși, desen de Florica Cordescu-Jebeleanu. Următoarea manifestare artistică cu un pronunțat caracter politic a avut loc la 24 decembrie 1956. A fost data la care s-a deschis la Muzeul de Artă din București o primă, foarte mică expoziție cu operele lui Brâncuși (13 piese) intitulată „expoziție omagială”. Parte din operațiunea de „seducere” sus amintită, pretextul expoziției a fost împlinirea de către artist a vârstei de 80 de ani, ceea ce, de fapt, se întâmplase cu mult înainte, la 21 februarie. Sculptorul se va stinge din viață la 16 martie 1957. Ea a fost considerată a fi „prima expoziție personală Brâncuși din Europa” (B. Brezianu, 1974).

Desigur, după regulile acelei epoci, expoziția trebuia să aibă și o justificare ideologică. Pentru a o înțelege, reamintim adresa Sfatului Popular din Tg. Jiu din anul 1951 și corespondența pe care a provocat-o. Aceasta pentru că ceea ce s-a scris în hârtiile schimbate între Consiliul pentru Artă și Academia R.P.R., ideile cuprinse în respectivele acte, vor face „școală” în publicațiile care vor urma după „reconsiderarea” lui Brâncuși, începută cu micro-expoziția sus amintită. Cu alte cuvinte, din punctul de vedere al istoriei, al cronologiei, ideile care definesc opera lui Brâncuși ca fiind de sorginte populară se regăsesc pentru prima dată în actele din anul 1952 și care se publică aici în anexă.

O dată cu expoziția de la sfârșitul anului 1956 începe o perioadă nouă în procesul de „valorificare a moștenirii culturale”. „Mult hultul devine sărbătoritul” scrie Petre Oprea în Jurnalul său.

Revenind la documentele prezentate, la conținutul lor, înțelegem că mesajul original, cel mistic, patriotic și artistic, al operelor brâncușiene din parcul de la Tg. Jiu este trecut sub tăcere, eludat. Desigur există o relație între stâlpii funerari din satele Gorjului și Coloana Infinitului, dar ei au fost preluați de artist tocmai pentru mesajul lor spiritual. Demn este de a reaminti în acest context că în viziunea lui Brâncuși, modele erau mătâanii. Dimpotrivă, acestor piese li s-a dat în anii 1950

o nouă identitate materială: „piese de artă decorativă, de inspirație populară”.

Această ultimă sintagmă, „inspirație populară”, poate fi regăsită în toată exegeza brâncușiană românească produsă în anii regimului comunist. Acesta a fost temeiul „reconsiderării” artistului, iar rădăcinile acestei teze se găsesc în rezoluția plenerii Uniunii Artiștilor Plastici din 15 mai 1952, desfășurată cu participarea activă a artiștilor sovietici Rešetnikov și Nedosșin. Din tezele emise atunci spicuim: „dușmanul principal al artei realiste este formalismul” sau „ocolirea forme naționale, altitudinea cosmopolită, de dispreț față de specificul național, față de viața poporului muncitor este o atitudine dușmănoasă”¹². La acestea se adaugă și preceptele esteticilor marxist-leniniste: „calea formalismului” în artă „nu este cătuși de puțin legată de idealul estetic, adică de conținutul uman al artei, de preocupare pentru perfecționarea omului și a vieții sale”¹³. Așa se înțelege de ce opera lui Brâncuși „nu avea – în opinia artiștilor de la Tg. Jiu – un rol bine definit pentru culturalizarea poporului” și de ce la București – unde cunoscut fiind renumele și prestigiul mondial al lui Brâncuși – trebuia salvată opera sa, unica soluție fiind „încadrarea” ei în arta populară¹⁴. Exagerările nu au întârziat să apară. În 1964 Petru Cornarnescu scria în Jurnal de Genév că opera sculptorului este o „mărturie implicită a asimilării unor vechi tradiții autohtone”. Pentru Valeriu Răpeanu, Brâncuși este „expresie a mitologiei naționale” pentru că „sufletul popular nu reprezintă un univers static, ci unul care conține toate datele înnoirii artei”¹⁵.

Într-un eseu dedicat sculptorului, Mircea Deac citează un articol apărut într-o revistă americană din anul 1961 în care „Coloana fără sfârșit” este definită „ca un simbol al infinitului, în formă materială” iar concluzia eseistului român este că „Brâncuși nu poate fi închis în formule”¹⁶. Necuprins în mrejele ideologiei național-comuniste, la același coloziu din octombrie 1967, criticul de artă Werner Hofmann, luând cuvântul la „Discuții”, așează opera lui Brâncuși în contextul artei contemporane a artistului. Iată ce a

¹² Petre Oprea, *Jurnalul unui inspector la Direcția Artelor Plastice (1957–1958)* București, 1996, pag. 8. Un fenomen identic s-a petrecut și în Basarabia. „Momentul folcloric-păgunist” este prezentat documentar și cu competență în cartea lui Vladimir B. „Artă și ideologie...” Chișinău, 2000, pag. 20–21.

¹³ *Bazele estetice marxist-leniniste*, București, 1961, pag. 311. (Traducere după ediția sovietică din anul 1960).

¹⁴ Pentru a înțelege rolul sintagmei „artă populară” ca subterfugiu, ca formă de salvare a unor opere de artă, cităm dintr-un articol al mitropolitului Filimon intitulat „Comorile de artă bisericească”. Acestea sunt definite ca „odrasii ale duhului nostru popular și ale iscusinței fără pereche din trecutul românesc” (Mitropolia Olteniei” VI, 1956, nr. 1–3, pag. 7).

¹⁵ *Colocviu Brâncuși* (13–15 octombrie 1967), București, 1968, pag. 173.

¹⁶ Mircea Deac, *Cazul Brâncuși. Eșeu de caracterologie plastică*. (Spațiul și lumina) în culegerea „Colocviu...” sus amintită, pag. 122.

ce a spus acest critic: „Eu cred că, insistând prea mult asupra izvoarelor folclorice ale operei sale, scoatem pur și simplu această operă din acel „frame of reference”, din acel cadru de referință, cum spun englezii, din care arta sa capătă valoare proprie. Pentru a măsura ceva, trebuie întotdeauna o scară a valorilor, și nu vreau prin aceasta să micșorez importanța artei dumneavoastră folclorice, însă știți, tot atât de bine ca și mine, că Brâncuși depășește cu mult acest cadru foarte larg, și în această depășire, în această libertate de acțiune rezidă misterul artei sale; și pentru a putea măsura aceasta, importanța sa, aportul său, trebuie să-l punem în context nu cu artiști anonimi din țara sa, ci cu situația europeană în care s-a aflat în cea mai mare parte a vieții”¹⁷.

¹⁷ În aceeași culegere sus citată, pag. 152.

Opinia acestui critic de artă este, se pare, cea care corespunde adevărului istoric, adevăr eliberal de dogmatismul marxist și de spaima comuniștilor de ceea ce ei au denumit cosmopolitism.

Brâncuși nu și-a renegat niciodată naționalitatea, credința ortodoxă și originea țărănească. Dar toate acestea nu l-au împiedicat să fie, prin arta sa, în fruntea avangardei artistice universale. Originea folclorică a operei sale este o „găselseniță” comunistă însușită și de curentul naționalist.

OLIVER VELESCU

R. P. R.
SFATUL POPULAR DE SUBORDONARE REGIONALA
AL ORASULUI TARGU-JIU

Sectiunea Gosp.C-iale si Ind.Locale

Adresa :

MINISTERUL AFACERILOR INTERNE
DEPARTAMENTUL GOSP.C-IALE SI IND.LOCALE
BUCURESTI

№ 3877 din 7 Martie 1951

Întrucât oraşul Tg. Jiu a moştănit de la vechile regimuri burghezo-moşteni diferite monumente ascuţate fără nici o estetică pe raza oraşului şi în special un rol bine definit pentru realizarea poporului, aşa cum de exemplu este şi o coloană metalică introdusă în fundament de beton să situate în partea de Vest al oraşului, în noul parc creat în cursul anului 1937.

Întrucât seama ca aceasta coloană prin materialele rezultate din demontarea ei să se poată folosi la alte lucrări de mare de primă necesitate în oraşul Tg. Jiu, rugăm a se da cuvenita aprobare pentru dăruirea ei, materialele fieroase rezultate putând fi predate Of. D. C. A. din localitate.

Coloana are o înălţime de circa metri, latime de 1 metru, în forma de trunchiuri de piramidă suprapuse.

Înaintea ei, alături şi o schiţă de plan a coloanei în cauza.

DIPLAMA DE

SECRETIONII,

REGISTRATURA GENERALA
17 MAR 1951

da 4852

20 III 1951

M. arhitect Ancher

va cere un pariz dela
M. Filos.

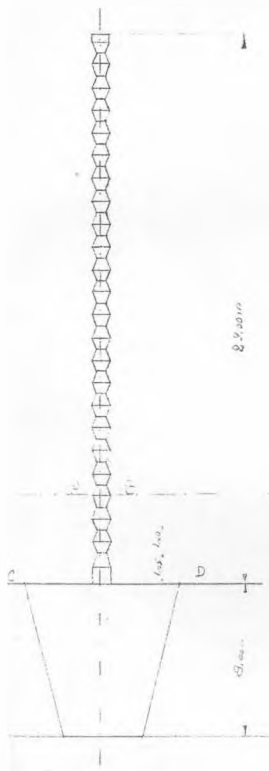
[Handwritten signature]

DEPARTAMENTUL GOSPODARIEI LOCALE
DIRECTIA LUCRĂRILOR ȘI SISTEMATIZĂRII ORAȘELOR

Nr. 3963 Ziua 17 Luna III

PLANUL

scara 1:200

SECTIUNEA A-B

scara 1:50

Tavă de fier de 16m

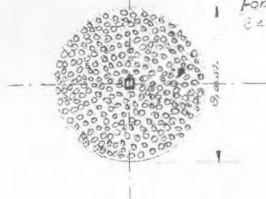
loc de sondă

SECTIUNEA C-D

scara 1:200

Fondatie
beton.

REPUBLICA POPULARĂ ROMÂNĂ

COMITETUL PENTRU ARTA
Nr. 12352 DIN 24 MAR. 1951
REGISTRATURA GENERALĂ

MINISTERUL AFACERILOR INTERNE
DEPARTAMENTUL GOSPODĂRIEI LOCALE
Comisariatul Invențiilor Artistice
DIRECȚIUNEA Construcțiilor Locale

CĂTRE
COMITETUL PENTRU ARTA DEB. BANEA
CONSILIUL DE ÎNĂLȚĂ
Direcția Arte Plastice
Strada General-Lanu Nr. 4

22 MART. 1951

D E C I

Obiectul și Nr. de

Data de

Dosarul și Nr. înțeles în ce privește la răspuns

Data

Priveste

Nr. 3963/40652, 1951

Vă transmitem în înțeles în original, lucrarea Nr. 3963/1951 a Sfatului Popular a orașului Regional Tg. Jiu, referitor la propunerea de a se demola o coloană metalică instalată în oraș.

Menționăm că acest monument face parte dintr-un grup de 3 monumente situate într-un ex (coloană metalică - grup de piatră din parcul public și oasa rotundă de piatră).

Vă rugăm a aviza asupra propunerii Sfatului Popular și odată cu răspunsul dvs. a se restitui înțelesul conținutului.

DIRECTOR

Scutibala
Ing. A. GARGA

INGINEER S.P.

[Signature]
Neonțiu 1951

30 iunie 1951 București

Comitetul pentru Artă înaintează documentație primită de la Departamentul Gospodăriei Comunale referitoare la cererea de dărâmare a coloanei metalice, apare sculptorului Brâncuși, Academia R.P.R., Comisia Științifică a Muzeelor Monumentelor Istorice și Artistice.

MD-2 R.P.R.

COMITETUL PENTRU ARTĂ
DE PE LÂNGĂ
CONSILIUL DE MINISTRI
COMITATEA Artelor Plastice

12358/951

30. IUN 1951

1.8.751
I. P. C.

201191
IN Flou
Artistice

ACADEMIA
INSTITUTUL DE ARTA ROMANA
REGISTRARILE GENERALE
1026/201191

Mr 203

C A T R E

COMISIA STIINTIFICA A MUZEELOR
MONUMENTELOR ISTORICE SI ARTISTICE
de pe lângă Academia R.P.R.
Cal.Victoriei Nr.125

Vă trimitem, aci anexat:

a/ Adresa Ministerului Afacerilor Interne - Departamentul Gospodăriei Comunale și Industriei Locale Nr.3963/40669 din 1951, referitoare la cererea de dărâmare a coloanei metalice, opera sculptorului Brâncuși, din orașul Tg.Jiu.

b/ Adresa Ministerului Transporturilor, Direcțiunea Generală Aprovizionări și Repartiții Nr.2/545 A.M.7/1951, referitoare la cererea de remontarea monumentului comemorativ, opera sculptorului Baraschi, din stația C.F.R. Predeal.

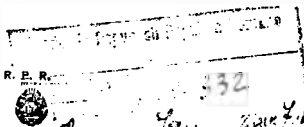
c/ Adresa Ministerului Învățământului Public Nr.20792 din 1951 referitor la vechea stemă a Județului Argeș de pe fațada liceului din orașul Pitești,
cu rugămintea de a binevoi să avizați.

SEFUL SERVICIULUI,
H. G. G. G.

1952 ianuarie 5 București

mitelul pentru Artă comunică Academiei R.P.R. că „în urma cercetărilor făcute consideră că opera sculptorului Brâncuși este „inspirată din formele artei populare”.

MINISTERUL

COMITETUL PENTRU ARTA
DEPE LÂNGĂ

CONSILIUL DE MINISTRI
Direcția Artelor Plastice

TH/MG-2

387337/951

5. IAN. 1952

Handwritten notes:
7.1.1952
Muzeele
H. Bătăneanu
p. 15
M. 2

C ă t r e

COMISIA ȘTIINȚIFICĂ A
MUZEELOR, MONUMENTELOR ISTO-
RICE ȘI ARTISTICE
de pe lângă
ACADEMIA R.P.R.
Calea Victoriei 125

La Nr. 24/951, referitor la cererea Sfatului Popular al Orașului Tg. Jiu, pentru dăruirea colonei metalice din acel oraș, opera sculptorului gorjan Brâncuș, vă aduceam la cunoștință că, Comitetul pentru Artă, în urma cercetărilor făcute, a ajuns la concluzia că această lucrare, putând fi considerată ca o operă decorativă, inspirată din formele artei populare din regiune, poate fi menținută ca atare.-

DIRECTOR,

Handwritten signature of the Director

ȘEFUL SERVICIULUI,

Handwritten signature of the Head of the Service

1952 ianuarie 18 București

Academia R.P.R. comunică Comitetului pentru Artă că întrucât „coloana din metal, opera lui C. Brâncuși este o „operă decorativă inspirată din formele artei populare, această coloană nu trebuie distrusă ci conservată”.

COMISIA ȘTIINȚIFICĂ A
MUZEELOR, MONUMENTELOR ISTORICE ȘI
ARTISTICE
Nr. 2

18 Ianuarie 1952.

C ă t r e

COMITETUL PENTRU ARTA

L o c o

Biroul Comisiei Științifice a Muzeelor, Monumentelor Istorică și Artistice, luând în discuție adresa Dvs. Nr. 3575/ prin care ne faceți cunoscut că Șeful Popular al orașului Tg. Jiu a cerut dărâmarea coloanei de metal din oraș, opera sculptorului gorjan Brâncuși, vă educen la cunoștință că întrucât Dvs. ști constatat că această lucrare este o operă decorativă, inspirată din formele artei populare din regiune și merită să fie menționată ca stare, biroul a hotărât să faceți cunoscut Șefului Popular al orașului Tg. Jiu, că această coloană nu trebuie distrusă, ci conservată, fiind un monument de artă.-

PREȘEDINTELE COMISIEI,

Acad. C. Moisil

SECRETAR,

H. Bălcănescu

ANSAMBLUL DE LA COȚOFENII DIN FAȚĂ, DOLJ
STUDIU ISTORIC-ARHITECTURAL

(raport preliminar)*

Atunci când se referă la curtea din Coțofeni, mare parte a cercetătorilor vorbesc despre existentul ansamblu aflat pe un platou pe fațea înaltă a Jiului din satul Coțofenii din Față, județul Dolj. Deși compus din mai multe construcții, toate prezentările și comentariile se limitează la a aminti – și eventual a analiza – doar două dintre acestea: una dintre case – socolii a fi casa zidită în 1653 de către spătarul Mihai Coțofeanu – și biserica. Aceasta din urmă – ridicată conform pisaniei între 1827 și 1831, și purtând amprenta arhitecturii bisericilor de curte ale epocii în care a fost zidită – nu pune probleme deosebite de datare¹. În schimb casa Coțofenilor, a cărei zidire este plasată de către marea majoritatea a cercetătorilor în 1653² și atribuită de unii spătarului Mihai Coțofeanu³, ridică o sumedenie de întrebări referitoare la data construcției și eventualele etape de intervenție. Cât despre celelalte construcții ale ansamblului, acestea nu au făcut, după știința noastră, obiectul vreunui studiu.

O atență analiză a construcțiilor existente, observarea trăsăturilor tipologic-stilistice, ca și parcurgerea bibliografiei – ne-au condus la convingerea că ansamblul prezentat succint mai sus este o curte nouă a boierilor Coțofeni, și că de numele lui Mihai Coțofeanu și de veacul al XVII-lea se leagă existența unei curți mai vechi, aflată pe un alt amplasament.

I. CURTEA VECHIE

Neamul Coțofenilor – adică al boierilor ce se trag din satul Coțofeni – devine cunoscut, în anul 1620-1630, începând cu Mihai. El este om de încredere și susținător al lui Matei Basarab în lupta pe care acesta o poartă pentru domnie contra lui Leon Vodă. Recompensat de Matei Basarab odată cu suirea

sa pe tron, Mihai devine mare stolnic⁴ (din 1633) și apoi mare spătar (1634-1637)⁵. Este de presupus că, la fel ca mulți alți boieri ai epocii lui Matei Basarab, Mihai își ridică curtea în satul de baștină, Coțofeni. Ea devine reședința principală a stolnicului atunci când nu se află lângă domn, centru administrativ-gospodăresc al moșiei⁶.

Așa cum arătam, mulți dintre cei care s-au ocupat de curtea Coțofenilor au socotit că ceea ce se mai păstrează astăzi din ansamblul de curte amplasat pe fațea înaltă a Jiului este vechea așezare a spătarului Mihai din veacul al XVII-lea. Mai mult, plecând de la anul 1653, înscris pe o placă de piatră aflată în încăperea de sub pridvorul de sud al casei principale a acestui ansamblu, se afirmă că această casă este cea pe care ar fi ridicat-o spătarul Mihai.

În afara considerentelor tipologice la care ne vom referi mai departe, câteva mențiuni trecute neobservate indică faptul că amplasamentul și clădirile curții lui Mihai Coțofeanu se aflau în cu totul altă parte a satului. Specificarea din *Marele Dicționar Geografic al României*, conform căreia „în apropiere de comună se mai văd ruinele unei case vechi ... ruinele sunt ale casei Spătarului Coțofeanu...”⁷, este întărită de observațiile făcute de Nicolae Iorga la fața locului: „Boierii vechi stăteau în vale – în curtea unui argat se mai văd bolțile unor pimiști lucrate dintr-o cărămidă deasă, prinsă cu ciment tare. Aici trebuie să fi fost și biserica veche”⁸.

Cât privește inscripția cu anul 1653, câteva observații se impun. Mai întâi, ea nu poate data din 1653 pentru simplul motiv că în acea perioadă scrierea anilor se făcea în chirilice și menționa nu anul de la Hristos ci cel de la Zidire. Ca atare, pentru ca placa să fie contemporană cu anul menționat ar trebui să aibă înscris, cu litere chirilice, anul 7161 sau 7162. În plus, acest tip de datare a unei construcții – pe o placă de piatră, cu o mică profilatură pe margini – este specifică în Țara Românească și Moldova veacului al XIX-lea⁹.

* Textul de față face parte din studiul de fezabilitate întocmit sub conducerea dlui arh. Aurel Ioan Botez, cu acordul căruia a fost dat spre publicare.

¹ N. Iorga, *Studii și documente*, XV, p. 37-39, redă textul pisaniei, preluat apoi de mai toți cei care au scris despre biserică.

² N. Iorga, *România cum era ea până la 1914*, I, p. 77, St. Baiș, *Vechi încoșința boierești din Gorj*, „SCIA”, 1954, nr. 3-4, p. 90-91 – amintesc doar că există o inscripție cu data 1653. Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii pe teritoriul României*, București, 1982, p. 402, socotește că inscripția este contemporană casei și prezintă arhitectura acesteia din urmă ca purtând în un model al arhitecturii caselor boierești ale secolului al XVII-lea. Nicolae Stoicescu, *Matei Basarab*, București, 1988, p. 106, dă și el ca casa existentă ca exemplu de case zidite în secolul al XVII-lea.

³ Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 110. Veniamin Nicolae, *Clădirile lui Matei Basarab*, București, 1982, p. 160; Florea Firan și Alexandru Firescu, *Ghid de oraș*, Craiova, Craiova, 1982, p. 156.

⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, VIII, București 1905, p. XXII-XXIII.

⁵ O. Velescu, P. Borănescu, *Studiu temă „VALORIFICAREA TURISTICĂ A CURȚII COȚOFENILOR”, Principalele date istorice*, 1972, Arhiva DMSI, Fond Jud. Dolj, p. 4-5.

⁶ Vezi, pentru acest tip de manifestare în epocă, Anca Brăuleanu, *Curți domnești și boierești în România Valahia veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1997, p. 32-33. ⁷ *Marele Dicționar Geografic al României*, II, 1899, p. 712-713.

⁸ N. Iorga, *România ...*, loc. cit.

⁹ Vezi desenul plăcii de piatră și al inscripției în releveul lui D. Vernescu, 1937, aflat în Arhiva de relevee a Catedrei de Istoria și Teoria Arhitecturii din Institutul de Arhitectură „Ion Mincu” (CITA-IAIM).

Cât despre atribuirea construcției casei – la data menționată mai sus – lui Mihai Spătarul, acest lucru este evident o imposibilitate întrucât, după toate probabilitățile, Mihai Coțofeanu moare în 1637 sau 1638¹⁰.

În concluzie, se pot face următoarele presupuneri:

1. Mihai Coțofeanu are deja o curte la 1630, când ea putea fi distrusă – parțial sau total – de oamenii lui Vodă Leon¹¹. Epoca nu este însă cea a marilor construcții de curți boierești de țară, mai ales dacă e vorba de un personaj care se ridică de-abia după anul 1632, anul ocupării tronului de către Matei Basarab. Pentru un asemenea boier – care „*incepe a face cunoscut neamul*”¹² – casa existentă la 1630 (distrusă de oamenii lui Leon Vodă?) trebuie să fi fost una modestă, puțin mai amplă decât una țărănească. Ca atare putem socoti fie că, după 1632 Mihai Coțofeanu construiește o nouă curte pe locul și ruinele vechii curți, folosind chiar părți ale vechilor construcții (poate pinițele menționate de N. Iorga), fie că – urmare a distrugerii vechilor case și poate datorită modestiei acestora, nepotrivită cu reprezentativitatea cerută de noile sale atribuții la curte – el construiește altele, pe un nou amplasament, împreună cu o biserică paraclis. Ruinele văzute de Nicolae Iorga ar putea fi cele ale pinițelor din curți, ridicate cu probabilitate în perioada 1632–1636, perioadă în care Mihai Coțofeanu îndeplinește funcții importante pe lângă domnie. În acest caz, anul 1653 nu are decât rolul de a aminti o dată importantă – legată fie de o nouă refacere/modificare a curții după moartea spătarului, fie de un eveniment păstrat în memoria familiei Coțofenilor.

2. Mihai Coțofeanu nu este ctitorul curților și casei amintite de N. Iorga și de Marele Dicționar Geografic. Un urmaș al său, necunoscut până acum, este cel care a ridicat, la 1653, prima curte de amploare a familiei Coțofeanu, iar anul zidirii ei s-a transmis prin tradiție sau prin documente necunoscute nouă, descendenților din veacul al nouprezecelea. Tot tradiția a suprapus probabil personalitatea spătarului și zidirea curților de la 1653 – singurele elemente memorabile și notabile ale veacului al XVII-lea, constituind totodată împreună „actul de naștere” al familiei Coțofeanu.

Ambele ipoteze iau în considerare amplasarea curții de secol XVII în locul semnalat de cele două surse menționate și nu pe amplasamentul actual.

Indiferent care dintre ipotezele de mai sus se va dovedi valabilă, este fără îndoială că, alături de case, într-o incintă separată de cea a curții, s-a aflat o biserică–paraclis. Pentru aceasta pledează tipologia curților epocii¹³, susținută de observația lui Nicolae

Iorga: „*aici (lângă pinițe, n.n.) trebuie să fi fost și biserica veche*”¹⁴.

***

Dintre construcțiile curții vechi, casa și biserica apar în câteva relații sau inscripții, ulterioare anului 1653.

În 1705, în casele boierești din Coțofeni este găzduit pentru o noapte János Pápai, șeful cancelariei domnești a principelui Francisc Rákóczi, trimis în misiune diplomatică la Poartă¹⁵.

În 1778, generalul von Bauer menționează existența la Coțofeni a unei biserici¹⁶. Faptul că nu este amintită nici o casă poate să conducă la concluzia că von Bauer trece prin partea de jos a satului – în zona vechii curți – și că dintre construcțiile acestea se mai păstrează la acea dată doar biserica.

Pe o cazanie aflată în patrimoniul bisericii de veac XIX, o însemnare din zilele lui Vodă Mavrogheni (1786–1790) menționează botezul lui Nicolae Coțofeanu (unul dintre cei ce figurează în tabloul votiv al bisericii de la 1831); pe aceeași cazanie se afla o „*notă de la popa Ion ot Coțofeni*” din 1807; și tot aici, la 30 iunie 1820, logofătul Dumitrache scria „*intr’această sfântă carte în vremea când mă aflam în casa dumisale bivel Păharnic Gheorghe Coțofeanu ... am rămas singur la biserica din Coțofeni*”¹⁷. Toate acestea indică cu certitudine existența vechii bisericii până în 1820 și atestă continuitatea prezenței familiei Coțofeanu¹⁸ – deci și existența unei reședințe a acestora în partea de jos a satului.

II. CURTEA NOUĂ

În cartea sa din 1918, Wilhelm Jänecke prezintă două fotografii pe care le subtitrează „*Bojarenhaus Spatar Predescu in Coțofeni (Dolj), 1765*”¹⁹. Este vorba despre casa la care ne referem la începutul textului, situată pe platoul de deasupra văii Jiului, și

¹⁴ *Călători străini despre țările române*, VIII, București, 1983, p. 230–231.

¹⁵ B-caur, *Memoires historiques et geographiques sur la Valachie*, Frankfurt-Leipzig, p. 218.

¹⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, XV, loc. cit.

¹⁷ Deși membri ai familiei nu mai apar în acte la sfârșitul veacului al XVII-lea și în veacul al XVII-lea și nu par a deține funcții nici în timpul ocupației austriece asupra Olteniei, avem știri despre un serdar Ion Coțofeanu, menționat la 1682 alături de principele Transilvaniei, vezi O. Velescu, P. Borănescu, *Studiu temă „VALORIFICAREA TURISTICĂ A CURȚII COȚOFENILOR”. Principalele date istorice, 1972*, Arhiva DMSI Fond Jud. Dolj, p. 5. O Maria Coțofeanu, era măritată la 1710 cu șetrarul Constantin Fărcașanu, vezi O. G. Lecca, *Genealogia a 100 de case din Țara Românească și Moldova*, București, 1911, pl. 35. Se poate afirma că linia familiei Coțofeanu continuă. Ei par a fi devenit boieri de țară, ocupându-se de moșie și păstrându-și legăturile cu alte familii de boieri sau boiemăși olteni.

¹⁸ Wilhelm Jänecke, *Das numänische Bauem und Bojarenhaus*, Bukarest, 1918, pl. XX.

¹⁹ Cât despre „spătarul Toma Predescu”, cercetarea efectuată în această etapă nu a scos la iveală nici o dată referitoare la existența sa ca proprietar la Coțofeni.

care pare a fi cea mai veche a cadrului ansamblului. Nu știm de unde a extras Jănecke datele referitoare la anul de construcție, dar tipologia și spațialitatea casei, precum și modul de punere în operă a materialelor par să-i dea dreptate, înscrind construcția în cadrul caselor boierești ale celei de-a doua jumătăți a veacului al XVIII-lea. Cât despre „spătarul Toma Predescu”, cercetarea efectuată în această etapă nu a izbutit să găsească nici o dată referitoare la existența sa ca proprietar la Coțofeni.

Această posibilă datare, împreună cu informațiile asupra curții vechi prezentate mai sus ne conduc spre ipoteza conform căreia, în prima jumătate a veacului al XVIII-lea au avut loc deteriorări ale casei din vale, din cadrul vechii curți. Ca urmare, în 1765, unul dintre membrii familiei – poate Ștefan medelnicerul sau unul dintre frații săi (Gheorghe și Grigore), sau mai curând părinții acestora, ale căror nume nu le cunoaștem – a holărât ridicarea unei locuințe noi. Locul ales a fost cel de pe falează, la oarecare distanță de biserica din vale a vechii curți, biserică ce își păstrează cu toate acestea rolul de paraclis al *noii case*.

Ultima știre despre existența bisericii vechi ca paraclis de curte este cea din 1820. Este de presupus că ea a suferit numeroase deteriorări, cauzate mai ales de marile cutremure din secolul al XVIII-lea și de la începutul celui următor, ajungând în stare de nefuncționare; fapt conducând la abandonarea ei la o dată situată între 1820 și 1827 – anul începerii construirii *noii biserici*. Aceasta din urmă este amplasată pe platou, făcând evident parte din noul ansamblu ce se alcătuiește acum.

Într-o etapă ulterioară, probabil pe la mijlocul secolului al XIX-lea, curții i se adaugă o altă construcție, de dimensiuni mai reduse și de factură neoclasică – foarte probabil o *casă a arendașului*. Este posibil să legăm construcția acestei case de faptul că în 1857 moșia era arendată fraților Dumba²⁰ și că, în aceeași perioadă, familia avea deja o casă în Craiova²¹, unde probabil își petrecea mai mult timp decât la moșie. Tot din veacul al XIX-lea pare să dateze și captarea unor izvoare de la baza falezei și construcția „fântânii spătarului”²², existentă și astăzi.

„La o dată necunoscută întreaga avere s-a divizat între cele două fiice, din care una căsătorită cu Dr. Măldărăscu, iar a doua cu Chintescu”²³. „Data necunoscută” trebuie să fie ante 1899, când Marele Dicționar Geografic indică ca pe unul dintre proprietarii importanți ai satului pe C. M. Chintescu. La acea dată

nu mai apare menționat nici un proprietar al vreunei părți de moșie care să poarte numele Coțofeanu²⁴.

În schimb, împărțirea moșiei a condus la construcția unui nou edificiu, *casa cu arhitectură de factură neo-românească* (probabil casa Chintescu) așezată în imediată apropiere a celei vechi (devenită acum casa Măldărăscu²⁵). Casa trebuie să fi fost gata la 1906, an în care arhitecții peisagiști E. Redont și E. Pinard – autorii parcului Bibescu din Craiova – amenajează *parcul curții de la Coțofeni*²⁶.

Se pare că la 1907 conacul este incendiat de țărani răsculați²⁷, dar nu știm ce construcții și în ce măsură au fost afectate.

Cea din urmă construcție a ansamblului pare a fi clădirea care adăpostește în 1941 „*casa culturală cu sala de conferințe și biblioteca parohială*”²⁸, zidită în deceniul 3 sau 4 în secolul al XX-lea.

Ansamblul mai cuprinde, în zona de nord – înspre drumul de acces – *două clădiri-anexă*, probabil magazii, a căror datare nu se este cunoscută.

În 1949 sau 1951²⁹, curtea Coțofenilor a trecut în proprietatea statului și a fost repartizată întâi Institutului Agronomic din Craiova pentru a se face o fermă experimentală, apoi – între 1958–1965 – unei unități militare. Între timp, în 1955, „*întregul ansamblu este declarat monument istoric (pozițiile 1098 și 1099 din listă)*”. Intrat în proprietatea unei unități agricole după 1965, ansamblul rămâne practic nefolosit, pentru ca, la 10 martie 1972 să se decidă „*de către biroul permanent al Comitetului Executiv al Consiliului Popular Județean Dolj ... <Conacul Coțofenilor (clădirile și parcul) ... să fie transferate Oficiului Județean de Turism Dolj pentru amenajarea unui punct turistic>*”³⁰. Cu această ocazie se întocmește de către Centrul de Studii și Proiectare pentru Promovarea Turismului, din cadrul Ministerului Turismului – în beneficiul OJT Dolj – un *Studiu temă „VALORIFICAREA TURISTICĂ A CURȚII COȚOFENILOR”* (șef proiect, P. Borănescu). Acest studiu nu a fost pus în aplicare. În 1975, Muzeul Olteniei din Craiova solicită Direcției Patrimoniului Cultural Național atribuirea ansamblului pentru a-l transforma în „*Muzeu și rezervație de artă populară*”³¹. Nu reiese din documentație dacă această cerere a avut sau nu s-a întreprins nimic în acest sens și că întregul ansamblu este și astăzi în „custodia” unității agricole menționate mai sus.

²⁴ Marele Dicționar Geografic al României, loc. cit.

²⁵ Șt. Balș, op. cit., loc. cit.

²⁶ O. Velescu, P. Borănescu, op. cit., p. 7.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ „Anuarul Mitropoliei Olteniei”, 1941, p. 216.

²⁹ O. Velescu, P. Borănescu, op. cit., p. 7, indică anul 1949, în timp ce I. Atanasescu, op. cit., loc. cit. menționează anul 1951.

³⁰ O. Velescu, P. Borănescu, op. cit., p. 7

³¹ Dăscar Coțofeni din Față, Dolj, 3909 (1974–1975), Arhiva DMSI, Fond Jud. Dolj.

²⁰ „Oltul”, 1857, p. 116.

²¹ Vezi note manuscrise la Liviu Brătuleanu.

²² O. Velescu, P. Borănescu, op. cit., p. 7.

²³ I. Atanasescu, *Memoriu justificativ. Lucrări de restaurare și întreținere a Casei Coțofenilor din comuna Coțofeni, raionul Craiova*, 1964, Arhiva DMSI, Fond Jud. Dolj.

1. Casa Coțofenilor

Așa cum se poate observa din cele de mai sus, cei care au cercetat ansamblul de la Coțofeni au fost în general atrași de arhitectura casei, atribuind construcția acesteia veacului al XVII-lea. După cum am demonstrat, datele istorice nu confirmă această ipoteză. În schimb, datarea propusă de Jänecke (1765) – corelată cu analiza tipologică a caselor zidite în cea de a doua jumătate a veacului al XVIII-lea – ne pare mult mai plauzibilă.

1.1. Descrierea construcției.

O mare pivniță ușor îngropată față de nivelul solului – acoperită cu o boltă în leagăn susținută de arce dublouri în consolă – determină înălțimea la care se situează nivelul locuibil al casei. Accesul în pivniță se face pe direcția perpendiculară pe lungime, printr-un spațiu acoperit și deschis ce conduce la un gârliciu situat între alte două încăperi. Cea din stânga (est) – boltită în leagăn – are același nivel de călcare cu cel al pivniței mari și accesul din partea inferioară a gârlicului, iar cea din dreapta (vest) – acoperită cu boltă mânăstirească – are nivelul de călcare și, implicit, accesul la nivelul solului, comunicând direct cu exteriorul. Pivnița mare, gârliciu și încăperile alăturate acestora sunt astfel amplasate încât se înscriu într-un plan de formă pătrată (15,24 m x 15,40 m) care determină conturul general planimetric al casei. Tot la nivelul solului și cu acces din exterior sunt și cele două încăperi „alipite” pătratului de bază, ambele boltite în leagăn – una pe fațada de sud a casei, cealaltă pe fațada de est.

Aparatul de intrare al nivelului locuibil este alcătuit dintr-o scară exterioră ce conduce la un foisor – acesta din urmă construit peste spațiul deschis de intrare către gârliciu. De altfel, conturul nivelului locuibil se suprapune perfect peste conturul parterului. Două coridoare „în cruce” străbat pătratul planului, determinând în colțuri câte o încăpere de locuit. Coridorul care pleacă din foisorul de intrare – precedat de un mic vestibul care comandă cele două încăperi mai mari de pe latura de nord a casei – conduce la un alt foisor, aliat pe latura de sud. Acesta – având și el o scară de lemn prin care comunică cu nivelul solului – se suprapune peste încăperea de la parter ce iese din volumul determinat de pătratul planului de bază. Cei de-al doilea coridor traversează pătratul planului, legând un „balcon” de pe latura de vest cu un mic degajament ce comandă o încăpere așezată în afara volumului casei, la est, suprapus peste încăperea corespunzătoare de la parter. Cu excepția primei părți a coridorului nord-sud și a degajamentului de pe fațada de est – boltite în leagăn –, toate încăperile nivelului locuibil sunt acoperite cu bolți străpunse de lunete.

1.2. Repere tipologice – analiza casei în contextul arhitecturii epocii.

Compoziția spațial-planimetrică a casei este tipică celei de-a doua jumătăți a veacului al XVIII-lea³². Se poate spune chiar că – prin alcătuirea sa – casa Coțofenilor constituie un prototip, un „model” al locuințelor boierești din epocă, de țară sau de oraș, una dintre puținele ce se mai păstrează dintr-un mare număr de case cu rezolvare similară. Prezența foisorului cu scara de intrare, coridoarele „în cruce” care traversează pătratul planului casei și se prelungesc către exterior, comandând spațiile nivelului locuibil; așezarea acestuia din urmă perfect suprapus nivelului inferior cuprinzând o pivniță mare și alte încăperi anexe cu acces de la nivelul solului – toate acestea corespund atât descrierilor contemporane ale contelui D’Hauterive, cât și celor mai târzii ale lui Ion Ghica³³. Cât despre Wilhelm Jänecke, acesta duce analiza mai departe, remarcând că, atunci când „sala centrală” – spațiul care traversează casa de la foisorul de intrare către fațada opusă unde se încheie cu un „scos” (ce înlocuiește acum loggia epocii brâncovenești) – este îngustă și ia forma unui coridor, atunci „scosul” este înlocuit cu un al doilea foisor, orientat spre grădina din spatele casei³⁴. Similitudinile cu planimetria de la Coțofeni sunt evidente – iar foisorul din spate face legătura spațială și vizuală cu o probabilă grădină și cu valea Jiului, aflată la poalele falezei. O notă aparte și un mare grad de interes îl constituie sistemele de bolți și arce utilizate în tratarea spațiilor interioare și exterioare ale nivelului locuibil. După știința noastră, asemenea tipuri de bolire au pătruns în Țara Românească în deceniul 5 al veacului al XVII-lea, odată cu primele zidiri ale Cantacuzinilor, au fost „generalizate” în epoca lui Brâncoveanu și utilizate în carearea măsură și în veacul al XVIII-lea. Casa de la Coțofeni face parte dintre cele cinci exemplare care mai păstrează acoperirea boltită a tuturor încăperilor și, în mod special, acoperirea cu bolți cu penetrații³⁵.

³² Anca Brătuleanu, *op. cit.*, p. 68-75.

³³ Ion Ghica, *Opere*, II, București, 1957, p. 305. „Corpul principal se compunea de o sală mare, de culoare până colo, cu odăi în dreapta și în stânga, cu tizii în cruce prin care se comunica cu celelalte părți ale edificiului, case cu scosuri în toate părțile și cu sacnăsiu...”; Comte D’Hauterive, *La Moldavie en 1785* (Revue de Géographie), Paris 1877), p. 11. Chiar dacă scrierile lui D’Hauterive se referă la casele boierești din Moldova – a căror devenire arhitecturală până la sfârșitul veacului al XVII-lea a fost diferită de cea a arhitecturii rezidențiale din Valahia – asemănările sunt izbitoare și este de bănuț că modelul epocii este unul comun: „Se fac patru camere în colțurile unui mare pătrat. Un coridor în cruce le separă unele de altele. Dacă se prelungesc extremitățile acestei cruci în afara pătratului și dacă coridoarele sunt largi, va rezulta la mijloc un salon foarte frumos, luminat prin cele patru extremități...”

³⁴ Wilhelm Jänecke, *op. cit.*, p. 51; vezi și întreaga arhitectură a textelor la Anca Brătuleanu, *Contribuții la cunoașterea arhitecturii reședințelor domnești și boierești din Valahia secolelor XVII-XVIII*, teză de doctorat, 1992, manuscris în biblioteca IAIM.

³⁵ Celelalte patru construcții sunt: palatele de la Potlogi (1698) și Mogosoaia (1702), casa de la Benești, Vâlcea (probabil 1713) și casa de la Hagiești, Ialomița (etapa de cca. 1750).

Nici o îndoială că, din punct de vedere lipologic, casa aparține celei de-a doua jumătăți a veacului al XVIII-lea³⁶. Mai mult, modificările aduse în timp construcției au fost minore și ea și-a păstrat în mare măsură caracteristicile inițiale. Pare de altfel evident, din fotografia de interior publicată de Jänecke (și apoi de N. Ghika-Budești), că locatarii de început de veac XX apreciau arhitectura casei și că o foloseau păstrând spiritul în care aceasta a fost concepută.

1.3. Observații asupra etapelor de intervenție și a stării actuale a construcției.

Ca orice construcție cu o asemenea vechime, casa Coțofenilor a trecut prin epoci de bunăstare, dar și prin perioade mai puțin favorabile, conducând la intervenții ulterioare de mai mare sau mai mică anvergură. Mărturie slau atât documentele referitoare la casă și familie – deja citate –, cât și analiza stării actuale a casei, stare intervenită după ultima restaurare (anii '70). Relevante pentru aceste modificări sunt și unele detalii ce ridică semne de întrebare asupra unor etape de intervenție, dar care par a fi trecut neobservate de restauratori sau li s-au părut neconcludente³⁷. În ce ne privește, socotim că modificările aduse construcției în anumite epoci – modificări observabile în această etapă a studiului – conduc către ipoteza unei „case palimpsest”, în care „urmele arhitecturale” pe care le-au lăsat diferiții locatari conferă un plus de interes edificiului.

Ca atare, socotim că – în vederea unei decizii corecte de restaurare – prezenta etapă de cercetare a casei trebuie să fie în mod obligatoriu completată.

1.4. Necesare de intervenții suplimentare, direcții de cercetare:

- studiu istoric aprofundat, care să-l continue pe cel de față atât pe direcția cercetărilor despre familia Coțofeanu, cât și în cea legată de istoria casei, stabilind relațiile între cele două direcții de investigare;
- studii atent ale modului de realizare a construcției și a restaurării din anii '70 (materiale folosite, mod de punere în operă, sisteme constructive, detalii constructive și decorative, etc.);

³⁶ Dacă nivelul inferior al casei de la Coțofeni este prezentat de Anca Brătuleanu, *Contribuții...* în *Labellele veacului al XVII-lea* (vezi Planșa I), acest lucru se datorează relui – în parte – a concluziilor bibliografiei deja citate. Mai precis, am considerat că nivelul inferior, sau o parte a acestuia, se datorează veacului al XVII-lea și că nivelul locuibil inițial a fost înlocuit în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. O analiză mai atentă a planimetriei – corelată cu sursele documentare, cu materialele de construcție și cu modul de punere în operă a acestora – scoate din discuție veacul al XVII-lea ca perioadă de zidire a casei și întărește ipoteza datării lui Jänecke (1765).

³⁷ Pare, de pildă, evident că – probabil în al doilea sfert al secolului al XIX-lea –, familia Coțofeanu are o stare economică mai bună, care îi permite atât construirea bisericii, cât și – probabil – repararea casei, înbrăcarea ei într-o haină clasicizantă. Tot de atunci pot data atât stabilirea stemei familiei – prezentă pe o piatră de mormânt din 1845 –, ca și placa de piatră cu data 1653. Ori, nici documentația proiectului de restaurare, nici restaurarea nu au încercat să evalueze și să valorifice intervenția de secol XIX.

– analiza minuțioasă a documentelor fotografice existente și a celor ce mai pot fi descoperite;

– eventuală cercetare arheologică, în cazul în care rezultatele cercetării de arhitectură sugerează o asemenea necesitate.

*** Rezultatul trebuie să fie conținut într-o documentație prezentând etapele de intervenție asupra clădirii și evaluarea acestora – absolut necesare deciziei de restaurare.

2. Biserica

2.1. Descrierea construcției

Zidită, așa cum arălam, între anii 1827–1831³⁸, biserica de curte a Coțofenilor este o construcție simplă de plan drept, având în componere pridvor, pronaos, naos și altar.

Pridvorul, sprijinit de patru coloane și două coloane angajate, este acoperit cu o boltă în leagăn având generatoarele paralele cu latura scurtă a bisericii și fiind susținută de arce dublouri sprijinite în consolă.

Pronaosul, acoperit de o calotă sprijinită pe pandantivi și arce dublouri în consolă, este surmontat de un turn-clopotniță. Accesul la clopote este asigurat de o scară cu acces din pronaos, inclusă în zidul de nord al acestei încăperi. O singură fereastră, situată pe latura de sud, luminează pronaosul.

Legătura pronaosului cu naosul se realizează printr-o arcatură – două pile de zidărie și doi pilaști alipiți zidurilor lungi ale bisercii susțin trei arce în plin centru, cu arhivolta marcată prin retragere de la fața zidului pe care îl suportă.

Naosul este dreptunghiular, acoperit cu o boltă în leagăn pe arce dublouri – acestea decărcându-se în consolă pe zidurile lungi ale bisericii. Încăperea este luminată de patru ferestre – două pe zidul nordic, două pe zidul sudic.

O lămpă de zid separă naosul de absida altarului. Acoperirea acesteia este realizată cu o semi-calotă. Proscomidia și diaconiconul sunt înlocuite de mici nișe săpate în pereții absidei. La exterior, zidul care urmează forma poligonală a planului absidei este puternic decroșat față de zidurile lungi ale bisericii.

Paramentul bisericii este unitar, având un soclu redus ca dimensiuni, un brâu realizat dintr-o jumătate de tor în încadrul de două șiruri de cărămizi în zimți, și o cornișă de-abia schițată. Cele două registre astfel rezultate sunt împărțite – cu ajutorul unor chenare de cărămidă rotunjită – în panouri dreptunghiulare (la partea inferioară) și cu dublă arcatură (la partea superioară). În dreptul pridvorului, brâul se ridică, încadrând decorația creată de coloanele și arcele trilobate. Panourile de la partea superioară a bisericii se continuă și deasupra pridvorului, chiar dacă au aici o înălțime mai mică, determinată de înălțarea brâului. Unele dintre ele poartă urme de pictură.

³⁸ Vezi nota 1.

Decorația cu chenare de cărămidă înbrăcă și baza turnului-clopotniță-prezență masivă care străbate acoperișul simplu, cu pantă relativ mică, al bisericii.

Golurile de ferestre nu par a fi fost gândite nici în funcție de decorația exterioară, nici în funcție de relația lor cu arcele dublouri interioare. Ele au formă dreptunghiulară și nu sunt marcate de nici un fel de ancadramente.

2.2. Repere tipologice – analiza bisericii în contextul arhitecturii epocii

Parte dintre elementele descrise mai sus sunt caracteristice pentru arhitectura epocii și zonei. Astfel, tipul de biserică de plan drept, este specific bisericilor de curte încă din veacul al XVII-lea și își continuă existența și în prima parte a veacului al XIX-lea. Puternicul turn-clopotniță de peste pronaos este specific sfârșitului de secol XVIII, mai ales în Oltenia – reflectare a unor condiții de insecuritate caracterizând epoca și locul –, unde adeseori îndeplinește și rol de punct de observație asupra ariei înconjurătoare, conținând uneori și câte o lăiniță. Perpetuarea tipului în perioada zidirii bisericii de la Coțofeni nu este decât consecința firească a utilizării unor modele și unor meșteri locali. Decorația exterioară se înscrie și ea în tipul de tratare devenit tradițional încă din veacul al XVII-lea, realizată aici – e drept – cu mijloace ceva mai sărace, observabile în modesta tratare a soclului și a conșei, ca și în tratarea golurilor de ferestre și uși (în cazul în care cele menționate nu sunt rezultatul unor intervenții ulterioare).

Câteva alte elemente sunt remarcabile pentru un anume tip de „înnoire” a arhitecturii de factură tradițională. Ne referim în mod special la tipul de bolire utilizat în pridvor și în naos. Bolți în leagăn sprijinite pe arce dublouri în consolă sunt o noutate față de tiparele obișnuite și credem că ele trebuie puse în legătură cu pătrunderea influențelor arhitecturii neogotice/neo-romane în Țara Românească, în perioada la care ne referim.

2.3. Observații asupra etapelor de intervenție și a stării actuale a construcției.

Se pare că starea actuală a construcției este rezultatul unor reparații – nu știm de ce amplasore – efectuate în anii 1860, 1923 și 1939³⁹. Este probabil că lărgirea ferestrelor a fost făcută în anul 1868. Acoperișul, despre care se afirmă că a fost inițial cu șindriță, ar fi fost înlocuit „mai târziu cu tablă de fier, iar în 1930 a fost înlocuit cu olane, după indicațiile Comisiei Monumentelor Istorice; pardoseala la început din cărămidă, mai târziu a fost înlocuită cu dale de piatră cum este și astăzi (1968, n.n.). În 1925, frescele au fost curățate de fum și praf”⁴⁰. În 1966, un trăznet

³⁹ „Anuarul Episcopiei Râmnic”, 1921–1926, p. 379; Anuarul Mitropoliei Olteniei”, 1941, p. 216

⁴⁰ Studiu-Deviz, pentru luminarea, consolidarea și restaurarea frescelor din interiorul bisericii „Adormirea Maicii Domnului”, monument istoric și de artă, din comuna Coțofeni din Față, raion Craiova, 1968, Arhiva DMSI, Dosar 3907, Fond Jud. Dolj.

afectează construcția bisericii. Sunt efectuate în același an lucrări de consolidare a zidurilor, a bolților și se reface acoperișul – toate sub supravegherea DMI. În anul 1968 se face un proiect de conservare de către arh. Iancu Atanasescu. Lucrările – vizând mai ales restaurarea/conservarea picturii – continuă și în anii următori, până în 1972⁴¹.

Este limpede că intervențiile cu efecte nocive observabile astăzi – cum ar fi închiderea pridvorului cu panouri de tablă și sticlă – se datorează unor operații recente, contemporane nouă.

Trebuie remarcat că, informațiile conținute în Arhiva DMSI sunt incomplete și adeseori contradictorii sau în contradicție cu informațiile obținute din bibliografia studiată, uneori confuze. Ca atare, ele nu pot fi luate în considerare până la o nouă verificare a documentelor, corelată cu studiul de teren, arhitectură, parament, etc.

2.4. Continuarea investigațiilor – direcții de cercetare în faza următoare:

- stabilirea cu certitudine a etapelor diferite de intervenție și a operațiilor efectuate cu aceste ocazii; determinarea calității acestora și a execuției.
- analiza stării actuale a construcției, constatarea deteriorărilor și stabilirea cauzelor acestora.

3. Casa de secol XIX

Așa cum arătăm, în partea de vest a ansamblului se află o casă de dimensiuni mai modeste, dezvoltată doar pe parter. Intrarea, orientată către nord – adică către spațiul curții – se face printr-un porțic de factură clasicistă (doi stâlpi susținând un fronton triunghiular). De altfel, clasicistă este tratarea exterioară a întregii construcții, ca și simetria rezolvării interioare: o sală centrală care distribuie patru încăperi așezate simetric de o parte și de alta a acesteia. Nu cunoaștem anul zidirii ei, iar destinația poate fi doar bănuită – casa putea să fi fost construită drept locuință a arendașului sau a administratorului moșiei. Asemenea construcții apar în epocă în apropierea casei principale.

Clădirea nu este lipsită de valoare, ea are chiar un anume farmec dat de proporțiile agreabile ale elementelor componente ale volumului și fațadei.

● Continuarea investigațiilor, direcții de cercetare în faza următoare:

- analiza stării actuale a clădirii, constatarea unor eventuale etape diferite,
- obținerea de informații referitoare la data construirii ei, eventuale fotografii vechi, etc.,
- întocmirea releveului casei, cu o atenție sporită acordată decorației fațadelor și altor elemente de decor ce pot fi depistate.

⁴¹ Arhiva DMSI, Dosar 3907, Fond Jud. Dolj.

4. Casa de început de veac XX

De un interes deosebit ni se pare a fi casa de factură neo-românească, a cărei zidire e probabil să fi avut loc între 1899 și 1906⁴². Deși motivele amplasării ei în imediata apropiere a casei vechi sunt greu de înțeles, construcția rămâne un exemplu al încercărilor de realizare a unui „stil național”, încercări care marchează începutul de secol.

Arhitectura ei, mai modestă decât a casei vechi, este – cel puțin în partea dinspre vale – un evident exercițiu stilistic, o limpede propunere de înglobare într-o realizare modernă (ne referim la modernitatea epocii) a ceea ce sugera calitate în arhitectura casei zidită cu un secol și jumătate mai devreme. Aproape cu certitudine casa este o casă „de arhitect”.

● Necesare de investigații:

- analiza stării actuale a clădirii, constatarea unor eventuale etape diferite,
- cercetarea arhivelor pentru obținerea de informații referitoare la data construirii ei, a autorului și a eventualelor planuri, fotografii vechi, etc.,
- întocmirea releveului casei, cu o atenție sporită acordată decorației fațadelor și altor elemente de decor ce pot fi depistate.

5. Parcul

Realizat în 1906 după planurile arhitecților E. Redont și E. Pinard (așa cum arătam, autori ai proiectului parcului Bibescu din Craiova), parcul Coțofenilor trebuie să fi fost gândit pentru a îngloba construcțiile existente – realizate în epoci diferite – într-un ansamblu coerent, atât din punct de vedere funcțional, cât și estetic.

O parte a copacilor existenți sugerează prin vechimea lor faptul că datează de aproape un secol. Diversitatea speciilor (platani, tei, stejari, frasinii, pini, brazi) conduce la ipoteza că ei au făcut parte din plantațiile concepute și realizate de cei doi arhitecți francezi. Așa cum și movila din zona extrem-vestică a terenului poate să acopere ruinele vreunui edificiu ce făcea probabil parte din compoziția peisajeră alcătuită la 1906.

Trebuie să subliniem faptul că, atât în Țara Românească cât și în Moldova veacului al XX-lea și începutul de veac XX, asemenea parcuri – îmbogățind reședințele bogate de țară –, proiectate și executate de arhitecți peisagiști, sunt deosebit de numeroase. În același timp, acest domeniu este dintre cele mai necercetate, iar investigarea și restaurarea științifică a parcului Coțofenilor ar deschide calea unor operații similare absolut necesare recreerii imaginii complete a modului de viață și a culturii unei întregi epoci.

⁴² Vezi notele 23, 24, 25.

● Necesare de investigații:

- analiza – de către un specialist în domeniu – a plantațiilor existente, depistarea și marcarea pe planuri a acelor componente care puteau face parte din parcul de la 1906;
- cercetarea de arhivă (Arhivele Statului din Craiova, Muzeul Olteniei) în vederea găsirii planului întocmit de Pinard și Redont;
- compararea rezultatelor celor două tipuri de investigații și întocmirea unei documentații care să conțină elementele necesare restaurării acestui parc istoric.

6. Casa din curtea bisericii

Ceea ce documentele numesc casa culturală cu sala de conferințe și biblioteca parohială pare a fi clădirea anexă din curtea bisericii.

Construcția reprezintă un tip de clădire comunitară sătească, specifică sfârșitului de veac XIX-primei jumătăți de veac XX, realizată în general de către biserică, de către frunții satului sau de către principalul proprietar funciar al locului. În cazul de față edificiul a fost ridicat, probabil între 1925 și 1941⁴³, cu fondurile enoriașilor și cu ajutorul financiar al „Epitropiei Bisericii Sf. Treime din Craiova”⁴⁴.

● Necesare de investigații:

- analiza clădirii din punct de vedere al reprezentativității sale pentru tipul de program pe care îl ilustrează;
- întocmirea releveului, cu marcarea eventualelor elemente valoroase și a eventualelor deteriorări suferite.

7. Anexele gospodărești

Cele două magazii-anexe gospodărești din incinta curții nu pot fi încă datate. Actuala lor stare nu permite nici evaluarea lor. Probabil că cercetarea celorlalte elemente ale ansamblului va conduce și la concluzii referitoare la vechimea lor.

● Necesare de investigații:

- analiza clădirilor, a stării lor, întocmirea unui releveu cu marcarea acelor elemente ce pot fi găsite utile în vederea luării unei decizii corecte pentru procesul de restaurare a întregului ansamblu.

ÎN LOC DE CONCLUZII

Nu putem încheia această prezentare fără a sublinia faptul că, pe parcusul acestei prime etape a studiului, ansamblul curții Coțofenilor ni s-a înfățișat ca unul dintre cele mai interesante ansambluri laice dintre cele cunoscute.

⁴³ Construcția nu apare în „Anuarul Episcopiei Râmnic”, 1921–1925, dar este menționată în „Anuarul Mitropoliei Olteniei” din 1941.

⁴⁴ „Anuarul Mitropoliei Olteniei”, 1941, p. 216.

Purtând amprenta unei locuiri continue de aproape 250 de ani, el este în mod evident o expresie – unică în felul ei – a felului cum, pe fondul arhitecturii celei de-a doua jumătăți a veacului al XVII-lea, s-au grefat încetul cu încetul „noutățile” epocilor pe care le-a traversat. Din acest punct de vedere putem afirma despre ansamblu – ceea ce afirmam și despre casă – și anume că el este un „ansamblu palimpsest” ale cărui „scriituri” de epoci diferite îi conferă o deosebită valoare.

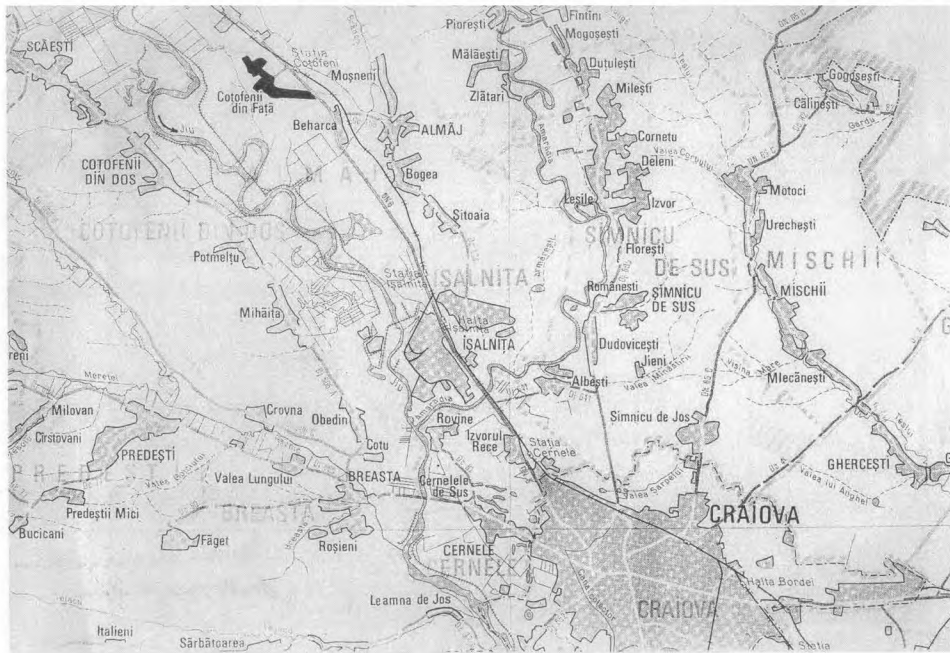
Nu mai puțin important este faptul că pe parcursul existenței sale, ansamblul de la Coțofeni traversează epoca extrem de interesantă a trecerii de la arhitectura

tradițională la cea de factură occidentală și apoi la cea a căutărilor legate de alcătuirea „stilului național”, trecerea pe care o reflectă ca nici un alt ansamblu de curte cunoscut până acum. În mod evident purtător de valoare arhitecturală, el este în același timp o mărturie culturală extrem de prețioasă pentru istoria și civilizația românească.

A continua studiul început și a găsi căile și mijloacele prin care curtea Coțofenilor să fie restaurată și pusă în valoare în vederea unei utilizări adecvate ni se pare a fi o datorie și nu o opțiune.

Anca BRĂTULEANU

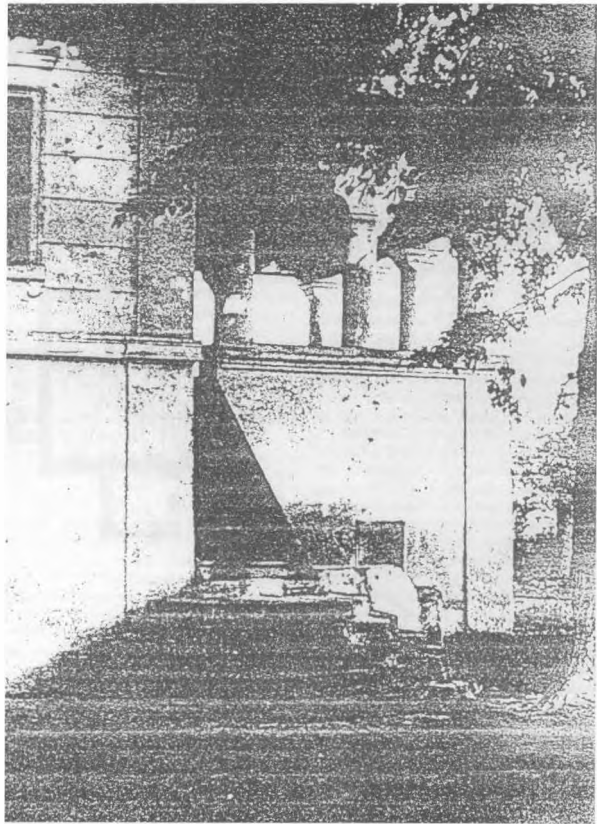

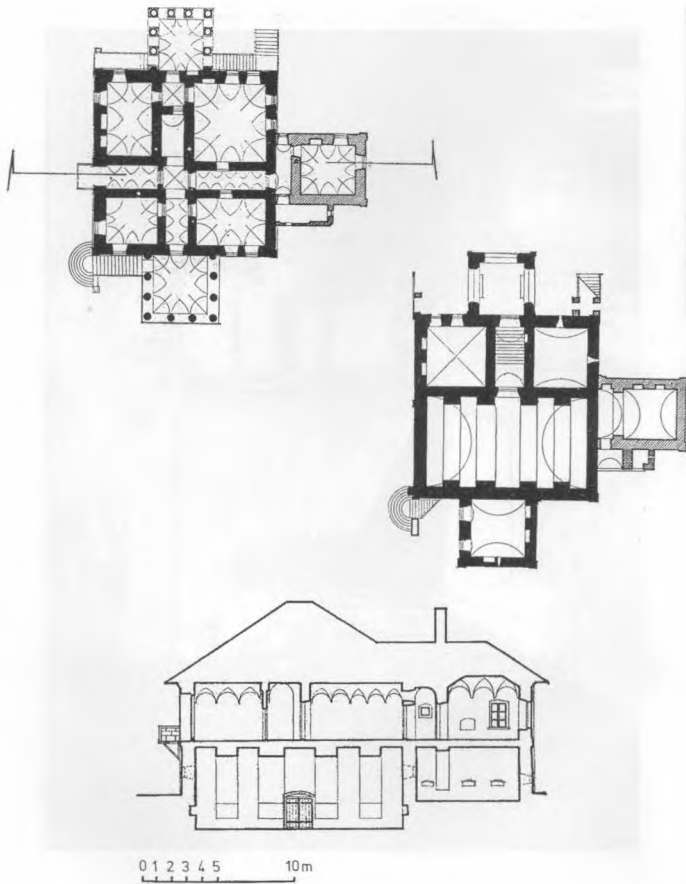
Cotofenii din Față, Dolj. Amplasament în zonă.

<http://patrimoniul.gov.ro>

Ansamblul de la Coșofenii din fașă, Dolj – Studiu istoric-arhitectural (raport preliminar)

Coșofenii din față, planuri și secțiune (după Gr. Ionescu)

MATERIALE ȘI TEHNICI DE CONSTRUCȚIE DOCUMENTATE ARHEOLOGIC
ÎN GRUPA MONUMENTELOR RELIGIOASE
ȘI CIVILE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ
SEC. XVI-XVII

La prima vedere subiectul anunțat ar putea fi destul de arid și lipsit de spectaculos. La o analiză atentă, însă, argumentele pentru care un asemenea domeniu trebuie abordat se punune de la sine.

Este suficient să aducem în discuție două argumente: în primul rând, orice informație de acest gen contribuie la *datarea cât mai exactă a diferitelor faze de construcție*, în cazul în care celelalte documente arheologice sunt incerte. În al doilea rând, investigațiile arheologice și arhitecturale au menirea de a reda imaginea originală a monumentului, contribuind în același timp la *reconstituirea arhitecturii originale a monumentului* atât de necesară restaurării istorice.

Problema tehnicilor și a materialelor de construcție a fost abordată mai ales în tratatele de istoria arhitecturii, prin observațiile directe întreprinse de arhitecți cu prilejul restaurărilor fiind pusă în discuție pentru prima oară de Nicolae Ghika-Budești¹, care constata interdependența între materialele de construcție din zonă și mijloacele materiale ale constructorului.

Ghika-Budești², Grigore Ionescu³, Cristian Moiescu⁴, au căzut de acord cu privire la procedeele de construcție care sunt de *factură bizantină*, tehnici la care s-a adăugat *creativitatea și imaginația* meșterilor autohtoni. Ghika-Budești⁵ și Horia Teodoru⁶ au menționat tehnica de construcție de tradiție bizantină, cea a „trăgătorilor de lemn”, aplicată pe scară largă în arhitectura românească⁷, larg documentată arheologic.

I. Materiale de construcție

Investigațiile arheologice au pus în evidență, prin specificul lor, materialele de construcție folosite de meșterii medievali. Am urmărit materialele de construcție folosite în arhitectura medievală munteană, precum urmărind în același timp și evoluția lor cronologică.

I.A. Cărămida

Principalul material de construcție folosit în secolele XVI-XVII a fost cărămida, singurul element prefabricat din arhitectura veche românească⁸. Cărămida era pregătită din anul anterior deschiderii șantierului, deoarece cărămizarii trebuiau să cunoască cantitatea pe care o aveau de fabricat, precum și dimensiunile și formatele necesare, în funcție de opțiunea comanditarului⁹.

Arhitecții Ghika-Budești¹⁰ Grigore Ionescu¹¹, Cristian Moiescu¹², au constatat calitatea superioară a cărămizilor din secolul al XVI-lea, cu fața lustruită, cu muchiile regulate față de cele fabricate în secolul următor, inferioare calitativ în privința tehnicii de ardere¹³, opinie infirmată de observațiile directe făcute de atelologii prin cercetarea monumentelor istorice.

Schimbarea dimensiunilor cărămizilor în secolul al XVII-lea, s-a datorat folosirii unor sisteme de boltire mai complicate, trompa de colț și cupola pe pandantivi¹⁴. Pe de altă parte, cercetările arheologice au nuanțat datele problemei, constatându-se că nu s-a ajuns la dimensiuni standard, și că deși cărămizile au evoluat către o lungime și o lățime mai mică, există destule excepții, fiind imposibilă *datarea numai în funcție de dimensiunile cărămizilor*, de cele mai multe ori formatele diferite determinând faze de construcție.

Cărămizi speciale

Decorația exterioară a fațadelor bisericilor și a edificiilor laice a determinat fabricarea cărămizilor de *format special*. Astfel, pentru soclu s-a folosit cărămida în sferă de cerc (cavet), pentru brâu a fost folosită cărămida în formă de tor sau dreptunghiulară, dispusă în zimți de fierăstrău, iar la cornișă, cărămida dreptunghiulară cu vârf.

Cărămizi speciale au fost descoperite prin cercetări arheologice și de arhitectură de la curtea

⁸ Ghika-Budești, 1927, p. 125, 1931, p. 15, 1933, p. 15, Ionescu, 1982, p. 90, Moiescu, 1985, p. 25-30.

⁹ *Ibidem*, p. 25.

¹⁰ Ghika-Budești.

¹¹ Ionescu, 1982, p. 94.

¹² Moiescu, 1985, p. 26.

¹³ Ghika-Budești, 1933, p. 13.

¹⁴ Moiescu, 1985, p. 26. Dimensiunile cărămizilor sunt de 22 x 12 x 3-3,5 cm.

¹ Ghika-Budești, 1927, p. 125.

² Ghika-Budești, 1931, p. 15.

³ Ionescu, 1982, p. 93.

⁴ Moiescu, 1985, p. 27.

⁵ Ghika-Budești, 1927, p. 126 și urm.

⁶ Teodoru, 1975, p. 621-624.

⁷ Teodoru, 1975, loc. cit.

domnească din Târgoviște, mănăstirea Cobă, Mihai Vodă, Stelea, Strehaia¹⁵, etc. (Pl. 3/1-3)

În urma cercetărilor arheologice efectuate la ansamblul monastic de la Cobă, jud. Dâmbovița au fost descoperite mai multe tipuri de cărămizi provenite de la soclul sau cornișa bisericii, ca și din zona clopotniței, demonstrând procesul de diversificare al formatorilor de cărămizi ce evoluează deja spre sfârșitul secolului al XVI-lea¹⁶. (vezi Pl. I/3)

I.B. Lemnul

Lemnul a reprezentat un material de largă întrebuințare în arhitectura munteană, utilizat la schele, înrași, piloți de lemn, acoperișuri¹⁷. Tehnica de îmbinare a grinzilor în sistemul de „coadă de rândunică” a fost documentată arheologic la biserica de lemn de la Vadu Sorești, jud. Buzău¹⁸.

Lemnul a fost îmbinat cu niuele și cu morlar de pământ lutos așa cum se pare că a existat la biserica de lemn de la Măxineni, jud. Brăila¹⁹.

I.C. Piatra

Piatra a fost utilizată pe scară mai restrânsă în arhitectura munteană datorită lipsei carierelor de extragere. Nicolae Ghika-Budești menționa că în secolul XVI²⁰, piatra a lipsit aproape complet, fiind

¹⁵ Pușcașu, Dosar D.M.I., 8618, p. 16. În urma cercetărilor arheologice de la Strehaia au fost descoperite 7 tipuri de cărămizi ale căror dimensiuni și destinație sunt următoarele: Cărămida din secolul al XVII-lea e la zidul de incintă, a bisericii, chiliilor, clopotniței, dim. = 25 × 13/13,5 × 4 cm. (Pl. III/1); 2. Cărămida de secol XVI întrebuințată în construirea clădirii centrale a incintei; dim. = 34 × 17 × 6/7 cm; 3. Cărămida întrebuințată la construirea băielor rotunde de la biserica, clopotnița, casa domnească; dim. = 26 × 13 × 4 cm; 4. Cărămida lucrată cu tipar special, întrebuințată la realizarea mulurilor ce delimitează ognețele carbe de la biserica, clopotnița, casa domnească; dim. = 29 × 9/10 × 4 cm. (Pl. III/1); 5. Cărămida lucrată cu tipar special, întrebuințată la realizarea cornișei bisericii, clopotniței, casei domnești; dim. = 26 × 9/10 × 4 cm.; 6. Cărămida din pavajul interior al bisericii; dim.: 30 × 8/9 × 3 cm; 7. Cărămida de proveniență necunoscută, găsită în biserica (2 buc.); dim. = 20 × 8 × 3,5 cm.

¹⁶ Pușcașu, dosar D.M.I., 6275. Cercetările arheologice au fost efectuate în septembrie 1970, vezi Pl. I/3. Primul tip de cărămida a avut dimensiunile L = nedet., l = 8,5 cm, gr. = 4,5 cm., a fost smălțuită cu verde și galben; 2. Cărămida de tip special cu una din laturile înguste rotunjită, cu smălț verde: L = 27 cm.; gr. = 4 cm partea rotunjită în lungime de 3 cm. 3. Cărămida de tip special cu profil concav: L = 15 cm.; gr. = 4 cm. Cărămida obișnuită de construcție, fragmentară, L = necunoscută, l = 16 cm.; gr = 5 cm.; 5. Cărămida de tip special cu una din laturile înguste rotunjite, muchia smălțuită, L = necunoscută; l = 14 cm.; L părți rotunjite = 10 cm.; 6. Cărămida obișnuită de construcție: L = 21 cm.; gr. = 3,5 cm.

¹⁷ Grigore Ionescu (1982, p. 45) a consacrat un spațiu larg întrebuințării lemnului în arhitectura populară, unde a fost folosit la construcția bisericilor de lemn, „prin grinzi în 4 dungi”, ce se îmbinau după sistemul în „coadă de rândunică”.

¹⁸ Drămbocianu, 1993, p. 487, fig. 13.

¹⁹ Cândea, 1996, vezi și pisania bisericii.

²⁰ Ghika-Budești, 1931, p. 16.

folosită numai din chenzarea ușilor și ferestrelor, întrebuințându-se pe scară largă în vremea lui Matei Basarab²¹.

Piatra era adusă pe șantier în stare brută, după care urmau procesele de dăltuire și fasonare. Procedul de prelucrare a pietrei era costisitor și dificil. Prin prelucrare se pierdea o treime, deșeurii care trebuiau evacuate de pe șantier. Cercetarea fațadelor din piatră ale bisericilor Dealu (1500) și Curtea de Argeș (1517) a condus la concluzia că piatra era prelucrată pe șantier, pentru a se putea verifica permanent dimensiunile lăcașurilor de montare în zidăria construcției²⁴.

O regulă obligatorie pentru piatra de talie era disponerea ei în sensul straturilor naturale după care se produsese sedimentarea în carieră, regulă elementară care trebuia cunoscută de orice pietrar²⁵, altfel potrivit expresiei lui Maurice Vieux, acesta se făcea vinovat de „tăiere în delict”²⁶.

Piatra fălțuită a fost folosită pe scară largă la pardoseală, trepte și baze de cruci, mai ales din secolul al XVI-lea²⁷.

Profilele de piatră descoperite de Virgiliu Drăghiceanu²² la casa domnească din Curtea de Argeș au fost folosite de Pavel Chihaia drept argumente pentru datarea casei în primul sfert al secolului al XVI-lea²³, împreună cu ancadramentele ușilor, care aparțin aceleiași etape de construcție. Ulterior cercetările arheologice întreprinse au demonstrat că întreaga curte a fost refăcută la începutul secolului al XVI-lea. (Pl. I/1)

I.D. Ceramica

Potrivit opiniei lui Nicolae Ghika-Budești, *ceramica* a fost folosită numai din timpul domniei lui Matei Basarab²⁸, dar investigațiile arheologice și de arhitectură au dovedit întrebuințarea încă din secolul al XII-lea, la biserica Argeș I²⁹, în secolul al XIV-lea, la biserica mănăstirii Colmeana, Tutana I și la paraclisul vechii curți domnești târgoviștene.

Ceramica a fost folosită în *decorația arhitecturală*, sub formă de butoni, discuri, plăci de cărămidă smălțuită, ca material de învelitoare, sub formă de țigle sau olane³⁰. (Pl. I/2)

²¹ Ghika-Budești, 1933, p. 14.

²² Drăghiceanu, 1917-1924, p. 148.

²³ Chihaia, 1974, p. 86-87

²⁴ Moiescu, 1985, p. 27.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Vieux, 1981, p. 164

²⁷ Moiescu, 1985, p. 27.

²⁸ Ghika-Budești menționa despre folosirea cărămizii smălțuite numai din vremea lui Matei Basarab, odată cu clădirea bisericii Stelea veche din Târgoviște, 1933, p. 14.

²⁹ Constantinescu, 1984, p. 141, fig. 68.

³⁰ Cercetările arheologice au dus la descoperirea țiglelor smălțuite cu care a fost acoperită biserica domnească din Târgoviște.

O situație neobișnuită de folosire a ceramicii a fost documentată la biserica mănăstirii Tismana, jud. Mehedinți, unde a servit ca material pentru realizarea izolațiilor hidrofuge orizontale. Au fost descoperite două rânduri de plăci ceramice glazurate pe muchii, pentru a împiedica ascensiunea umidității bogate în zona respectivă³¹.

I.E. Mortarul

Material de legătură, *mortarul de var hidraulic*, cu adăos de cărămidă spartă, a fost curent întrebuințat în epocă. Pentru a obține mortare cu proprietăți hidraulice sporite, în compoziția mortarelor obișnuite se adăugau substanțe ce conțineau siliciu și alumina, care reacționează ușor în combinație cu varul³². În acest scop s-au folosit și mici fragmente de cărămidă, care intrau în componența mortarelor din zidărie, la tencuieli interioare și exterioare³³.

În literatura de specialitate³⁴ s-a afirmat că rosturile³⁵ de mortar au avut aceeași grosime cu a cărămizilor, în scopuri de economie și de stabilitate, întrucât asigurau repartizarea uniformă a greutății purtate.

De altă părere a fost Grigore Ionescu³⁶, care arăta că rosturile de mortar s-au menținut înguste, între 1,5–2,5 cm, opinie înfirmată de cercetările arheologice, aproape toate rosturile de mortar au fost groase de 3,5–4 cm, umplând pe orizontală și pe verticală³⁷ golurile dintre cărămizi.

În Țara Românească, rosturile au alins o grosime egală cu a cărămizilor pentru a se asigura *stabilitatea construcției*, necesară într-o zonă seismică, dar și din motive de economie (mortarul fiind mai ușor de preparat, prin grosimea rosturilor rezulta o economie de material).

Arheologic, a fost observată *diferența de compoziție* între mortarele din elevație și fundație în comparație cu cele de la pavaje. Astfel, dacă în fundații și în elevații, a fost folosit mortar dur, aproape compact, amestecat cu cărămidă pisată, la pavaje a fost observat mortar friabil, având în compoziție mult nisip. Explicația constă în prevederea pe care și-au luat-o

³¹ Moisescu, 1985, p. 28.

³² Nisipul pentru mortar de var este cel cuarțos, care era spălat de impurități argiloase, cu o granulație de 4 mm. S-a constatat că meșterii puteau stabili proporția dintre nisipul cu granule mici față de cel cu granule mari, pentru a obține o masă compactă, cu cât mai puține goluri ce urmau să fie umplute cu liant.

³³ Moisescu, 1985, p. 26.

³⁴ Moisescu, 1985, p. 27.

³⁵ Cuișinchi-Vorona, 1996, p. 237.

³⁶ Ionescu, 1982, p. 92

³⁷ La biserica mănăstirii Cătăului, jud. Călărași au fost documentate rosturi de mortar groase de 3,5–4 cm. Cantacuzino, Trohani, 1981, p. 282, rosturi care se întâlnesc și la Comana, jud. Gurgui; Bătrâna, 1974, p. 21, Sf. Spindon Vechi din București, Ștefănescu, 1993/1994, p. 97.

zidurilor pentru asigurarea unei bune legături a zidurilor din fundație și elevație, în timp ce pavajele care se degradau mai ușor, trebuiau schimbate, fără prea mari probleme³⁸.

Cu toate acestea, au fost sesizate și mortare slabe folosite în fundații. Mortarul friabil din fundație a fost una din cauzele care au dus la dărâmarea bisericii de la Runcu-Grădinari, jud. Olt³⁹, mortar observat și la biserica mănăstirii de la Polovragi⁴⁰.

Cercetări recente asupra probelor de mortar luate din trei puncte distincte de la Târgoviște, Casa Părcălabului (1350), Casa Domnească din timpul lui Mircea cel Bătrân, zidurile curții domnești ridicată în timpul lui Petru Cercel au demonstrat faptul că la construcțiile secolului al XVI-lea, mortarul utilizat conținea fragmente de cărămidă de 1 cm. mărime, având porozitate redusă și calitate superioară în raport cu celelalte materiale utilizate. S-a pus în evidență faptul că a existat o evoluție a tehnicii de construcție în timpul lui Petru Cercel și în privința compoziției mortarului⁴¹.

II. Aspecte ale contribuției cercetărilor arheologice

cu privire la cunoașterea materialelor și tehnicilor de construcție ale edificiilor religioase și civile

Investigațiile arheologice și-au adus contribuția la cunoașterea materialelor și tehnicilor de construcție ale vremii. Prezentăm în continuare o parte din datele oferite de investigațiile arheologice cu privire la elementele constitutive ale edificiilor.

În clasificarea noastră, am avut în vedere două criterii:

1. *Materialele folosite*
2. *Tehnica de construcție*

II.1. Fundații:

Amănunțit constructive cu privire la fundații au fost prilejuite de investigațiile arheologice care au dus la dezvelirea totală sau parțială a acestora. Ca observație generală se remarcă *neglijența* în trasarea fundațiilor, *neregulate și neunitare ca grosime*, situație explicabilă prin faptul că adevărata trasare exista la nivelul elevației. Între fundațiile bisericilor de lemn și zid au fost sesizate *diferențe* de adâncime și grosime. Astfel, în cazul bisericilor de zid adâncimea la care trebuiau plasate tălpile fundațiilor de -1,10 m (cota de îngheț), era diferită de cea a bisericilor de lemn, mai puțin adânci (0,20/0,40 m), acestea având o suprastructură mult mai ușoară.

³⁸ La bisericile de la Tutana, Comana, Cotroceni a fost folosit în elevație un mortar foarte rezistent.

³⁹ Constantinescu, 1959, p. 721.

⁴⁰ I. Cantacuzino, 1994, p. 11.

⁴¹ Noica, 1997, p. 200–203. S-a observat în epoca lui Petru Cercel o optimizare a compoziției granulometrice în raport cu celelalte perioade, având drept consecință creșterea densității aparente și reducerea porozității mortarului.

Au existat cazuri de plasure a fundațiilor la *adâncimi neobișnuite*, datorită terenului mlăștinos, dar și proporțiilor mari ale bisericii ce trebuia susținută prin fundații adânci. Fundația bisericii de lemn de la Măxineni, jud. Brăila, (gr. 0,90/0,95 m; adâncime 2,40 m) constituie o excepție explicabilă prin solul inundabil, cu cota superioară a nivelului apelor freatice.

Ca urmare a aceleiași cauze, situația se repetă și la biserica de zid de la Măxineni, jud. Brăila unde fundațiile au fost plasate la adâncime foarte mare (2,74 m)⁴².

Fundațiile foarte adânci au și alte motivații. La biserica Sf. Gheorghe Nou din București⁴³ acestea se găsesc la -3,14 m și sunt datorate în parte celor trei monumente suprapuse precum și dimensiunilor mari ale bisericii ridicate de Constantin Brâncoveanu.

Tipuri de fundații

În funcție de materialele folosite au fost documentate 4 tipuri de fundații: fundații de bolovani; bolovani și cărămidă; piatră; cărămidă.

II.1.a. Fundații din bolovani

Frecvența folosirii acestui tip de fundație este explicabilă prin materialul ușor de procurat, care nu necesită prelucrare și care implică economie de material.

Fundații din bolovani legate cu mortar au fost des întâlnite în secolele XIV–XVI⁴⁴, fiind caracteristice în special bisericilor de lemn, mai puțin celor de zid.

Au fost semnalate 14 fundații la bisericile de lemn de la Măxineni⁴⁵, jud. Brăila și Vadu Sorești, jud. Buzău⁴⁶, al Drujești 1 din Curtea de Argeș⁴⁷, precum și la Urșai, jud. Gorj⁴⁸ și Văleni de Munte, datate în secolul al XVII-lea⁴⁹, iar în cazul celor de zid, în zonele în care era ușor de procurat, la bisericile 1 și 2 de la Orașul de Floci, jud. Ialomița⁵⁰, precum și la prima biserică de la Polovragi, jud. Gorj⁵¹.

II.1.b. Fundații din bolovani și bucăți de cărămidă

Au fost surprinse la monumentele veacurilor XVI–XVII, unde alături de bolovani erau aruncate în fundații și fragmente de cărămidă, care nu mai putea fi utilizate.

Asemenea fundații au fost semnalate la biserica paraclis de la Domnești⁵², Valea⁵³, Vieroș⁵⁴,

Tulana, din județul Argeș⁵⁵, la biserica nr. 3⁵⁶ de la Orașul de Floci, jud. Ialomița⁵⁷ și Runcu-Grădinari, jud. Olt⁵⁸.

II.1.c. Fundații din piatră

Mai puțin utilizate asemenea fundații au fost documentate încă din secolul al XIV-lea⁵⁹. Biserica mănăstirii Govora, ridicată de Constantin Brâncoveanu, a avut o fundație de piatră spartă cu mortar⁶⁰.

II.1.d. Fundații din cărămidă

Au fost semnalate încă de la sfârșitul secolului al XV-lea la bisericile de lemn de la Râncăcioi și Comana⁶¹, iar în cazul bisericilor de zid, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, (la Cernica și Comana unde fundațiile sunt făcute din cărămizi cu aproximativ aceleași dimensiuni, legate cu mortar de var, nisip și pietriș⁶²), fiind preponderente în secolul al XVII-lea, în zone unde piatră nu exista sau era greu de procurat.

Astfel, la bisericile mănăstirilor Râncăcioi, jud. Argeș și Strehaia, jud. Mehedinți, ridicate în perioada lui Matei Basarab⁶³, la biserica mănăstirii Turnu din Târgșor ridicată în timpul lui Antonie vodă în 1670⁶⁴, precum și în epoca cantacuzină, la biserica de la Cotroceni (1679) și Sf. Spiridon Vechi (1680) din București⁶⁵, au fost descoperite fundații de cărămidă, cu grosimi cuprinse între 0,80–1,20 m, legate în general cu mortar dur, plasate la adâncimi aproape constante -0,90/-1,10 m.

II.2. Socluri

Soclrurile bisericilor aveau rolul de a asigura retragerea de la grosimea fundațiilor spre elevație. În secolele XIV–XVI, puține monumente au avut socluri. Acestea au apărut abia din veacul XVI și erau executate din cărămidă simplă cu retrageri treptate, apoi cele din cărămidă specială și din piatră fălțuită.

⁵⁵ Cristocea, Oprescu, 1988, p. 49

⁵⁶ Chișescu și colab., 1983, p. 75. La biserica nr. 3 de la Orașul de Floci, jud. Ialomița a fost observat un sistem interesant, la baza zărilor de fundație a fost pus un rând de pietre mari, legate cu mortar de var, peste care s-a turnat fundația propriu-zisă

⁵⁷ Chișescu și colab., 1986, p. 75.

⁵⁸ Constantinescu, 1959, p. 721.

⁵⁹ În secolul al XIV-lea fundații din lespezi de carieră sunt semnalate la biserica mănăstirii Cozia, (vezi Constantinescu, 1965, p. 591), la prima biserică de la Snagov, jud. Ilfov, construită din piatră spartă și mortar; I. Cantacuzino, 1997, p. 57; în secolul al XV-lea la biserica mănăstirii Tânganu, jud. Ilfov, Panait, 1962, p. 93.

⁶⁰ I. Cantacuzino, 1992, p. 32.

⁶¹ Cristocea și colab., 1993/1994, p. 25–32; Bătrâna, 1974, p. 21.

⁶² Cantacuzino, Trohani, 1981, p. 200–235; Bătrâna, 1974, p. 17.

⁶³ Cristocea și colab., 1993/1994, p. 25; Cădea, 1996, p. 43.

⁶⁴ Constantinescu, 1969, p. 83–90.

⁶⁵ Ștefănescu, 1993/1994, p. 89–93; Panait, 199, p. 13–26.

11.2.a. *Socurile din piatră fălțuită* au fost folosite în general la monumentele care au fost construite din același material cum este cazul bisericilor mănăstirilor Dealu și Curtea de Argeș⁶⁶. (vezi Pl.IV/1)

11.2.b. *Socurile din cărămidă* au fost realizate la început prin retragerea succesivă a trei sau mai multe rânduri de cărămizi și au fost semnalate la bisericile Cernica⁶⁷, jud. Ilfov, Cătălu, jud. Călărași⁶⁸, Tutana, jud. Argeș⁶⁹, Comana, jud. Giurgiu⁷⁰, Runcu-Grădinari, jud. Olt⁷¹ și Stelea Veche din Târgoviște⁷², ctitorii ale secolului al XVI-lea.

Către mijlocul secolului al XVI-lea, au fost folosite socluri din cărămizi de format special, cu unul din capetele înguste ascuțite, profilul fiind obținut prin combinarea laturilor formelor de cărămizi, în cavet (semicerc, cu partea scobită la exterior).

Ghika-Budești⁷³ considera soclul de la biserica domnească din București, ctitorită de Mircea Ciobanul, la 1559⁷⁴ drept primul soclu profilat din cărămizi speciale în sfer de cerc. Cercetări ulterioare au dovedit că acesta apare de fapt la biserica mănăstirii Coșuștea, jud. Mehedinți, (1475) cercetată de Alexandru Bărcăciă⁷⁵. (Pl.IV/2)

Un soclu interesant ca mod de construcție, a fost descoperit prin cercetări de parament, la biserica domnească din Târgoviște, format dintr-o zidărie de lespezi de râu cioplite și rostuite, apoi tencuite, care se încheia în partea superioară cu un rând de cărămizi de format special⁷⁶. (Pl.IV/3)

Soclurile din cărămizi erau adeseori acoperite cu tencuială și zugrăvite, așa cum au fost documentate la Sf. Gheorghe Nou⁷⁷, Govora⁷⁸, Râmniciu-Sărat⁷⁹, Stelea Veche din Târgoviște⁸⁰.

11.3.a. *Elevația din bolovani*

A fost documentată în cazul bisericilor paraclis de la Domnești⁸¹ și Suslănești⁸², jud. Argeș, ctitorii modeste, ridicate cu materiale aflate la îndemână și cu ziduri lucrate într-o manieră destul de neglijentă.

11.3. *Tipuri de elevație*

În arhitectura Țării Românești sunt cunoscute patru tipuri de elevație: din bolovani, din piatră; din cărămidă; din cărămidă și din cărămidă.

11.3.b. *Elevații din piatră*

Datorită costului ridicat de prelucrare a pietrei, de debitare și de evacuare a acesteia de pe șantier, acest material a fost folosit mai rar și arhitectura muntenească, fiind întâlnit la bisericile mănăstirilor din Câmpulung și Curtea de Argeș, precum și Dealu din Târgoviște.

La Câmpulung, paramentul a fost format din blocuri paralelipipedice din piatră fălțuită, înalte de 0,30 m. Blocurile asizei inferioare au dimensiuni mai mici, iar rosturile sunt ceva mai mici, iar în unele părți între blocurile primei asize, și cele suprapuse au fost intercalate, pentru egalizare, cărămizi⁸³.

11.3.c. *Elevația din piatră și cărămidă*

De tradiție bizantină, caracteristică secolelor XIV–XVI, a fost mai rar folosită în secolul XVII. A fost documentată la începutul secolului XVI la bisericile 2⁸⁴ și 3 din Orașul de Floci, jud. Ialomița unde zidurile au fost lucrate din cărămidă și bucăți de piatră⁸⁵, la biserica mănăstirii Cătălu, jud. Călărași ridicată la mijlocul secolului al XV-lea unde a fost folosit același tip de zidărie, lucrat în emplecton⁸⁶.

11.3.d. *Elevația din cărămidă*

A fost utilizată încă din secolul al XIV-lea la biserica de la Cotmeana, biserica paraclis de la Târgoviște.

La mijlocul secolului al XVI-lea, ziduri din cărămidă au fost documentate la bisericile Sf. Francisc⁸⁷ și Stelea Veche din Târgoviște⁸⁸.

Din a doua jumătate a secolului exemplele se înmulțesc, elevații din cărămidă au fost semnalate la biserica de la Runcu-Grădinari, jud. Olt⁸⁹, la biserica mănăstirii Vieroș, jud. Argeș⁹⁰, la Comana, jud. Giurgiu⁹¹, în faza a II-a bisericii 1, și la bisericile 2⁹² și 3⁹³ de la Orașul de Floci⁹⁴, jud. Ialomița.

Zidăriile secolului XVII se execută din asize de bolovani de râu, alternate cu asize de cărămidă, sau numai din cărămidă, se tencuiesc, apoi se pictează cu roșu. Încă din vremea lui Matei Basarab se întăleşc adeseori sistemul de elevație din cărămidă, începând de la fundații⁹⁵. Astfel acest mod de construcție a fost surprins la bisericile mănăstirilor ridicate în vremea lui Matei Basarab, la Strehaia,

⁶⁶ Ghika-Budești, 1931, p. 143.

⁶⁷ Cantacuzino, Trohani, 1981, p. 202.

⁶⁸ Cantacuzino, Trohani, 1979, p. 282.

⁶⁹ Cristocea, Opreșcu, 1988, p. 19.

⁷⁰ Bătrâna, 1974, p. 21.

⁷¹ Constantinescu, 1959, p. 72.

⁷² I. Cantacuzino, 1974, p. 40.

⁷³ Ghika-Budești, 1927, p. 127.

⁷⁴ Ghika-Budești, 1931, p. 26–27.

⁷⁵ Bărcăciă, 1935, p. 165–184.

⁷⁶ Mănculescu, 1963, p. 34–37.

⁷⁷ Panait, 1992, p. 104.

⁷⁸ I. Cantacuzino, 1994, p. 32.

⁷⁹ Lupu, 1994, p. 275.

⁸⁰ I. Cantacuzino, 1974, p. 40.

⁸¹ Cristocea și colab., 1987, p. 20, în zidul de vest al pronaosului de la Domnești au fost încastrate și cărămizi romane.

⁸² Rosetti, 1972, p. 27

⁸³ I. Cantacuzino, 1980, p. 134.

⁸⁴ Chițescu și colab., 1981, p. 139.

⁸⁵ Idem, 1985, p. 75.

⁸⁶ Cantacuzino, Trohani, 1981, p. 282.

⁸⁷ Moiescu, 1979, p. 90.

⁸⁸ I. Cantacuzino, 1974, p. 41.

⁸⁹ Constantinescu, 1959, p. 719.

⁹⁰ Cristocea și colab., 1996, p. 27.

⁹¹ Bătrâna, 1974, p. 20.

⁹² Chițescu și colab., 1979, p. 224.

⁹³ Chițescu și colab., 1985, p. 75.

⁹⁴ Chițescu și colab., 1979, p. 199.

⁹⁵ Curinchi-Vorona, 1982, p. 233.

jud. Mehedinți⁹⁶, Râncăciov, jud. Argeș⁹⁷, Măxineni, jud. Brăila, precum și la monumentele cantacuzine, la bisericile mănăstirilor Turnu din Târgșor⁹⁸, Sf. Spiridon Vechi⁹⁹, Colroceni din București¹⁰⁰, desigur și la monumente de epocă brâncovenească, schitul Sf. Ioan de la Hurezi, jud. Vâlcea¹⁰¹.

La biserica mănăstirii Măxineni¹⁰² a fost folosită o cărămidă foarte groasă (28 x 16 x 5 cm), probabil datorită condițiilor improprii ale solului. La Râncăciov¹⁰³ (27 x 13,5 x 4,5 cm), Strehaia¹⁰⁴ 26 x 13 x 4 cm, (vezi Pl.III/1,3) Vierș¹⁰⁵ (29 x 15 x 4,5 cm) a fost folosită aproximativ același tip de cărămidă, iar la monumentele epocii cantacuzine s-a ajuns la stabilirea unui format de cărămidă aproape standard¹⁰⁶, fenomen ce s-a continuat și în epoca brâncovenească.

II.4. Decorație interioară și exterioară

Investigațiile arheologice au oferit de multe ori bogate informații cu privire la decorația interioară și exterioară a monumentelor, informații importante pentru urmărirea evoluției a ornamenticii fațadelor construcțiilor religioase în arhitectura munteană.

II.4.a. Decorația exterioară

Investigațiile de arhitectură începute la biserica mănăstirii Gorgota, jud. Dâmbovița au dus la descoperirea brăului median, format din două rânduri de cărămizi dispuse în zimți de fierăstrău, decorație care apare pentru prima dată la ctitoria lui Radu cel Mare de la Dealu¹⁰⁷.

De asemenea, la biserica de la Runcu-Grădinari, jud. Olt¹⁰⁸, cercetările arheologice au demonstrat existența unui brâu median format din 2 șiruri de cărămizi în zimți, brâu care poate fi observat și la biserica mănăstirii Mihai Vodă din București¹⁰⁹.

La biserica mănăstirii Cătălui, jud. Călărași au fost descoperite cărămizi care au decorat fațadele exterioare, cu capete concave sau triunghiuri care au

făcut parte din brăul¹¹⁰ compus din cărămizi rotunjite, încadrat de benzi formate din șiruri de cărămizi dispuse în formă de zimți¹¹¹, întâlnite în epocă și la Târgșor, Bucovăț¹¹², Tutana¹¹³.

La mănăstirea Sf. Troiță și la biserica Mihai Vodă din București¹¹⁴, decorația exterioară a fost compusă din cărămizi aparente. (Pl.III/2)

La biserica și casa domnească din Târgoviște, construite de Petru Cerceș va fi reutilizat un sistem de decorație compus dintr-un strat de tencuială pictată în roșu care imita procedeul așezării cărămizilor în jurul unor panouri de tencuială¹¹⁵.

În urma sondajelor de parament s-au descoperit porțiuni din stratul de tencuială care imita cărămida, precum și fragmente din decorația exterioară zugrăvită cu medalioane de la biserica fostei mănăstiri Măxineni, jud. Brăila¹¹⁶.

La biserica mănăstirii Turnu din Târgșor, sistemul de decorație al fațadelor era reprezentat prin panouri de ciubuce, despărțite de un brâu median cu cărămizi așezate în zimți¹¹⁷.

În secolele XVI–XVII, bisericile au fost decorate cu frescă exterioară, după cum o demonstrează fragmentele de pictură descoperite lângă bisericile dispărute de la Domnești¹¹⁸, Suslănești¹¹⁹, Cătălui¹²⁰, Cernica¹²¹.

II.4.b. Decorația interioară

În cursul săpăturilor au fost descoperite de multe ori fragmente arhitectonice care au aparținut vechilor lăcașuri, ajutând la reconstituirea arhitecturii originale a monumentului. Astfel, la Râncăciov, jud. Argeș a fost descoperit un fragment de fereastră care a aparținut celei de a doua biserici¹²², iar la Măxineni, jud. Brăila a fost descoperit o parte din portalul de piatră dintre pridvor și pronaos¹²³.

Dacă acceptăm ideea că pavajele reprezintă un element de decorație interioară, câteva date cu privire

¹¹⁰ Drăguț, 1976, p. 69. Brăul a cunoscut mai multe variante: 1. funie răsucită de piatră – la biserica mănăstirii Curtea de Argeș; 2. tor între caveți așa cum a apărut la biserica mănăstirii Tutana și Mărcuța. 3. un tor între două rânduri de cărămidă dințată cum a apărut la biserica de la Bucovăț, jud. Dolj.

¹¹¹ Theodorescu, 1968, p. 219.

¹¹² Ghika-Budești, 1931, p. 15.

¹¹³ Cristoea, Opreșcu, 1988, p. 46. Fațadele sunt împărțite în două registre de fride arcuite, cu extradosul subliniat de lași de cărămidă, iar arcele se sprijină pe coloanele realizate din cărămizi speciale, cu o latură rotunjită, model inițiat de acest monument.

¹¹⁴ Ionașcu, Zirra, 1959, p. 63.

¹¹⁵ Constantinescu, Moisescu, 1969, p. 32.

¹¹⁶ Nicolae, 1982, p. 150.

¹¹⁷ Constantinescu, 1969, p. 90.

¹¹⁸ Cristoea și colab., 1987, p. 23, fig. 11.

¹¹⁹ Rosetti, 1972, p. 31.

¹²⁰ Cantacuzino, Trohani, 1979, p. 283.

¹²¹ Cantacuzino, Trohani, 1981, p. 218, fig. 9.

¹²² Cristoea și colab., 1993/1994, p. 178.

¹²³ Căndea, 1996, pl. 87.

⁹⁶ Pușcașu, 1970, p. 41.

⁹⁷ Cristoea și colab., 1996, p. 23.

⁹⁸ Constantinescu, 1969, p. 91.

⁹⁹ Ștefănescu, 1993/1994, p. 97.

¹⁰⁰ Panait, 1990, p. 20.

¹⁰¹ Rosetti, 1962, p. 104.

¹⁰² Căndea, 1996, p. 43.

¹⁰³ Cristoea, 1993/1994, p. 178.

¹⁰⁴ Pușcașu, 1970, p. 28.

¹⁰⁵ Cristoea și colab., 1996, p. 21.

¹⁰⁶ La bis. mănăstirii Turnu din Târgșor a fost folosită o cărămidă de dimensiunile 26,5 x 13 x 3,5 cm, zece ani mai târziu la Sf. Spiridon Vechi din București s-a utilizat o cărămidă de 27 x 14,5 x 3,6 cm iar la începutul secolului următor la Sf. Ioan de la Hurezi, jud. Vâlcea a fost documentată o cărămidă 27 x 12 x 3,5 cm.

¹⁰⁷ Moisescu, 1979, p. 141.

¹⁰⁸ Constantinescu, 1959, p. 720.

¹⁰⁹ Cantea (Cantacuzino), 1959, p. 99.

la acestea au fost suplinite în urma cercetărilor arheologice.

Cel mai des întâlnite pavaje în arhitectura religioasă sunt din cărămidă dreptunghiulară așa cum au fost descoperite la Domnești ¹²⁴, Suslănești ¹²⁵, Cătăluși ¹²⁶, Cernica ¹²⁷, Vieroș ¹²⁸, a doua pardoseală de la Runcu-Grădinari ¹²⁹, biserica domnească din Târgoviște ¹³⁰, la Comana ¹³¹, Măxineni ¹³², Urșați ¹³³.

La Bucovăț și Comana au fost folosite cărămizi de pavaj de format mare, lungi de 50 cm.

Un alt format de cărămidă este cel întâlnit la Vieroș (30 x 16 x 5 cm), în rest cărămizile au aproximativ aceleași dimensiuni, 28-30 x 12-14,5 x 3-4,5 cm.

Mai rar întâlnite au fost pardoselile din cărămizi hexagonale, care au apărut în secolul al XVI-lea la bisericile mănăstirilor de la Comana, Valea, Tutana ¹³⁴ sau pătrate ca la Radu Vodă și Sf. Gheorghe Nou din București ¹³⁵.

Mai rar au fost utilizate pavaje din piatră așa cum au fost dezvelite la biserica Sf. Vineri și biserica domnească din Târgoviște, etapa Brâncoveanu, (dale de piatră) ¹³⁶, la biserica Bradu, jud. Buzău ¹³⁷.

II. 5. Acoperișuri

Au fost utilizate patru tipuri de acoperișuri, în funcție de materialul de construcție folosit: olane, țigla, șindriă, tablă.

Se remarcă și în acest domeniu dependența de materialele de construcție care existau în apropiere. Astfel, în zonele de câmpie erau preferate acoperișurile din olane, de veche tradiție bizantină, care se pretau unor pante plate ¹³⁸, iar în zonele montane cele de șindriă.

II.V.a. *Acoperișuri din țigla și olane* au fost documentate la bisericile mănăstirilor Bucovăț, jud. Dolj ¹³⁹, Stănești ¹⁴⁰, Comana, jud. Giurgiu, (olane smălțuite verzi și galbene) ¹⁴¹ și Cătăluși, jud. Călărași ¹⁴².

¹²⁴ Cristocoa și colab., 1987, p. 23.

¹²⁵ Rosetti, 1972, p. 27.

¹²⁶ Cantacuzino, Trohani, 1979, p. 202

¹²⁷ Cantacuzino, Trohani, 1981, p. 282.

¹²⁸ Cristocoa și colab., 1996, p. 21.

¹²⁹ Constantinescu, 1959, p. 721.

¹³⁰ Moiescu, 1979, p. 194

¹³¹ Bălrâna, 1974, p. 22. A fost folosită o pardoseală de cărămizi

de format mare 50 x 25 x 9 cm.

¹³² Căndea, 1996, p. 40.

¹³³ Rădulescu, 1984, p. 181.

¹³⁴ Bălrâna, 1974, p. 22, Marțu, 1978, p. 631.

¹³⁵ Ionașcu, Zira, 1959, p. 73, Rosetti, 1972, p. 28, Rosetti, Panait, 1962, p. 17

¹³⁶ Moiescu, 1979, p. 194

¹³⁷ Chicideanu, Modoran, 1983, p. 197.

¹³⁸ Ghika-Budești, 1931, p. 18

¹³⁹ Ghika-Budești, 1931, loc. cit.

¹⁴⁰ Popescu-Cilieni, 1945, p. 19.

¹⁴¹ Bălrâna, 1974, p. 21.

¹⁴² Cantacuzino, Trohani, 1981, p. 283.

La biserica domnească din Târgoviște au fost descoperite fragmente de țigla așezate pe șarpantă de lemn ¹⁴³, (Pl.1/2)

II.V.b. *Acoperișuri din șindriă* au existat mai mult în zonele de munte, acolo unde se găsea lemnul, la Brădet, Călușii, bolnița mănăstirii Cozia ¹⁴⁴. Potrivit informațiilor istorice, biserica de la Mamul și biserica domnească din Târgoviște au fost acoperite cu șindriă ¹⁴⁵.

La biserica de lemn de la Urșați, s-a presupus un acoperiș de șindriă, ipoteză susținută de numeroasele cuie subțiri descoperite ¹⁴⁶.

Cercetările arheologice nu oferă prea multe date în acest sens, datorită perisabilității lemnului, dar acest tip de acoperișuri a fost caracteristic zonelor montane. În cataografia din 1817 a județului Argeș era menționat acoperământul de șindriă de stejar al bisericii de la Râncăciou, jud. Argeș ¹⁴⁷.

II.V.c. *Acoperișuri din tablă* sunt menționate documentar la Colmeana, Cozia, Dealu, mitropolia din Târgoviște, Tismana, iar pentru secolul al XVII-lea erau învelite cu plumb așa cum au fost bisericile de la Plumbuita, Gura Motrului și biserica Patriarhiei din București ¹⁴⁸.

III. Tehnici de construcție

Vom prezenta, în continuare, tehnicile de construcție semnalate în urma investigațiilor arheologice.

III.1. Tehnici de construcție a fundațiilor

III.1.a. *Fundații pe piloți de lemn*

Solul impropriu (teren în pantă sau mlăștinos) ridicării unor construcții a determinat *bateria unor piloți de lemn sub fundație, pentru înălțarea solului*.

La biserica mănăstirii din Curtea de Argeș au fost semnalate două rânduri de piloți de lemn de stejar plasați sub fundație ¹⁴⁹. De asemenea, sub talpa absidei de nord a altarului și a zidului de vest al pronaosului de la Tutana, au fost bălăuți piloți de lemn de stejar neași, iar deasupra a fost așezat un rând de cărămizi și unul de mortar ¹⁵⁰, iar sub fundația bisericii Vieroș I a fost descoperit un pilot de lemn ¹⁵¹, tehnică practică și la biserica mănăstirii Coboia ¹⁵² și Sf. Spiridon Vechi din București ¹⁵³, la sala Brâncoveanu a mănăstirii Hurezi, curlina de la Brâncoveni ¹⁵⁴. (Pl.V/2,4)

¹⁴³ Curinschi-Vorona, 1996, p. 269.

¹⁴⁴ Ghika-Budești, 1931, p. 18.

¹⁴⁵ Popescu-Cilieni, 1945, p. 21.

¹⁴⁶ Rădulescu, 1984, p. 181.

¹⁴⁷ Cristocoa și colab., 1993/1994, p. 178.

¹⁴⁸ Popescu-Cilieni, 1945, p. 35.

¹⁴⁹ I. Cantacuzino, 1980, p. 241.

¹⁵⁰ Cristocoa, Oprescu, 1988, p. 45

¹⁵¹ Cristocoa, 1996, p. 21.

¹⁵² Dumitru, 1992, p. 36.

¹⁵³ Ștefănescu, 1993/1994, p. 98.

¹⁵⁴ Vătășianu și colab., 1959, p. 749.

III.1.b. *Fundații în trepte*

Fundațiile în trepte erau scopul de a crea din loc în loc un plan orizontal pe un teren în pantă. Această soluție tehnică a fost folosită încă din secolul al XIV-lea¹⁵⁵ și mai târziu

În secolele XVI–XVII, la biserica paraclis de la Suslănești, jud. Argeș¹⁵⁶, Strehaia, jud. Mehedinți¹⁵⁷, la fundația zidului nordic de incintă de la Brâncoveni¹⁵⁸ (Pl.V/4)

III.1.c. *Fundații radier*

Ingenioasă metodă, fundațiile radier au fost folosite încă din secolul al XIV–XVI, la bisericile domnești din Câmpulung¹⁵⁹, Curtea de Argeș¹⁶⁰ și Târgoviște¹⁶¹, pe scurt la toate monumentele cu puncte izolate de sprijin, unde eforturile se impuneau a fi transmise la zidurile perimetrice alăturate, pentru a nu dezechilibra sistemul constructiv, prin preluare uniformă.

III.2. *Tehnici de construcție a eleveții*

III.2.a. *Emplecton*

În arhitectura munteană a fost documentată tehnica ridicării zidurilor în *emplecton* cunoscută și sub numele de blocaj¹⁶², „*rottame di petre*”. Tehnică de origine romană, a fost preluată de bizantini și aplicată pe scară largă de arhitectura munteană.

Acest procedeu a fost caracteristic tuturor tipurilor de eleveții¹⁶³, prin aplicarea acesteia se crea o grosime mare a zidurilor. Zidurile exterioare aveau rol de cofraj, iar interiorul era umplut cu bolovani și spărtură de piatră, înecate în mortar.

Procedeu conferea o soliditate deosebită după efectuarea prizei mortarului, oferind avantajul folosirii unor materiale necostisitoare și ușor de procurat. Tehnica a fost folosită încă din secolul al XIV-lea, la construcția primelor case domnești de la Târgoviște, Stelea Veche și Sf. Francisc din Târgoviște¹⁶⁴, biserica nr. 1 de la Orașul de Floci, jud. Ialomița¹⁶⁵ precum și la biserica mănăstirii Cătălui, jud. Călărași¹⁶⁶.

III.2.b. *Centuri de lemn*

Stabilizarea zidurilor pe toată durata execuției se

¹⁵⁵ Constantinescu, 1984, p. 93. La biserica domnească de la Curtea de Argeș, a fost folosită fundația în trepte, la biserica mănăstirii Cozia. Idem, 1965, p. 591.

¹⁵⁶ Rosetti, 1972, p. 27.

¹⁵⁷ Pușcașu, 1970, p. 28–36. În interiorul bisericii a fost adus un pământ de egalizare pentru asigurarea unui plan cât mai apropiat de cel orizontal, datorită terenului în pantă.

¹⁵⁸ Vătășianu și colab., 1959, p. 749.

¹⁵⁹ Drăghiceanu, 1964, p. 316; Fundațiile radier au fost folosite la monumentele de plan cruce greacă. Aceste construcții erau construite din bolovani de râu care legau stâlpii bisericilor.

¹⁶⁰ Constantinescu, 1984, p. 40.

¹⁶¹ Informație arh. Cristian Moisescu.

¹⁶² Drăguț, 1976, p. 59.

¹⁶³ Moisescu, 1985, p. 28.

¹⁶⁴ Moisescu, 1979, p. 90.

¹⁶⁵ Chițescu și colab., 1979, p. 200. S-a observat că zidăria era lucrată în interior în tehnica emplectonului, iar zidurile aveau o grosime impresionantă de 1,50–2 m.

¹⁶⁶ Cantacuzino, Trohani, 1979, p. 282.

rezolva prin dimensionarea exagerată a grosimii portante, iar pe de altă parte prin introducerea în masa zidăriei a *centurilor de lemn* dispuse pereche de la fundații până la cornișă, la distanțe medii de 2–2,5 m.

Tehnica este larg documentată arheologic atât în arhitectura civilă cât și în cea religioasă încă din secolul al XIV-lea¹⁶⁷ (Pl. V/1,3)

În secolul al XVI-lea la biserica mănăstirii Vierșoș au fost surprinși un șir de grinzi orizontale de lemn, fixate la 30 cm de la îmbinarea eleveții cu fundația, interceptate la absidele naosului și la cea a altarului, unde grinziile au fost mai scurte, pentru ca îmbinarea lor să poată urmări traseul semicircular al altarului¹⁶⁸.

III.2.c. *Rost de tasare*

Tehnica *rostului de tasare* ce se aplica între două structuri, cu volume și mase diferite, a fost documentată la biserica Sf. Vineri din Târgoviște, unde s-a observat faptul că pridvorul are fundațiile independente de cele ale lăcașului, dar a fost sesizat același nivel de călcare în interior, ceea ce a determinat datarea lor în aceeași fază de construcție¹⁶⁹.

Și în cazul bisericii Tutana I, s-a admis ipoteza construirii pridvorului în aceeași etapă cu cea a bisericii sau într-o fază apropiată. Simțul tehnic al constructorilor ca și condițiile solului de fundare, i-au determinat pe meșterii români să prevadă acest rost de tasare între două structuri care trebuiau să lucreze independent una de alta, pridvorul și restul corpului bisericii¹⁷⁰.

IV. *Soluții tehnice și greșeli de construcție*

IV.1. *Soluții tehnice inedite*

Fiind confrunțați de multe ori cu soluri care nu erau tocmai proprii ridicării unei construcții, meșterii constructori au apelat la *soluții inedite* pentru remedierea eventualelor inconveniente.

Terenul umed de la Măxineni, jud. Brăila i-a determinat pe meșterii să incendieze locul, realizând astfel un strat protector împotriva igrasiei¹⁷¹.

La biserica Sf. Spiridon Vechi din București a fost observată ingeniozitatea constructorilor care s-au adaptat unei situații neobișnuite. Datorită terenului cu umiditate crescută, funcționarea bisericii a fost gândită cu pardoseala ridicată deasupra nivelului de călcare cu cel puțin 20 cm, pământul scos prin săparea șanțurilor de fundație a fost nivelat în interior, astfel încât nivelul de funcționare al bisericii era mai sus decât nivelul de construcție¹⁷².

Prin cercetările arheologice au fost sesizate *cazuri de reparare* a bisericilor, demonstrând spirit de economie și inventivitate.

¹⁶⁷ Cristoceș și colab., 1996, p. 21; Cantacuzino, Trohani, p. 276–304.

¹⁶⁸ Cristoceș și colab., 1996, p. 21.

¹⁶⁹ Moisescu, 1979, p. 127.

¹⁷⁰ Cristoceș, Oprescu, 1988, p. 57.

¹⁷¹ Căndeș, 1996, p. 37.

¹⁷² Ștelănescu, 1993/1994, p. 98.

La biserica mănăstirii Cernica I, jud. Ilfov au fost concepute transformări care au dus la schimbarea bisericii de plan navă, cu abside adâncite în grosimea zidurilor (așa zis tip mixt) în plan treflat.

În urma acestor transformări biserica devine de plan treflat, prin demantelarea zidurilor laterale ale naosului, și prin adăugarea celor două abside laterale¹⁷³.

Refolosirea aproape integrală a materialelor de construcție a fost documentată în cazul bisericii nr. 1 din Orașul de Floci, jud. Ialomița, unde în a doua fază de construcție a fost intercalată temelia de piatră, iar zidul altarului a fost placat la interior cu un rând de cărămizi așezate pe lățime. Pe latura sudică a pronaosului au fost intercalate cărămizi în poziție verticală, printre blocurile de piatră recuperate¹⁷⁴.

Au fost documentate cazuri de *refolosire a fundațiilor vechi*, fiind suprapuse fundațiile a două sau trei lăcașuri, păstrându-se locul mesei de altar.

Suprapunerea lăcașurilor poate fi explicabilă prin motive de ordin mental, locul unde se ridică o biserică era considerat loc sacru, dar și din considerente de ordin economic, prin re folosirea materialelor. Au fost sesizate 18 cazuri de suprapunere, parțială sau totală a fundațiilor, corespunzând secolelor XVI–XVII. (Pl. VI/1).

Au fost documentate cazuri de *suprapuneri de biserici* în Prahova, la Vălenii de Munte¹⁷⁵, în Buzău la Bradu¹⁷⁶, Măxineni¹⁷⁷, Adormirea Maicii Domnului din Râmnicu Sărat¹⁷⁸, în Ilfov, la Snagov¹⁷⁹, Cernica¹⁸⁰, în Dâmbovița la Stelea Veche¹⁸¹, biserica Târgului¹⁸², în Argeș la Bestelei din Pitești¹⁸³, Tutana¹⁸⁴, Valea¹⁸⁵, Drujești¹⁸⁶, Vierșo I¹⁸⁷, Râncăcioi¹⁸⁸, Câmpulung¹⁸⁹, în București, (Pl. VI/2), Sf. Apostoli¹⁹⁰, Radu Vodă¹⁹¹, Sf. Gheorghe Nou¹⁹².

La Biserica Albă din București cu ocazia construirii celei de a doua biserici au fost folosite fracțiuni din elevația primei biserici, inclusiv temeliile¹⁹³, situație observată și la biserica Sf. Apostoli din București¹⁹⁴.

IV.2. Greșeli de construcție

Datorită insuficienței dimensionării a grosimii

fundațiilor și a plasării la adâncimi nepotrivite, unele monumente au suferit modificări importante, uneori soldate cu prăbușirea monumentului.

La biserica din Gherghița, prăbușirea cupolei s-a datorat susținerii acesteia prin intermediul a 4 arce mult prea ieșite în consolă în raport cu zidurile de sprijin¹⁹⁵.

Din cauza terenului de fundație slăbit, ca urmare a înmormântărilor anterioare și a grolilor practice în jur, zidurile bisericii de la Runcu-Grădinari, jud. Olt, s-au fisurat¹⁹⁶.

S-a observat o oarecare stângăcie în privința ridicării zidurilor, care nu respectă o grosime unitară. (Biserica de la Suslănești)¹⁹⁷.

De asemenea, din grabă sau neglijență, au fost semnalate mai multe cazuri în care fundația era mai retrasă decât elevația, ceea ce încălca principiile unei construcții corecte. Astfel de cazuri au fost semnalate la biserica paraclis de la Domnești¹⁹⁸ și Vierșo I¹⁹⁹, jud. Argeș, la Polovragi, jud. Gorj, unde fundația era mai retrasă decât elevația cu cca. 20 cm²⁰⁰.

****

În legătură cu materialele de construcție, s-a observat interdependența între zona de amplasament, materialele și mijloacele materiale ale clădirii. Astfel, bolovanii de râu au fost folosiți cu precădere în zonele de deal și munte, unde existau din abundență.

De asemenea, s-a constatat utilizarea bolovanilor de râu, în fundație și în elevație, în cazul unora dintre bisericile boierești din secolul al XVI-lea, unde zidurile erau lucrate într-o manieră reglijentă care trăda o tehnică de lucru eudimentară, probabil opera unor meșteri neexperimentați.

Cercetările arheologice au pus în evidență procesul de evoluție în privința calității cărămizilor, a diversificării formatelor acestora prin fabricarea unor cărămizi speciale, necesare decorării fațadelor și pavajelor.

Totodată, s-a constatat o perfecționare a tehnicilor și procedeelor de construcție de tradiție bizantină, multe constituind soluții originale, proprii arhitecturii românești.

Procesul firesc de specializare al peșterilor din domeniul construcțiilor a atras după sine și o perfecționare a tehnicii de lucru, o acumularea de experiență care se va reflecta în construirea lăcașurilor secolului al XVII-lea, mai cu seamă a celor din perioada brâncovenească. Cu siguranță, detaliile legate de materialele și tehnicile de construcție, pot furniza elemente importante care să ajute la datarea cât mai exactă a fazelor unei construcții, la alcătuirea unui eventual repertoriu al formatelor de cărămizi și a altor materiale de construcție utilizate în secolele XVI–XVII.

¹⁹⁵ Curnischi-Vorona, 1996, p. 209.

¹⁹⁶ Constantinescu, 1959, p. 720.

¹⁹⁷ Rosetti, 1972, p. 27.

¹⁹⁸ Cristocei și colab., 1987, p. 23.

¹⁹⁹ Cristocei și colab., 1996, p. 20.

²⁰⁰ I. Cantacuzino, 1994, p. 15.

¹⁷³ Cantacuzino, Trohani, 1981, p. 208–209. ¹⁷⁴ Chițescu și colab., 1979, p. 202.

¹⁷⁵ Bătrâna, 1981, p. 172.

¹⁷⁶ Chicideanu, Modoran, 1983, p. 191.

¹⁷⁷ Căndea, 1996, p. 42.

¹⁷⁸ Lupu, 1994, p. 273.

¹⁷⁹ I. Cantacuzino, 1997, p. 52.

¹⁸⁰ Cantacuzino, Trohani, 1981, p. 200–240.

¹⁸¹ I. Cantacuzino, 1974, p. 41.

¹⁸² Chicideanu, 1973, p. 79.

¹⁸³ Simionescu, 1987, p. 88.

¹⁸⁴ Cristocei, Opreșcu, 1988, p. 46.

¹⁸⁵ Mărtu, 1978, p. 630.

¹⁸⁶ Cristocei, 1990, p. 29–35.

¹⁸⁷ Cristocei și colab., 1996, p. 26.

¹⁸⁸ Idem, 1993/1994, p. 175.

¹⁸⁹ I. Cantacuzino, 1981, p. 24.

¹⁹⁰ Cantacuzino, 1959, p. 123.

¹⁹¹ Cantea, 1959, p. 99.

¹⁹² Rosetti, Panail, 1962, p. 101.

¹⁹³ Cantacuzino, 1959, p. 122.

¹⁹⁴ Cantacuzino, 1959, p. 123.

**Materials and techniques constructions
archaeological documented
in the group of religious and civil monuments,
Valachia, XVI-XVIIth centuries**

The main purpose of this article is focussed in obtaining details of materials and techniques construction used by Romanian constructors. Archaeological research at the historical monuments (religious and civil) brought new information's concerning materials and construction techniques, which adds to our knowledge's about this subject. The comparative analyses of construction materials were not enough outlined and explored. Archaeological and architectural research contributed in dating different phases of construction.

We proceed to classify the whole material following two criterions: materials and techniques of construction. We followed principal constitutive elements of an edifice, beginning with foundation until roofs, outlined at the same time chronological evolution.

The construction techniques proved the spirit of inventiveness of Romanian masters, which were confronted with difficult situations, like it was at Măxineni, Sf. Spiridon vechi.

It was well-documented novel technique solutions, such as wood piles and foundation plate.

Explanation plates

Pl. I. Construction materials discovered by archaeological research, XV-XVIIth centuries

Pl. II. Type of bricks discovered at the Metropolitan ensemble of Târgoviște, XVI-XVIIth centuries

Pl. III. Type of bricks used as external decoration

Pl. IV. Type of socles

Pl. V. Construction techniques, XVI-XVIIth centuries

Pl. VI. Construction techniques

Abrevieri

B.C. M.I. - Buletinul (Comisunii) Comisiei Monumentelor Istorice

B.M.I. - Buletinul Monumentelor Istorice, seria Monumente Istorice și de artă

B.O.R. - Biserica Ortodoxă Română

C.A. - Cercetări arheologice, Muzeul Național de Istorie a României

C.A.B. - Cercetări arheologice în București, Muzeul de Istorie și artă a Municipiului București

M.C.A. - Materiale și Cercetări Arheologice

M.O. - Mitropolia Olteniei

R.M.M. - M.I.A. - Revista Monumentelor și Muzeelor - Monumente istorice și de Artă

S.C.I.A. - Studii și cercetări de Istoria Artei

S.C.I.V. - Studii și cercetări de istorie veche
S.C.I.V.A. - Studii și cercetări de istorie veche și arheologie

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

Ghika-Budești - 1927-1933. *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia*, B.C.M.I.

Chihai, 1974 - *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*.

Bărcăcilă, 1935 - *Mănăstirea Coșuștea-Crivelnicu-Mehediți. Descriere arheologică*, B.C.M.I.

Bătrâna, 1974 - *Evoluția ansamblului fostei mănăstiri Comana în lumina cercetărilor arheologice*, R.M.M. 1/1974

Bătrâna, 1981 - *Etape de construcție în cuprinsul ansamblului Mănăstirea din Vălenii de Munte, C.A., IV*

Băzu, 1971 - *Restaurarea casei lui Udriște Năstureli din Herești*, B.M.I.

Cantea, (Cantacuzino), 1959 - *Bucureștii de odinioară în lumina cercetărilor arheologice*

Cantacuzino, 1963 - *Unele probleme istorice privind așezările muntene în lumina cercetărilor de la Cernica*, S.C.I.V.

Cantacuzino, Trohani, 1979 - *Săpăturile arheologice de la Căldău Căscioarele, C.A., III*

I., Cantacuzino, 1993 - *Cercetările arheologice din incinta mănăstirii Mărcuța*, B.C.M.I.

I., Cantacuzino, 1974 - *Vechea biserică Stelea din Târgoviște*, R.M.M.

I., Cantacuzino, 1980 - *Sondaje arheologice la ctitoria lui Neagoe Basarab din Curtea de Argeș, Studii și Comunicări, Pitești, V*

I., Cantacuzino, 1981 - *Rezultatele arheologice de la Curtea domnească de la Câmpulung, Studii și Comunicări, Câmpulung*

I., Cantacuzino, 1992 - *Cercetări arheologice de la mănăstirea Govora*, B.C.M.I.

I., Cantacuzino, 1994 - *Cercetări arheologice la mănăstirea Polovragi*, B.C.M.I.

I., Cantacuzino, 1997 - *Cronica cercetărilor arheologice*, Snagov

Chicideanu, 1973 - *Biserica Târgului. Raport preliminar asupra celei de-a doua campanii de săpături arheologice*, *Chronica Valachica*

Chicideanu, Modoran, 1983 - *Mănăstirea Bradu. Scurt istoric și cercetări arheologice*, *Spiritualitate și istorie la întorsura Buzăului*

Chișescu și colab., 1979, 1981, 1983, 1984, 1985 - *Cercetările arheologice de la Piuța Petri (Orașul de Floci)*, C.A., III, 1979, IV, 1981, V, 1982, VI, 1983, VII, 1984, VIII, 1985

Constantinescu, 1959 - *Sondajele de la Runcu-Grădinari*, M.C.A., VI

- Constantinescu, 1964 – *Contribuții arheologice asupra curții domnești din Târgoviște*, S.C.I.V., 2/1964
- Constantinescu, 1965 – *Cercetările arheologice de la Cozia*, M.O., 7/8
- Constantinescu, 1969 – *Note arheologice și istorice asupra curții feudale de la Târgșor (sec. XIV–XVII)*, S.C.I.V.A.
- Constantinescu, 1984 – *Curtea de Argeș. Începuturile Țării Românești, 1200–1400*
- Constantinescu, Moiescu, 1969 – *Curtea domnească din Târgoviște*
- Cristocea și colab., 1987 – *Cercetările arheologice de la Domnești, jud. Argeș*, Studii și Comunicări, Câmpulung
- Cristocea, Oprescu, 1988 – *Cercetările arheologice de la mănăstirea Tutana și problema încadrării unui triconc de la cumpăna sec. XIV–XV*, R.M.M.
- Cristocea, 1990 – *Biserica Drujești din Curtea de Argeș*, R.M.M., 1/1990
- Cristocea și colab., 1993/1994 – *Cercetările arheologice de la mănăstirea Râncăciuv, jud. Argeș*, R.M.M. 1993/1994
- Cristocea și colab., 1996 – *Cercetările arheologice de la fosta mănăstire Vierș, județul Argeș*, R.M.M.
- Curinschi-Vorona, 1996 – *Arhitectură, restaurare, urbanism*, 1996
- Diaconescu, 1971 – *Cercetarea arheologică de la biserica Sf. Ionică din Târgoviște*, Documenta Valachica
- Diaconescu, Mihăescu, 1988 – *Complexul monumental al mitropoliei din Târgoviște*, R.M.M.
- Drăghiceanu, 1964 – *Despre mănăstirea Câmpulung, Un document inedit: jurnalul săpăturilor făcute de Comisia Monumentelor Istorice în 1924*, B.O.R.
- Drăguț, 1976 – *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*
- Drâmbocianu, 1993 – *Stațiunea de la Vadu-Sorești, jud. Buzău*, M.C.A., XVII, vol. II, 1993
- Dumitriu, 1992 – *Evoluția fostei mănăstiri Cobia în lumina cercetărilor arheologice*, B.C.M.I., 2/1992
- Ionescu, 1982 – *Istoria arhitecturii în România*
- Lupu, 1994 – *Date arheologice privind mănăstirea „Adormirea Maicii Domnului” din Râmnicu-Sărat, județul Buzău (secolele XVI–XIX)*, Mousaios, 1994
- Mănculescu, 1963 – *Date noi referitoare la aspectul inițial al bisericii domnești din Târgoviște, apărute în cursul lucrărilor de restaurare (1961–1962)*, Sesiunea Științifică a DMI
- Mărțu, 1978 – *Mănăstirea Valea (Țițești-Argeș) în lumina controversei istoriografice și a cercetărilor arheologice*, M.O. 7-8/1978
- Mihăescu, Fruchter, 1986 – *Curtea domnească din Târgoviște*, 1986
- Moiescu, 1979 – *Târgoviște. Monumente istorice și de artă*
- Moiescu, 1985 – *Procedee tehnice, materiale și meșteri constructori români în Evul mediu*, R.M.M.
- Noica, 1997 – *Tradiții românești în construcțiile de lucrări publice*
- Popescu-Cilieni, 1945 – *Acoperșurile vechilor noastre biserici*
- Rădulescu, 1984 – *Cercetările arheologice de la Ursafi, jud. Gorj*, C.A., VII
- Rosetti, 1962 – *Cercetările de la mănăstirea Hurezu*, M.C.A., VIII
- Rosetti, 1972 – *Vestigii feudale de la Suslănești, jud. Argeș*, B.C.M.I.
- Rosetti, Panait, 1962 – *Cercetările de la biserica Sf. Gheorghe Nou din București*, MCA, VIII
- Panait, 1962 – *Complexul medieval Tânganu*, C.A.B., II
- Panait, 1992 – *Cercetări arheologice privind biserica mănăstirii Cotroceni*, R.M.M.
- Pușcașu, 1970 – *Date noi cu privire la evoluția ansamblului de arhitectură medievală de la Strehaia*, B.M.I.
- Simionescu, 1987 – *Contribuții la studiul monumentului Beștelei din Pitești*
- Ștefănescu, 1993–1994 – *Cercetări privind istoria ansamblului Sf. Spiridon Vechi din București*, R.M.M., 1-2 1993/1994
- Teodoru, 1975 – *La tradition byzantine des chainages dans l'architecture de Valachie*, Actes du XIVe Congrès international des Etudes Byzantines
- Theodorescu, 1968 – *Un monument uitat din Muntenia medievală: Cătălușul*, S.C.I.A.
- Vătășianu și colab., 1959 – *Cercetările arheologice de la mănăstirea Brâncoveni*, M.C.A., VI

DANA MIHAI

ANSAMBLUL
CASELOR DOMNEȘTI BRÂNCOVENEȘTI
DE LA POTLOGI

Schia de fundamentare istorică a proiectului de restaurare și punere în valoare

1. Situl istoric

Cea dintâi mențiune certă a Potlogilor se află într-un hrisov slavo-român de la leat 7132 (A. D. 1624), mai 28, din Târgoviște, întărirea lui Alexandru vodă Coconul (1623–1626) pentru mănăstirea Brâncoveni a ocinei din satul Potlogi, toată partea jupâniței Dragna, din câmp, apă, pădure și tot hotarul, un sălaș de țigani, doi cai, dai boi și două vaci. (*Documente privind istoria României, B. Țara Românească*, vol IV, p. 412, doc. nr. 426).

Dania Dragnei fusese făcută încă din zilele lui Radu Vodă Mihnea, în primul sfert al secolului al XVII-lea, spre pomenirea donatoarei îngropată la mănăstire cu soțul ei Dima postelnicul și ficele lor Voica și Stanca. Între martorii Domnescului Hrisov de la 1624 se află Matei paharnicul – viitorul agă Matei din Brâncoveni și domn, Matei Basarab – și Preda postelnicul din Brâncoveni, unchiul și respectiv bunicul lui Constantin Brâncoveanu, fapt explicabil întrucât dania Dragnei privea mănăstirea familiei acestora.

Probabil într-unul dintre obișnuitele schimburi de moșii mai ales între boieri și așezămintele religioase ctitorite de ei, Potlogii au ajuns în stăpânirea Brâncovenilor. Nefiind menționat nici în actul lui Șerban vodă Cantacuzino (1678–1688) de întărire a moșiilor lui Constantin Brâncoveanu (v. N. Iorga, *Hărții din arhiva mănăstirii Hurezul*, București, 1907, p. 325–330) și nici între cumpărăturile posteroare ale acestuia, schimbul de moșii între mănăstirea de la Brâncoveni și unul dintre boierii stăpânitori ai locului, poate chiar viitorul domn.

În binecunoscutul *Catastih de toate satele cu rumâni și moșiile, casele, viile, țigani, ce avem și de la părinți și am cumpărat și noi, care am împărțit copiilor noștri, după cum am socotit mai cu dreptul /.../ de la veleat 7216/1707–1708/* (Biblioteca Academiei Române, Manuscrise, Românesc nr. 404) „satul Potlogii tot și cu toți românii, cu casele, curțile de piatră, cu viile, cu mobile” reveneau fiului domnesc mai mare Constantin Brâncoveanu (Radu vel logofăt Grecianu, *Viața lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, ed. Ștefan D. Grecianu, București, 1906, p. 272, 271).

* * *

Astfel, sub raportul regimului proprietății s-a constituit situl istoric al Potlogilor, rămas după 1718 în stăpânirea familiei Brâncovenilor iar după stingerea acestora în cea a Bibeștilor.

Totuși din analiza succintă prezentă aici o întrebare subzistă, aceea a cauzei creerii unor curți de forma celor de la Potlogi, când Brâncovenii stăpâneau tot satul. O singură explicație ni se pare plauzibilă, aceea a unui plan prestabilit al parcului și grădinilor de aici.

2. Deși doar incidental amintite de sursele istorice și fără ca studierea lor să fi constituit un domeniu anume de cercetare, grădinile din principatele române Țara Românească și Moldova au un trecut medieval și premodern care nu poate fi ignorat, trecut capabil să dezmințide ideile preconceptuate ale unor autori privitoare la civilizația vechii monarhii românești.

2.1. De bună seamă că relațiile călătorilor străini pot să ofere informații mai detaliate și în același timp viziunea comparativă absolut necesară unei reconstituirii apropiate.

O anchetă restrânsă la secolele XVII–XVIII poate începe cu opera memorialistă a arhidiaconului Paul de Alep, insoțitor al tatălui său, patriarhul Macarie al III-lea de Antiohia, în călătoriile prin principatele române extracarpătice în deceniul șase al celui de-al XVII-lea veac.

Încă de la primul său drum în Moldova, de la Galați spre Iași, în ianuarie 1653, Paul de Alep remarcă opera lui Ștefan cel Mare, între altele „la Vaslui /.../ palatele sale, feredeul său, grădinile sale, apoi biserica mare și înaltă cu turlele sale avântate și foarte înalte” /subl.ns./ (*Călători străini*, vol. VI, p. 29). În pofida prevențiilor unora dintre istorici era de presupus ca domnia lui Ștefan cel Mare să nu fi ignorat o astfel de amenajare a reședințelor princiare, cu atât mai mult cu cât în exilul său în silvan și poate la curtea lui Matia Corvin, regele Ungariei (1458–1490), exemplele nu îi vor fi lipsit.

La Vysegrad la poalele fortificațiilor, în mijlocul unei grădini se află o splendidă fântână renescentistă din marmură roșatică. O replică a sa s-a descoperit în săpăturile de la mănăstirea Slatina, ctitoria de la 1569 a principelui Alexandru Lăpușeanu, ceea ce îngăduie să se presupună existența unei grădini împodobite cu o astfel de fântână.

Din aceeași relatare a călătoriei patriarhului Macarie de Antiohia se desprinde și descrierea „grădinilor” mănăstirii Galata din 1582–1583, ctitoria lui Petru Vodă Șchiopol, cu „cași din ale căror fructe am mâncat și migdali, toți plantați de curând”, fără a mai vorbi de cireși, pruni „inimă de porumbel”, gutui și peri, precum și „multe garoafe și crini obișnuite”, în vreme ce „crinul galben numit frâncesc”, crescut asemeni-buruienilor nu era prețuit (*Călători străini*, vol. VI, p. 86).

Dar grădina palatului domnesc sub Vasile Vodă Lupu (1634–1653) cuprindea nu numai caisii și migdali, alături de duzi dulci dar și „un pom mic cu rodii, plantat într-un butoi și lămâi dulci, cultivați tot în hârdaie” (*Călători străini*, vol. VI, p. 91).

În cealaltă capitală princiară românească – Târgoviște – mitropolia avea două amenajări horticole: grădina cea mare și cea care înconjoară biserica: „o grădină de trandafiri și de alte <flori> frumoase; dar nu prea întinsă, <înconjurată> cu balustradă; lângă altarul de la miază-noapte mai este un chiparos, a cărui frumusețe, înălțime, măreție și coroană te fac să binecuvântezi pe creator; /.../ în fața ușii se află o fântână frumoasă cu apă curgătoare, minunat <de bună> (Paul de Alep, *Călători străini*, vol. VI, p. 119). Cât privește grădina mare, la ea se putea ajunge din sala de primire a reședinței metropolitane printr-un „*privdvor cu arcade deschise spre grădină* unde se află o fântână cu apă curgătoare; acolo se află o masă pentru a prânzi vara; de acolo cobori într-o grădină mare pe care nu o poți vedea în toată lungimea ei și care este înconjurată de nuci mari; jumătate este plantată cu viță de vie și trandafiri, iar cealaltă jumătate cu meri, peri, gutui, cireși, pruni numiți <inimă de porumbel>. și altele <precum> și zarzavaturi semănate ca: bob, varză, pătrunjel și altele de acest fel” (Ibidem, p. 120).

Deasemenea la episcopia Râmnicului Vâlcei, palatul episcopal era asemănător celui metropolitan „prin clădirile și grădinile sale, cât și prin livezile și heleșteele sale, numai că este mai mic” (Ibidem, p. 181). În aceeași eparchie o grădină, cu fântână și chioșc, înconjurată de galeriile înalte ale chiliilor se afla la mănăstirea Cozia (Ibidem, p. 183).

În vremea călătoriilor patriarhului de Antiohia prin Țara Românească îndelungată domnie a lui Matei Basarab se încheiase prin revoltă, Constantin Vodă Șerban urmându-i (1654–1658). Acesta nu a lipsit să invite pe înalții oaspeți siriaci să-i viziteze casele din vremea boieriei de la Dobreni. În descrierea din vara anului 1657, a arhidiaconului Paul de Alep întâmpină și grădina: „...acolo, la Dobreni – n.n. / e o curte mare /.../ înăuntrul cărora sunt clădiri mari și spațioase cu ferestre și bolte acoperite în întregime cu chipuri de sfinți și cu altele asemănătoare etc.; odăile dau spre o grădină foarte mare, împărțită în straturi ca grădinile francilor cu *igheaburi de olane*; în partea de afară este un bazin mare cu apă cu un pod peste el, de la un capăt la celălalt; în mijlocul grădinii este un chioșc frumos și lângă el este o biserică foarte mare de piatră purtând hramul Adormirii Maicii Domnului” (Ibidem, p. 229–230; subl. ns.). Trebuie remarcat desigur planul „european”, occidental – „frâncesc” – al acestei grădini, subliniat de Paul de Alep. Din nenorocire ca și alte edificii și amenajări, curțile de la Dobreni au fost devastate și arse în cursul războiului

cu Imperiul otoman din anii 1657–1662 (Ibidem, p. 230).

Una dintre cele mai veridice descrieri a grădinii curții domnești din București o aflăm de la Anton Maria del Chiaro, secretarul de limbă latină al lui Constantin Brâncoveanu și, după mazierea acestuia, al domnilor următori – Ștefan Cantacuzino și Nicolae Mavrocordat. El mărturisește că „această grădină, drept vorbind, este destul de frumoasă, de formă pătrată și desenată după bunul gust italian; // în mijlocul ei domnul Constantin Brâncoveanu a clădit o frumoasă loggia pentru a prânzi acolo și a se odihni după prânz în timpul verii, în parfumul florilor diferite, așezate împrejur în straturi”. (*Călători străini*, vol. VIII, p. 373).

Despre curțile domnești de la București ale Brâncoveanului, de la poalele Dealului Mitropoliei, moștenite de el și folosite ca reședință personală, reverendul Edmund Chishull, aflat în suita lordului Paget prin aprilie 1702, socotea „apartamentele și grădinile /.../ într-adevăr mândre și mărețe”. Vederea „din față se deschide asupra unei grădini mari” în timp ce „aripa dreaptă dă într-alta mai mică; amândouă sunt frumoase și oferă după cum vrei umbră și desigur verde”. (*Călători străini*, vol. VIII, p. 196–197).

Grădina curții domnești de la Târgoviște îi părea însă reverendului Chishull „mult mai frumoasă /.../ înlăuntrul grădinii” având „un frumos chioșc de piatră” (*Călători străini*, vol. VIII, p. 200).

Despre fosta reședință de vară și de petrecere domnească, construită, în apropierea Iașului, din porunca lui Grigore Vodă Ghica (1726–1733; 1735–1739; 1739–1741; 1747–1748) în prima sa domnie, numită Frumoasa datorită grădinilor, a iazului amenajat și priveliștii minunate către oraș, călătorii XVIII își însemnau admirația. În iulie 1746 Paul Jamjouglou – ce însoțea pe Edward de Carleston, însărcinat cu afaceri și trimis extraordinar al regelui Frederic I al Suediei la Poartă, petrecea o săptămână întreagă la Iași. Cu acest prilej remarcă „la o oarecare depărtare de oraș /.../ o casă de agrement numită Frumoasa, foarte plăcută, mai ales vara, dat fiind că este înconjurată de câmpii frumoase și că acolo sunt fântâni cu jocuri de apă”. (*Călători străini*, vol. IX, p. 332).

La 1761 starea palatului domnesc se regăsește astfel în relatarea ragusanului Boscovich: „La Frumoasa am găsit /.../ un palat aproape cu totul nemobilat, domniile nemai obșnuind să se ducă pe acolo, dar mare și încăpător /.../. O mare împrejmuire de zid închide o curte mare cu grajduri și șoproane, palatul principelui și alături un alt palat mare pentru femeii /.../. În cuprinsul aceleiași împrejmuirii, înspre palatul al doilea, se află o grădină cu alei și pomi roditori, dar acum destul de părăsită /.../. Lacul este format de o apă care izvorăște la poalele acelor dealuri

și este străvălită de un zăgaz puternic și mare făcut din pari și pământ, având o lungime de peste o jumătate de milă italiană. În mijlocul zăgazului este o deschizătură cu un canal care duce apa la o moară alăturată. Acul are pești și se găsec acolo și luntre pentru plimbare...” (Călători străini, vol. IX, p. 473).

Peste aproape un secol, Manolache Drăghici consemna următoarele: „Grigore Ghica Vodă înnoind biserica Sfinții Voievozi de la Frumoasa, unde au făcut pentru dânsul curții de vară întemeind și o grădină minunată pe coasta despre răsărit la iarmaroc și împodobind-o cu feluri de răsaduri străine, cu hăvuzuri și cu chioșcuri sau pavilioane de fantezie, unde mergeau în preumblare toți boierii și publicul din Iași...” (Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe 500 de ani*, Iași, 1857, vol. II, p. 12).

Către mijlocul secolului al XVIII-lea o fugară dar nu lipsită de valoare descriere a unor celebre grădini de reședințe boierești a lăsat învățatul și nefenicul Neofit Crețanul – mitropolit al Țării Românești (1738–1753). În preajma Bucureștilor, în iunie 1746 mitropolitul Neofit a vizitat curțile marelui vornic Constantin Dudescu de la Frâsinești (azi Frunzânești – Fundeni, jud. Călărași), descrierea sa reținând cu deosebire atenția pentru chestiunea în discuție aici: „Casele acestea – consemna înaltul prelat – au fost clădite de numitul vornic Dudescu și sunt foarte încăpătoare, cu o curte îngrădită cu zid de cărămidă; are și o biserică de piatră clădită tot de el cu hramul Sfântului Andrei cel dintâi, și această biserică se află în afara curții conacului, și biserica are o curte mai mică decât aceea a caselor, împrejmuită și aceasta cu zid de cărămidă; aici se află și o foarte frumoasă grădină cu pomi atât din țară, cât și din străinătate. năramzi, lămâi, chiparoși și alții; casele cu toate cele amintite se află pe malul drept al râului numit Pasărea, care curge în jos spre miazăzi; am auzit de la vornicul Dudescu că pentru acestea s-au cheltuit aproape cincizeci de pungi” (Călători străini, vol. IX, p. 336, subl. ns.).

În sfârșit, imediat după pustiitorul război ruso-otoman din 1768–1774 se păstrează însăși descrierea Potlogilor datorată binecunoscutului Franz – Joseph Sulzer și publicată în lucrarea sa *Geschichte des transalpinischen DACIENS*: „...Numit Potlogi, el depășește prin mărime și stilul de construcție (nu prin starea de conservare), toate cele rămase, înainte de ultimul război când a decăzut atât de rău încât fără cheltuieli princiere nu-și va putea recăpăta niciodată vechea strălucire... Palatul redă în mod strălucit și splendid modelul celui de la Mogoșoaia la scara ceva mai mare, ambele fiind bogat și luxos decorate.

Structura, smalțul, pictura, sculptura în lemn, reparații încăperilor ca și disponerea grădinilor și curților exterioare, toate, chiar dacă atât de sălbătice trădează totuși un gust european și demonstrează privityorului că sunt făcute de artiști străini, plățiți din buzunarul

și la prunca unui principe bogat, al nefericitului Constantin Brâncoveanu...”.

Examinarea, chiar și rapidă, a planurilor Bucureștilor datorate topografulor austriaci din vremea războiului de la 1787–1792, locotenenții Ernst și baron Purcel, relevă numeroase grădini a căror identificare este în general posibilă grație publicației regretatului istoric și genealogist G.D. Florescu. Dar nu identificarea și implicit istoria acestor grădini – o lucrare în sine – are importanță aici, cât constatarea că spre finele secolului al XVIII-lea, în quasi totalitatea cazurilor, grădinile bucureștene păstrează pozițiile planului clasic italian, stilul geometric. Fără a ieși din tipic, totuși deosebită prin disponerea circulară este grădina situată pe dreapta drumului Clincenilor, în afara orașului, unde, către intersecția bulevardului Regina Maria cu Panduri. Ar fi poate într-acel plan circular și o influență a modernismului francez pre-revoluționar.

Desigur însă nu trebuie ignorat la analiza planurilor de grădini datorate acestor consemnări cartografice austriece și un eventual schematic.

Forma parcului impusă de aceea a incintei a condus la comparația cu ceea ce s-a numit în secolul al XIX-lea „grădina Episcopiei”, figurată pe planurile austriece menționate. Este vorba de metohul episcopiei Râmnicului, ctitorie a marelui ban Mihai Cantacuzino. Locul denumit în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea „Livada Văcărească” fusese adus ca zestre de llinca, fiica locofătului Constantin Văcărescu, la căsătoria ei cu Mihai Cantacuzino. Acesta a ridicat după moartea soției sale, către 1764, biserica pe care, la plecarea sa definitivă în Rusia după pacea de la Kuciuk – Kainargi (1774), a dăruit-o episcopiei. „Exceleța sa generalul maior Mihai Cantacuzino, despărțindu-se cu totul de aci, pentru pomenirea excelenței sale și a părinților săi s-a îndemnat de au dat o biserică din liveada Văcărească ce este zidită cu toate cheltuielile excelenței sale și la care se prăznuiește hramul Patruzeci de Mucenici ca să fie metoh de-a pururi Sfintei Episcopii a Râmnicului, împreună cu locul ce au cumpărat, iar casa care cu cheltuielile excelenței sale se face să fie sălaș arhierului acelei episcopii numai”.

După revoluția de la 1848 clădirile și zidul împrejmuit au început să se ruineze tot mai mult, secularizarea averilor mănăstirești dând ansamblului lovitura de grație. În 1864 biserica, năruită, a și fost dărâmată rămânând doar grădina. Amenajată, cu fântâni și izvoare din stânci, „Grădina Episcopiei” a fost deschisă publicului în toamna anului 1870. Într-o relatare de la 1871 binecunoscutul publicist filo-bucureștean Ulysse de Marsillac socotea grădina „încântătoare cu copacii ei bătrâni, aristocratică și retrasă, ca parcul unui vechi palat din faubourg Saint-Germain și plină de farmec toamna”.

2.2. În istoria arhitecturii peisagiste, reședința princiară de la Potlogi se situează între marile realizări

de la Vaux-le-Vicomte (Melun, Franța), Versailles și Belvedere (Viena, Austria). Prima este opera începută la 1661 de Andre Le Notre, comanditarul fiind celebrul supranumit al Finanțelor Nicolas Fouquet, asistat de arhitectul Louis Le Vau și pictorul Charles Le Brun. Realizarea acestora a creat o impresie atât de puternică înăruului rege Ludovic al XIV-lea, încât la o lună după inaugurarea Fouquet a fost arestat și întemnițat pe viață. La scurt timp numeroase piese decorative – statui, vase – au fost mutate la Versailles, pentru amenajarea căruia fuseră deja angajați Le Notre, Le Vau și Le Brun.

Aleile radiale ale parcului conduc către o exedra centrală aflată în fața intrării palatului, compartimentată prin grile și balustrade decorative. Grajdurile laterale maschează locuințele servitorilor și grădinile de legume. De o parte și de alta a șanțului ce înconjoară palatul sunt simple grădini decorate cu fântâni, accesul către acestea realizându-se printr-un pod ridicat. Desigur că planul general al grădinilor de la Vaux – le – Vicomte, Versailles sau Belvedere, nu poate fi comparat cu cel de la Potlogi, măreția și grandoarea primelor depășind mult cadrul restrâns al incintei brâncovenești, dar nu am exagerat în încercarea unei apropieri măcar din punctul de vedere al elementelor principale conținute. Astfel la scară redusă, grădina palatului de la Potlogi cuprinde atât grajduri și dependințe, cât și amenajări horticole, livezi, chioșcuri pentru recreere și petrecere.

După etapa realizării grădinii și întregului sit de la Potlogi pot exista similitudini cu amenajări horticole contemporane care îmbină stilul baroc cu influențele italiene, așa cum este de pildă grădina Ajuda, din Tapada (Vale de Tejo, Lisboa – Portugalia). Studiul unei reședințe nobiliare din aceeași vreme, castelul Saint – Loup – Lamairie (Poitou – Charentes), înfățișează (după releveele precise din 1745) pe malurile apei, canalizate, succesiunea, pe de o parte a unei grădini de zarzavat, pășuni, plantații de arbori și un pavilion, iar pe cealaltă parte orangeria cu grădinile ei, menajeria, livada și un parc forestier cu poduri și gloriote (pavilion mic de agrement cu rol de belvedere). Este evident că debordând suprafața închisă de ziduri și de cursul apei la Potlogi trebuie să avem în vedere asigurarea unor funcțiuni corespunzătoare ale terenurilor din domeniul brâncovenesc.

3. Reamenajarea peisagistică – reconstituirea și restaurarea sitului istoric.

Analiza datelor istorice relative la Potlogi cât și elementele rezultate din studiul comparat al amenajărilor peisagistice rezidențiale din aceeași etapă de evoluție îngăduie fundamentarea propunerilor de reamenajare peisagistică. În cadrul acestora o atenție deosebită trebuie acordată comunicațiilor între clădiri și zonele curților. Principiul fundamental al recompunerii sitului brâncovenesc a fost cel istoric, adaptându-se

necesității și funcțiuni actuale peisajului istoric restituit.

La un examen global, se conturează firesc diviziunile reședinței brâncovenești astfel: curtea de intrare (3.1); grădina de legume (3.2); parcul reședinței princiere (3.3); grădina casei de pe ziduri (3.4); acestora trebuie să li se adauge, ca părți esențiale ale peisajului istoric, amenajarea eleșteului (3.5), biserica și situl ei (3.6), zona extramuros (3.7), într-o etapă imediată măcar aceea din proximitatea zidurilor curților.

3.1. Curtea de intrare.

După ridicarea în plan curbele de nivel sugerează în partea centrală o peluză circulară, element întâlnit și la o reședință nobiliară dar mai târziu cum este palatul Teleki din Satu-Lung (Chioar, județul Maramureș). Refacerea peluzei centrale și, firesc, a aleii circulare, carosabile ce o întovărășește, impune compunerea unor peluze triunghiulare, cu ipotenuze concave în colțurile curții de intrare, ținând bineînțeles seama de clădirile situate de-a lungul zidurilor și de accesele necesare. Aceste accese sunt în primul rând la peronul casei domnești, apoi la biserică, în grădina casei de pe ziduri, spre parc prin colțul sud-vestic al casei domnești, spre grădina de zarzavat și la remiza cocilor (trăsăturilor).

Aleea carosabilă va trebui dublată pe hemiciclu estic de un drum pietonal (Irotuar) care să permită legătura cu biserica și cuhnia, mai ales cu acesta căci odinioară aducerea bucatelor trebuia să se facă de aici la masa domnească instalată în palat sau în parc.

Vegetația și florile peluzei centrale circulare trebuie să nu depășească înălțimea convenabilă unei percepții depline a palatului și din foisorul și de la ferestrele acestuia spre curtea de intrare și poartă. Culorile florilor trebuie alese în tonalități armonizate cu cromatica fațadelor palatului, a zidurilor de cărămidă, a cuhniei și turnului porții.

Un ceas solar sau chiar un orologiu nu ar trebui să lipsească dintr-această curte de intrare ca semn al modernității vremurilor brâncovenești. Fosta remiză a cocilor poate fi convertită la suprafață sau subteran în garaj și, asemeni tuturor construcțiilor noi în elevație va fi mascată de vegetație.

3.2. Grădina de zarzavat.

Planul ei trebuie să fie reflectat mai degrabă întocmirile medievale cu o ordine utilitară în straturi geometrice. Zarzavaturile și legumele folosite la masa brâncovenească sunt astăzi îndeajuns de bine cunoscute grație unui manuscris contemporan recent publicat. Astfel grădina de legume trebuie să cuprindă în straturi – cu însemne în limba vremii – ceapă, usturoi, pătrunjel, leuștean, hamașluchi, morcovi, andive, lăptuci, laurască, pălăgele, vinete, mazăre, bob (lințe), sfeclă, spanac, sparanghel, napi „călugărești”, molotru, hrean, numeroase ierburi mirositoare”.

precum anason (pimpinela), anghelică, anghenare, busuioc, capere, chimen, cimbru, cimbrisor (sărpuțel), colindru, dafin (frunzișoară), izmă, jaleș, măcăciune, șofran, țigve și altele (*O lume într-o carte de bucate. Manuscris din epoca brâncovenească*, ed. Ioana Constantinescu, Matei Cazacu, București, 1997, p. 95). Menționarea unor arbuști, plante crescând în tufe conturează *alături de parcelele patrulete cu straturi și culturi perimetrale*. După modalitatea de restaurare și reconstruire a zidurilor curților, aceste din urmă culturi, ridicate și pe spalieri de lemn (sau un material mai rezistent imitând lemnul), vor lăsa să se vadă porțiuni ale zidăriei.

Clădirile existente în partea sudică a acestei grădini pot fi anexele acesteia și ale unei curți de păsări ce se poate amenaja la capătul sudic al grădinii de zarzavaturi.

3.3. Parcul domnesc.

Forma terenului mărginit de casa domnească, zidurile incintei și eleșteul sugerează dispoziția unei grădini italienești alungite compusă din trei zone. Cea dintâi este situată la apus de casa domnească și până la zidul grădinii de legume; în chip firesc zona – de trecere de la zarzavaturi la parc – se recomandă pentru o livadă de pomi autohtoni: meri, pruni, cași, cireși, vișini, nuci, gutui, aluni etc. Disponerea lor după afinitățile naturale, va îngădui perceperea dinspre parc a fațadei vestice a caselor domnești, după cum vederea de la ele spre livadă descoperă plantația armonioasă a pomilor fructiferi.

3.3.1. Zonele parcului italian – sugerate și de cele două terase ce pot să se contureze în această parte a incintei – trebuie asociate cu un foișor, pentru mesele domnești în aer liber și mai jos, către apă de un chioșc, de „privateală”.

Evidentă deplasare a casei domnești față de axul longitudinal al incintei lasă să se întrevadă eventualele amplasamente ale acestor grațioase clădiri ale vremii, de regulă cu fundații puțin adânci.

Planurile celor două zone au deci de realizat îmbinarea între fațada nordică cu loggia casei domnești și foișorul; între aceeași fațadă, situată în plan secund, chioșcul și suprafața acvatică a eleșteului.

Acestor dominante ale planurilor li se adaugă imperativa prezență a pomilor și plantelor exotice în hârdaie de lemn, inspirate din orangeriile reședințelor princiere contemporane.

Dacă foișorul meselor în aer liber poate fi mascat măcar parțial de vegetație, chioșcul de pe malul eleșteului ar urma să îngăduie atât percepția parcului, având în fundal casele domnești și casa de pe ziduri, cât și a suprafeței acvatice, de preferință spre orizontul cel mai pitoresc, ordonat și, în direcția curgerii apei.

3.2.2. Planul însuși al parcului italian ar urma să aibă o axă nord – sud, de la mijlocul fațadei casei

domnești la eleșteu. O analogie de dispunere este posibil de găsit în planul așa-numitei „grădini a Episcopiei”, figurată așa cum menționăm în planurile Ernst și Purcel de la 1790–1791.

Coincidența face ca amenajarea acestei grădini, așa cum este ea reprezentată în planurile austriece, să poarte amprenta personalității marelui ban Mihai Cantacuzino. Ne aflăm așadar în familie și este greu de crezut ca Potlogii și Mogoșoia să nu fi servit ca sursă de inspirație pentru aceasta. Este iarăși puțin posibil ca marele ban să fi început acolo construcția unei case în preajma desfărâșii sale numai spre a o dăruii Episcopiei Râmnicului; mai plauzibilă este conceperea, eventual în timpul ocupației ruse din 1769–1774 – în care Mihai Cantacuzino își pusese atâtea speranțe – a unei reședințe secundare, de plăcere, spre capătul de atunci al Bucureștilor, reședință completată firesc de un parc.

Aerul venerabil al parcului, cu toate transformările datorate gustului peisagistic bucureștean al celei de-a doua jumătăți a secolului XIX, îi amintea lui Ulysse de Marsillac de vechile grădini ale palatelor din Paris, ceea ce indică o nouă pistă de inspirație.

După mărturiile despre grădinile din principatele române în secolele XVII–XVIII nu este de bună seamă excesivă introducerea în planul parcului de la Potlogi a unor fântâni sau havuzuri desigur în prima zonă, proximală casei domnești.

3.3.3. Parcul isprăvește la marginea eleșteului reamenajat, ținându-se seama de curbele de nivel. Ele indică o pătrundere a apelor între cele două ziduri ale incintei. Practica vremii (secolele XVII–XVIII) nu prevedea în țările române amenajarea unor terase de piatră care să îmbrace malul. La Mogoșoia reamenajarea interbelică a adoptat cu totul modelul venețian, necesar în condițiile lagunei adriatice, dar excesiv unor ape de câmpie precum Colentina sau gârda de la Potlogi.

Astfel încât *fixarea malurilor cu țărushi și gard împletit, cu totul înierbate*, corespunde cel mai bine sitului istoric. Totuși, încadrându-se atât simetriei generale a parcului cât și poziției chioșcului și mai puțin particularităților malului heleșteului, se pot amplasa două trepte de piatră, sculptate după modelul obișnuit celor de la intrarea în pridvorul bisericilor brâncovenilor.

3.4. Grădina casei vechi de pe ziduri. Pentru amenajarea acesteia – pentru care există modelul principal sugerat de reverendul Edmund Chishull privitor la casa de oaspeți a curții bucureștene – pot fi luate în calcul fie plantarea unor pomi fructiferi, pendant la livada de la apus de casa domnească; fie o grădină a l'italienne după tipicul celei de la palatul bosphoran al lui Șerban vodă Cantacuzino și al lui Dimitrie Cantemir (vezi Anca Brătuleanu, *Palatul de la Constantinopol al lui Dimitrie Cantemir*, p. 28–31).

La trasarea planului acesteia va trebui însă să se țină seama de necesitatea aleilor perimetrare, absente în planul cantemirian, și a comunicației dintre intrarea casei de pe ziduri și cea de pe latura de răsărit a casei domnești.

Separția dintre plantația sau grădina de aici și parcul domnesc se poate asigura printr-un gard viu, a cărui înălțime să ritmeze cu aceea a zidului de incintă, a pomilor livezii eventuale și a registrelor fațadei casei domnești.

3.5. De o trare deosebită va beneficia biserica, în același timp a reședinței domnești și a satului. Plantațiile din jurul acesteia vor trebui să inducă apartenența edificiului de cult la casele domnești și permeabilitatea spre lumea sătească.

3.6. Ambientul sitului istoric de la Potlogi este constituit de restul așezării, din păcate cătuși de puțin reprezentativ sau capabilă să ofere un cadru adecvat monumentului.

În aceste condiții o separție între incinta înconjurată cu ziduri și sat se impune a fi realizată prin plantații perimetrare de arbori. Plantație alternativă, pe de o parte și alta a zidurilor de incintă, merită să anunțe situl istoric și să permită percepția unor fragmente de zidărie.

3.6.1. Eleșteul. O componentă majoră a sitului istoric este oglinda de apă pe întinderea perceptibilă din toate punctele parcului caselor domnești.

Din istoria amenajărilor hidraulice și după exemplul Târgoviștei și altor reședințe princiere sau boierești din țările române în secolele XVII–XVIII este evident că și la Potlogi avem de a face cu o *zăgăzuire artificială a gârlei* și totodată, considerând dinamica formării aici a domeniului, ca și la Mogoșoaia cu *inclusiunea eleșteului în cadrul monumentului istoric brâncovenesc*.

Și în acest caz, realitățile ambientale sunt defavorabile sitului istoric, gospodăriile de pe malul nordic al gârlei fiind atât nerepresentative cât și extinse – după evoluția impusă de regimul comunist – asupra fostului eleșteu. Dificultățile actu alului regim al proprietății vor permite însă numai o amenajare a malului nordic existent, cu mici ameliorări, printr-o *perdea arboricolă*, destul de densă chiar și la defolierea hibernală, care să circumscrie percepția din parcul domnesc, recreând măcar în parte atmosfera sitului istoric.

4. În vederea definitivării proiectului de amenajare a sitului istoric pe temeiul documentației rezultate din studiul bibliografic, arhivistic, iconografic și cartografic mai sunt necesare o serie de cercetări intermediare.

După cum rezultă din faza de cercetare a vechilor proiecte de restaurare, săpăturile arheologice autorizate și cele clandestine (arh. Corneliu Ionescu) s-au efectuat la casele domnești, la zidul de incintă și cuhnie, aria fostelor parcuri și grădini ale curților fiind în cea mai mare parte neinvestigate. Necesitățile

grabnice și posibilitățile actuale nepermițând o cercetare arheologică exhaustivă se poate propune o investigație relativ rapidă prin teledetecție spre depistarea eventualelor construcții sau amenajări cu zid din aceste zone ale curților.

Este vorba în primul rând de depistarea fundațiilor foisorului și chioșcului, a unor eventuale terasări sau compartimentări cu ziduri de sprijin sau despărțitoare.

Totodată la reamenajarea parcului se vor practica decapări superficiale sub supraveghere arheologică în vederea marcării în plan și prelevării eventualelor resturi de mobilier de grădină, material arheologic în general și rădăcini de arbori în special. Rădăcinile arboricole ar urma să facă obiectul cercetării subcontractuale a specialiștilor de la Institutul de Cercetare și Proiectare pentru Industria Lemnului – București, spre determinarea speciilor și vechimii arborilor.

Este evident că abordarea într-acest sens a proiectului reprezintă, credem, o premisă în țara noastră dar, trebuie subliniat, o necesară aplicare a metodelor actuale de cercetare și proiectare a grădinilor istorice.

SINOPTIC CRONOLOGIC

1683, septembrie 1	Constantin Brâncoveanu mare spătar al Țării Românești încheie construcția bisericii cu hramul Marelui Mucenic Dimitrie din satul Potlogi.
1688	Constantin Vodă Brâncoveanu poposește în Potlogi probabil în vechile case de aici.
1690	În casele vechi de la Potlogi, Constantin Vodă Brâncoveanu primește pe comandanții corpurilor de oaste pregătind campania din Transilvania și pe patriarhul Dionisie al Constantinopolului.
1692, 1694, 1695	Popasuri ale lui Constantin Brâncoveanu la Potlogi.
1698	primăvara Începutul construirii caselor noi de la Potlogi.
1698	iunie Constantin Vodă Brâncoveanu vizitează șantierul construcției caselor de la Potlogi, șantier condus de Mihai Corbeanu, postelnic al doilea.
1698, octombrie 27–29	Constantin Vodă Brâncoveanu sosește la Potlogi la încheierea construcției caselor, cu acest prilej punându-se probabil și pisană.

1699, aprilie 18-22; iulie 2-17; septembrie 2-7 1699,	Constantin Vodă Brâncoveanu poposește la Potlogi grăbind încheierea lucrărilor la casele de aici.	1905	Arendașul domeniului Potlogi dărămă cuhnia caselor.
	octombrie 19-28 Constantin Vodă Brâncoveanu inaugurează casele de la Potlogi, praznicul fiind de Sfântul Dumitru	1907	Prefectul județului Dâmbovița, C. Dimitriu, dispune studierea monumentului de către Virgil Drăghiceanu și oprește dără- marea cortinei vestice a zidului de incintă.
1701	Constantin vodă Brâncoveanu cu o seamă de boieri poposește la Potlogi	1953	Începutul lucrărilor de restau- rare.
1711	Constantin Vodă Brâncoveanu cu curtea în popas la Potlogi, unde află vestea încheierii păcii ruso-otomane de la Prut.		
1714	Constantin Vodă Brâncoveanu trece pe la Potlogi în drum spre București, unde-l aștepta maziia.		
1714	post martie Un hasihiu al Porții răvășește curțile de la Potlogi în căutarea averilor lui Constantin Brâncoveanu.		
1715	Averea mobilară a familiei lui Constantin Brâncoveanu este răscumpărată de la Poarta otomană de principatul Țării Românești.		
1717	Familia Brâncoveanu reintră în stăpânirea averii sale între care și Potlogi.		
1768-1774	Noi avarii ale caselor în vremea războiului ruso-otoman.		
cca. 1776	Franz-Josep Sulzer vizitează Potlogii unde mai află sălbătice plantațiile grădinii și curții anterioare.		
1848	Detășamentul rus încartiruit la Potlogi reface după ordinul generalului său comandant acoperișul din șindriță al caselor.		

DOSAR EPIGRAFIC POTLOGI

A. Inscriptia bisericii Sfântul Dimitrie 1 septembrie 1683.

Această sv[ă]ntă și D[u]mnezească besearică
iaste zidită și înălțată din temelie până în săvârșitul ei
de robul lui D[u]mn[e]zeu Costantin Brâncoveanu v[e]l
sp[ă]tar întru slava Domnului nostru Is[us] H[risto]s,
cel în Troiță slăvit și [in]tru cinstea lu[i] v[e]l
mu[cenic] Dimitrie pentru a sa veacinică pomenire și
al p[ă]rinților, care se-au început și se-au și săvârșit
în zilele luminatului domn Io Șerban C[antacuzino]
B[asarab] V[odă] – S[e]p[temvrie] 1, 7192.

B. Inscriptia caselor 1698/1699.

Iw K[ostandin] B[asarab] V[oievod]
Aceste case den temelia lor sânt înălțate de lu //
minatul domn Iw // Costandin B[asarab]
voievod fiind //
lui său Costandin Brâncoveanu
Începându-le și și //
sfârșindu-le la leat 3 C, 3 și Ia
al zeacelea an al //
domniei sale. Ispravnic fiind
Mihai vi[ori] post[e]lnic]
Corbeanul.

**RALUCA IOSIPESCU
SERGIU IOSIPESCU**

FORTIFICAȚIILE MEDIEVALE DE LA TĂLMACIU ȘI TURNUL SPART

Raport arheologic preliminar

1. În hotarul orașului Tâlmăciu, pe marginea drumului ce duce spre Boița intrând apoi în defileul Oltului, pe o culme de deal, se află ruinele cetății medievale numite Landskrone. Conturul ruinelor cetății, vizibile din șosea, este estompat de o antenă pentru telefonie mobilă, ilegal instalată în anul 1997.

Săpăturile arheologice sistematice au început în august 1998, după montarea antenei și dezafectarea în consecință a unei suprafețe din interiorul cetății, într-un sit arheologic deja afectat de instalațiile unei stații de meteorologie și ale unui dispozitiv seismografic.

Aflată în calea drumeților, cetatea a fost consemnată în repertoriile monumentelor istorice și într-o cromoliografie de la mijlocul trecut¹ (fotografia 7).

Foto 7. Cetatea medievală de la Tâlmăciu – desen de Al. Trichet – cromoliografie tipar, 1840, Muzeul Brunkenthal, inv. XV/125.

¹ Iată impresionanta listă bibliografică în care a fost amintită cetatea de la Tâlmăciu până la cel de-al doilea război mondial: Kovari László, *Erdelyi regisegei*, Pesta, 1852, p. 63, Informații din repertoriul menționat au fost completate cu mai multe date istorice în Kövory László, *Erdelyi epiteszeli Emlékei*, Cluj, 1866, p. 142–144. În aceeași perioadă s-a alimant și istoriografia săsească: Michael Johann Ackner, *Die romischen Alterthumer und deutsche Burgen in Siebenburgen*, Viena, 1857, p. 63. Cetatea a fost cuprinsă în listele ulterioare cu monumente istorice: C. Gooss, *Chronik der archäologischen Funde Siebenburgens* în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde“, 12, 3, 1876, p. 312, E. Albert Bielz, *Die Burgen und Ruinen in Siebenburgen*, Sibiu, 1899, p. 61–62; pentru istoriografia secolului nostru, a se vedea: Peter Gerecz, *A muemlekei helyrajzi jegyzéke es irdalma, in Magyarorszag muemlekei*, II, Budapesta, 1906, p. 791; Iulian Marțian, *Repertoriul arheologic pentru Ardeal, Bistrița*, 1920, p. 38; M. Csaki, *Inventariul monumentelor și obiectelor istorice și artistice săsești din Transilvania*, Cluj, 1923, p. 39. Prima mențiune a ruinelor de la Tâlmăciu este încă cu mult mai veche: cf. J. Lebellius, *De oppido Thalmus*, Sibiu, 1779. Poemul a fost scris însă la mijlocul secolului al XVI-lea. Un studiu care se ocupă parțial de cetatea de la Tâlmăciu: Ballasy Ferency, *Szelisnye es Tolmács várai*, în „Századok“, I, 1872, p. 86–95.

În schimb, în mod inexplicabil, lista monumentelor istorice nu cuprinde cetatea de la Tâlmăciu, expunând-o astfel unor pericole suplimentare de distrugere.

În anii '80 ai secolului trecut, interesul nou înființatei Societății Carpatine pentru mediul geografic aducea cetățile peisajului montan în centrul atenției². Tradiția descrierilor geografice³ din secolele anterioare se îmbină cu entuziasmul excursiilor și erudiția unor cărturari cum a fost dr. Friedrich Teutsch.

Friedrich Teutsch explică sau sugerează poziția strategică a cetății de la Tâlmăciu așezată la confluența mai mult râuri de mărime și importanță diferită: Olt, Cibin, Sadu, Tâlmăciu, rolul ei în sistemul de fortificații din defileul Oltului (autorul caută relațiile între cetățile din defileu în raport cu factorii sociali și politici), importanța căilor de comunicație interzonală⁴.

Foto 1. Cetatea medievală de la Tâlmăciu, săpăturile arheologice în partea de vest a cetății

² A se vedea, de exemplu, Gustav Bedeus, *Der Roteturmpass*, în „Jahrbuch des Siebenbürgischen Karpathenvereins“, XXX, 1910, p. 3–35. De aici, probabil s-a inspirat N. Iorga în afirmția greu de susținut a existenței a două cetăți în zonă: una cunoscută de comitele Corlatius, amintit în 1233 și a doua, cetatea pe care o prezentăm, numită Landskrone (N. Iorga, *Sale și profeți din Ardeal*, București, 1902, p. 159).

³ Volumele „Călători străini despre Țările Române” pomenească cetățile din defileul Oltului, în mod deosebit Turnul Roșu, de la sfârșitul secolului al XIV-lea până în secolul al XVII-lea. O singură dată este amintită cetatea de la Tâlmăciu de către Anton Verancsics (*Călători...*, I, București, 1968, p. 402). La începutul secolului al XIX-lea, Johann Marienburg menționa cetățile de la Tâlmăciu și Lotriora ce apăreau trecătoarea Oltului; cf. Johann Marienburg, *Statistik oder allgem. Geographie von Siebenburgen*, Sibiu, 1813, p. 235.

⁴ Friedrich Teutsch, *Unsere Burgen*, în „Jahrbuch des Siebenbürgischen Karpathenvereins“, III, 1883, p. 127–130

Pe aceeași latură sudică se văd urmele unui turn interior, adosat zidului de incintă. Turnul a fost înzestrat cu două contraforturi, așezate asimetric. Acest turn a fost astfel plasat încât să ofere vizibilitate înspre gura defileului, acolo unde se află fortificația numită Turnul Roșu. Zidurile turnului interior, nefiind expuse direct atacului sunt mai înguste decât ale zidului de incintă.

La capătul de răsărit al cetății se păstrează pe o înălțime apreciabilă (aproximativ 8 m) zidurile unei construcții de plan dreptunghiular cu dimensiunile de 16,50/5 m, măsurate în interior. Structura zidurilor cuprinde pietre de râu și de carieră de dimensiuni diferite, cărămizi montate în colțurile construcției. Urme de bolți din cărămizi se văd în partea superioară a zidurilor.

Se păstrează, de asemenea, fragmente de zidărie în partea de nord a incintei medievale, acolo unde panta dealului este deosebit de accentuată. Segmentul de zidărie de la nord-est de care se leagă turnul de poartă este lat de 1,60 m. Alte două segmente de zidărie aflate în planurile diferite (intrare în clește ?) se observă la observă la jumătatea laturii de nord (planșa a II-a).

Rezultatele cercetării arheologice

Un șanț lung de 40 m a fost plasat în zona de vest a cetății. El a surprins fragmente de zidărie și a secționat sistemele de apărare exterioare: șanțul și valul de apărare. Două casele pandate la secțiunea magistrală au mărit suprafața dezvelită arheologic. Săpătura arheologică a relevat amploarea distrugerilor de incintă. Zidul de incintă I măsoară aici, într-o zonă expusă atacurilor, lățimea de 2,20 m⁷. În structura zidului am consemnat blocuri de carieră și pietrele de talie mică, înecate în mortar, ce au alcătuit emplectonul. În cantitatea mare de pietre demolate au apărut două fragmente de cărămidă late de 12 cm, groase de 5 cm, și 4 cm. Cărămida mai lată a fost produsă din lut ce conținea degresant neomogen; era insuficient arsă la mijloc și cu suprafața neregulată.

Talpa zidului de incintă a fost adâncită până la -1,45 cm, față de nivelul actual de călcare. Fața zidului de incintă, vizibilă în secțiunea magistrală, apare neuniformă înspre interiorul cetății, mai lată în partea de jos. Zidul de incintă a fost sprijinit în interior de segmente de zidărie adosate. Talpa zidului adosat s-a oprit la 5 cm deasupra tălpii zidului de incintă, între cele două păstrându-se un strat de mortar. Zidul adosat, alcătuit din pietre de talie mijlocie avea la bază lățimea de 90 cm iar în partea superioară, lățită peste soclul zidului de incintă, măsura 1,20 m.

În casele învecinate secțiunii magistrale au fost identificate, după îndepărtarea stratului masiv de

⁷ Cifra este aproximativă datorită stării de conservare actuală, lipsind blocurile de parament. Fragmentul de zidărie surprins a marcat capătul planului.

dărâmături, a alte două segmente de ziduri de sprijin late de 90 cm, construite din pietre de râu și blocuri de talie mijlocie (fotografia 2).

Foto 2. Cetatea medievală de la Tâlmăciu, fundațiile zidului de incintă și ale zidurilor de sprijin interioare.

Consistența nivelelor de depunere arheologică, în afara dărâmăturilor, a făcut dificilă diferențierea pământului galben, nisipos (solut viu) de stratul de umplutură a șanțului de apărare. Pe de altă parte, în șanțul de apărare a alunecat o parte a pământului ce a alcătuit valul de apărare. Șanțul de apărare avea, în această zonă lățimea de 2 m și adâncimea de 1,50 m. Valul de pământ, în forma aplatizată de atăzi, măsoară 8 m lățime și 1,50 m înălțime, incluzând stratul de mortar de la bază.

Amplasarea casei la capătul informațiilor stratigrafice, a materialului arheologic, a detaliilor de construcție obținute. Fundația zidului de incintă a fost adosată la fundația construcției ample de la răsărit cu un zid alcătuit din pietre de râu, zid lat de 90 cm. Fundația turnului se adâncește cu 1,30 m față de elevație (fotografia 10).

Foto 10. Cetatea medievală de la Tâlmăciu – fundațiile turnului de poartă și în planul îndepărtat fundațiile ale zidului de incintă.

Materialul arheologic

Materialul arheologic descoperit în cursul primelor cercetări arheologice de la cetatea Tâlmaci nu este numeros⁸ dar unele piese au o valoare documentară deosebită. Fragmentul de cahilă acoperită cu smalt verde prezintă un personaj ȝezând într-o deschidere gotică. El are în mână și pe cap atributele regalității: coroana și bila (planșa a-IV-a). Alte fragmente de cahle au permis recuperarea unor motive decorative (gheara de grifon și floarea stilizată) ce pot fi încadrate cultural și cronologic.

Din aceeași zonă de est a cetății de unde au fost recoltate fragmentele de cahle au fost scoase la lumină buze lățite de oale și căni cu picior. Farfuria este reprezentată de un singur fragment ceramic. Mai multe fragmente provin de la oale-cahile cu secțiunea dreptunghiulară sau circulară. În general, fragmentele aparțin ceramicii arse oxidant, de puține ori arderea nefiind penetrantă. Un singur fragment aparține ceramicii arse reducător.

Din extremitatea vestică a cetății au fost recoltate piese din metal: cuie cu partea de sus îndoită, cu capul îngust, pentru potcovit sau cu capul lat, rotund, un fragment de sabie, o lamă de cuțit, un proiectil pentru arcebușă cu diametrul de 1,70 cm, un alt bolț de arbaletă cu lungimea totală de 7,70 cm, două fragmente de potcovă de cal și unul aparținând unei potcoave pentru boi (fotografia 4).

Alte piese din fier (un pinten, două bolțuri de arbaletă, o bucată de lablă) și fragmente ceramice medievale au fost recuperate dintr-o săpătură necontrolată efectuată în interiorul cetății în anul 1972⁹ (fotografia 3).

În primăvara anului 1999 prăbușirea unui mal din apropierea turnului de poartă a scos la lumină mai multe piese arheologice: fragmente ceramice medievale, un

Foto 4. Cetatea medievală de la Tâlmaci – piese din fier descoperite în cercetarea arheologică din 1998.

bolț de arbaletă, un fragment de potcovă, o piesă din fier care s-ar putea identifica cu un fir cu plumb (fotografia 5). Două obiecte din os sunt mai dificil de identificat. Pe o rondelă de mici dimensiuni a fost incizant cu migaia un ornament vegetal stilizat (fotografia 6).

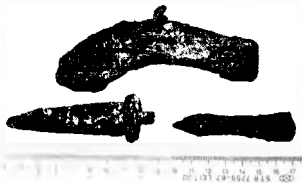

Foto 5. Cetatea medievală de la Tâlmaci, piese din fier întâmplător în 1999

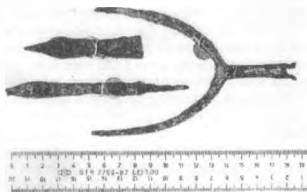

Foto 3. Piese de fier descoperite în 1972

⁸ La materialul arheologic prezentat adăugăm 29 de fragmente ceramice și trei cuie cu capul mare, rotund descoperite în cursul unor săpături nesupravegheate arheologic (inventarul Muzeului de Istorie din Sibiu, A. 8296). Fragmente ceramice, arse reducător, cu pietricele în compoziția pastei și goluri ce au luat naștere prin arderea plevei, aparțin unei culturi preistorice.

⁹ Piesele sunt inventariate în registrele Muzeului de Istorie Sibiu cu numere de la A 8698 la A 8716

Foto 6. Cetatea medievală de la Tâlmaci, rondelă de os, descoperită întâmplător în 1999

CONCLUZII ȘI IPOTEZE PRELIMINARE

După prima campanie de cercetări arheologice la cetatea de la Tâlmăciu au fost acumulate suficiente date asupra planimetriei cetății și etapelor de construcție pentru a încerca să degajăm concluzii și ipoteze ce pot amplifica discuțiile anterioare, la care ne vom referi pe larg după finalizarea cercetării de teren.

1. Planul cetății este neregulat, măsurând în lungime 105–106 m. Dimensiunea exactă va putea fi stabilită după cercetarea integrală a capătului de est al incintei. Dimensiunile și vecinătatea unor așezări umane, amplasarea la gura defileului Oltului, explică rolul fortificației. Inițial, cetatea nu a fost prevăzută cu un turn la vest, așa cum afirmau studii anterioare cercetării arheologice¹⁰.

2. Materialul de construcție, tehnica de amenajare și dimensiunile zidurilor sunt comune cetăților de plan longitudinal din zona Sibiului. Zidurile de incintă nu depășeau cu mult înălțimea celor păstrate fragmentar azi, dovadă fiind ferestrele de tragere păstrate în elevație.

3. Incintei inițiale i-a fost adăugat un turn pătrat, interior, la sud și o construcție masivă (turn de poartă) în zona de intrare de la est, direcție de unde erau de așteptat atacuri dușmane. Perioada de întărire a cetății este greu de precizat dar poate fi legată de terminarea incintei, după retragerea meșterilor sași sau de trecerea cetății în administrarea Universității Săsești. Ultima ipoteză pare a fi susținută de rezultatele cercetării arheologice¹¹.

4. Pintenii de zidărie dezvelii la capătul vestic, al cetății adosați zidului de incintă. Ei au fost adânciți până aproape de talpa fundației, constituind puncte de sprijin pentru zidul de incintă în cazul unor lovituri din exterior.

La sfârșitul secolului al XV-lea, cetatea, după cum reiese dintr-o scrisoare regală, în condițiile accentuării presiunii otomane, devenise un potențial pericol pentru regat. Din această cauză, Matei Corvin cere sibiienilor să o dărâme¹².

5. Intensitatea și nivelul social al locuirii sunt ilustrate, în această fază incipientă a cercetării arheologice, de fragmentele de cahle descoperite în

¹⁰ I. Albescu, *Turnu Roșu*, București, 1966, p. 22, planșele 6 și 7. Cetatea de la Tâlmăciu este larg amintită în legătură cu așezarea săsească în monografia scrisă de G. Stroilă, *Cartea satului Tâlmăcel*, Editura Națională, 1996, p. 12–14. Autorul pleacă de la ideile fantaziste ale lui J. Lebellius la care aduce noi enormități. Concluzii unilaterale, simpliste, în I. Albescu, Boița, *Monografie istorică*, Sibiu, 1990, p. 29–30, o propunere de plan greșită și la: Fr. Schneider, *Talmesch*, Wiesbaden, 1990, p. 93.

¹¹ Cetatea a fost ridicată de meșterii sași care din neștiute neînțelegeri cu autoritatea voievodală nu au terminat construcția (vezi *Documenta Romaniae Historica*, C, Transilvania, XIII, doc. 556). În anul 1453, cetatea a trecut în administrarea Universității Săsești: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenburgen*, V, p. 375–376.

¹² Vezi Arhivele Naționale, filiala Sibiu, *Documente medievale*, U II, 466.

partea de est a cetății, de fragmentele ceramice și de oase, de piesele din fier recuperate. Din observațiile făcute de domnul Cornel Popescu de la Muzeul de istorie Naturală Sibiu rezultă că apărătorii cetății consumau carne de animale domestice: porci, vite, oi, mai rar era folosită carnea animalelor sălbatice: cerbul, căprioara, mistrețul.

6. Numai un singur nivel de demantelare masivă a fost evidențiat de săpătura arheologică. Demolatorii au săpat gropi până la talpa fundației și au răsturnat bucățile de zid. Metodele de demolare nu s-au dovedit eficiente în cazul turnului cu ziduri masive și compacte. Demolarea cetății pare mai degrabă rezultatul căutărilor de comori decât a scrisorii lui Matei Corvin pentru că în timpul luptelor dintre partidele pro-imperiale și pro-otomane ce au urmat prăbușirii regatului Ungariei, cetatea este din nou pomenită¹³. Importanța cercetării arheologice de la Tâlmăciu este dovedită chiar în această fază de început de clasificările aduse în discuțiile purtate în istoriografia contemporană asupra planimetriei, evoluției și contextului general istoric care a generat-o și în care s-a integrat.

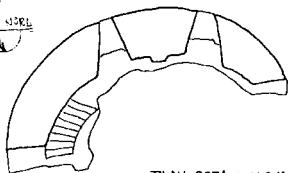
II. Fortificația numită în literatura de specialitate „Turnul Spart” se află la 5 km de Boița, în defileul Oltului, la vărsarea în Olt a pârâului Megieș. Din construcția medievală s-a păstrat un fragment din turnul amenajat în albia majoră a Oltului și o porțiune de zid din pietre ce pornește din peretele stâncos, aflat în dreptul turnului.

Ruina turnului are astăzi înălțimea de 17 m, iar diametrul reconstruit, la interior, a putut fi de 15 m. În grosimea zidului au fost practicate deschideri pentru trageri ce se îngustează de la 1,50 m până la 40 cm, în cazul ferestrei de la sudul parterului. La etajele superioare deschiderile sunt la fel de mari și au, cu o excepție, un parcurs ce ducea la îngustarea accentuată a deschiderii de trageri. La nivelul al doilea, înspre nord, acolo unde turnul a fost rupt, este vizibilă pornirea unei deschideri în arc de cerc.

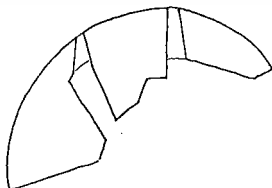
Un pinte de zidărie exterior se ridică perpendicular pe turn la înălțimea primului nivel. Urmele unei scări din cărămizi ce făcea legătura dintre etajele doi și trei sunt vizibile și astăzi. Un capăt al scării a fost marcat de o lespede din piatră. Accesul la deschiderea dinspre sud, aflată la nivelul al treilea, se făcea, probabil, pe o scară din lemn (planșa a-VI-a).

În partea superioară a turnului, înspre exterior, se pot observa urmele unor console din cărămizi. Pe ambele fețe ale zidului încă se mai disting lăcașurile pentru montarea unor bărne.

¹³ Cetatea a fost ocupată de trupele lui Ștefa Mallath, sibiieni trebuind să plătească răscumpărare pentru a intra în posesia ei: Scrisorile între sibiieni și Șt. Mallath se regăsesc în: Johannes Andreas Gerend, *Notitiae castellanatus Tholmach*, Sibiu, 1862, p. 38–40.

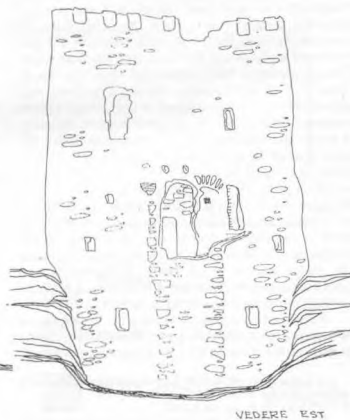
PLAN COTA + 11,0 M

PLAN COTA + 1,5 M

Planșa IV. Turnul Spart, planurile parterului și etajului întâi

Planșa V. Turnul Spart, vedere de la vest și est (releveu de arhitect Emil Crișan)

Fortificația medievală a fost construită într-o tehnică asemănătoare celeia de la Tâlmaci: parament din pietre de talie mare și emplectonul format din pietre de râu mai mici și bucăți de cărămizi, înecate în mortar. Cărămizile folosite în zidăria turnului aveau lățimea diferită cuprinsă între 4 și 6 cm. În săpătura arheologică au fost recuperate cărămizi cu dimensiunile de 15/15/5,50 cm și 30/15/1,50 cm.

Zidurile înalte ale Turnului Spart atrag astăzi atenția, așa cum au făcut-o în secolul trecut. Carl Gooss pomenește „turnul spart”, amplasat însă la vărsarea Lotrioarei în Olt¹⁴. Kóváry László plasează fortificația în teren în raport cu cetatea Lauterburg într-un capitol intitulat semnificativ *Verestoronny varay (Cetățile Turnului Roșu)*.¹⁵ M. Csaki pomenește turnul sub denumirea de „Turnul Spart”¹⁶.

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA TURNUL SPART¹⁷

Secțiunea magistrală de 18 m lungime și 1,50 m lățime, trasată perpendicular pe mijlocul zidului turnului, a surprins urmele unei construcții moderne, ale drumului medieval și modern, fundațiile fortificației. Capătul secțiunii s-a oprit din motive de siguranță la 1,50 m de elevația turnului.

Din construcția ridicată după 1809, an când Neuhauser a văzut doar ruinele turnului, au fost dezvelite urmele unei pivnițe dreptunghiulare cu dimensiunile de 5/2,50 m. La adâncimea de 4 m față de nivelul actual de călcare a fost atins pavajul pivniței. Pavajul pivniței a fost alcătuit din pietre de râu de dimensiuni diferite prinse cu mortar ce conținea nisip galben, diferit de mortarul folosit de constructorii turnului medieval. Cantitatea mare de arsură degajată din pivniță a confirmat relatarea ultimului locuitor al clădirii, fiul unui drumar, potrivit căreia un incendiu a distrus întreaga construcție în anul 1948. Intrarea în pivniță se făcea pe la est, acolo unde au apărut fragmente de ziduri din cărămizi și pietre. Construcția din piatră se întindea la est cu o încăpere mică, legată de pivniță printr-o deschidere. Mai la est, spre albia Oltului, secțiunea arheologică a surprins fundații superficiale din pietre de râu și un pavaj. Fundațiile aparțin construcției recent demolate. Ele au fost așezate pe un strat consistent de măr adus de râul Olt.

Substrucția drumului surprins în săpătura arheologică era alcătuită din pietre de dimensiuni diferite și avea adâncimea de 85 cm. În partea superioară,

¹⁴ C. Gooss, op. cit., p. 304. Autorul plasează eronat turnul la vărsarea Lotrioarei în Olt.

¹⁵ Kóváry László, op. cit., p. 141.

¹⁶ M. Csaki, op. cit., p. 39. Despre „ruinele unui turn ce a rămas de la un castel antic” amintește repertoriul lui Iulian Marțian (cf. I. Marțian, op. cit. p. 9).

¹⁷ Din colectivul de cercetare arheologică au mai făcut parte Mircea Dan Lazăr, muzeograf la Muzeul de Istorie din Sibiu și Cristina Creangă, studentă la Facultatea de Istorie din București.

drumul se termină cu un strat lat de 10–15 cm alcătuit din pietriș bine tasat. Sub această structură din pietre de râu a fost vizibil un strat de pământ galben, probabil, drumul de la începutul secolului al XVI-lea.

La 4,20 m de elevația Turnului Spart au apărut în secțiunea magistrală bolovani uriași ce au făcut parte din postamentul construcției medievale. Pe acest postament s-a ridicat zidăria din pietre de râu legate cu mortar. Zidul fundației prezenta două retrageri. Săpătura arheologică a înregistrat, de asemenea, la adâncimea de 1 m, în caseta B, urmele unui pavaj din pietre de râu prinse cu mortar. Pavajul a fost amenajat la nivelul soclului turnului și a fost afectat de un incendiu. Pe suprafața pavajului au apărut fragmente ceramice smălțuite în interior.

Considerații stratigrafice

Profilul de vest al casetei A, aflată la sud de secțiunea magistrală, ne arată în partea inferioară o zidărie din pietre de râu, neîngrijit amenajată. Deasupra zidăriei se observă un nivel consistent de nisip marcat de un strat format din pietre și mortar și un altul, superficial, rezultat dintr-un incendiu. Stratul superior este format din pietriș. Deasupra acestuia s-a format din demolarea unei construcții din piatră un alt nivel stratigrafic (planșa a VI-a).

Un strat masiv de incendiu se află în relație stratigrafică nemijlocită cu soclul fortificației, în fapt nivelul de călcare al locuitorilor. El a fost vizibil pe perețele de est al casetei A, fiind suprapus de un nivel de nisip.

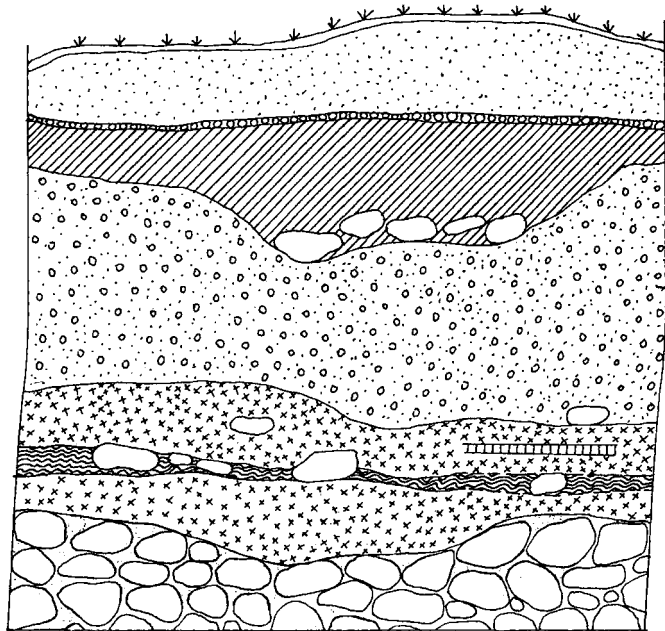
Profilul de sud a înregistrat o groapă adâncă în solul viu (stratul de nisip). Groapa conținea pietre și pigmenți de lemn ars. Deasupra s-a aflat stratul de pietre și mortar rămas de la constructori. Pe pereții de nord și sud ai casetei A a putut fi observată o groapă modernă uriașă care a afectat zidăria seacă (soclul jumătății de turn). În groapă au fost depuse pietre, olane, bucăți de cărămizi și fragmente ceramice smălțuite. O zidărie neîngrijit lucrată din pietre de râu și blocuri de piatră a fost amenajată în partea superioară a gropii amintite.

Materialul arheologic

Materialul arheologic rezultat în urma cercetărilor arheologice de la Turnul Spart este sărac: cărămizi groase de 5–6 cm, fragmente de olane cu deschiderea de 4 cm, câteva fragmente de oale și farfurii smălțuite, un pahar din sticlă modern. Inundațiile puternice pot explica inexistența materialului arheologic provenit din scurta perioadă de funcționare a fortificației.

CONCLUZII ȘI IPOTEZE DE LUCRU

Cercetarea arheologică de la Turnul Spart nu a putut întregi planul presupusului turn circular, asamblat într-o fortificație de barare a defileului Oltului.

0 0,5 1m

SOL VEGETAL

MORTAR CU CAZATURA

LUT

DARĂMĂTURI

PIETRIȘ

NISIP

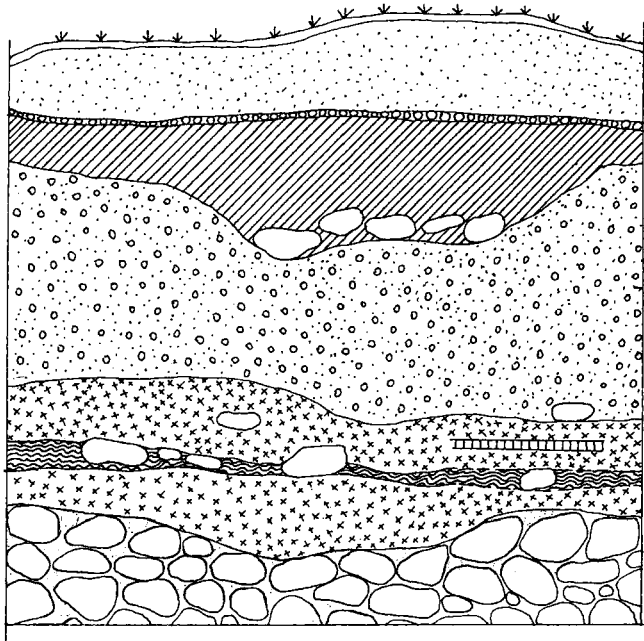

NISIP VINȘTIU CU MORTAR
ȘI PIETRE

ARSURĂ

Planșa VI. Fortificația de la Turnu Spart, profilul de vest al casetei A

0 0,5 1m

SOL VEGETAL

MORTAR CU CAZATURA

LUT

DARĂMĂTURI

PIETRIS

NISIP

NISIP VINETIU CU MORTAR
SI PIETRE

ARSURA

Planșa VI. Fortificația de la Turnu Spart, profilul de vest al casei A

Zidul sec, surprins pe perețele de vest al casei A, făcea parte, probabil, din cea de-a doua jumătate de cerc ce alcătuia turnul. Fortificația a fost afectată de inundații și incendii, dar ziduri atât de solide au putut fi distruse doar cu mijloacele tehnicii militare din secolul al XVII-lea sau începutul celui următor, astfel că Neuhauser a văzut, ca și un alt desenator de la mijlocul secolului al XIX-lea, doar o jumătate de turn.

8. Ruinele Turnului Spart și casa drumarului (după G. Bedeus, *Der Roteturmpass*, în „*Jahrbuch des Siebenbürgische Karpatenverein*“, XXX, 1910, p. 5).

Nu am putut surprinde nici presupusul zid ce continua spre vest turnul din piatră, în afara drumului medieval. El este însă vizibil într-o fotografie realizată la începutul secolului (fotografia 8).

9. Turnul Spart, desen de Al. Truchtel. Cramolitografie tipar, 1840. Muzeul Brukenthal, inv. XV/125

Cercetarea arheologică ne-a permis să observăm ample lucrări de susținere a zidurilor fortificației și, prin intermediul stratigrafiei, să ilustrăm distrugerile suferite. Zidăria în formă de semicerc păstrată până

astăzi a fost amenajată pe o bază din pietre de râu de dimensiuni mari, nelegate cu mortar, a cărei față a fost doar atinsă de săpătura arheologică la adâncimi cuprinse între 2,20 și 3 m față de nivelul actual de călcare. Dimensiunea impresionantă a zidăriei, adâncimea ei și locul unde a fost amenajată au presupus lucrări de construcție hidrotehnice, în *batardou*¹⁸. Pe această platformă din bolovani au fost ridicate în trepte zidurile din pietre, acoperite și ele până la nivelul retragerii suprafețe de nisipul Oltului. Turnul de plan circular se continua spre Olt cu un zid (contrafort ?) la care se ajungea din interior, de la etajul I. Zidul ce bara drumul cuprindea în structura sa, așa cum ne arată fotografia de la începutul secolului deja menționată, arce de descărcare interioare și un pinte exterior ce marca intrarea (planșa a-VII-a). Acest zid de la poartă nu poate indica existența acolo a unui turn¹⁹.

Primul reper cronologic pus în legătură cu construirea fortificației este dat de informațiile unui document din anul 1501. Prin scrisoarea regală din 1501 sibienii au primit scutirea de a plăti impozitul Sfântului Martin pe timp de trei ani pentru a construi un turn nu departe de acela de la Turnul Roșu „*quadam turri* (nu castru-n.n) *non longa a turri Verestorony vocata*”. Rosturile fortificației au fost determinate de controlul accesului în defileul Oltului dinspre Țara Românească „*ut gentes nostre per illam viam intrare et exire libere valeant ataque possint*”²⁰.

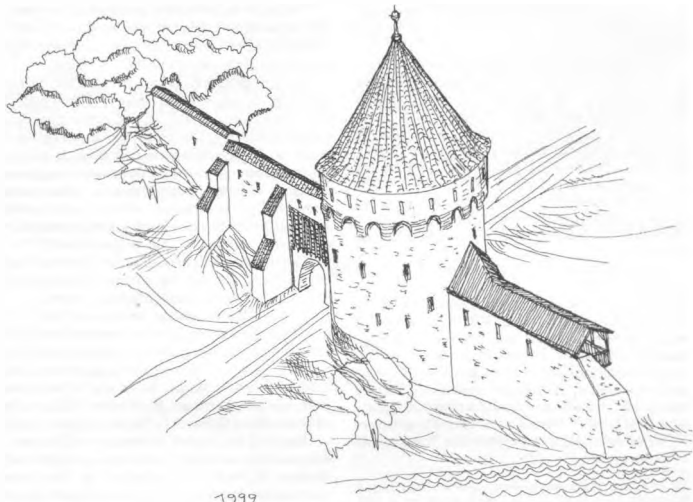
Masivitatea zidurilor, forma circulară a planului, ferestrele largi, dispuse în evanlai în grosimea pereților sunt trăsăturile unei fortificații menite să protejeze apărătorii și să le permită folosirea armelor de foc. Folosirea pietrei în locul cărămizilor, recomandată în cazul fortificațiilor ce se opun armelor de foc, se datorează prezentei masive a acestui material de construcție în zonă, etapei de început a tipului de arhitectură militară menționat și umidității terenului.

Încendierea fortificației de la marginea Voievodatului Transilvaniei surprinsă de cercetarea arheologică ar putea fi pusă în legătură cu luptele dintre partidele pro-habsburgice și pro-otomane ce au marcat perioada de după dezastrul ungarilor de la Mohács. În cursul acestor lupte Ștefan Măiilăth, voievodul Transilvaniei, cucerește cetatea de la Tălmăciu și

¹⁸ O astfel de tehnică de construcție am observat la Sibiu, în vecinătatea Arsenalului (str. Aleea Filozofilor), cu ocazia unei săpături mecanice în anul 1998. Acolo a fost construit piciorul unui pod.

¹⁹ O reconstituire propusă de dr. Paul Niedermairer ne înfățișează două turnuri ce flancau drumul: unul de plan circular și altul de plan rectangular. Urmele celui de-al doilea ar fi trebuit să rămână în situ, în partea neafectată de lucrările moderne de amenajare a drumului. (cf. P. Niedermairer, *Der Roteturmpass*, în „*Die Woche*“, nr. 409, 17 septembrie, 1975, p. 6. Desenele este prezentat și în Fr. Schneider, *op. cit.*, p. 84.

²⁰ Arhivele Naționale, filiala Sibiu, U., IV, 7. Documentul a fost publicat de J. A. Gierend, *op. cit.*, p. 57.

Planșa VII. Fortificația Turnul Spart, propunere de reconstituire (arhitect Emil Crișan)

închide drumul strategic ce venea dinspre Țara Românească²¹. Atunci a fost incendiată, probabil, și fortificația numită mai târziu Turnul Spart²².

Chiar dacă fortificația de la marginea extremă a regiunii administrate de Universitatea Săsească a fost astfel construită încât să reziste unor inundații, restaurările în strategia politică și militară a Universității

Săsești au determinat replierea posturilor înaintate, concentrarea interesului financiar-vamal la Turnul Roșu și a apărării în zona localităților populate. În aceste condiții, fortificația alată prea departe ca să fie apărată și aprovizionată, prea costisitoare în raport cu beneficiile, își pierde importanța.

Efortul financiar al Universității Săsești pentru construcția turnului în anul 1503

Publicarea parțială a registrelor de socoteli ale orașului Sibiu și ale Națiunii Săsești a scos la lumină prețioase informații despre activitatea unui șantier de construcții ce are ca obiectiv ridicarea unui nou turn, despre prețurile materialelor de construcție, ale alimentelor, transporturilor, forței de muncă folosite²³.

Sumele plătite se referă fie la activitatea unor echipe, fie la activitatea unor meșteri. În septembrie, aproape de terminarea lucrărilor, echipa care a lucrat

²¹ Situația este descrisă într-o scrisoare adresată împăratului Ferdinand, în luna septembrie 1533, de către secretarul curții imperiale, Johannes Mai. „Ex quo autem nunc via Transalpina per Maylad est reclusa.....”. Documental este publicat în: Fr. Schuller, *Urkundliche Beiträge Siebenburgens*, în *Archiv des Vereins für siebenburgische Landeskunde*, 28, 2, 1898, p. 558. Atacurile îndreptate împotriva sașilor sunt mai vechi, după cum arată o scrisoare a episcopului sașilor adresată în anul 1529, la 22 octombrie lui Ferdinand: „... et arcus habent in enorm potestate, exceptis civitatibus cibino et brasovio...” (E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, II/1, p. 69).

²² Opinia după care fortificația a fost distrusă și abandonată în urma inundației din 1533 nu a fost confirmată de cercetările arheologice. Vezi, I. Albescu, *op. cit.* p. 25. Autorul îl citează pe Hieronimus Oestermayer. Inundația este amintită în scrisoarea din septembrie, 1533, cf. Fr. Schuller, *op. cit.* p. 557: „... ex inaudita et ultra hominum memoriam facta nuper inundationes per totam, illam regionem excrescente funditus eversa et collapsa est”.

²³ *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation, in Quellen zur Geschichte Siebenburgens aus Sächsischen Archiven*, I, Sibiu, 1880, p. 361–393. Registrul care cuprinde aceste cheltuieli este intitulat „Landgeschält”.

la acoperiș primește 6 florini²⁴. Pietrarul Hans a fost mai bine plătit – 6,5 florini pentru că a lucrat cu cinci ajutoare timp de șase zile²⁵.

Cei mai importanți zidari care au lucrat la noul turn au fost Augustinus care este recompensat cu suma de 51,25 florini²⁶ și Hans Pfliegel care a primit la sfârșitul lucrului suma de 54,20 florini²⁷.

Împreună cu zidarii și pietrarii, la ridicarea și amenajarea turnului, au contribuit alte categorii de meșteri: lăcătușul Jacob care a confecționat un steag²⁸, fierarul și strungarul care au pus geamurile în *chor*²⁹, un sobar primește 75 denari³⁰. Din registrul de socoteli aflăm despre activitatea a doi tâmplari: Achacius și Johannes cel Tânăr³¹. Au fost plătiți separat cei care au mers după piatră de var³².

În jurul șantierului a fost organizată o tabără unde au lucrat un păstor³³, bucătari, bucătăreșe, cu ajutoarele lor³⁴. Ultimii preparau alimentele aduse și din Țara Românească (pește, slănină, brânză, unt), legume proaspete (ceapă, usturoi, măzăr, varză) și conserve (varză)³⁵. Pentru pregătirea alimentelor, în mai multe rânduri s-a cumpărat oțet și ulei³⁶ iar pentru fierțul și servirea mâncării, vase din lut.³⁷ Sume mari au fost cheltuite pentru plata și transportul vinului adus de la Sibiu.³⁸ Pâinea a fost coaptă în apropiere³⁹, adusă din localități mai îndepărtate⁴⁰ sau coaptă în tabăra proprie⁴¹.

²⁴ *Ibidem*, p. 393. Aceeași sumă o primesc Peyer Jango și tovarășii săi pentru că au lucrat șase săptămâni (*Ibidem*, p. 389).

²⁵ *Ibidem*, p. 373. Pentru probabile munci necalificate, o echipă de țigani a lucrat 14 săptămâni și a primit 4.25 florini. (*Ibidem*, p. 389).

²⁶ *Ibidem*, p. 372.

²⁷ *Ibidem*, p. 371 și 372. În această sumă a fost inclusă contravaloarea muncii depuse la Ryppas.

²⁸ *Ibidem*, p. 378.

²⁹ *Ibidem*, p. 381.

³⁰ *Ibidem*, p. 383.

³¹ Achacius a lucrat cu un tovarăș, Peter, și a primit șapte florini iar Johannes care a lucrat în împrejurimile turnului a încasat suma de 1 florin. (*Ibidem*, p. 387).

³² Balasch împrumută calul lui Andreas și merge să caute piatră de var. *Ibidem*, p. 371.

³³ *Ibidem*, p. 368.

³⁴ Ei primesc salariu și echipament (manta, pantofi). *Ibidem*, p. 378, 382.

³⁵ *Ibidem*, p. 367–381.

³⁶ *Ibidem*, p. 375, 376, 378, 384.

³⁷ *Ibidem*, p. 368, 371, 373, 378. Contabilul nu a uitat să treacă nici plata lumânărilor folosite în tabără. (*Ibidem*, p. 366).

³⁸ De două ori au fost aduse câte două butoaie și o singură dată le turn a sosit doar unul singur (*Ibidem*, p. 367, 369, 384). Un transport masiv, de opt butoaie cumpărate din pivnițele lui J. Wall au costat 32 de florini.

³⁹ Un brutar care cocea într-un sat din vecinătate a primit, împreună cu soția sa, doi florini, (*Ibidem*, p. 380).

⁴⁰ Pâinea adusă costa un denar (*Ibidem*, p. 368) sau doi denari bucala (*Ibidem*, p. 372).

⁴¹ Grâul cumpărat cu cinci florini a fost folosit probabil pentru coacerea pâinii, (*Ibidem*, p. 376). Mori pentru măcinare existau la Tâlmaci și posibil, Boiia.

Cărăușii au fost plătiți la sfârșitul unui interval de o săptămână⁴². Alte transporturi de vin, alimente, scânduri s-au făcut ocazional. Cel mai harnic căruțaș a fost Core Mate care a primit 47,30 florini.⁴³

Lucrările de construcție au fost inspectate de înalți funcționari ai magistratului sibian. Lor li se plătește transportul, diurna și, într-un caz, costul piperului și șofranului folosit⁴⁴. Din registrul de socoteli aflăm ce unelte au fost confecționate și folosite de meșteri: săpăligi pentru piatră moale (*kilhauwen*) sau pentru mestecat mortarul (*merterhauen*), funie, maiuri (*schlegele*), ciocane pentru pietrari (*hauen*), roabe (*raberin*), pene pentru despical (*kylen*), plasă (*wad*), răzătoare (*craczen*), cărucioare (*gesteylen*)⁴⁵.

Pentru construcția turnului au fost plătite materiale de construcție (scânduri, lați, cărămizi, țigle) aduse din Tâlmăcel⁴⁶, Boiia⁴⁷ sau din alte părți, neprecizate⁴⁸.

Estimarea sumei necesare pentru construcția noului turn este dificilă din cauza unor însemnări incomplete în registru. Suma înregistrată se ridică la 468 florini, mai puțin decât echivalentul scutirii pe trei ani a plății censului Sfântului Martin, fără a lua în considerare cheltuielile pentru echipare. În octombrie 1503 se părea că Universitatea Săsească nu fusese o afacere proastă.

Registrul de socoteli ilustrează minuțiozitatea și complexitatea șantierului condus de cei doi părcălabi, Andreas și Paul, des inspectat de funcționarii magistratului. Fortificația a fost ridicată în lunile de vară ale anului 1503, astfel că ultimele sume de bani, puține la număr, au fost achitate în noiembrie. Activitatea pe șantier, potrivit însemnărilor din registru, a fost concentrată în iulie–august, în fapt lunile când se poate lucra în defileul Oltului în condiții normale.

The Medieval Fortifications in the Olt Valley (abstract)

The study presents the results of the archaeological excavations in two of the medieval fortifications situated in the Olt Valley: Tâlmaci and "Turnul Spart" ("The Broken Tower"). The archaeologist proposed to draw up the plans of the fortifications, to clarify the stages of the development and to uncover archaeological objects.

⁴² *Ibidem*, p. 377, 378.

⁴³ *Ibidem*, p. 369–371.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 384.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 366, 370, 372, 374, 380, 383.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 375.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 383, 384.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 375 (în două rânduri au fost aduse 750 de țigle), patru transporturi de cărămidă cu cantități neprecizate și un transport de 500 de cărămizi, (*Ibidem*, p. 378, 382), 38 de scânduri care au costat 1,50 florini (*Ibidem*, p. 375).

The two fortifications were acting at the beginning of the 16th century and were abandoned, probably, at the middle of the century when all the defensive system became useless.

The fortification from Tâlmăciu has an irregular plan. It was built in 1370. After 1453 the danger of Ottomans was bigger and the fortification was administrated by the German "Universitas".

In that time a big tower defended the entrancen and a small one to survey the valley and the precinct were built. From that time came up a fragment of tile with a drawing representing a king sitting in an gothic window.

The fortification called "Turnul Spart" had a round tower and a stone wall that blocked the way in the

narrow Olt Valley. In 1501 the monarch exonerated the Germans to pay the St. Martin rent in the next three years. The fortification was built in the summer of 1503. The expense of the constructions was preserved in a register. So, we know who and how much worked there.

The fortification was destroyed by a fire and a flood in 1533 and then it was restored. It was abandoned in the same political and strategical circumstances as other fortifications in the South of Transylvania in the middle of the 16th century.

PETRE MUNTEANU-BEȘLIU

Prima atestare documentară a vechii biserici hunedorene purtând hramul Sfântului Nicolae, poate fi pusă în legătură cu pomenirea într-un act emis sub autoritatea regelui Matia Corvin¹, la Buda, pe 5 iulie 1458, pe baza unui privilegiu mai vechi emis la Timișoara la 30 noiembrie 1456, a dreptului românilor din Hunedoara de a-și clădi un asezământ de cult². Desigur rădăcinile spiritualității românești în această vatră de cultură și civilizație sunt mult mai vechi, așa cum s-a demonstrat prin rezultatele numeroaselor cercetări arheologice și istorice întreprinse în decursul timpului asupra unor monumente eclesiastice din același sptiu geografic³. Comunitatea românească ce va fi ridicat biserica din piatră, trebuie să fi fost aceeași cu cea pomenită în documentele vremii în legătură cu misiunea cunoscutului Vlădică Ioan de Caffa, venit în această zonă pentru a păstori pe locuitorii ortodocși și pentru a hirotonisi preoți dintre aceștia⁴. Probabil că rezultatele obținute de misionarul răsăritean au neliștit profund autoritățile locale și în special pe legatul papal Ioan de Capistrano, la insistențele căruia Ioan de Hunedoara dispune arestarea misionarului ortodox, care este încarcerat la 17 ianuarie 1456 la Timișoara și apoi la Buda⁵. Aici în urma presiunilor inchișitorilor Ioan de Caffa se convertește la religia romană, probabil datorită cunoscutelor metode ale inchișitorilor și mai puțin datorită puterii de convingere a lui Ioan de Capistrano, așa cum acesta face să reiasă din scrisorile triumfătoare adresate în aprilie 1456 cardinalului de Fermo și papei Calixt al III-lea⁶. După acest eveniment represiviile vor continua însă în Transilvania asupra preoților hirotonisiți de Ioan de Caffa, acum sub auspiciile predicatorului minorit Mihai Szekeley. Astfel, în același an, Ioan de Hunedoara cere printr-o scrisoare circulară emisă la Lipova castellanilor de Soimus, Hunedoara și Deva să alunge pe toți preoții sfințiți de vlădică, mai cu seamă dacă aceștia refuzaseră înainte hirotonisirea în rit roman din partea călugărului Mihai Szekeley⁷. Nu este exclus ca în acest context, din exces de zel, castellanul de Hunedoara

să fi pus în discuție și locașul de cult al comunității românești, făcând necesară solicițierea din partea acesteia a mai sus menționatului privilegiu de la regele Matia Corvin. Astfel acceptul regelui din 1458⁸, de construire a unei biserici trebuie înțeles mai mult ca o permisiune de renovare a edificiului de cult, pa care așa cum vom vedea în continuare, cercetările noastre arheologice l-au dovedit a fi mai vechi.

Biserica Sf. Nicolae a făcut obiectul interesului în special al istoricilor de artă, generând în acest domeniu o bogată literatură, atât datorită arhitecturii originale cât mai ales datorită splendorilor picturii murale ce împodobesc în interior naosul și altarul monumentului⁹. Din acest motiv nu vom discuta amănunțit în acest cadru problemele legate de arhitectura și de pictura bisericii, apelând la acestea doar auxiliar, în vederea unor datări complementare celor obținute pe cale arheologică. Astfel, pisania păstrată deasupra ușii de intrare în naos ne informează despre o renovare a monumentului începută în 1634 și despre picătrea bisericii în 1654¹⁰.

⁸ Cererea de refacere a bisericii a fost făcută de Iacob Hwthman, succesorul lui Petru, al treilea în listă cu preoți ce au slujit în sec. XV la Biserica „Sf. Nicolae”; RUSU, A. A., *Ioan de Hunedoara*, p. 310, IDEM, *Pomelnicul mural*, p. 47-48.

⁹ MÖLLNER, E., *Les monuments de l'architecture hongroise*, Budapesta, 1920, p. 16; ȘTEFANESCU, ȘT., *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle Orient et Byzance*, VIII), Paris, 1932; VĂTAȘIANU, V., *Veche biserica de piatră românești din județul Hunedoara*, Cluj, 1930, p. 73; Idem, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, București, 1959, p. 258, 563-565, 570-571; GRECU, V., *Cărți de pictură bisericească bizantină*, Cernăuți, 1936, pp. 133-139 și 212-213; *Istoria artelor plastice în România*, II, București, 1970; NICOLESCU, C., *Icoane vechi românești*, București, 1971, p. 71; GREUCEANU, E., *Pătrunderea influențelor de tradiție bizantină în arhitectura bisericilor de zid din Transilvania*, în S.C.I.A. 2/1972; PORUMB, M., *Zugravn iconostasului bisericii Sfântul Nicolae din Hunedoara*, în A.M.N., p. 677 sq; PORUMB, M., *Vechi icoane românești din Transilvania*, în R.M.M., 1/1977, p. 55, PORUMB, M., *Pictura românească din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1981, p. 48 sq; RUSU, A. A., *Pomelnicul mural al bisericii „Sfântul Nicolae” din Hunedoara*, în MB, XXXVI, nr. 6, 1986, p. 42-50.

¹⁰ „Cu vrerea Tatălui și cu sprijinul Fiului și cu săvârșirea Sf(ă)ntului D(eu)lui, întemeiatu-s-au această Sf(ă)ntă și Dumnezeiască Biserică nru hramul Sf(ă)ntului NICOLAE, în zilele prealuminosului craiu Ardealului GHEORGHE RAKOTI CEL BĂTRÂN, în cursul anului 1634, cu osteneala și împreună cu tot(ă) chețliuala a Protopop(ului) IANASI și HINDOR(ă) și Protopop NICOLAE și VASILE sână Protopop IANASI și ISTATE, gineri-său și cu mila a mai mult(ă) negustor s-au îndafit, ca să fie poman(ă) pân(ă) p(ă) și sufletelor dumealor și cari în cursul anului 1654, aflându-s-au lângă țitor cel bătrân, iar niște neguțitor(ă) creștini, DUMITRU MARCOCIANU di(n) HINDOR(O) și cu NICOLAE CRĂCIUN, de a-u zugrăvit și intrumusejat, iar chețliuala di(n) osteneala dumealor, ca să fie poman(ă) pân(ă) p(ă) și sufletelor pân(ă) în veci - AMIN - în mîna argusta ani 20 vă leat 1654”; RUDEANU, I. O., *loc. cit.*, p. 123.

¹ Vezi pentru problema numelui regelui maghiar RUSU A., A., *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui*, Cluj-Napoca, 1999, p. 22.

² METEȘ, Ș., *Istoria Bisericii Românești din Transilvania*, I, Sibiu, 1935, p. 61 sq.

³ POPA, R., *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1986; RUSU, A. A., *Cittori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, 1997.

⁴ RUSU, A. A., *Cittori și biserici*, p. 73-74; RUDEANU, I. O., în *Corviniana*, 1/1995, p. 121 sq.

⁵ SUCIU, I. D., *CONSTĂNTINESCU, R., Documente private ale istoric Mitropolitiei Banatului*, Timișoara, 1980, p. 93.

⁶ *Ibidem*, pp. 97-99.

⁷ *Ibidem*, p. 95 sq.

Pentru restaurarea acestor fresce și pentru o datare mai exactă a monumentului s-a comandat din partea DMASI o cercetare arheologică, executată cu sprijinul material al Muzeului Național al Civilizației Dacice și Romane din Deva, în perioada 26 august–14 septembrie 1996.

Încercând, pe cât posibil, scutirea amenajărilor interioare ale bisericii și surprinderea în același timp a tuturor legăturilor stratigrafice, s-a trasat o secțiune magistrală în interiorul monumentului, (S1) lată de 1,5 m și apoi lărgită în porțiunile de interes sporit și lungă de 10 m, în așa fel încât profilul de sud să cadă pe axul median al monumentului, iar profilul de nord să surprindă baza pilonilor de susținere a bolții. Cu extremitatea de est a secțiunii s-a urmărit prinderea legăturii dintre naos și altar, pe când extremitatea vestică surprindea pragul ușii naosului și legătura cu pronaosul (Pl. II/b). În exteriorul monumentului, pe latura de sud, la îmbinarea naosului cu pronaosul, au fost practicate două casete de 2/4 m, (C1 și C2) în extrem de îngustul spațiu dintre biserică și criptele contemporane. Aici s-a putut constata că monumentul a fost zidit într-o singură etapă, ca biserică cu plan central, cu pronaos, naos și altar în patru iaturi. În privința turnului clopotniță nu s-a pus problema unor sondaje, deoarece este cunoscut că a fost ridicat abia în anul 1827¹¹ pe litografiile din secolul al XVII-lea nefigurând.

În interior, în S1, după defazectarea podelei contemporane din scânduri susținute pe băne, s-a înălțat un strat de zgură de furnal cu grosimea de 10–25 cm. Sub acest nivel s-au sesizat urmele unei podiri mai vechi, realizată tot cu scândură susținută pe băne groase de cca. 15 cm și așezate pe un strat compus din nisip pigmentat ușor cu grăunțe de mortar și cărămidă. La cca. –30 cm față de nivelul actual, a fost surprins pe porțiuni mici, în caroul 2, un nivel de pavare a bisericii cu cărămizi puse în formă de parchet și prinse pe un pat de mortar așezat pe un strat de nivelare gros de 15–25 cm și compus din pământ cu pigment de cărămidă, piatră sfărâmată și mortar (Pl. I/a). Pe baza acestor observații putem considera această amenajare, ca fiind prima pavare interioară a monumentului, așezată direct pe o nivelare efectuată imediat după terminarea lucrărilor de zidire ce au lăstă în stratul de nivelare urme de materiale de construcție. Cu același prilej, în fața ușii împărătești a iconostasului a fost montată în pavajul de cărămidă, o lespede din calcar, care pătrunzând sub iconostasul actual nu a putut fi complet degajată și scoasă din această poziție. În urma adâncirii săpăturii s-a putut constata că această piatră nu a servit drept piatră funerară ci doar ca element de pavaj în locul cel mai important din fața altarului. Deși foarte puternic uzată prin călcare, ornamentația pare să denote o proveniență romană

a acesteia pișe. Nu putem exclude montarea cu caracter apotropaic a acesteia lespezi „păgâne” într-un loc atât de important al bisericii creștine.

Din păcate aceste situații au putut fi observate doar pe porțiuni reduse ale profielor, stratigrafia fiind deranjată în mare parte de înhumări sau alte intervenții moderne. Astfel mormântul notat de noi M1, descoperit în centrul naosului, avea sicriul din lemn încă destul de bine păstrat și ca atare nu a putut fi defazectat blocând continuarea cercetărilor în acest sector al secțiunii. O altă deranjare a stratigrafiei s-a produs în anii '20 ai secolului nostru, când se efectuează importante lucrări de consolidare a monumentului. Fundațiile zidurilor exterioare, ca și fundațiile stâlpilor de susținere a bolții au fost întărite prin turnarea unui brâu de beton ce coboară până la adâncimea de –1,70 m de la actualul nivel de călcare. Sub acest nivel, pe toată întinderea secțiunii a fost surprins un strat de cultură preistorică gros de cca. 80 cm foarte compact și de culoare brun-negricioasă conținând grăunțe de chirpici și ceramică neolitică. Sub stratul preistoric, la o adâncime de –1,95 cm de la nivelul actual de călcare apare solul viu (Pl. I/a).

Singurul loc nederanjat de amenajările amintite mai sus a fost surprins în extremitatea de vest a secțiunii, la zidul interior, neconsolidat cu beton, ce desparte naosul de pronaos. Aici a fost cercetat și singurul mormânt medieval, notat de noi M2 și deranjat doar în zona picioarelor. Defunctul a fost depus orizontal E–V, cu mâinile încrucișate pe piept, într-o groapă săpată după construirea bisericii, căci în umplutura gropii apar materiale de construcție mărunțite și granule de mortar. În zona falangelor mâinilor au fost descoperite două inele și o monedă de argint. Este vorba de un inel gracil, realizat din sârmă de argint pe care a fost lipit o inimioară din același metal (Pl. I/b) și un inel sigilar masiv, reprezentând un potir cu picior scurt și cupă masivă cu buza puțin evazată. Potirul este ornamental cu mici strajii pe picior și buză, iar pe cupă apare tot o inimioară din care pare să izvorască un arbore al vieții și o cruce¹². Deasupra potirului sunt reprezentate două simboluri heraldice ale Transilvaniei: soarele și semiluna (Pl. I/b1). Peste spațiul sigilar al acestui inel, a fost lipit la un moment dat, un denar emis de regele Vladislav I al Ungariei (1440–1444). Pentru a se potrivi

¹² Un alt inel sigilar, ce reprezintă analogii izbitoare, este cel descoperit la Biserica Sfântul Gheorghe de la Lușă (jud. Alba) – MARCU, D., în *Arheologia Medievală*, II, 1998, pl. 4.1. Heraldica acestui inel este identică cu însemnele heraldice ale Transilvaniei – steaua și luna – iar în partea de jos este schițat, în câmpul unui scut (?), un arbore al vieții care în partea superioară se termină cu monograma lui Hristos. Datarea oferită de autorea săpăturilor pentru acest inel sigilar este secolul al XVI-lea, dar, dincolo de neconcordanța datării celor două inele sigilare, mai mult ca sigur că ele reprezintă semnul distinctiv al unei fețe bisericești de rang superior din cadrul bisericii creștine de rit bizantin.

¹¹ Șematismul istoric al dieceziei Lugojului, Lugoj, 1903, p. 348.

peste spațiul oval al sigiliului, marginele monedei au fost decupate corespunzător (Pl. I/b2). Desenul sigiliului de pe acest inel cuprinde mai multe elemente ce pot face posibilă atribuirea lui unei înalte unei fețe bisericești, iar „ascunderea” acestui sigiliu sub o monedă cu reprezentarea Sfântului Ladislav pare să reflecte o schimbare a atitudinii autorităților față de preoțimea românească în perioada de după mijlocul secolului al XV-lea, situație reflectată de altfel și de informația istorică scrisă și citată mai sus. Mai mult, această descoperire ar putea constitui dovada arheologică a unei realități istorice atât de bine documentate prin izvoarele diplomatice.

Având în vedere constatările stratigrafice conform cărora mormântul a fost practicat după construirea bisericii, datarea monumentului poate fi coborâtă fără rezerve înainte de secolul al XV-lea, dar deja menționata deranjare a stratigrafiei în perioade mai noi nu a putut permite o datare mai strânsă prin metode arheologice.

În imediata apropiere a monumentului, mai exact la cca. 50 m SE de altarul bisericii și cca. 15 m de actualul gard al cimitirului, pe strada Rotarilor colț cu strada Chitid, în dreptul magazinului alimentar „Sara”, cu prilejul unor lucrări edilitare au fost descoperite mai multe materiale arheologice ce merită să fie analizate în acest context¹³. Materialele ceramice sunt răvășite, fragmente de cahle și vase medievale fiind amestecate cu fragmente ceramice preistorice, iar lipsa unor observații stratigrafice face imposibilă utilizarea lor drept argumente în stabilirea unei cronologii a sitului. Altfel stau lucrurile în cazul materialelor metalice, care constituie îndubitabil inventarul funerar al unui războinic, groapa de mormânt a acestuia cauzând probabil și răvășirea materialelor ceramice. Din păcate nici materialul osteologic nu a fost recuperat integral și nici nu s-au putut face observații asupra poziționării acestuia în cadrul complexului, motiv pentru care nu putem face aprecieri asupra orientării mormântului, a poziției membrilor sau a formei gropii și ne obligă la o simplă analiză a materialului de inventar.

Inventarul se constituie din piese de armament și echipament militar, ca și din piese de harnașament, după cum urmează:

Vârf de lance sau de suiță, (Pl. III/a-a₁) puternic corodat de dimensiuni reduse, cu lungimea totală de 18 cm, din care 12 cm reprezintă lungimea lamei în formă de frunză de salcie fără nervură mediană iar 6 cm lungimea tutbului de înmănușare foarte simplu realizat prin forjarea și apoi răsucirea până la

suprapunere a prelungirii bazei lamei. Lățimea maximă a lamei este de 3 cm, iar diametrul maxim interior al tutbului de înmănușare reprezintă 2,2 cm. Forma simplă a acestei piese nu poate garanta o datare foarte strânsă, dar credem că este vorba de o armă din secolul al XV-lea.

Topor de luptă, din care s-a păstrat puternic corodat doar o parte exfoliată din lama trapezoidală, pe când porțiunea cu orificiul de prindere a mânerului s-a pierdut. Lățimea maximă a fragmentului este de 11 cm iar lungimea măsurată de la tăișul ușor curbat și până la ruptură reprezintă 12 cm. Datorită păstrării fragmentare a acestei piese, datarea ei este dificil de precizat. Doar pe baza tăișului, destul de lat, asemenea piese ar putea fi datate din secolul al XIII-lea până în evul mediu târziu¹⁴.

Cuțit de mici dimensiuni, (Pl. III/d) rupt în două și având în prezent o lungime totală de 21 cm. Mânerul mai bine păstrat 7 cm, și este prevăzut cu două nituri cu ajutorul cărora au fost placate ambele părți cu prășele din material perisabil, cel mai probabil lemn. Capătul mânerului este puțin lățit și forjat în formă de treflă. Lama are lungimea de 14 cm și este ruptă la 4,8 cm de mâner. Tăișul evoluează ușor curbat, doar pe o singură parte. Prin dimensiunea extrem de redusă a mânerului ce putea fi curpins doar cu trei degete de un om matur, este greu de cerzut că această piesă și-ar fi putut găsi vreă utilizare în luptă. Totuși datorită păstrării mânerului cu capăt treflat, acest cuțit poate fi destul de sigur datat în a doua jumătate a secolului al XV-lea, o piesă asemănătoare ca formă, dar de dimensiuni mai mari fiind reprezentată în gravura „Treii țărani” executată de Albrecht Durrer în anul 1495¹⁵.

Pinten, (Pl. IV/c) cu spin scurt, de 3 cm și terminat cu o creștătură practică în vederea fixării unei roțițe. Capetele brațelor cu profil semicircular de prindere sunt rupte, astfel încât nu se pot face aprecieri legate de fixarea pintenului pe cizmă. Singurul element de datare este reprezentat de creștătura pentru roțițe, pintenii cu roțițe fiind considerați ca databili după începutul secolului al XIV-lea¹⁶, dar perioada lor de folosire se întinde până în epoca modernă.

Potcoavele de cizmă, (Pl. III/b) au fost ambele recuperate, una întreagă, cealaltă fragmentar.

Zăbala, (Pl. IV/a) este articulată la mijloc și prevăzută cu două inele de prindere a curelelor. Inelele au diametrul de 6 cm, iar lungimea unui element al zăbalei este de 8 cm. Este interesant modul de execuție al celor două elemente articulate ale zăbalei care nu sunt ca de obicei forjate din bare de fier de profil circular, ci din tablă groasă. Zăbala articulată cu inele și fără opritori laterale apare în Europa din

¹³ Mulțumim pe această cale d-lor Tiberiu Mariș și Cristian Roman care au intervenit cu promptitudine salvând materialul arheologic pe care cu amabilitate ni l-au pus apoi la dispoziție. Cf. în acest sens și: LUCA, S. A., *Contribuții la istoria veche a Hunedoarei*.

¹⁴ RUTTKAY, A., în *Slovenská Archeologia*, XXIV- 2/1976, p. 307 sqq.

¹⁵ MARICA-GUY, V., Durrer, București, 1984, p. 16.

¹⁶ RUTTKAY, A., *Op. cit.*, p. 351.

secolul al X-lea și rămâne în folosință pe toată durata evoluției mediu ¹⁷.

Potcoave de cal, (Pl. IV/d) au fost recuperate una întregă și una fragmentară. Lungimea acestor piese este de 12 cm iar lățimea de 11,5 cm. Din aceste dimensiuni reduse, deducem că au fost folosite pentru potcovirea unui cal de talie mică.

Alte piese de metal descoperite sunt *cui* de *potcovă*, alte câteva *elemente de harnașament și o plăcuță din bronz* (Pl. IV/b, e, III/c) cu partea inferioară semicirculară și cea superioară în formă acoladă, la extremități perforată pentru a fi fixată prin nituire cel mai probabil pe un suport de piele de la șaua de călărie sau de la căpăstru. Lipsesc din inventar scărițele de călărie, ceea ce ne face să credem că acest element indispensabil unui echipament de călăreț a fost executat din lemn și ca atare nu s-a putut păstra.

Ansamblul materialului metalic poate duce la desprinderea câtorva concluzii. Prin prezența pieselor de harnașament și în special a potcoavelor și a cuielor de potcovă pare evidentă înhumarea calului alături de luptătorul defunct. Datarea mormântului ar putea fi stabilită pe baza tipologiei materialului în a doua jumătate a secolului al XV-lea, date care ridică însă probleme de încadrare în tabloul istoric general, căci înmormântări cu cal și piese de harnașament nu ne sunt cunoscute în Transilvania după sedentarizarea ultimilor migratori turanici. În aceste condiții, apartenența cultural-etnică a defunctului ar trebui căutată în afara mediului autohton, sau într-o situație excepțională, generată de evenimente războinice. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, după perioada de stabilitate din vremea lui Iancu de Hunedoara, zona este confruntată în anul 1479 cu o campanie turcească, prilej cu care sub conducerea beilor Ali și Skender, așezarea de la Hunedoara este jefuită și castelul asediat ¹⁸. În asemenea condiții excepționale, este posibil ca un luptător să fi fost înmormântat de comunitatea locală, cu tot ceea ce deținea, la marginea necropolei din jurul bisericii Sf. Nicolae, mai mult din rațiuni practice decât ca urmare a respectării unui ceremonial ce nu se mai practica de mult nici în lumea creștină și nici în cea musulmană. Faptul că piesele de harnașament și echipament militar destul de scumpe din epocă nu au fost înstrăinate ar putea constitui un indiciu ce pledează în favoarea decesului survenit în urma unei molime și a unei izolări grabnice a defunctului cu alul și cu toate obiectele personale primate probabil ca potențiale focare de infecție.

¹⁷ *Ibidem*, p. 358.

¹⁸ LAZĂR I., în *Sargetia*, XI-XII/1974-1975, p. 358.

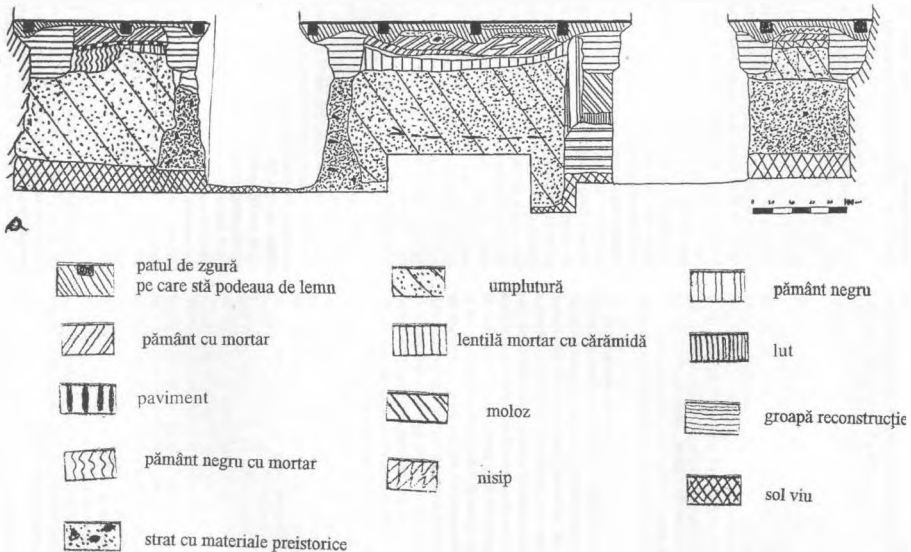
Archäologische Forschungen in der St. Nicolaus Kirche zu Eisemark / Hunedoara (Zusammenfassung)

Eine orthodoxe Kapelle, die mit der St. Nicolaus Kirche in Eisemark in Verbindung gebracht werden kann, wurde in den Urkunden bereits in den Jahren 1456 und 1458 erwähnt. Im Laufe der Zeit wurde die Kirche wiederholte Male renoviert und zählt - dank ihrer besonderen Architektur und der im Jahre 1654 vollendeten Wandmalereien - zu den bedeutendsten Baudenkmälern im Hunyader Raum. Die im Jahre 1996 auf Anordnung des rumänischen Denkmalamts durchgeführte archäologische Grabung hatte den Zweck, die Bauetappen und die genauere Chronologie der Kirche zu klären. Die bis zur Neuzeit im Innenraum der Kirche durchgeführten Bestattungen hatten die Bodenschichten durcheinandergebracht, so daß die ursprüngliche Stratigraphie nur an wenigen Stellen erhalten blieb. Unter dem jetzigen Bretterboden wurden die Spuren eines älteren, ebenfalls auf Balken und ein Sandbett gestützten Bretterbodens entdeckt. Die älteste Innenpflasterung war aus Backsteinen gefertigt und lag parkettartig auf einer dünnen Mörtelschicht. Diese Pflasterung überlagert eine Erdschicht, die aus der ersten Bauetappe stammende Mörtelkörner und Backsteinsplinter enthielt. Es folgte eine dicke schwarze Erdschicht, in der jungsteinzeitliche Keramik zutage kam, und schließlich der gewachsene Boden. Das älteste Grab, das untersucht wurde, kam im westlichen Teil des Hauptschiffes zum Vorschein; es war nur im Bereich der Beine des Verstorbenen durch neuere Bestattungen zerstört worden und wies folgende Beigaben auf: einen kleinen Silberdrahting mit aufgelötetem Herzen, einen großen Siegelring aus Silber sowie eine unter König Ladislaus im Jahre 1444 geprägte Silbermünze. Da die Grabgrube eindeutig nach der Erbauung der Kirche ausgehoben worden war, kann die Kirche in die Zeitspanne vor der zweiten Hälfte des 15. Jhs. datiert werden.

In der Nähe der Kirche, außerhalb des Friedhofes, wurde gelegentlich der Verlegung von Gasleitungen durch Bauarbeiter unterschiedliches archäologisches Material entdeckt: aus verschiedenen Zeitaltern stammende Keramikbruchstücke, Knochen sowie Metallgegenstände. Leider konnte man nur eine Speerspitze, ein Messer, eine Trense, einen Reitsporn, Hufeisen, Hufnägel und andere vom Zaumzeug stammende Metallgegenstände bergen, die typologisch in das 15. Jh. zu stellen sind. Diese Gegenstände stammen höchstwahrscheinlich aus dem Grabinventar eines Kriegers, der bei der Plünderung der Ortschaft und der Belagerung der Burg durch die Türken im Jahre 1479 umgekommen war und den die Gemeinde außerhalb des Friedhofes bestattet hatte.

ZENO K. PINTER
MARIAN I. ȚIPLIC

Pl. I: Bisenca „Sf. Nicolae” din Hunedoara – cercetări arheologice

a) Profilul nordic al secțiunii I

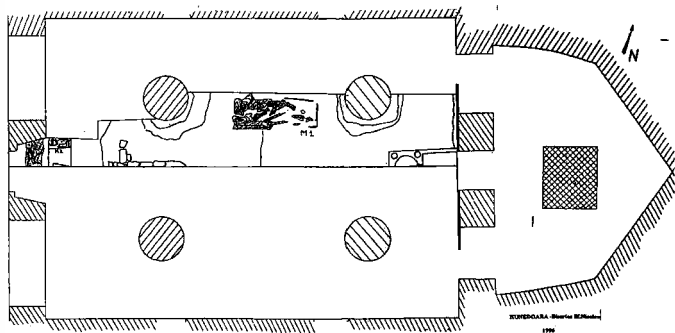
b) Inventariul mormântului 2.

Pl. 1: Biserica „Sf. Nicolae” din Hunedoara – cerceări arheologice
b) inventariul mormântului 2.

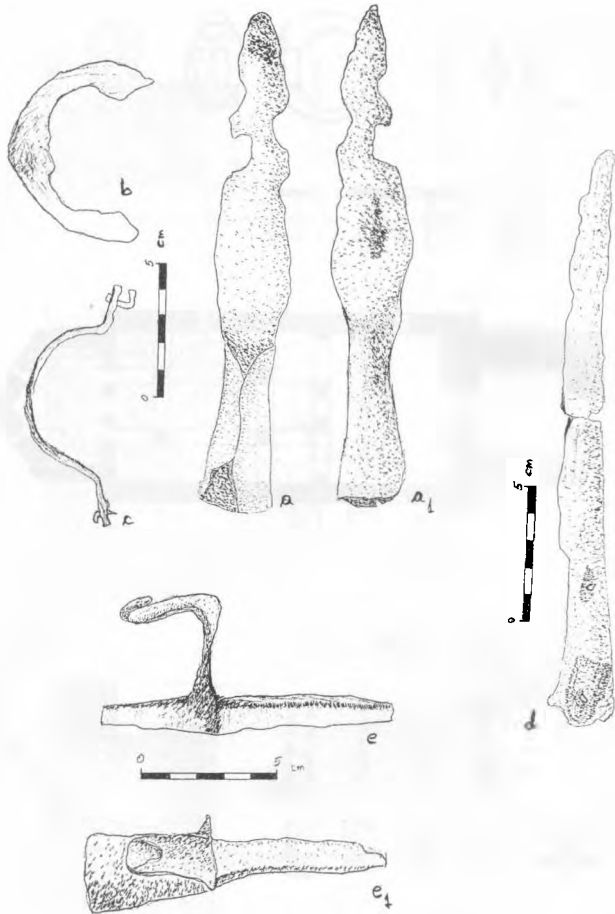

a)

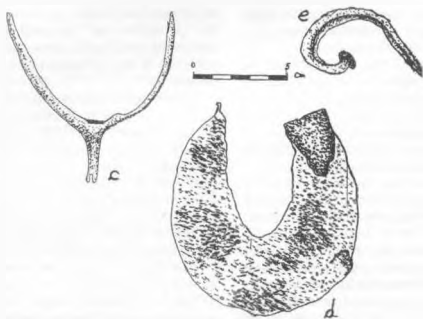
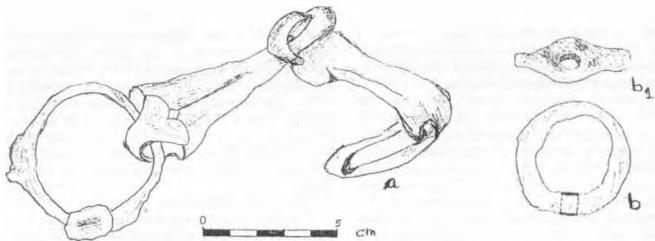

b)

Pl. a II a) Biserica Sf. Nicolae din Hunedoara – plan
b) Biserica Sf. Nicolae din Hunedoara: secțiunea I – plan.

Pl. a III a Hunedoara: inventarul mormântului de călăreț

Pl. a IV a Hunedoara: inventarii mormântului de călăreț.

CASTELUL BETHLEM – CRIȘ, JUD. MUREȘ
Raport de cercetare arheologică
Campania 1998

1.0. Campania 13–28 iunie 1998

1.1. Finanțarea săpăturilor asigurată de D. M. I. prin antrepriza de construcții „CONSIG SIGHIȘOARA”

2.0. Stadiul cercetărilor arheologice

Proiectul de restaurare a castelului Bethlen din satul Criș, elaborat în anii 1964–1965 (DMI, șef de proiect arh. Sanda Tocitu), prevedea și efectuarea unor săpături arheologice; acestea au fost însă reduse prin avizul DMI (20/25.06.1966) ca urmare a propunerii referentului de regiune arh. E. Greceanu (arh. DMSI, fond. DMI, dos. Criș, 1965–1966).

Săpăturile respective s-au efectuat în trei campanii în anii 1974, 1976, 1977, sub conducerea arheologului medievist Mariana Beldie Dumitrache, în arhiva DMSI păstrându-se rapoartele preliminare pentru fiecare campanie cu planurile anexe (arh. DMSI, fond DMI, Castel Criș, Rapoarte preliminare de cercetare arheologică, 1974, 1976, 1977).

Desființarea DPCN la finele anului 1977 a oprit continuarea săpăturilor și elaborarea unui studiu arheologic de sinteză. Totodată studiile istorice și de istoria artei elaborate în 1974 (Liana Tugearu) și 1975 (Mariana Ileana Sabados) nu au putut utiliza decât rezultatele primei campanii de săpături arheologice, ceea ce a influențat evident concluziile lor.

2.1. Reluarea după 1900 a proiectului de restaurare a castelului Bethlen Criș, impune evaluarea rezultatelor obținute, coroborarea lor cu datele ansamblului și alcătuirea unui bilanș.

2.2. Rapoartele preliminare de cercetare arheologică prezintă în ansamblu rezultatele obținute prin săpături în fiecare campanie.

Subordonat nevoilor proiectului de restaurare generală a castelului și sitului s-a impus reordonarea descoperirilor după etapele de evoluție ale amenajărilor, preponderent fortificații, de la Criș. Din păcate, în absența materialului arheologic, cronologia etapelor timpurii este relativă, abia inscripțiile și elementele sculpturale fac posibilă o datare mai precisă, deși chiar în cazul lor remontările pot vicia evaluările cronologice.

Oricum, atât rezultatele săpăturilor cât și ale celorlalte abordări topografice, de istoria fortificațiilor și arhitecturii civile, au fost introduse în contextul lor istoric.

3.0. Vechimea sitului

Mențiunea la începutul secolului al XVI-lea, în 1305 a unui pământ sau exploatare agricole la Criș – terra sau villa „Keresd”, foarte curând (1309) a unui preot și a unui capitu „sacerdos de villa Crys”, „capitulum

de Crizd” și la doar câteva decenii (1340) a unor plebani ai decanatului din Criș „plebani de decanatu de Crisz” denotă importanța așezării în ierarhia catolică a episcopiei de Alba Iulia, a voievodului Transilvaniei.

Instalarea aici a familiei Bethlen în secolul al XIV-lea chiar și marea sa ascensiune în secolul al XVI-lea și mai cu seamă în cel de-al XVII-lea au dat o nouă strălucire așezării și a contribuit, până în 1945, la conservarea castelului și a sitului în general.

3.1. Topografia istorică a sitului

Castelul existent astăzi este situat în proximitatea râșorului Criș, afluent al Târnavei Mari în aval de Sighișoara, pe înălțimile care alcătuiesc cumpăna apelor între bazinul Hârtibaciului și cel al Târnavei Mari. Castelul este plasat pe un piemont ce domina malul stâng al apei Crișului.

Chiar la picioarele botului de deal, într-un cot al râului se afla un lac printr-un canal de Criș, lac amenajat după gustul secolului al XIX-lea, cu o insulă la mijloc. Lacul va fi figurat totuși și în planul sitului medieval timpuriu, întrucât după practicile vremii, în locuri prielnice pe râuri se amenajau heleștee, iazuri cu pește – în terminologia slavo-romană rabnice/râmnice sau în aceea latină, *piscinae* – cum putea să fi fost și aceasta înaintea transformării romantice.

Pentru determinarea vechii topografii a sitului, ceea ce atrage cu precădere atenția este însă secțiunea 13, a (M. Dumitrache, 1976), practică în curtea din spatele corpului rezidențial vechi (vestic), între prelungirea sa spre curtea sudică și turnul bastionar sud-vestic. Aici, la adâncimi de 0,30 – 1 m sub nivelul actual de călcare în curtea interioară, a fost evidențiat un șanț cu profil în pânlie, lat de circa 2,60 m și adânc de 2,20 m după evaluările descoperitorului.

Scânduri carbonizate căpățeaua fundul șanțului – gâtul pânliei – ceea ce a determinat probabil identificarea șanțului drept unul „de apă”. Umplutura șanțului nu conținea decât fragmente ceramice nesemnificative, căpăciuirea de la partea superioară fiind cu granule de mortar și cărămidă. Încheierea descoperitorului la acest capitol era: „Șanțul de apă face parte foarte probabil dintr-un sistem de fortificație de secolul al XIV-lea sau chiar mai vechi” (M. Dumitrache, 1976).

La un examen ceva mai apropiat al ridicării topografice la 1:500 a sitului (O. Braun, Zsigmond Kali, Augustin Pop, 1974) și luând în considerare

continuitatea probabilită a curbelor alimetrice înainte de construcțiile din secolele XVI-XVII, pare evident că „șanțul cu apă” nu este altceva decât tăierea botului de deal pe proeminența căruia se va construi turnul circular. Accesul pe această proeminență – mărginită de curbele cu cotele 101, 102, 103, o adevărată șa pe care în a doua jumătate a secolului al XVII-lea s-a înălțat turnul bastionar sud-vestic – a fost tăiat de șanțul descoperit în 1976.

Din punctul de vedere al tipologiei fortificațiilor șanțul este „în fund de cuvă”, lățimea acestuia fiind de 0,50 m. Lemn căptușirii pereților și fundului cuvei cu dulapi de lemn indică preocuparea constructorilor pentru păstrarea formei șanțului, pentru buna funcționare în condițiile abundenței izvoarelor, a efectelor pânzei freatice. Cum profilul șanțului apare în plan destul de regulat, acceptând o simetrie în raport cu fundul cuvei, atunci se poate admite lățimea maximă la gura șanțului de 3,60 m. Din punct de vedere stratigrafic se constată săperea șanțului în lutul ce aici este solul viu, lut nivelul probabil prin decapare cu prilejul construirii incintei din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

În ceea ce privește datarea acestei prime fortificații cu șanț se poate admite că ea este contemporană primelor urme de locuire a sitului, adică secolelor XIII-XIV.

3.2. Dealul castral

Până la pronunțarea căderii de pantă de sub curba altimetrică de 96 m, botul de deal bazat pe șanț avea o suprafață utilizabilă destul de însemnată (cca. 2000 m²). Din habitatul secolelor XIV-XV s-a descoperit o singură locuință semîngropată în secțiunea 16 d din capelă (M. Dumitrache, 1976). Dar cele mai vechi urme de locuire chiar din preajma turnului circular central (donjonului) sunt date de o monedă a regelui Bela al III-lea (1172-1196). Surprinzător ea corespunde vremii venirii din Franța, între însoțitorii reginei Margareta Capet a doua soție a regelui Bela al III-lea, a începătorilor neamului Bethlem (Otto Mittelstrass, 1961). Prezența și stăpânirea acestora la Criș este atestată cert abia printr-o confirmare din 18 aprilie 1322 a voievodului Transilvaniei pentru Gyegue magistrul fiului Nicolae, Iacob comitele, fiul lui Apa, pentru Malancrav, Criș, Besa, Felta, Noul Săsesc și Roandola.

Proliferarea în Franța secolelor XII-XIV a donjoanelor – cel mai celebru fiind cel din Concy – fac plauzibilă introducerea acestui tip de locuință seniorială la Criș odată cu instalarea vrenuina din Bethleni aici. Atribuirea primelor construcții bethleniene vremurilor posesiunii lui Marc Bethlen (Mark) (1443-1473) pare tardivă în raport cu proliferarea europeană a donjoanelor.

Cercetările arheologice nu au putut determina vechimea absolută a donjonului, afirmând doar că el

a fost fondat pe un teren cu urme materiale din secolele XIII-XIV¹ (M. Beldie, 1974). În plus s-a constatat că zidăria donjonului nu se țese de aceea a clădirii patruleter adosate lui, ceea ce ar indica, eventual, două etape de construcție. Am fi înclinați să atribuim lui Marc Bethlen (cca. 1443-1473) trecerea de la donjonul locuință la clădirea rezidențială patruleteră, prevăzută și ea, la nivelul inferior (vechi) cu ferestre de tragere înguste.

Piemontul povârnit, șanțul cu donjonul, reședința bethleniană și celelalte locuințe alcătuiau un zid castral, des întâlnite în Europa seniorială, din așa-numitele „mottes castrales”, evidențiate în ultima vreme și de cercetările arheologice din România.

Dacă pentru donjonul singular, cu acces la catul superior printr-o scară mobilă, povârnișurile dealului și șanțul ce-i tăia accesul puteau constitui o apărare suficientă, turnul însuși fiind o fortificație de sine-stătătoare, pentru reședința seniorială a fost necesară o incintă. Această incintă datată (Mariana Beldie, 1976), cu probabilitate din a doua jumătate a secolului al XV-lea a fost identificată în zidul cu traseu oval surprins în săpăturile arheologice din sectorul nord-vestic al curții actuale ca și în acela descoperit în secțiunile 16 practicate în capelă încă există astăzi. Incinta ovaloidă urmărește curbele de nivel de 100 m (spre vest unde se racorda șanțul vechi) și de 98 m (spre vest).

La poalele dealului castral se afla heleșteul – probabil pe amplasamentul actualului lac – și o moară la Criș pentru care la 1519 Nicolae (Miklos) Bethlen, fiul lui Marc, era în proces.

3.3. Castelul renesanțist

Stingerea urmașilor direcți ai lui Marc Bethlen la 1557 și trecerea curțiilor de la Criș în stăpânirea altei ramuri a familiei, reprezentată de Gheorghe (Gyorgy) Bethlen (+ 1557), „bătrânul senior” și de fratele său Mihail (Mihaly, + 1568), a determinat începutul unor transformări radicale ale reședinței nobiliare. Este vorba în primul rând de reamenajarea și mai ales boltirea clădirii patruleter adosată donjonului, lucrare terminată la 1550 după inscripția pusă la intrarea de la etajul I.

„Acest edificiu înalt a fost refăcut și reformat și interiorul existent a fost boltit de către George de Bethlen, consilier al serenissimei regine, al maiestăților lor regale împreună cu soția sa Clara de Nagykaroly. Anul Domnului 1559”.

Totuși dacă boltirea a fost încheiată la 1559 în vremea reginei Isabella și a regelui Ioan Șgismund Zapolya, principii Transilvaniei, amenajarea interioară a clădirii a urmat sub fiul lui Gheorghe Bethlen și al Evei Clara de Carei Mari (Nagykaroly Klara), Nicolae (Miklos, + 1602). Ancadramente sculptate de la ușile

¹ De fapt „XII” după moneda amintită, descoperită aici.

dintre camerele de la etaj poartă data 1588, bazazonul bethlenian și inițialele „M. B.” (Miklos Bethlen).

Aceluiași vrednic fiu al „bătrânului senior” se datorează și refacerea renașteristă a curțiilor superioare ale donjonului, încheiată la 1598 după inscripția în piatră cu blazon și sigle „M. B.” (Miklos Bethlen) odinioară la etajul al II-lea al clădirii. Tot acum se va fi început și construirea unei noi incinte cu turnuri de poartă și clădiri adosate curții nordice, etapă constructivă încheiată în vremea posesiunii Crișului de către Francisc (Ferenc) Bethlen (1601–1653) fiul lui Nicolae. Afirmția este susținută de descoperirea în săpăturile arheologice din preajma curții nordice a unui fragment de ancadrament cu blazon și inscripția „FRANCISCUS BETHLEN ... 161” (0–9), precum și noile ancadramente cu menouri încrucișate de la etajul I al turnului octogonal din colțul nord-estic al incintei.

Dar existența la același turn octogonal la etaj a unei înguste guri de tragere spre vest indica o fază anterioară de funcționare cu mult mai defensivă, firească în condițiile politico-militare mai tulburi din principatul Transilvaniei celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea. La aceasta trebuie să se mai adauge stăpânirea în comun a Crișului de frații Gheorghe și Mihail și până la o vreme (1568) de fii acestora, verii Nicolae și Francisc, ambii decedați la 1602, coabitare ce putea necesita iarăși de la un timp două corpuri de clădire separate.

Din curțile noii incinte s-au descoperit fragmente spre nord-vest, nord, nord-est și est, precum și turnurile de poartă (deși situația lor este destul de imprecisă), turnul octogonal și fragmente dintr-un turn patrulater.

Corpul de clădiri de nord-vest descoperit parțial, numai ca fundație, în săpăturile arheologice (M. Dumitrache 1977) – peste el s-a ridicat la cumpăna veacurilor XVIII/XIX o fierărie și magazie – pune însă în discuție chestiunea momentului realizării „loggiei” de la Criș.

Aceasta întrucât aceleași săpături arheologice au scos la iveală fundațiile unor stâlpi care evident susțineau o galerie, poate o „loggie” și deoarece fundațiile ultimei camere de sub „loggia” existentă se leagă de fundațiile corpului nord-vestic este firească presupunerea că „loggia” se întorce și pe acest corp. În ceea ce privește datarea construcției corpului nord-vestic descoperitorul (M. Dumitrache, 1977) o atribuie vremurilor lui Gheorghe Bethlen (1557–1577), tocmai pe considerentul continuității fundațiilor acestui corp cu ale camerei de sub loggia existentă. Mai mult, se remarcă întreruperea bruscă a „loggiei”, ceea ce ar face plauzibilă o dărâmare – poate printr-o alunecare de teren a restului ei odată cu acest corp în secolul al XVIII.

Dar întrucât construcțiilor din vremea lui Gheorghe

Bethlen li se poate atribui în interior cu certitudine, pe temeiul inscripției citate, așa cum am arătat, doar corpul rezidențial occidental, până la o cronologie absolută a loggiei rămân să se confrunte cele două datări stilistice, de istoria artei.

Acestei etape îi aparține și capela, căci sala, numită „camera judecătii” este datată de o inscripție de la 1657 (cf. L. Tugearu, 1974).

3.4. Curia nobiliară sub Alexie (Elek) Bethlen.

Ultima mare etapă de construcție la Criș este patronată de Alexie (Elek) Bethlen (1643–1696) stăpân la Criș împreună cu fratele său Grigore/Gergely (1641–1697), fii lui Francisc. Această etapă începe, probabil, după 1668 când Alexie Bethlen înalță pe unul dintre acoperișurile curților fanionul de vânt din tablă cu inițialele sale („A. B.”) și amintitul milesim.

Starea de nesiguranță relativă a principatului Transilvaniei în ultimul pătrat al secolului al XVII-lea, vremuri sfâșiate de războaiele otomano-romano-germane și situația lui Alexie Bethlen au fost determinante pentru o nouă înfățișare dată Crișului prin construirea unei noi incinte patrulateră cu turnuri bastionare de colț, înlocuirea sau înglobarea (nord-est cert) a incintei din etapa anterioară (1675–1691).

Deopotrivă cu incinta, curțile se completează printr-un nou corp rezidențial, adosat întregii curții estice, terminarea sa fiind marcată de inscripția pusă pe fața clădirii din piața curiei.

4.0. Întrerupte doar după trei campanii anuale (1974, 1976, 1977) și cercetările arheologice au fost reluate pentru a dezlega sumedenia de chestiuni rămase fără răspuns sau cu o rezolvare îndoielnică referitoare la etapele de construcție, cronologia unor edificii, soluții de sistematizare verticală și marcare, etc., necesare însăși definitivării proiectului de restaurare.

4.1. Necesitățile definitivării proiectului de restaurare și amenajare exterioară a castelului Bethlen din Criș au impus reluarea cercetărilor arheologice orientate cu prioritate în această campanie spre zonele de vest și de nord ale incintei. Pentru clarificarea și îndrumarea soluțiilor proiectului de canalizare a fost punctual cercetat arheologic și curtea de onoare a castelului.

4.2. În curtea de vest au fost practicate două case, C I, cu dimensiunile de 3,5 m x 1,5 m și 2,30 m x 1,30 m la colțul nord-vestic al corpului de casă Gheorghe Bethlen și C II, cu dimensiunile 5 m x 1,5 m, lângă curtea de vest a incintei în dreptul fostului zid ce despărțea curtea de vest de cea de nord-vest (cu fântâna centrală). În ambele case s-a descoperit la –0,25 m WR, adosat temeliei casei Gheorghe Bethlen și țesut curții de vest, temelia zidului despărțitor – zid din piatră în fundație și rar în elevația păstrată, cărămidă cu mortar.

În C I la adâncimi între + 1,68 m WR și + 1,65 m WR a apărut un pavaj din cărămizi hexagonale cu latura de 12–15 cm, de-a lungul corpului de clădire Gheorghe Bethlen. În C II la + 1,85 m WR a fost instalat un pavaj din cărămizi dreptunghiulare cu dimensiunile 23/24 x 13 x 3,8/4,5 cm așezate un rând pe lung, celălalt pe lat și, având o grosime de 2–3 asize. Datorită amplasării pe mijlocul curții de vest a unei instalații de canalizare cu cămine de vizitare, în stadiul actual al cercetărilor este dificil de precizat cum se realiza legătura dintre pavajul hexagonal de pe latura estică a curții și cel dreptunghiular de-a lungul curții, sau dacă ele nu reprezintă decât trotuare perimetrare.

Testarea zidului ce desparte cele două curți cu asizele cortinei vestice precum și pavajul cu cărămizi dreptunghiulare fac parte din etapa posterioară construirii corpului de casă Gheorghe Bethlen și anume a generalei prefaceri a castelului sub Alexie Bethlen de când datează și pavajul cu cărămizi hexagonale.

În ambele case s-au descoperit asizele unui perete de cărămidă care a „cătușit”, ulterior zidul despărțitor din piatră.

4.3. În turnul bastionar de NV a fost realizată secțiunea S I prelungită până în mijlocul curții de NV, având dimensiunile de 19,5 m x 1 m. În interiorul turnului în stratul de dărâmtură s-au găsit numeroase fragmente de cahle smălțuite, un fragment de lespede din piatră cu un subțire decor floral și poate cheruvimi, precum și cărămizi hexagonale de pardoseală, fapt ce demonstrează nu numai terminarea construcției cât și locuirea acesteia. Temelia de piatră a cortinei la intrarea în turnul bastionar aflată la –1,30 m WR și păstrată pe o înălțime de 60 cm este acoperită cu un strat de 30 cm grosime de dărâmtură, peste care se află căzut un fragment de lespede mare din piatră ce făcea parte, probabil, din ancadramentul intrării turnului. La 14,30 m distanță de vârful interior al turnului bastionar, spre mijlocul curții, pe o lungime de 80 cm, săpată într-un strat negru lutos, s-a găsit amprenta zidului vechi demantelat, descoperit în alte locuri și de către săpăturile Mariane Beldie și denumit de ea „cu traseu oval”.

La 1,5 m distanță de zidul demantelat s-au descoperit rămășițele unui țărș carbonizat, păstrat pe o înălțime de 60 cm, căpăciuit de un strat de mortar cu cărămidă. Având în vedere distanța dintre zid și țărș pare plauzibilă ipoteza descoperirii astfel a unui picior al schelei constructorilor acestui zid.

4.4. La colțul nord-vestic al loggiei între contraforți s-a realizat caseta C V (5 m x 4,25 m), descoperindu-se un zid din piatră neregulată legat cu mortar în prelungirea laturei vestice a loggiei și adosat temeliei acesteia, sub contrafort, având o grosime de 60 cm. La 2 m distanță de capătul nordic al loggiei, la –0,50 m sub solul actual a apărut zidul sudic al corpului de clădire din dreapta porții (nordic), gros de 65 cm. Colțul

acestei clădiri se află la aproximativ 2 m vest de capătul nordic al loggiei.

4.5. La colțul nord-estic al loggiei s-a practicat caseta C V' cu dimensiunile de 2,5 m x 2 m. La –0,60 m sub solul actual a apărut un zid de piatră cu mortar, lung de 2 m și orientat perpendicular pe loggie, având o grosime de 65 cm. Pe toată lungimea sa zidul este dublat de o adăugire din bolovani, de dimensiuni variate, legați cu mortar, cu nivel de fundare la –0,90 m sub solul actual.

Zidul descoperit este de fapt continuarea celui descoperit în C V constituind latura de sud a construcției descoperite acolo.

4.6. Caseta C VI cu dimensiunile de 11 m x 5,5 m trasată în scopul decopertării cortinei nordice, constituie în parte pandantul casetelor C V și C V'. Astfel, la –2,40 m WR, în continuarea cortinei nordice a incintei Alexie Bethlen se păstrează pe o lungime de aproape 4 m fundația cimentată a acesteia, cu ocazia restaurării DPCN din anii '70. Curtina nordică prezintă un decroș pentru racordarea aici a elevației zidului de nord al clădirii din dreapta porții, la –2,10 m, –2,25 m și –2,65 m WR. Vechea incintă, din piatră legată cu mortar de culoare gălbuie se păstrează cu întreruperi pe o lungime de aproape 8,5 m, cu o grosime de circa 1 m. Perpendiculare pe incinta veche s-au descoperit trei fragmente de ziduri cu mortar gălbuie, păstrate în fundație la –2,25, –2,15 și –2 m WR, dar și în elevație, către sud, până la cotele –1,15 și –0,45 m WR. Zidurile laterale prezintă pe partea estică câte o dublare din cărămidă legată cu mortar pentru susținerea bolților încăperilor de la subsolul acestui corp de clădire nordic, din dreapta porții. Afirmările noastre se susțin și prin descoperirea în săpăturile anterioare mai de suprafață făcute aici a bolților prăbușite. Compartimentarea clădirii descoperite parțial se compune de la vest către est dintr-o încăpere cu lățimea de cca 2,5 m și a cărei boltă prăbușită se găsește la –1,10 m WR. Nivelul de călcare în această încăpere este situat la –1,70 m WR. Urmează o altă încăpere lată de cca. 1,75 m al cărei nivel de călcare acoperit cu cenușă și moloz se află la –1,85 m WR.

O ultimă precizare se impune aici și anume aceea privind nivelul pânzei freatice în preajma vechiului zid de incintă care se află la –2,9 m WR.

4.7. Casetele C VII (2 m x 1,5 m) și C VIII (3 m x 1 m) practicate în curtea centrală a castelului au prilejuit urmărirea sistemului de canalizare al acesteia. Canalul este delimitat de doi pereți de zidărie din piatră, groși de 55 cm, buza lor fiind la –3,25 m WR (CVII) și –3,00 m WR (CVIII); fundul canalului din lespezi mari de piatră nelegate între ele se află la –3,80 m WR (CVII) și –3,60 m WR (CVIII). Pe buza canalului sunt lespezi colosale din piatră, cu dimensiuni, într-unul din cazuri, de 1,30 m x 0,65 m, cota lor fiind la –3,15 m WR.

4.8. În exteriorul curtinei vestice, la 5 m distanță de turnul bastionar au fost trasate casele C III (4 m x 1,5 m) și C IV unde s-au descoperit sub stratul vegetal un fragment de zidărie din vechea incintă „cu traseu oval” și continuarea sa ca amprentă în sol. Zidul din piatră și mortar, gros de cca 1 m este orientat oblic față de cortina vestică actuală și încălecat de aceasta. Nivelul de fundare se situează la -0,95 m sub solul actual.

5. DOSAR EPIGRAFIC

Spre o mai bună înțelegere a rezultatelor cercetărilor arheologice au fost reluate toate lecturile inscripțiilor păstrate încă *in situ*, demontate sau menționate în publicațiile anterioare.

A. Incinta bastionară

1. Turnul octogonal și bastionar de nord-est
a) „FRANCISCUS BETHLEN <ANNO DOMINI> 161 <0-9>”
(Descoperit în săpăturile arheologice, M. Beldie, 197)

b) „F. <RANCISCUS> B. <ETHLEN>
AN<NO DOMINI> 1646
(Pe lintoul ferestrei de la etajul I, pe latura de nord-vest a turnului)

c) „DEO AUXILIANTE
HOC PROPUGNACULUM
EXFUNDAMENTO
CURAVIT EXTRUI
ALEXIUS DE BET
LEN A <NN> O D <OMI> N <I>
1681”
(Deasupra cornișei parterului laturii de nord a bastionului)

d) „1763 PAX”
(Pe pervazul ferestrei de la etajul II, latura de nord-est)

2. Poarta principală (modernă) 1806

3. Turnul bastionar de sud-vest
„DEO AUXILIANTE
PROPUNGNACULUM HOC
EX FUNDAMENTO
CURAVIT EXTRUI
ALEXIUS de BET
HLEN A <NN> O D <OMI> NI
1675”

(Pe laturade sud-est)

4. Curtina de sud.
„DEO AUSPICE
HUNC MURUM
EX FUNDAMENTO
ERIGI FECIT
ALEXIUS de BET
HLEN A <NN> O D <OMI> NI

1677”

(Deasupra intrării în incintă)

5. Turnul bastionar de sud-est
„DEO AUXILIANTE
HOC PROPUNGNACVLVM
EX FVNDAMENTO
EXTRVI CVRAVIT
ALEXIUS DE BET
HLEN A <NN> O D <OMI> NI
1677”

(Pe latura de nord)

6. Curtina de est
a) „DEO AVSPICE
HVNC PARIETEM
EX FUNDAMENTO
FIERI FECIT
ALEXIUS DE BET
HLEN A <NN> O D <OMI> NI
1683”

(Pe peretele etajului I al corpului de clădiri, sub cornișe)

b) „A <LEXIUS> B <ETHLEN>
1684”

(Pe lintoul celei de-a patra ferestre de la sud la nord a etajului I)

c) „ALEXIUS DE BETHLEN CELS <ISSIMI> PRN
<EMVS>

TRAN <SILVA> NIAE
CONSILIARI <VS> AC SVPR <EMVS> COMES
CO

<MITA> T <V> S
SZOLNAK INTER <IOR> EX
FVNDAMENTO EREXIT
1683”

(Pe fațada clădirii din piața curiei)

d) „LEGYENA, SZETTISTEN!
EHAZNAKOLTALMA
ELLENSEGE ELLEN GYOZHET
LEN BETHLEN VARA
MINDEN VESZEDELMENT FORD
TSA ALDASRA
A BENNE LAKOKNAK BOSEGES
HASZNOKRA
1657”

(În interiorul „camerei judecății” la etajul I al aripii de NE)

7. Pe latura de vest
„HOC ALTVS AEDIFICIVM GEORGIVS
DE BE ..... SERENISSIMAR REGIAR
.AESTATVM CONSILIARIVS VNCVM
.NTITORAL EVA CLARA DE NAGY
.AROLY RESTAVRAVIT ACREFORMA
.T. CELLAM SVBSITAM CONCAMERA
VIT ANNO DOMINI 1559”

(Deasupra ancadramentului ușii de intrare din loggie, etajul I)

6. Considerații generale arheologico-istorice pentru proiectul de restaurare

În vederea răspunsului adecvat la chestiunile ridicate de proiectare – în această fază mai ales privitoare la instalații și sistematizarea verticală – rezultatele cercetărilor arheologice au fost coroborate cu informațiile epigrafice și preliminarele studiului de castelologie.

6.1. Fazele de construcție ale castelului.

Înfățișarea actuală se întemeiază precumpănitor pe remodelarea planificată patronată de Alexie Bethlen în anii 1668–1684, ani de apogeu și relativ liniște a domniei, altfel mediocre, a principelui Mihail Apafi I (1662–1690).

Deși depășit din punctul de vedere al parametrilor fortificațiilor contemporane – fapt evident în utilizarea încă a turnurilor-bastionare-castelul Criș reprezintă o splendidă înfăptuire coerentă a arhitecturii militare moderne.

6.1.1. În lumina cercetărilor arheologice și epigrafice rezultă că incinta bastionară a fost realizată conform unui plan bine gândit pe etape, construcția progresând în sensul acelor ceasornicului. Ritmul construcției a fost destul de susținut astfel că de la terminarea turnului bastionar de sud-vest până la a celui de nord-est s-au scurs șase ani (1675–1681). *Astfel încât jumătatea curții nordice din dreapta porții principale, turnul bastionar de nord-vest și cortina de vest au putut fi înălțate imediat după 1688, când Alexie Bethlen înălța fanionul de vânt din tinichea pe vârful turnului donjon ce domină castelul. Pardoseala de cărămizi hexagonale descoperită fragmentar în bastionul de nord-vest ca și sensul de construcție dovedește că și această parte a fortificației a fost complet terminată, ba chiar printre cele dintâi.*

6.1.2. În interior, pe latura de răsărit a curții, Alexie Bethlen a terminat în linii mari la 1683 construcția monumentalei clădiri rezidențiale timbrată cu blazonul familiei și dregătoria de atunci a ctitorului. Totuși acadramentele ferestrelor etajului I pe perețele deasupra curții de est au putut fi sculptate abia în anul următor, 1684.

6.1.3. Alexie Bethlen a dispus și o altă compartimentare a interiorului incintei. Astfel s-au creat

prin zidul țesut de incinta de vest și adosat corului de case Gheorghe Bethlen, o curte dreptunghiulară, alungită între acest corp și vechea reședință nobiliară și curtea pătrată cu fântâna centrală. Curtea alungită a fost pavată cu frumosele cărămizi hexagonale de-a lungul caselor vechi. Este posibil ca drumul de strajă să se fie întors încă de atunci pe acest zid despărțitor, păstrându-se curții pătrate cu fântână un aspect mai puțin războinic.

6.2. Cercetările la fundațiile clădirii dispărute din dreapta porții de intrare ca și ale „incintei ovale” urmărită și dincolo de zidurile actuale ale castelului sunt cele mai importante din punct de vedere științific. A rezultat că fundațiile – cât au putut fi ele surprinse – acestei clădiri se leagă și sunt contemporane „incintei ovale” păstrată aici adosată de aceea a lui Alexie Bethlen. „Incinta ovală” așa cum a fost acum cercetată urmărește panta bolului de deal urcând ușor spre biserica de pe culme. *Această incintă se leagă probabil de ansamblul construcțiilor eclesiastice existente aici la începutul secolului al XIV-lea, anterior stabilirii la Criș a familiei Bethlen.*

6.3. Instalația de canalizare din curtea principală avea menirea colectării și evacuării apelor din zona cea mai joasă a castelului. Deși ea ieșea din incintă pe poarta principală – cum au arătat săpăturile Maranei Beldie – totuși vechimea ei nu poate fi stabilită numai în legătură cu această funcționare, posibilă și la o reamenajare.

6.3.1. Oricum repunerea în funcțiune a acestei canalizări „monumentale” este necesară; după noi cercetări va trebui stabilită și cota de sistematizare verticală a curții în cazul acestei refuncționalizări.

7. Materialul arheologic predominant aparține secolelor XVII–XVIII și este cu precădere format de ceramică, cahle și feronerie. Remarcăm în mod special marea cantitate de vase întregibile colectate din decaparea de la exterior pe latura sudică a incintei, mai ales în șanțul turnului bastionar de sud-est care pot reconstitui minunat ceva din viața la castel în secolele amintite. Studiul ceramic va face obiectul raportului definitiv de arheologie.

**RALUCA IOSIPESCU
SERGIU IOSIPESCU**

1. Curtea vestică – vedere generală a săpăturilor

4. Caseta C I – vedere generală

2. Caseta C I – adosare zid despărțitor curți la casa Gheorghe Bethlen

3. Caseta C I – dublare zid despărțitor cu zid cărămidă

5. Caseta C I – pavaj cu cărămizi hexagonale

6. Caseta C II – vedere generală

8. Caseta C II – dublare cu cărămidă a zidului despărțitor dintre curți

7. Caseta C II – zid despărțitor adosat incintei vestice și pavaj cu cărămizi dreptunghiulare

9. Caseta C II – dublare cu cărămidă a zidului despărțitor dintre curți

10. Vedere generală a secțiunii S I –
prin bastionul de N-V

12. Secțiunea S I – profil cu urma zidului vechi
demantelat și a țăruișului carbonizat

11. Secțiunea S I – Lespede de piatră
din ancadramentul intrării și temelie a cortinei

13. Caseta C V – sub contrafortul loggiei

14. Caseta C V – zid aparținător construcției vechi
din dreapta intrării în castel

15. Caseta C VI – vedere asupra incintei nordice și a zidurilor clădirii adosate

18. Caseta C VI – vedere asupra compartimentărilor interioare ale corpului de casă N

16. Caseta C VI – vedere asupra zidului vechii incinte

19. Caseta C VI – vedere asupra incintei vechi

17. Caseta C VI – vedere asupra dublării cu cărămidă a zidului corpului de casă de N

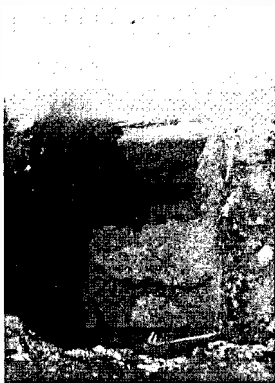
20. Caseta C VI – vedere asupra canalului colector acoperit cu lespezi mari de piatră

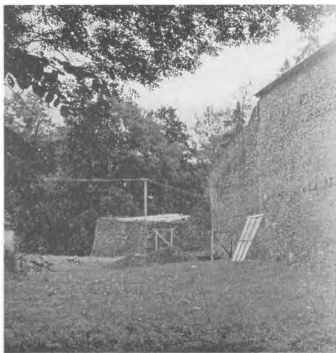
21. Caseta V VII – vedere asupra canalului colector

23. Caseta C VIII – vedere asupra canalului colector

22. Caseta C VIII – vedere asupra canalului colector

24. Casetele C III și C IV – la exteriorul curții de V

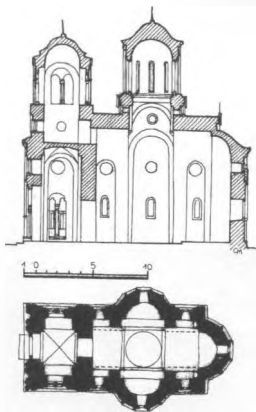
25. Caseta C III – vedere asupra vechiului zid de incintă

26. Caseta C III – vedere asupra vechiului zid de incintă

Unele studii de istorie a arhitecturii românești au explicat unilateral evoluția artei și științei de a construi, ca fiind rezultatul exclusiv al împrumuturilor din afară, denumite cu un termen generic influențe. Fără a exclude dar nici a absolutiza circulația formelor și a meșterilor străini pe teritoriul țării noastre, fenomen firesc pentru arhitectura românească veche aflată la incidența celor două mari arii de civilizație ale vremii: bizantină și romanico-gotică, din contactul cărora a rezultat imprimarea unei note de originalitate grefată pe fondul tradițional autohton, se impune în momentul de față operarea unei selecții riguroase în scopul înregistrării a ceea ce reprezintă influență alogenă sau creativitate românească în domeniu, prin reconsiderarea vocabularului arhitectural, subliniindu-se aportul novator al fiecărui monument important.

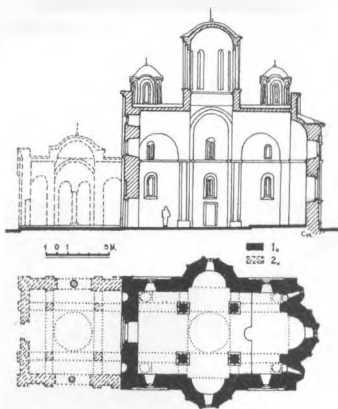

1. Serbia, Valea Moravei, Biserica mănăstirii Ravanîța:
1. 1375; 2. Adăugiri ulterioare.

O problemă îndelung dezbătută în literatura de specialitate pe această temă a constituit-o precizarea momentului și a locului apariției tipului de biserică aparținând triconcului dezvoltat și, apoi, al răspândirii

lui pe pământ românesc în ultimele două decenii ale secolului al XIV-lea. Cei mai mulți cercetători au opinat discutabil că acest monument a fost reprezentat de biserica mănăstirii Cozia, ridicată după o paradigmă sârbească de Mircea cel Bătrân între anii 1387–1388, prin intermediul căreia forma structurală respectiv s-a generalizat în secolele următoare în țările române, preponderent la lăcașurile cu funcție aulică și monastică.

Tipul de plan triconc cu pilaștri adosați colțurilor absidelor laterale de la Cozia, etichetat de Gh. Balș ca fiind „sârbesc”, ar fi derivat dintr-o structură de catolicon athonit¹, dar care era cunoscut și în Serbia la biserica mănăstirii Ravanîța încă din 1375 (fig. 1),

2. Serbia, Valea Moravei, Biserica Lazarîța.
Plan și secțiune.

¹ Denumirea a fost adoptată pentru prima dată de Gh. Balș, cu referire specială la Cozia (*Influences du plan serbe sur le plan des églises roumaines*, în *L'art byzantin chez les Slaves*, vol. II, Paris, 1930, p. 277), precizând că nu orice navă cu abside laterale poate desemna un „triconc redus sau simplu”, ci numai aceea cu turla susținută de cei patru pilaștri plasajii la colțurile absidelor, care formează două perechi de frințe laterale (ibidem, p. 278).

creație a școlii de arhitectură ce activa în a doua jumătate a secolului al XIV-lea la Valea Moravei². Forma caracteristică a naosului de plan triconc inaugurată la biserica Sf. Ștefan din Krusevaț (fig. 2), ctitorie din 1377–1378 a țarului Lazăr (de unde și numele de Lazarița), dedicată nașterii fiului său Ștefan³, ar fi luat naștere prin deplasarea stâlpilor interiori spre zidurile laterale de sud și de nord, unde flancau cele două abside⁴. Fără a contesta leona lui Gh. Balș, V. Vătășianu a apreciat că în arhitectura românească primul edificiu bisericesc care a utilizat acest tip structural ar fi fost Vodița II, construită după părerea sa cel târziu prin 1374–1375 de călugărul Nicodim. În fundamentarea tezei sale, savantul clujean a plecat din start de la datarea greșită a celor două lăcașuri suprapuse din Munții Mehedinți, preluând întocmai concluziile săpăturilor lui V. Drăghiceanu din anul 1928, și atribuind neverosimil bisericii Vodița II rolul de monument-cheie în apariția și răspândirea triconcului pe teritoriul valah de sud de Carpați⁵, cu implicații atât de profunde în evoluția ulterioară a arhitecturii românești. Edificiul ecleziastic care a marcat cu adevărat constituirea pe pământ românesc a tipului triconc cu turle pe naos în anii 1377–1378, adică exact atunci când apărea și în arhitectura Serbiei prin biserica cu funcție aulică Lazarița de la Krusevaț, a fost însă biserica mănăstirii Tismana din nord-vestul Olteniei ridicată, ca și Vodița I, prin stăruința aceleiași călugăr macedo-român, Nicodim cel Sfințit (fig. 3).

Primul document cunoscut, care face referire la acest așezământ monastic, a fost emis de Dan I, la 3 octombrie 1385, unde consemnează, că aflând „... la locul numit Tismana, o mănăstire nu întru toate părțile ei terminată”, construită din temelie de tatăl său, Radu I voievod, care „...n-a sfârșit-o din pricina scurtimii vieții”, după care „a binevenit domnia mea precum în domnie, să-i fiu urmaș și în aceasta, așadar să înnoiesc pomana părintelui meu și pentru sufletul meu să clădesc deplin (subl. ns., C.M.) acest hram cu toate darurile și veniturile părintelui meu”. În același hrisov, pe lângă întărirea daniilor anterioare făcute Vodiței I și Tismanei de către Vladislav-Vlaicu și de

acordare a altora noi, se stabilește statutul de sine stătător („samovlastie“) al celor două așezăminte după „orânduiala și datina lui Nicodim“⁶. În actul din 27 iunie 1387, deci în primul an al domniei lui Mircea cel Bătrân, acesta, referindu-se la Tismana, își exprima intenția ca „...acest hram... să-i întăresc cu toate darurile și veniturile și cele nedesăvârșite să le împlinesc“⁷. Actul a fost interpretat nu numai ca o acțiune de continuare a înzestrării mănăstirii, dar și de terminare a lucrărilor de construcție aferente componentelor incintei, abordate de cei doi predecesori⁸.

3. Mănăstirea Tismana. Biserica Adormiri Maicii Domnului. Vedere înainte de restaurare.

Din informațiile documentare cunoscute, rezultă că la data emiterii ultimilor două documente menționate mai sus, biserica era de mai mulți ani în stare de funcționare, iar mănăstirea căpătase rangul de arhimandrie. Un reper cronologic în acest sens este oferit de o însemnare aflată pe verso-ul actului semnat de Dan al II-lea la 5 august 1424, prin care întărea mănăstirii Tismana toate daniile anterioare și le adăuga altele noi, precizându-se că „s-a sfințit biserica la anul

² A. Deroko, *Monumentalna i dekorativna arhitektura u Srednevekovnoj Srbiji*, Belgrad, 1962, p. 176, fig. 373.

³ *Ibidem*, loc. cit., fig. 375.

⁴ Teza, care aparține lui Gh. Balș (*O vizită la câteva biserici din Serbia*, în „Public. Soc. Artă Românească“, V, 1911, p. 3, 16 passim; p. 41 passim), a fost apoi preluată de Gr. Ionescu (*Istoria arhitecturii în România*, I, București, 1963, p. 134) Virgii Vătășianu, în schimb, presupune cu subtilă intuiție derivarea triconcului românesc dintr-o structură cu navă unică de tip Stanimaka și Sf. Arhangheli din Messembría (*Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959, p. 188).

⁵ V. Vătășianu, *Studii de artă veche românească și universală*, București, 1987, p. 36; p. 73–74; idem, *Datarea celor două ctitorii de la Vodița*, în „Memoriile secției de științe istorice“, seria IV, tom. II, 1977, București, 1979, p. 27–34.

⁶ DRH, B., I, București, 1966, nr. 7, p. 19 passim.

⁷ *Ibidem*, nr. 8, p. 22 passim.

⁸ Emil Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească*, I. Până la 1385, „Romanoslavica“, 11, București, 1965, p. 275.

6886 (1377–1378), a murit sfânt părintele nostru Nicodim în anul 6915 (1406–1407)⁹. În orice caz, la 23 noiembrie 1406, când Mircea cel Bătrân, se afla la Tismana împreună „...cu toți egumenii mănăstirești și cu toți boierii...”¹⁰, în drum spre Severin, unde urma să se întâlnească cu „craiu”, adică cu regele Ungariei Sigismund de Luxemburg, lucrările clădirilor care alcătuiau ansamblul monastic erau de mult timp încheiate, existând spațiile necesare adăpostirii unui alai domnesc atât de numeros.

În lucrările științifice de specialitate, neintroderea bisericii de la Tismana în perioada când a fost construită se explică printr-o încadrare cronologică eronată, ca urmare a acreditării ideii nesușinută de argumente documentare și stilistice, prin care lăcașul ar fi fost demolat și apoi refăcut, cândva, în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Primele informații referitoare la rezidirea din temelie a bisericii au fost furnizate de „Viața Sf. Nicodim” scrisă de Ștefan Ieromonahul în 1839, unde se menționează că mai întâi întemeietorul mănăstirii ar fi făcut „o biserică mică de lemn dintr-un tis mare”, cerând apoi ajutorul domniei pentru înălțarea unui lăcaș de zid mai spașos și a construirii clădirilor mănăstirești din jur¹¹. După rezidirea de către Radu I, lucrare desăvârșită de fiul său Dan I, biserica ar fi fost distrusă, „sfărâmată până la pământ”, refacerea ei fiind inițiată de Radu cel Frumos la 1526 (sic) și terminată în 1541 de fiul acestuia, Mircea voievod (?), după cum atestă data aflată pe „stâlpul ușii bisericii celei mari, afară în tindă jos”¹². Față de toate aceste confuzii bazate pe interpretări greșite, după cum au afirmat unii specialiști, textul lucrării lui Ștefan Ieromonahul se impune a fi luat în considerație cu toată prudența¹³.

De-a lungul secolului al XV-lea, după încetarea din viață a lui Mircea cel Bătrân, mănăstirea Tismana este menționată documentar în 24 de acte cunoscute și publicate, provenind de la Sigismund, regele Ungariei, Dan al II-lea, Vlad Dracul, lăncu de Hunedoara, Vlad Țepeș, Radu cel Frumos (care o și vizitează în iunie

1466), Basarab cel Tânăr, Vlad Călugărul și Radu cel Mare, prin care i se confirmă daniile și privilegiile anterioare sau i se acordă altele noi¹⁴, de unde rezultă că și-a continuat neîntrerupt activitatea. Cu toate acestea, s-a considerat că spre sfârșitul secolului, „...o cauză nedestulată până acum a dus la ruina lăcașului și a făcut necesară o refacere totală a lui”¹⁵. Din investigațiile întreprinse, reiese că doar în timpul domniei lui Vlad Călugărul, așa cum atestă un document din 3 septembrie 1491, mănăstirea fusese prădată în urma unei confruntări armate dintre turci și unguri, pierzându-și, se pare, cu acest prilej, pe lângă alte bunuri și odoare, și unele acte de înzestrare dăruite de vechii domni¹⁶. Nu este însă, în nici un caz vorba de o distrugere violentă din temelii a bisericii, pe care nici cercetările arheologice întreprinse în 1934¹⁷ și 1970–1976¹⁸ nu au înregistrat-o.

4. Mănăstirea Tismana. Biserica. Ancadramentul intrării de vest.

⁹ DRH, *op. cit.*, nr. 53, p. 107

¹⁰ *Ibidem*, nr. 32, p. 71.

¹¹ Ștefan din Tismana Ieromonahul, *Viața Prea Cuviosului Părintelui nostru Nicodim Sfântul*, ed. Iosif Bobulescu, București, 1883, p. 45; p. 47–48.

¹² *Ibidem*, p. 71–72; p. 77.

¹³ După cum a precizat eruditul cercetător al culturii vechi românești, Emil Lăzărescu, după o minuțioasă analiză a izvoarelor, „Viața lui Nicodim datorată lui Ștefan Ieromonahul, nu este decât o vastă amplificare a *Pomenirii* din 1767, prin interpolarea între puținele știri – toate de proveniență orală – a unor date extrase din izvoare documentare, narative și epigrafice (folosite adesea fără discernământ și interpretate fantazist), precum și a câtorva elemente folcloristice, de cele mai multe ori lipsite de valoare istorică” (*op. cit.*, p. 248–249). Chiar acei „Mircea Voievod” din inscripția ancadramentului ușii de vest a pronaosului, unde este menționat cu inițialele Mp, se datorează unei erori de lectură, fiind în realitate vorba de Marcu voievod, fiul lui Petru de la Argeș – Radu Paisie (cf. Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, București, 1909, p. 117 și fig. de la p. 96).

¹⁴ Vezi DRH, B., *op. cit.*, nr. 47, 53, 64, 89, 97, 117, 124, 137, 155, 164, 165, 171, 172, 186, 221, 228, 236, 239, 265, 268, 270, 276, 281 și 295.

¹⁵ Rada Teodou, *Mănăstirea Tismana*, București, 1966, p. 10.

¹⁶ DRH, B., *op. cit.*, nr. 228, p. 366. În document se precizează: „Iar ce se au luat turcii sau ungurii, iar domnia mea nu avem ce face, iar ce se au găsi sub stăpânirea domniei mele în Țara Românească, iar domnia mea de acele aveți, cu toate, am dărul iarăși sfânta mănăstire, ca să și le stăpânească călugării...”.

¹⁷ V. Drăghiceanu, *Considerațiuni asupra vechimii bisericii mănăstirii Tismana*, „BCM”, XXVII, 1934, fasc. 80, p. 1–16.

¹⁸ Gh. I. Cantacuzino, *Considerații arheologice în legătură cu trecutul mănăstirii Tismana*, „SCIVA”, tom. 47, nr. 4, București, 1996, p. 343–368.

În secolele care au urmat sunt cunoscute mai multe intervenții de reparație sau înfrumusețare a așezământului. După cum relatează Gavriil Protul, unele lucrări au fost executate din inițiativa lui Neagoe Basarab (1512–1521), care „*toată biserica o au acoperit cu plumb și alte lucruri o au obârșit*”¹⁹. În timpul egumenului Vasile, au fost sculptate în piatră și montate trei acnadrame de uși, dintre care cel aflat pe latura de vest a pronaosului poartă data 1541 și consemnează numele lui Radu Paisie (1535–1545) și a fiului său Marco²⁰ (fig. 4). În fine, în anul 1564, vornicul Nedelco Bălăceanu, cu învoirea domnului de atunci, Petru cel Tânăr (1559–1568), patronează cu cheltuiala sa pictarea interiorului, care nu se știe cu certitudine dacă mai înainte fusese decorat cu picturi murale, excepând unele benzi de culoare roșie și desene geometrice (cruci, rozete, cercuri concentrice, etc.) zugrăvite pe tencuiala proaspătă încă din faza de construcție a lăcașului, având un caracter provizoriu. Pisania pictată în anul 1564 pe timpanul aflat la partea superioară a ușii naosului, repictată în ulei în 1844, pomenește atât pe ctitorul bisericii, Radu I (c. 1377 – c. 1383), cât și numele meșterului zugrav: „Dobromir ot Târgoviștea” (cel Tânăr)²¹. De altfel, numele ctitorului fondator al lăcașului este prezent și în tabloul votiv, repictat succesiv în secolul al XVIII-lea, pe perețele de vest al naosului (Ironsoulin nordic), unde Radu I este înfățișat cu macheta bisericii, avându-l alături pe fiul său, Mircea cel Bătrân (fig. 5).

5. Tismana. Biserica.

Naos: tabloul votiv cu Radu I și Mircea cel Bătrân.

¹⁹ *Viața și traiul Sfântului Nilon, patriarhul Constantinopolului*, ed. Tit Simețdrea, București, 1937, p. 30.

²⁰ Al. Ștefulescu, *op. cit.*, loc. cit.

²¹ *Ibidem*, p. 119–120.

Una din multele dovezi care atestă că biserica înălțată în a doua jumătate a secolului al XIV-lea se conserva intactă în vechile sale forme, după mai bine de două secole de existență neîntreruptă, este mărturia lui Dragomir spătarul înrșit într-un act de danie din 13 februarie 1599, unde acesta spune că „*m-a adus Dumnezeu la această mai sus-zisă sfântă mânăstire (Tismana), de am văzut loc frumos.. și cu întârire și stă acest sfânt hram și până acum* (subl. ns., C.M.)”²². Dragomir spătarul ne mai încredințează că în acel moment din pragul secolului al XVII-lea, mânăstirea era prevăzută „*cu întârire*”, adică bine fortificată, cum va fi fost încă de la începuturile sale.

În anii 1610–1611, așezământul monastic a avut de suferit în urma acțiunii de jaf și distrugere a oștilor conduse de Gabriel Băthory, principele Transilvaniei, care pustiise de fapt întreg teritoriul de la sud de Carpați. Fie pentru a îndrepta stricăciunile produse în acei ani, fie în amintrea adăpostirii sale între zidurile mânăstirii Tismana, când era urmărit de oștile rivalului său Leon Tomșa în 1629, Matei Basarab hotărâște executarea unor ample lucrări de reparații, refaceri și adăugiri „*a cetății mânăstirești*”, între anii 1646 și 1651²³.

Asupra înfățișării ansamblului monastic la mijlocul secolului al XVII-lea, după intervențiile inițiate de gospodarul domn, suntem informați din jurnalul călătoriei în Țara Românească a arhidiaconului sirian Paul din Alep, însoțitor și secretar al patriarhului Antiochiei, Macarie Zaim, care vizitează Tismana între 10 și 14 iulie 1657. „*Am mers pe o potecă îngustă de jur-împrejurul clădirii – notează acesta – înainte de a ajunge la prima poartă ferecată cu fier. În acest loc este o fântână cu apă țâșnitoare*”²⁴ și deasupra unui turn foarte mare, care slujește de poartă, sunt numeroase creneluri (de fapt ambrazuri, n.ns., C.M.). După ce am trecut prin această poartă, am ajuns la a doua, tot de fier, deasupra căreia este clopotnița și am intrat în biserica cea mare...”²⁵ Remarcând faptul că ansamblul mânăstiresc este excelent pregătit „*pentru o rezistență inverșunată*”, atentul observator sirian constată și caracterul său bine individualizat, fără asemănare „*nici în această țară, nici în alta*”, beneficiar al frumuseții peisajului așezării cu apele și dealurile înconjurătoare, dar și a unei remarcabile configurații naturale ce venea în sprijinul sporirii eficienței întăriturilor și amenajărilor defensive.

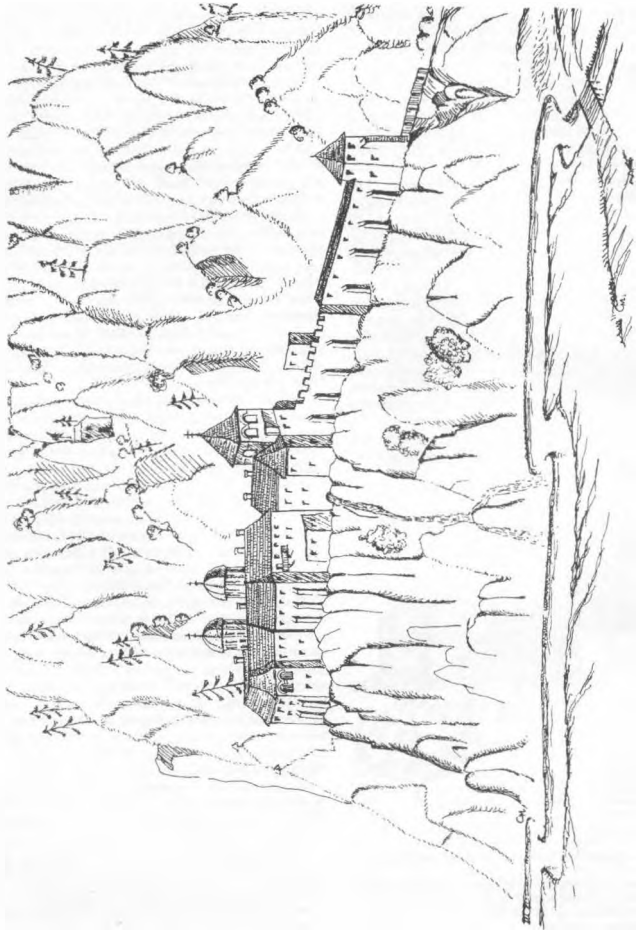
Această descriere, corelată cu releveul înlocmit de maiorul-inginer austriac Johann Weiss prin anul 1730, în timpul ocupației habsburgice a Olteniei dintre

²² DRH, B., XI, București, 1975, nr. 323, p. 440.

²³ Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 5–6; p. 69; R. Teodoru, *op. cit.*, p. 12; N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*, I, vol. 2, Mitropolia Olteniei, 1970, p. 654.

²⁴ Este vorba de fântâna numită acum „a Basarabilor”

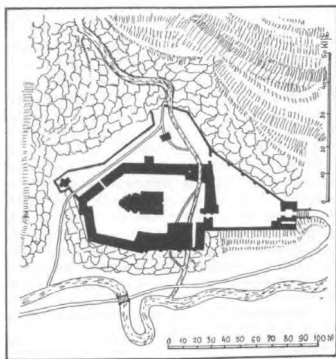
²⁵ *Călătorii străine despre țările române*, VI, București, 1976, p. 197–198.

6 Ansamblul mănăstirii Tismana văzut de Johann Weiss în 1730.

1718 și 1739, compus dintr-un plan și o vedere de ansamblu²⁶ (fig. 6 și 7). Deplin concordate între ele, aceste desene furnizează o imagine veridică și elocventă asupra caracterului de cetate puternic fortificată pe care îl prezenta mănăstirea Tismana la acea vreme. În urma intervențiilor epocii mateine și a celor de mai mică amploare executate cu cheltuala marelui ban al Craiovei Cornea Brăiloiu, în anul 1698, când s-au refăcut casele egumenești și au fost reparate chiliile²⁷, ansamblul fortificat al Tismanei și-a schimbat în bună parte aspectul inițial.

Din cele două izvoare menționate, rezultă că incinta principală a mănăstirii era mărginită pe toate laturile de clădiri ce determinau în plan o formă neregulată, aproximativ pentagonală, impusă de platoul stâncos al Stârminei pe care se afla amplasată. Pentru asigurarea laturii de vest, cea mai vulnerabilă în cazul unui asediu, deoarece aici era amenajată intrarea, a fost prevăzut către nord un zid de apărare situat de-a lungul drumului în pantă, ce făcea legătura între primul turn și turnul-clopotniță menționate de Paul din Alep, dotat cu ambrazuri, contraforturi, dar și cu o platformă la interior (un drum de strajă), pe care erau instalate „cinci tunuri mici care domină drumul de la o depărtare foarte mare”²⁸ (fig. 6).

7. Ansamblul mănăstirii Tismana la 1730. Plan.

După cum se poate observa din desenele lui Weiss, în fața turnului situat în vale se afla un pod ridicător, care constituia încă un obstacol serios în calea

²⁶ M. Popescu, *Oltina în timpul stăpânirii austriece*, „BCMI”, 1926, fasc. 49, p. 105, fig. 13 și 14.

²⁷ Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 79.

²⁸ Călători străini, *op. cit.*, p. 199.

posibililor atacatori. Cele două ziduri descrise, ridicate în zona de vest a intrării principale în mănăstire, formau o incintă exterioară de formă trapezoidală alungită. Zidul de apărare dinspre sud, consolidat la rândul său de contraforturi, avea și rolul unui zid de sprijin a stâncii căreia i se adosa. O altă incintă, de astă dată cuprinzând anexele gospodărești, se afla la sudul și sud-estul curții principale, fiind străbătută de canale și văcele care izvorau din peștera dealului stâncos al Stârminei, pe cursul unuia dintre acestea fiind amenajată o moară. În zona de est a incintei amintite este amplasată biserica-paraclis ctitorită de Matei Basarab în 1650²⁹, precum și magazinele și cămărilor destinate depozitării proviziilor³⁰ (fig. 7).

Incinta principală a mănăstirii este dominată în centru de biserica mare cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”, de studiate proporții, remarcabilă prin plastica monumentală a celor trei turle depuse în filă.

8. Tismana. Biserica. Rozășă și finde ale absidei de sud.

Pictura interiorului bisericii, după realizarea sa într-o primă fază în anul 1564 cu mâna zugravului Dobromir cel Tânăr din Târgoviște, a fost refăcută în secolul al XVIII-lea în două etape: mai întâi în 1732 de meșterii zugravi Ranite, Gligorie și Tudor, lucrările fiind reluate apoi în 1766 („biserica, altarul și tinda și amvonul”) de Dimitrie Diaconul cu „toată cheltualia” Stancăi Glogoveanca Consilieresa³¹.

²⁹ Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 5-6; R. Teodaru, *op. cit.*, p. 12.

³⁰ Călători străini, *op. cit.*, p. 197.

³¹ Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 134-135; R. Teodaru, *op. cit.*, p. 12-13.

În anul 1743 au fost executate rozazele de piatră ajurată din axul absidelor laterale ³² (fig. 8). Mergând pe firul istoriei monumentului, aflăm că serioase distrugereri au suferit atât mănăstirea, cât, mai ales, biserica, în timpul războiului dintre turci și austrieci din anii 1787–1791, urmate imediat de reparații încheiate în 1798 ³³. După mai bine de două decenii, în anul 1821, Tudor Vladimirescu folosește întăriturile Tismanei ca una din bazele de rezistență a pandurilor răsculați împotriva orânduirii statului ³⁴.

9. Tismana. Biserica Mănăstirii desenată la 1840 de Dionisie ieromonahul.

Cele mai importante lucrări de refacere, cu consecințe nefaste pentru aspectul vechi al mănăstirii, au fost organizate în timpul domniei lui Gheorghe Bibescu (1842–1848), între anii 1842–1843. Reluate în 1846 și continuate, cu întrerupen, până în 1855 sub conducerea „arhitectului monastiresc” Ioan Schlatter ajutat de Olein și Scarlat Beniș, lucrările au urmărit înlocuirea vechiului ansamblu mănăstiresc cu o reședință princiară de vară. Chiar și biserica a primit împreună cu celelalte clădiri refăcute din jur o decorație exterioară de factură neogotică, iar pridvorul pe trei laturi din jurul pronaosului a fost demolat și înlocuit cu o mică construcție, susținută pe patru stâlpi, așezată

în fața intrării de vest ³⁵. Un desen în peniță executat de Dionisie diadoh ieromonahul pe un pomeț din 1840, a înregistrat înfățișarea veche a bisericii încă nemodificată de intervențiile de la mijlocul secolului trecut ³⁶ (fig. 9).

În spiritul unei concepții științifice, în anul 1934 Comisiunea monumentelor istorice a inițiat lucrări de restaurare sub conducerea arh. Em. Costescu, precedate de ample cercetări arheologice efectuate de V. Drăghiceanu. Publicând în același an rezultate obținute, arheologul opina fără echivoc că „biserica este în totalitatea ei biserica lui Radă Vodă din veacul al XIV-lea”, precizând în continuare că „săpăturile făcute în curte nu ne-au relevat nici o urmă de fundație a unei alte biserici, de asemenea săpăturile din naosul bisericii, unde am găsit pământ virgin, nu ne-au dat nici o urmă de dărâmaturi...” ³⁷. Contrar acestor constatări, după decaparea tencuielilor neogotice ale fațadelor, cunoscutul cercetător sârb Dj. Boskovic, supunând lăcașul unei minuțioase analize, a conchis că biserica lui Nicodim a fost demolată cel puțin în parte, fiind refăcută, după părerea sa, în 1541 – ghidându-se după inscripția portalului vestic al pronaosului – prin remanierea bolților și a părții de răsărit, cu refolosirea pietrelor ce purtau urme de tencuială pictată ³⁸. Verificând locurile pietrelor cu fragmente de frescă, indicate cu exactitate de Bosković pe monument, am ajuns la concluzia sigură că ele aparțin intervențiilor executate la mijlocul secolului trecut, sub conducerea arhitectului Schlatter ³⁹. Cu acel prilej, în urma demolării pridvorului, blocurile din piatră cu urme de frescă au fost recuperate și reintrebuținate în operă la flambarea părților detenorate ale fațadelor, din zonele de încălcare a zidurilor și bolților distruse, necesitând operații de nivelare a paramentului în vederea retencurii. Între urmele policrome descrise de Dj. Boskovic se afla și un fragment din cele două asize de cărămidă smălțuită aflate deasupra soclului, cu rolul de a asigura izolația hidrografică a zidurilor exterioare ale bisericii, datorită amplasării ei în apropierea canalului cu apă care traversa subteran incinta ⁴⁰.

³⁵ Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 76, p. 145–146 și fig. de la p. 288; R. Teodoru, *op. cit.*, loc. cit.

³⁶ R. Teodoru, *Pridvorul Tismanei*, „SCIA”, tom 14, nr. 2, 1976, p. 161, fig. 4.

³⁷ V. Drăghiceanu, *op. cit.*, p. 8.

³⁸ Dr. Dj. Boskovic, *Quelques observations sur l'architecture de l'église se Tismana*, „BCMI”, XXVII, 1934, 82, p. 185–189.

³⁹ Cristian Moisescu, *Artă românească în context european. Consonanțe și sincronisme stilistice*, organizat de Comitetul național român de istoria artei, București, 26 mai 1986.

⁴⁰ Măsurători hidroscopice efectuate de noi împreună cu prof. arh. Pacio Mora din cadrul ICCROM, în august 1973, au determinat la exterior, sub cele două asize de cărămidă glazurată, o umiditate în exces ajungând la valori de cca. 70%, ca la partea superioară a acestei bariere hidrofuge să scadă la mai puțin de jumătate.

³² V. Drăghiceanu, *op. cit.*, p. 6.

³³ Distrugerile au fost consecințele de Ștefan Ieromonahul, *op. cit.*, p. 73, iar pentru reparațiile care au urmat, vezi Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 75.

³⁴ R. Teodoru, *op. cit.*, p. 13.

Procedeele de izolație utilizat, pe cât de ingenios, pe atât de eficace, reprezintă o contribuție deloc neglijabilă la istoria tehnicilor de construcție întrebuințate în execuția edificiilor medievale.

În privința datării bisericii, după cercetările arheologice efectuate de V. Drăghiceanu, dar mai ales după publicarea observațiilor lui Dj. Boskovic, păreriile specialiștilor au fost unanime în plasarea actualului lăcaș în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Virgil Vătășianu, tributar concluziilor lui Boskovic, considera că „...biserica lui Nicodim nu se mai păstrează...”, deoarece „...pare a fi fost refăcută din temelii în veacul al XVI-lea, după cum o arată nu numai tradiția mănăstirii coroborată cu o inscripție din 1541, dar mai presus de toate de planul și elevația bisericii, alături de materialul de construcție, care poartă urmele unei vădite reîntrebuințări”⁴¹. În continuare, Gr. Ionescu apreciază prudent că „...pe cât se pare zidurile bisericii aparțin refacerii din jurul anului 1540, dar formele structurale ca și plastica decorativă, diferită de cea a monumentelor zidite în veacul al XVI-lea, ne îndreptățesc să presupunem că monumentul a fost refăcut după modelul și sigur cu cea mai mare parte din materialul vechi”⁴². Interpretând pisania din 1564 și portretele din naos – tronsonul nordic al peretelui de vest – în spiritul răstălmăcirilor lui Ștefan Ieromonahul, Rada Teodoru presupune că biserica actuală a fost recondiționată în timpul domniei lui Radu cel Mare (1495–1508), lucrările fiind continuate și sub domniile următoare⁴³. În timp ce Răzvan Theodorescu era convins că biserica mănăstirii este „... azi total preschimbată față de aspectul pe care îl avea în vremea lui Nicodim – însă cu o biserică ce păstrează planul triconc care va fi fost și al primului lăcaș de aici...”⁴⁴, Vasile Drăguț, preluând mai vechile păreri, considera la rândul său că „Radu cel Mare a reconstruit bisericile mănăstirilor Vodița și Tismana, distruse în împrejurările lăburii din secolul al XV-lea”⁴⁵. Recent Gh. I. Cantacuzino a publicat rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse sporadic între anii 1970 și 1976, observând că primele manifestări constructive din zonă le-a constituit „...un strat de mortar în care se găsește, aglomerat sau în alte părți răspândite, pietre – bolovani de râu – de dimensiuni mai mici sau mai mari”, aparținând urmelor „...unei construcții începute și abandonate sau poate locul amenajat pentru ridicarea temeliei de piatră ale unei clădiri de lemn”. În interiorul bisericii actuale, cu toate răvășirile produse de-a lungul veacurilor, în special de săpăturile din 1934, „nu au fost descoperite urme care să poată fi

atribuite unei etape anterioare de veufiere medieevală”⁴⁶. În final, cercetătorul citat este de părere că „biserica de pe amplasamentul actual, în forma ei inițială, putea fi începută sub Radu I și terminată în timpul lui Dan I, după cum se menționează în hrisovul din 3 octombrie 1385”⁴⁷. Cu prilejul săpăturilor efectuate de V. Drăghiceanu în interiorul bisericii, acesta se referă la existența unui mormânt vovoidal aflat în colțul de sud-est al pronaosului, acoperit cândva cu o lespede funerară decorată cu flori de crin, menționată în lucrări ale unor autori francezi din secolul trecut⁴⁸. Piatra de mormânt, distrusă probabil în cursul intervențiilor dintre anii 1846–1855, a fost atribuită fie lui Dan I fie lui Mihail, fratele și fiul lui Mircea cel Bătrân⁴⁹.

Experiința anterioară în domeniul construcțiilor de cult din zidărie ridicate în Muntenia și Oltenia, deși atunci veche de peste un secol și jumătate, se limitează doar la abordarea a cinci tipuri de structuri planimetrice și spațiale: navă unică la biserica nr. 3 de la Cetățeni și la cele două capele de la Turnu Severin, bazilical la biserica domnească de la Câmpulung-Muscel, cruce înscrisă fără puncte libere la bisericile de curte Argeș I și Sf. Atanasie din Niculițel, cruce greacă înscrisă cu puncte libere de sprijin la biserica Sf. Nicolae Domnesc de la Argeș și navă unică cu abside laterale la Vodița I. Prin faptul că la biserica Tismanei a fost conceput un nou tip de monument bisericesc cu planul de formă triconc, dovedește că protomaistorul acestui lăcaș era un desăvârșit constructor, bun cunoscător al meșteșugului său, înzestrat cu inventivitatea și cunoștințele necesare, spre a urmări cu promptitudine îndrumările adevăraților inițiatori al așezământului, care a fost, desigur, Sf. Nicodim, cândva viețuitor la Muntele Athos. Acest protomaistor al Tismanei s-a inspirat din arhitectura unui model convenabil de monument de tip navă unică de la sudul Dunării, căruia însă i-a adăugat abside laterale din motive funcționale și dogmatice. De fapt, planul bisericii mănăstirii Tismana nu se caracterizează doar prin prezența absidelor laterale care sporeau suprafața naosului, ci și prin plasarea în zona estică a doi mici stâlpi de zidărie, împărțind-o în trei travei inegale. Traveea mediană, corespondătoare absidei altarului, este mult mai mare decât cele ale pastoforiilor alăturate însă egală ca deschidere cu lățimea absidelor laterale, măsurând 3,20 m.

⁴⁶ Gh. I. Cantacuzino, *Considerații arheologice*, op. cit., p. 356–357.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 367.

⁴⁸ Presupunerea se bazează pe o relatare din anul 1850 a lui S. Rheel, care obținuse informația dintr-o mențiune din 1843 a lui J.A. Vaillant, acceptată de A. Sacerdoțeanu (BCMI, an. XXVII, 1935, fasc. 83, p. 55); vezi și Gh. I. Cantacuzino, op. cit., p. 363, nota 45.

⁴⁹ V. Drăghiceanu, op. cit., p. 6–7; Gh. I. Cantacuzino, op. cit., loc. cit.

⁴¹ *Istoria artei feudale*, op. cit., p. 190–191.

⁴² *Istoria arhitecturii*, op. cit., p. 133.

⁴³ Mănăstirea Tismana, op. cit., p. 10; idem, Pridvorul Tismanei, op. cit., p. 168.

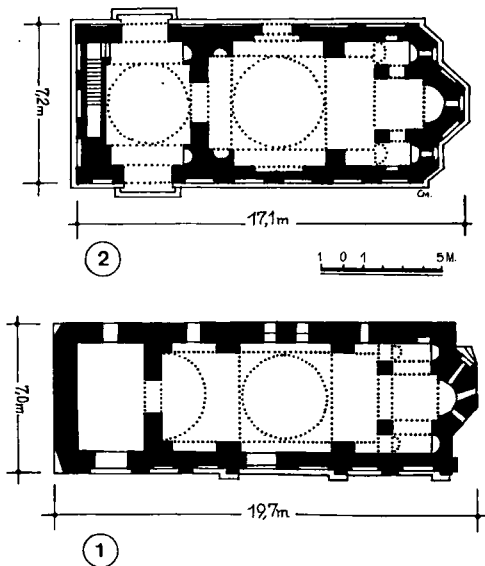
⁴⁴ *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, București, 1976, p. 203.

⁴⁵ *Arta românească*, I, București, 1982, p. 237.

Sistemul structural cu cei doi mici stâlpi plasați în partea de răsărit a naosului (pe care Bošković o bănuia, nedocumentat, ca fiind refăcută în 1541), sugerează o reminiscență a tipului de plan „cruce greacă înscrisă cu puncte libere de sprijin”, venit în Oltenia pe o altă filieră decât cea sârbească reprezentată de prestigioasa ctitorie a Lazariței de la Krușevaț, unde cei doi stâlpi din fața altarului nu se regăsesc (fig. 2). Îi întâlnim, în schimb, la trei biserici de plan sală din cadrul Țaratului târnovean, prima aflată în folosința fortificației de la Stanimaka (acum Asenovgrad), ridicată din inițiativa lui Ioan Asan al II-lea în prima jumătate a secolului al XIII-lea⁵⁰, cea de-a doua în orașul Messembria (Nesebăr) și, în fine, la biserica nr. 2 din Cerven, la cca 25 km sud de Ruscic,

ambele datate în jurul anului 1300⁵¹ (fig. 10 și fig. 11). Toate cele trei lăcașuri prezentau, totodată, și câte o pereche de pilaștri adosați laturilor de sud și de nord ale naosului, în scopul susținerii arcelor pe care se descărca turla. Cele două detalii menționate – atât perechea de stâlpi din zona de est, cât și pilaștrii adosați laturilor lungi ale naosului – ilustrează, de asemenea, o preluare a tipului cruciform de biserică cu puncte libere de sprijin a turlei, însă într-o altă variantă decât cea a bisericilor din grupul Raška, realizate de meșterii sârbi pe Valea Moravei. Firește, după cele două particularități amintite, judecând simplist, biserica Tismanei ar putea fi apreciată ca rezultat al transpunerii mecanice a unuia dintre monumentele bulgărești menționate, căruia i s-au

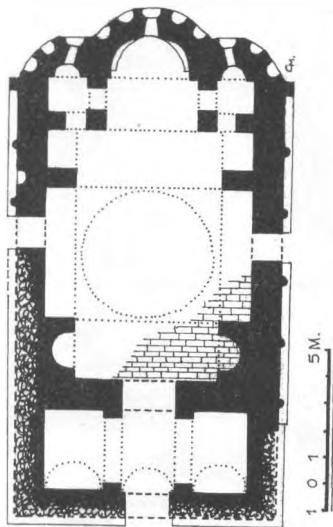

10. Bisericile de la: 1. Stanimaka (Asenovgrad); 2. Sf. Arhangheli din Messembria. Planuri.

⁵⁰ Kr. Mijatev, *Die Mittelalterliche Baukunst in Bulgarien*, Sofia, 1974, p. 160–162, fig. 189–190.

⁵¹ *Ibidem*, p. 160–167, fig. 191–195 și 196–198.

adăugat abside laterale. Analizat în detaliu, cu toate caracteristicile sale structurale și decorative, lăcașul oltean poate fi însă considerat ca o rezolvare novatoare, care nu s-a rezumat doar la reproducerea unui șablon sugerat de monumente apărute anterior în arhitectura bulgară, ci introduce și prelucrează creator noi elemente structurale și decorative, care îi conferă o notă de distinctă originalitate. Este vorba, în primul rând, de apariția în arhitectura muntenească a pridvorului pe trei laturi, dispus în jurul pronaosului.

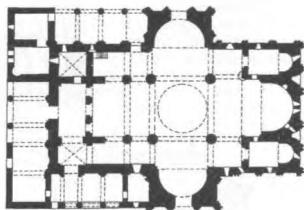
11. Biserica nr. 2 din Červen (Bulgaria). Plan.

Compartimentul pridvorului pare a fi inspirat din exonartexurile catolicoanelor athonite⁵², deși el se regăsește și la unele monumente ale Georgiei, între care amintim biserica Sf. Bagrat din Kutaisi⁵³,

⁵² Pentru exonartexurile catolicoanelor athonite, de văzut considerațiile de remarcabil interes la R. Teodoru, Pridvorul Tismanei. *op. cit.*, p. 168-170, fig. 8-9.

⁵³ Badar Djanberidze, *Architectural monuments of Georgia*, Leningrad, 1973, p. 145, ilustr. 30-33; un alt monument care prezintă același tip de exonartex cu cel al bisericii din Kutaisi, este catedrala din Alaverdi (ibidem, p. 147 și ilustr. 41).

construită în anul 1003 (fig. 12). Un alt aspect novator este înfățișat de plastica monumentală cu trei turle, crescând într-un ritm ascendent de la pridvor la naos.

12. Georgia. Biserica Sf. Bagrat din Kutaisi. Plan.

Analizând forma de plan și boltirea pronaosului, ne atrage atenția simplitatea alcătuirii sale, proprie epocii când a fost conceput și nu perioadei mai târzii, de la începutul secolului al XVI-lea, când se constată adoptarea unor soluții complexe, fie de alungire și de compartimentare a pronaosului în două travei inegale printr-un arc transversal ca la Dealu, fie de supralărgire, prin adăugarea unor spații funerare laterale despărțite de zona centrală prin stâlpi, ca la biserica mănăstirii Argeșului. Turla care încununează această încăpere se sprijină pe două arce laterale și pe zidurile transversale ale compartimentului (fig. 13).

Încăperea plasată în jurul pronaosului, numită îndecobște „pridvor”⁵⁴, mai scundă decât corpul bisericii, este străpunsă perimetral de arcade și boltită cu semicilindri. Galeria de vest, cu zona centrală marcată de o mică turlă susținută de arce dispuse în lung, este mai lată decât cele două galerii alipite laturilor de sud și nord. Pridvorul, prin separarea cu ziduri masive de pronaosul căruia i se adosează, nu pare a fi decât o construcție anexă, izolată de lăcașul propriu-zis. Demolarea acestui compartiment la mijlocul secolului trecut, deși a alterat forma inițială a bisericii, nu a reușit să afecteze decât în mică măsură unitatea și monumentalitatea sa. Pe lângă destinația funerară atribuită, se pare chiar de sfântul Nicodim, care și-a găsit locul de veci în colțul de sud-vest, pridvorul în discuție avea și rolul de a adăposti o încăpere cu funcția de clișarniță, numită în documente „visteria bisericii”⁵⁵, dispusă în capătul răsăritean al galeriei de sud, cu o mică nișă destinată păstrării obiectelor bisericești cu

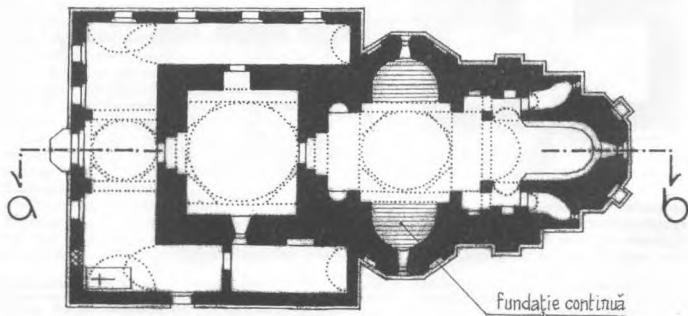
⁵⁴ Am adoptat denumirea improprie de „pridvor” deoarece acest termen a intrat în tradiția mănăstirii, fiind folosit și în toate lucrările de specialitate. De fapt, compartimentul respectiv este un „exonartex”, unde pinul predominant asupra goliurilor practicate pe toate cele trei laturi.

⁵⁵ Arh. Stat. Buc., fond *Mănăstirea Tismana*, pach. XCVI/129; R. Teodoru, *op. cit.*, p. 167.

secție a-b

1 0 1 5m.

13. Mănăstirea Tismana. Biserica. Plan și secțiune.

valoare deosebită. Din inițiativa Mitropoliei Olteniei, exonartexul a fost refăcut în anul 1983, după imaginile oferite de izvoarele iconografice, cu avizul forurilor de specialitate⁵⁶ (fig. 14).

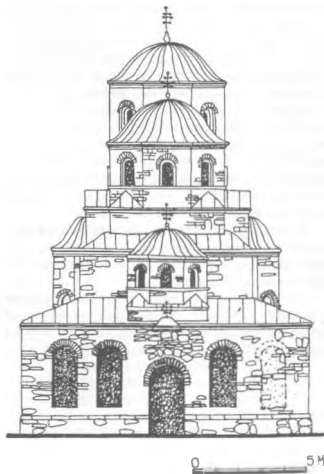

14. Tismana. Biserica.
Vedere după refacerea pridvorului.

Naosul, de plan dreptunghiular, este încununat cu o turleă de proporții mai mari decât cele două care o preced către vest, fiind susținută de patru arce (două transversale mai late și două longitudinale mai înguste), ce determină în zona centrală o imaginară prismă cu baza pătrată. Turleă, cu secțiunea octogonală la interior și exterior, se încheie cu o cupolă alcătuită din opt panouri triunghiulare curbe, abia sugerate către

⁵⁶ Pridvorul a fost executat după proiectul elaborat de arh. Mariana Angelescu. Tencuielele bisericii, conform condiției obligatorii de aviz, urmau să se realizeze după metodologia și compoziția mortarelor de frescă (var, nisip și caseinat de calciu). Într-un strat foarte subțire, cvasitransparent. În final, aceste tencuiele s-au executat cu adaos de ciment și praf de piatră – total neindicat pentru astfel de operații – cu o grosime medie de 6 cm, nivelate cu dreptul, ceea ce a condus în final la un aspect inestetic, necorespunzător unei biserici monument istoric de valoarea Tismani.

vârf. Trecerea de la prisma amintită la octogonul turleii se face prin intermediul a patru trompe de colț, având aspectul unor planuri triunghiulare înclinate, care înlocuiesc obișnuiții pandantivi. De origine orientală, trompele de colț se întâlnesc destul de rar în arhitectura bizantină și în mod cu totul excepțional la monumente medievale românești construite până la sfârșitul secolului al XVII-lea. Datorită închipuitei prisme cu bază pătrată și a trompelor înclinate, plate, de formă triunghiulară, verticala turleii naosului și așa relativ înaltă (20,80 m, măsurată de la pardoseala la cheia bolții) privită din interior, pare a fi și mai înaltă.

15. Mănăstirea Tismana. Fațada de vest a bisericii.

Absidele laterale sunt încadrate de două perechi de finde, din care cele dispuse spre vest, mai scunde și cu secțiunea semicirculară, sunt identice ca formă cu celeași nișe ale monumentelor sud-dunărene invocate, de la Messembria și Cerven.

Sistemul de fundare al absidelor, având aspectul unor platforme dispuse pe toată suprafața concii și în continuarea zidurilor lungi ale monumentului (fig. 13), nu reprezintă în nici un caz „posibilitatea unei schimbări a planului edificiului în cursul construcției”, după cum s-a afirmat⁵⁷, ci constituie adoptarea unei

⁵⁷ Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 357, nota 39.

lehnici de execuție proprie epocii respective, întrebuințată anterior și la biserica Argeș I, la fundațiile pastoforiilor și a părții de vest a naosului.

Înălțimea interioară, diferită, a celor trei compartimente ale bisericii, ascendentă de la pridvor către naos, exprimată gradat prin cele trei turle, conferă în ultima instanță naosului o sporită monumentalitate, prin care este accentuată semnificația sa de spațiu liturgic important.

Văzută din afară, silueta lăcașului se prezintă ca o grupare de volume, care se subordonează în totalitate turlei naosului (fig. 15). Corpul bisericii pare susținut de anexele mai scunde ale pridvorului și pastoforiilor, care participă din punct de vedere static și vizual la sublinierea acestui element dominant cu valoare de simbol. La această imagine contribuie și creșterea ascendentă a celor trei turle plasate de-a lungul axului edificiului. Tot în exterior, pentru a echilibra supralărgirea pridvorului și în scopul ritmării unei suprafețe cu lungimea de cca 6 m, corespunzătoare pe fiecare fațadă laterală pastoforiilor, au fost plasate două contraforturi înalte, fără rol constructiv, ci numai din rațiuni de ordin plastic. Din același motiv, alte două contraforturi, mai scunde, au fost plasate pe laturile oblice ale absidei altarului.

În vederea sublinierii absidelor bisericii, acestea au fost decorate cu firide arcate scurte, câte trei la săniile laterali și opt pe fațada de est corespunzând altarului și pastoforiilor.

Galeria de sud a pridvorului, străpunsă după refacere de patru goluri, în faza inițială, așa cum rezultă din macheta bisericii pictată în tabloul votiv, unde sunt reprezentați Radu I și Mircea cel Bătrân, înfățișa doar

arcada înaltă a unei intrări laterale (fig. 5). Această arcadă a fost redusă ulterior la o simplă fereastră, după cum se vede în imaginea celui de al doilea tablou votiv, pandant al primului, aflat tot pe latura de vest a naosului⁵⁸.

Tipul de pridvor al Tismanei dispus pe trei laturi în jurul pronaosului, nu a trecut neobservat de meșterii timpului, datorită, desigur, prestigiului deosebit al acestui monument. Numai astfel ne putem explica preluarea și folosirea lui în deceniile următoare, exact în aceleași forme, la bisericile de mănăstire de la Tutana I și Vodița II, dar fără legătură cu porticele laterale care articulau exonartexurile – concepute ca încăperi distincte cu funcție funerară – cu absidele dinspre nord și sud ale bisericelor, de asemenea mănăstirești, de la Căluș și Stănești, ambele adăugate în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea.

În concluzie, putem considera că ridicarea bisericii mănăstirii Tismana în ultima treime a secolului al XIV-lea, a reprezentat un adevărat revirement nu numai prin apariția unui tip planimetric și spațial distinct, de formă triconcă, constituit pe o filieră diferită de lăcașul Coziei, ci și pentru faptul că a introdus elemente novatoare de detalii care au determinat configurația ulterioară a peisajului arhitectural muntenesc. Între acestea menționăm: compartimentul pridvorului dispus pe trei laturi, rezolvarea specială a părții de răsărit a bisericii prin plasarea pastoforiilor în spatele a doi mici stâlpi de zidărie, plastica monumentală cu trei turle dispuse în filă, apariția contrafortului, a brâului și a arcaturilor înalte adăncite pe cele trei abside, ca elemente cu rol decorativ având menirea de a ritma suprafețele plane ale fațadelor.

CRISTIAN MOISESCU

⁵⁸ R. Teodoru *op. cit.*, p. 165–166, fig. 6.

ACTIVITATEA CTITORICEASCĂ A LUI PETRU CERCEL (1583–1585)

Expresie a unei politici culturale consecvente

Dimensiunea culturală a domniei lui Petru Cercele este pregnantă atât prin realizări, cât și prin semnificație, reprezentând unul dintre aspectele cele mai importante ce caracterizează intervalul cronologic 1583–1585 din istoria Țării Românești. Domnia lui Cercele marchează simbioza unor elemente culturale din a căror interferență au rezultat câteva mutații manifestate în diverse segmente ale realității cotidiene. După modelul apusean, Curtea își asumă rolul de focar de cultură, centrul în jurul căruia gravitează tot ceea ce ține de activitatea de concepție. Diferențierea de fondul autohton se face la nivelul mentalității cultivate de această Curte. Având chiar în persoana domnului pe exponentul culturii apusene, un umanist prin formație, reședința domnească se constituia într-un nucleu de difuziune renescentistă. „Noile obiceiuri” aduse de domn și de străinii care îl însoțeau sunt însă doar parțial acceptate și însușite de boierimea autohtonă. Producția culturală rămâne apanajul Curții domnești, unde occidentalii care îl înconjurau pe Cercele transpuseseră la o scară redusă atmosfera specifică reședințelor princiare apusene. Știm că apropiații lui Cercele erau mai ales francezi și italieni, unii inițiați în arta diplomației, ca Mellier de la Constance, François Ponthus de la Planche, Dominique Perot și, pentru un timp, Berthier din Lyon, slujind domnului muntean în diverse ambasade, alți oameni ai literelor, ca poetul toscan Francesco Pugiella, iar alții – deopotrivă diplomați și literați, după cum se vedește chiar Franco Sivori, memorialist strălucit ce stăpâna cu pricepere condeiul. Vor fi fost și alții asupra cărora nu avem informații, după cum nu cunoaștem, din păcate, nici producția literară a celor din anturajul lui Petru Cercele, nelipsită de potențial, după cum limpede se poate deduce.

Erudit desăvârșit, Petru Cercele își însușise ca autodidact o solidă cultură, grație inteligenței native care a impresionat pe contemporani. Poliglot, vorbind mare parte din limbile de pe continentul european¹, Petru Cercele a acumulat permanent cunoștințe în diferite domenii cu prilejul pelerinărilor sale prin Occident. S-a dovedit pasionat de poezie, fiind, totodată, și autor de versuri. În *Dialoghi piacevoli*, Francesco Pugiella elogia pe lângă nenumăratele calități ale lui Petru Cercele, și pe aceea de poet „di prose e di rime toscane”². Din versurile scrise de Cercele s-a păstrat un *Imn către Creator* în limba

italiană, scris în perioada anterioară anului 1581, inspirat de cântul XVII din *Orlando furioso* de Ariosto³. Poemul ce-l are ca autor pe Cercele reflectă tocmai starea sa de spirit, trăirile intense și emprenta de religiozitate ce marcase eforturile întreprinse pentru a accede la tron. Simplu, caracterizat de versuri reci, poemul ilustrează recursul la divinitate, în mâinile căreia poetul își lasă destinul, într-un moment în care la nivelul realității imediate nu întrezărea încă un rezultat concret al cauzei sale politice. Asupra aplecării lui Cercele către poezie nu ne putem îndoi și suntem încredințați că poeziile pe care le-a scris nu se limitează doar la *Imnul către Creator*, fapt ce ne îngăduie să susținem că afirmația conform căreia „versurile italienești ale lui Petru Cercele sunt un simplu accident”⁴ se dovedește lipsită de temei. *Memorialul* lui Franco Sivori precizează că, în perioada detenției la Hust, Petru Cercele „componeva în versi una certa historia, e si diletava molto della poesia”⁵. Înzestrarea sa literară a dat probabil la iveală un număr notabil de poezii din care, din păcate, nu s-a mai păstrat decât una singură, dar potențialul autorului răzbate dincolo de aceasta, lăsând să se întrevadă o activitate prolifică în direcția preocupărilor pentru creație epică și lirică⁶. Cercele va fi scris versuri și în clipele de răgaz pe care le va fi avut în perioada cât a fost domn al Țării Românești. Această ipoteză are în vedere anturajul de care domnul român s-a înconjurat la Curtea sa, unde între numeroși occidentalii se aflau și poeți ca Francesco Pugiella, creația literară fiind astfel stimulată în mod eficient. Petru Cercele, prin contribuțiile sale literare, rămâne în istoria literaturii române ca un reprezentant timpuriu al Renașterii în Țara Românească⁷. Ca domn, el a susținut și patronat atât cultura scrisă, cât și

² Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, București, 1916, p. 159.

³ Gr. G. Tocilescu, *Petru Cercele*, în „Columna lui Traian”, V, 1874, p. 58; R. Ortiz, *op. cit.*, p. 161–162; Al. Ciocarnei, *Rugăciunea lui Petru Cercele*, în „Revista Fundațiilor Regale”, III/3, 1935, p. 660–666; G. Mihăilă, Dan Zamfirescu, *Literatura română veche (1402–1647)*, București, vol. I, 1969, p. 293–297; *Poezie veche românească*, ed. M. Scarlat, București, 1985, p. 27–29.

⁴ Andrei Pippidi, *Epoca Renașterii în literatura română?*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»”, XXII/2, 1985, p. 740.

⁵ Franco Sivori, *Memoriale delle cose occorse a me Franco Sivori del Signor Benedetto doppo della mia partenza di Genova l'anno 1581 per andar in Vallachia*, apud Ștefan Pascu, *Petru Cercele și Țara Românească la sfârșitul sec. XVI*, Cluj – Sibiu, 1944, p. 258.

⁶ Zoe Dumitrescu Bușulenga, *Valori și echivalențe umanistice*, București, 1973, p. 15.

⁷ G. Mihăilă, D. Zamfirescu, *op. cit.*, p. 293.

¹ George Lăzărescu, Nicolae Stoicescu, *Țările Române și Italia până la 1600*, București, 1972, p. 125 și nota 206.

ecleziastic. Deși de confesiune catolică, Cercel a sprijinit financiar tipărirea cărților de cult ortodoxe. În cele câteva luni de la obținerea tronului, în 1583, Petru Cercel finanțează reeditarea *Evangelheliarului slavon*, lucru de care se îngrijesc diaconul Coresi și logofătul Mânăila⁸. A fost ultima tipăritură realizată de diaconul cărturar, care mai lucrase alături de Mânăila și la tipărirea *Evangelheliarului slavon* din 1579⁹. *Evangelheliarul slavon* din 1583 are ca suport hârtia, provenită, probabil, de la moara de hârtie din Brașov și, întocmai exemplarului din 1579, formatul este în 2° cuprinzând 208 file¹⁰. Nu se cunoaște cu certitudine locul unde s-a încheiat tipărirea lucrării, însă e posibil să fi fost tot Brașovul. Preocuparea lui Cercel de a obține această carte de cult trebuie legată de intenția sa de a înzestra unele din bisericile și mănăstirile Țării Românești, sporindu-le mijloacele prin care puteau propovădui credința în rândul enoriașilor. O copie după o tipăritură coreșiană, provenind de la Pătrașcu, fratele mai mare al lui Cercel, este probabil să se fi aflat la Curtea domnească în intervalul cronologic 1583–1585. Această copie manuscrisă, în limba română, este realizată de către Radu Grămăticul, fiul lui Drăghici din Mănicești, după *Tetraevanghelul* lui Coresi¹¹. Manuscrisul lui Radu Grămăticul, a cărui activitate de copist datează dinainte de 1574¹², an în care s-a încheiat în insula Rhodos, locul de exil al lui Pătrașcu, scrierea după *Tetraevanghelul*¹³ coreșian, s-a aflat și în posesia lui Marcu, fiul lui Petru Cercel. Este foarte probabil ca acest manuscris să fi fost trimis de la Constantinopol în Țara Românească, după moartea lui Pătrașcu, în octombrie 1583, ajungând, astfel, la Petru Cercel și, mai apoi, la fiul său.

Din timpul domniei lui Petru Cercel datează o altă inițiativă notabilă, aceea de a trimite tineri români, fii de boier, pentru a studia la colegiul iezuiților din Roma. Odată cu solia ce-i era încredințată, secretarul genovez

⁸ Dan Simonescu, Victor Petrescu, *Târgoviște – vechi centru tipografic românesc*, Târgoviște, 1972, p. 29; Gernot Nussbächer, *Contribuții privind activitatea tipografică a diaconului Coresi*, în *Din cronici și hrisoave Contribuții la istoria Transilvaniei*, București, 1987, p. 164.

⁹ *Ibidem*, p. 165–166.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ B. P. Hasdeu, *Manuscrisul românesc din 1574 aflat la Londra în British Museum*, în „Columna lui Traian”, IX, t. III (s.n.), 1882, p. 48–60.

¹² Maria Rădulescu, *Un manuscris slavonesc al lui Radu din Mănicești*, în „Romanoslavica”, XIII, 1966, p. 357–365; vezi și G. Mihăilă, *Radu Grămăticul din Mănicești, copist al unor tipărituri coreșiene, în între Orient și Occident. Studii de cultură și literatură română veche în secolele al XV-lea – al XVIII-lea*, București, 1999, p. 292–339.

¹³ Flonca Dumitrescu, *Asupra raportului între Tetraevanghelul lui Coresi și Evangelheliarul lui Radu de la Mănicești, în Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, 1965, p. 177–180; Ion Ghetie, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985, p. 351–352.

Franco Sivori, pregătit de plecare spre Paris la începutul anului 1585, avea misiunea de a lăsa la Roma „gase tineri boieri în ocrotirea părinților iezuiți care să se îngrijească de toate nevoile lor, ca ei să-și însușească atât limba și cultura, cât și obiceiurile italienești și să prindă dragoste de credința catolică”¹⁴. Se urmărea așadar ca prin mijloace financiare ale domniei să se asigure o educație complexă, laică și religioasă, acestor tineri „fii ai celor mai de seamă boieri ai Țării, printre care și doi nepoți” ai lui Petru Cercel, „din partea surorii sale”¹⁵, probabil Radu Bidivul¹⁶ și un frate al acestuia, fiii Mariei și ai lui Tudor din Drăgoești¹⁷. Dorința lui Petru Cercel de a facilita temeinica pregătire a tinerilor munteni în spiritul culturii apusene nu avea să fie concretizată, întrucât, odată cu mazierea sa, proiectul s-a spulberat, urmând să treacă mai mulți ani până când un alt român – Radu Mihnea – va ajunge să studieze în Italia.

Aspectul cel mai relevant al dimensiunii renaștiste a culturii în Țara Românească, în vremea domniei lui Petru Cercel, rămâne, fără îndoială, cel arhitectonic. Latura pregnantă care lasă să se întrevadă componentele renaștiste ale domniei lui Petru Cercel, arhitectura laică și ecleziastică îmbină armonios elementele autohtone și cele apusene, ale căror dimensiuni se reflectă în edificarea ansamblului aulic de la Curtea domnească din Târgoviște. Mutându-și reședința la Târgoviște, în ianuarie 1584, Petru Cercel a pus în practică un plan de amenajare a Curții domnești ce reflectă o concepție modernă pentru acea vreme și un rafinament estetic deosebit. Alături de vechea casă domnească, datând de pe la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, „de proporții mari și de o arhitectură îngrijită”¹⁸, Cercel a ridicat un edificiu nou, situat lângă latura de sud a celui dintâi. Construcția era compusă din beciuri, parter și etaj, având un plan dreptunghiular¹⁹. Beciurile, de formă pătrată (fig. I), grupate perfect simetric în jurul unui stâlp central, erau alcătuite din patru compartimente despărțite de arce dispuse în jurul acestuia, acoperite cu bolți semicilindrice care anunță cu peste un secol tipul de pivnițe cu cupole, ce va apărea și se va generaliza în epoca brâncovenească²⁰. Planul parterului (fig. II) și al etajului era conceput după

¹⁴ *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, București, 1971, p. 28.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, București, 1971, p. 82.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Călători străini...*, vol. III, p. 12.

¹⁹ Cristian Mănescu, *Târgoviște. Monumente istorice și de artă*, București, 1979, p. 47.

²⁰ *Ibidem*, p. 48.

două axe de simetrie, fapt ce dovedește concepția renaștinistă a clădirii. Simetria cereve zece încăperi ale parterului pe axul longitudinal al clădirii, reflectă elemente de planimetrie „de negăsit în construcțiile medievale ale locului”²¹. Parterul era destinat locuințelor pentru slujitorii și curtenii, adăpostind și cancelaria domnească. La etaj se afla *piano nobile*, compus din încăperile destinate domnului și familiei sale. Accesul la etaj se făcea pe o scară aflată pe fațada de vest. În partea de sud a etajului se afla o încăpere de mari dimensiuni, probabil sala Divanului, care comunica cu Biserica domnească printr-o galerie suspendată din lemn, susținută de piloni din zidărie²². Franco Sivori amintește de acest „pod acoperit” pe care Petru Cercel „putea intra în biserică din camerele sale, fără să fie văzut”²³. Încăperile casei domnești erau acoperite cu planșee de lemn, iar învelitoarea era din țigla glazurată policrom care înviora aspectul plastic al construcției²⁴. Elementul inedit al decorației exterioare a casei domnești întreaga aședul novator al acestei construcții. Astfel, fațada zidurilor era acoperită cu un strat subțire de tencuială peste care s-a aplicat o zugrăveală roșie ce imita procedeele așezării cărămizilor aparente în jurul unor suprafețe netede²⁵. Se obținea, astfel, o imitație de zidărie mixtă alcătuită din blocuri de piatră și cărămidă, acest procedeu de decorație generalizându-se în arhitectura muntenească după domnia lui Petru Cercel.

Lângă casa domnească, pe care a ridicat-o din temelii, Petru Cercel a clădit o nouă biserică, având hramul Adormirea Maicii Domnului. Este așa-numita Biserica domnească mare, amintită în cronică țării ca „biserica ce iaste în cetatea Târgoviștii”²⁶ sau „biserica domnească din cetatea Târgoviștii”²⁷, edificată în vremea domniei lui Petru Cercel. Biserica domnească mare (fig. III) este realizată conform tradiției bizantine, după tipul structural *cruce greacă înscrisă cu puncte libere de sprijin*, care își găsește până atunci în Țara Românească un teren prielnic de manifestare la Biserica domnească de la Curtea de Argeș și biserica Mitropoliei din Târgoviște²⁸. Elementul nu care

intervine la clădirii lui Cercel constă de pe o parte din plastica monumentală cu trei turle – turle centrală peste naos și două mai mici peste pronaos – și în tratarea fațadelor, împărțite în două suprafețe printr-un brâu median decorat în registrul inferior cu panouri dreptunghiulare, iar în cel superior cu arcaturi²⁹. Lucrările la biserică au demarat concomitent cu cele de la casa domnească, în 1584, cu toate că pisania pusă de Constantin Brâncoveanu la restaurarea lăcașului de cult preciza că „den temeliea ei făcută iaste de Pătru voveodul Cercel la anul de la zidirea lumii 7091 [1583 n.n.] când domnia țeara”³⁰. Biserica înălțată de Petru Cercel la Târgoviște era socolită și de secretarul său, genevezul Franco Sivori, ca fiind „o biserică frumoasă”³¹.

Durata relativ scurtă de realizare a amplexelor construcții ale ansamblului aulic de la Târgoviște reflectă o minuoasă organizare și punere în practică a activității de șantier. Sivori precizează că „în mai puțin de șase luni totul era dus la desăvârșire, lucrând mai bine de 1000 de oameni neîncetai”³². În edificarea construcțiilor se recunosc materialele și tehnica de lucru autohtonă – cărămidă, piatră de râu, țigla smălțuită, puse în operă cu mortar de var hidroalic, fapt ce obliga meșterii să încheie perioada de execuție cel mai târziu în luna octombrie, spre a da posibilitatea mortarului ca în termen de circa 90 de zile să facă priză și să nu înghețe la venirea anotimpului friguros, compromițând astfel construcția³³. Sincronizarea perfectă a tuturor celor care au fost prezenți pe șantierul de la Târgoviște în 1584, 1000 de lucrători mobilizați în timpul lucrărilor – zidari, dulgheri, pietrari, țiglari, salahori, cărăuși – care își aveau rolul dinaintea stabilit, angrenându-se perfect în procesul de execuție, a permis edificarea în scurt timp a întregului ansamblu aulic. Petru Cercel nu a mai avut răgazul de a vedea decorat cu picturi murale lăcașul de cult pe care l-a clădit, toluși, puținele decoruri de la portali, realizate la încheierea construcțiilor, dovedesc o tehnică remarcabilă, ce are ca motive elemente de largă circulație populară, ca butoni decorativi, rozete sau reprezentări vegetale³⁴. Trecând prin Târgoviște, la puțin timp de la finalizarea

²¹ Răzvan Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550–1800)*, vol. I, București, 1987, p. 30.

²² N. Constantinescu, Cristian Moiescu, *Curtea domnească din Târgoviște*, București, 1969, p. 21.

²³ *Călători străini...*, vol. III, p. 12.

²⁴ N. Constantinescu, Cr. Moiescu, *op. cit.*, p. 22.

²⁵ Cr. Moiescu, *op. cit.*, p. 51.

²⁶ *Istoria Țării Românești 1290–1690. Letopiseșii Cantacuzinesc*, ed. critică C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 53.

²⁷ *Axinte Uricariu, Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, vol. I, ed. critică Gabriel Ștrampel, București, 1993, p. 287.

²⁸ Cr. Moiescu, *op. cit.*, p. 195.

²⁹ Amănunte de natură tehnică cferite cu amabilitate de arh. dr. Cristian Moiescu, cărui îi datorăm și numeroase alte precizări privind arhitectura muntenească în timpul domniei lui Petru Cercel.

³⁰ Petre Cristea, *Pisaniile Bisericii domnești din Târgoviște – corectate și adnotate*, în „Studia Valahica”, II, 1970, p. 183.

³¹ *Călători străini...*, vol. III, p. 12.

³² *Ibidem*, p. 12–13.

³³ Cristian Moiescu, *Procedee tehnice, materiale și meșteri constructorii români în Evul mediu*, în „Revista muzeelor și monumentelor. Seria monumente istorice și de artă”, XX, nr. 1, 1989, p. 48–62.

³⁴ Pavel Chihaia, *Portaliul din Țara Românească în secolul al XVI-lea, în Tradiții răsăritene și influențe occidentale în Țara Românească*, București, 1993, p. 172.

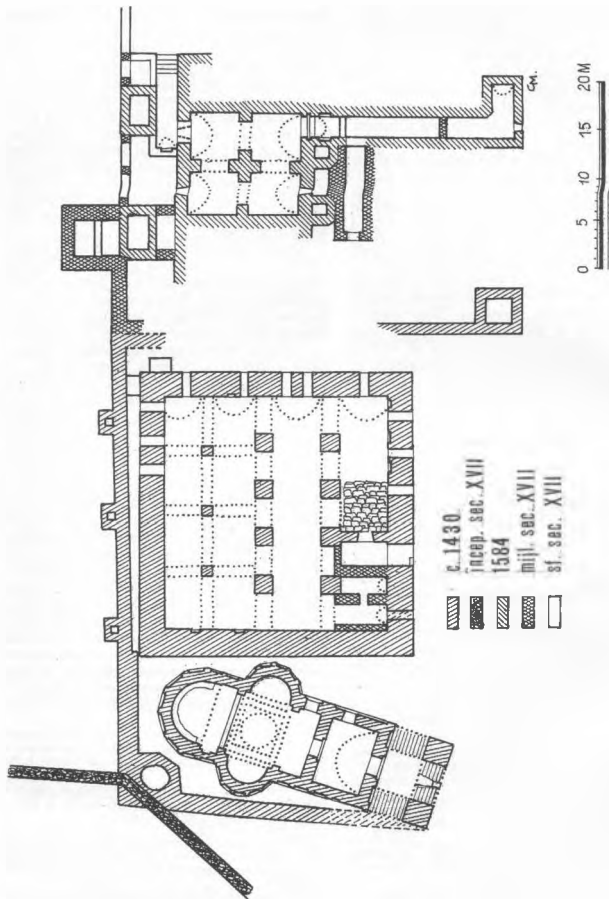

Fig. 1. Târgoviște. Casele domnești, plan la nivelul beciurilor (după arh. dr. Cristian Moisescu)

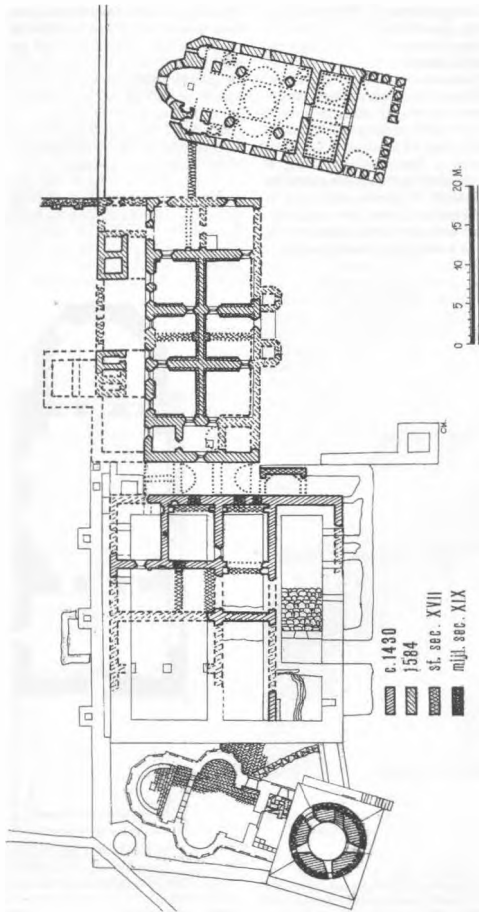

Fig. II. Târgoviște. Casele domnești și monumentele alăturate, plan la nivelul parterului (după arh. dr. Cristian Moiescu)

lui Cercel, Jacques Bongars remarca: „Petru voievodul în cele 20 de luni cât a domnit a făcut... un palat mic dar frumos și impunător... și alături a clădit biserica sa, a adus trei izvoare de la o depărtare de două leghe”³⁵. Amenajările de la Curtea domnească au vizat, astfel, și aducțiunea unor surse de apă, prin construirea unui sistem subteran de transport, pe o distanță de circa 7 km³⁶, cu olane „din lemn de brad”³⁷. În spiritul exolicului renascentist, domnul „a pus să se facă apoi cuști nespuse de mari și frumoase pentru a ține sălbăticiuni”, îngrijindu-se să-și înconjoare palatul cu „mândre grădini italienești”³⁸. Transformările puse în practică de Petru Cercel la Curtea domnească din Târgoviște au creat o ambianță armonioasă, diferită de cea tradițională, ce transpunea în mediul autohton

elemente preluate din civilizația apuseană a Rena: târzi. Gustul pentru frumos cultivat de domn a stîm marea boierime, care și-a însușit gestul ridicării edificiilor drept o atitudine de prestigiu. Sivori conșe că, „urmând pilda principelui, toți boierii cei mari apucată apoi... să ridice o clădire”, sporind a numărul caselor din Târgoviște³⁹. Această acț edilitară reflectă adoptarea unei politici de reafir a prestigiului pe care boierimea căuta să îl cons alături de puterea centrală.

Petru Cercel a contribuit și la refacerea altor lă de cult dar intervențiile efectuate nu au atins amplo celor de la Târgoviște. Biserica mănăstirii lui Ne. Basarab de la Curtea de Argeș a fost reparată înzestrată cu bunuri; biserica mănăstirii Mislea, ctit de Cercel, a fost, de asemenea, înzestrată cu bu și moșii iar la biserica mănăstirii Glavacioc se p

Fig. III. Târgoviște. Biserica mare domnească, ctitorie a lui Petru Cercel; stadiul actual, după restaurarea din 1961–1966 (foto arh. dr. Cristian Moisescu)

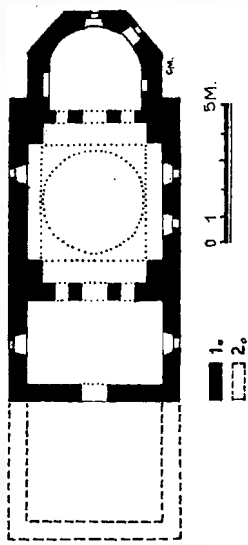

Fig. IV. Curtea de Argeș. Biserica Botușan (după arh. dr. Cristian Moisescu)
1. 1584 (Petru Cercel) cu refaceri 1641–1658
2. 1819

³⁵ *Calători străini...*, vol. III, p. 162
³⁶ Eugen Fructer, Gabriel Mihăescu, *Realizări tehnice în timpul domniei lui Petru Cercel*, în „Revista muzeelor și monumentelor. Sana muzeu”, XXIII, nr. 6, 1986, p. 67
³⁷ *Calători străini...*, vol. III, p. 12.
³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, p. 13.

conform conservării din pisanile puse în 1704, că a finanțat refacerea parțială a picturii murale. În același timp, domnul și-a îndreptat atenția spre biserica centrală a Mitropoliei din Târgoviște, cunoscând, fără îndoială, prestigiul acesteia și influența pe care o exercita în rândul credincioșilor, finanțând lucrări de reparații realizate de meșteri locali⁴⁰.

Voievodul Petru Cercel nu a neglijat nici vechea capitală a Basarabilor, Curtea de Argeș, unde a ctitorit biserica Botușari (fig. IV), având hramul Sf. Petru. Pisania, pusă în 1819 când biserica a fost refăcută a treia oară, precizează: „...făcutu-s-au această sf. biserică, întâiul zid de milostivul Petru Cercel⁴¹”. Edificând lăcașul de cult este neîndoiește faptul că domnul îl va fi înzestrat și cu cele necesare funcționării sale, deși nu s-au mai păstrat alte consemnări documentare în acest sens, ridicarea bisericii, în 1584, negăsindu-și ecou în nici o altă sursă contemporană. Biserica Botușari s-a ruinat înainte de deceniul cinci al veacului al XVII-lea, probabil, în urma puternicelor seisme din anii 1594–1595 și, mai ales, 1628⁴², fiind reclădită la o dată neprecizată din intervalul cronologic 1641–1658, când a primit suplimentar și hramul Intrării în biserică a Maicii Domnului⁴³. Suferind din nou de pe urma seismelor de la sfârșitul secolului XVII și din cursul secolului XVIII⁴⁴, biserica Botușari a fost refăcută în 1819, în vremea domniei lui Nicolae Șuțu, adăugându-i-se atunci un al treilea hram – Sf. Ioan Botezătorul⁴⁵. Ea mai păstrează însă, în starea actuală de conservare, urmele vechii construcții din 1584. Cercetarea arheologică efectuată în 1987 a depistat la baza zidurilor actuale ale lăcașului de cult o bună parte din zidăria ctitoriei lui Petru Cercel⁴⁶. Fundamentându-se, astfel, pe observațiile arheologice și consemnarea epigrafică amintită, evidența datării bisericii Botușari de la Curtea de Argeș în vremea domniei lui Petru Cercel pare neîndoiește, reprezentând un argument în plus pentru reflectarea potențialului cultural-ctitoricesc al răstimpului 1583–1585.

⁴⁰ DIR veacul XVI B. Țara Românească, vol. V, București, 1952, doc. 190, p. 178.

⁴¹ Pavel Chihaia, *În legătură cu trecutul bisericii Botușari din Curtea de Argeș, în Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974, p. 192.

⁴² Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, 1993, p. 212, 214.

⁴³ P. Chihaia, *În legătură cu trecutul bisericii Botușari...*, p. 200; afirmația referitoare la a doua fază de construcție a bisericii trebuie privită cu rezerve întrucât nu se întemeiază pe existența unor indicii documentare și arheologice care să o îndreptățască.

⁴⁴ P. Cernovodeanu, P. Binder, *op. cit.*, p. 214–215

⁴⁵ P. Chihaia, *În legătură cu trecutul bisericii Botușari...*, p. 193.

⁴⁶ Informație furnizată cu amabilitate de dr. Spiridon Cristoea, care a condus în anul 1987 cercetările arheologice și care ne-a confirmat identificarea la baza zidurilor lăcașului actual (a altarului, naosului și pronaosului) a zidăriei din biserica ctitorită de Petru Cercel în cursul perioadei în care s-a aflat pe tronul Țării Românești, de unde rezultă că lăcașul avea aceeași formă de plan cu cea actuală, caracteristică lăcașurilor cu funcție parohială.

În cadrul acțiunii consecutive a domnilor din Țara Românească și Moldova de ajutorare a bisericii românești din Transilvania, fie prin ridicarea de noi edificii ecleziastice din zidire, fie prin înzestrarea lor cu obiecte și cărți de cult, se constată și atenția deosebită arătată față de biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului. Trebuie subliniat faptul că formulele arhitecturale adoptate în cursul intervențiilor înregistrate la sfârșitul secolului al XVI-lea la biserica românească din Șcheii poartă, în parte, și amprenta unor înrăuriri balcano-bizantine care se grefează pe fondul ambianței de factură romanico-gotică locală. Perpetuând această preocupare de susținere a lăcașelor de cult ortodoxe din Transilvania, pe linia unor mai vechi tradiții autohtone specifice politicii ecleziastice a autorității centrale de la sud de Carpați, voievozii români au dovedit în timp o largă înțelegere pentru o serie de biserici aparținând românilor din Țara Bârsei, cum ar fi cele din Râșnov, Zărnești, Poiana Mărului etc. Cea dintâi biserică românească de zidărie din Șcheii Brașovului, și cu hramul Sf. Nicolae, având un altar cu patru laturi și muchie în ax, a fost construită în prima jumătate a secolului al XV-lea, pe amplasamentul unei biserici de lemn datând de la sfârșitul veacului anterior⁴⁷. Pe parcursul a trei secole și jumătate a cunoscut o dinamică a transformărilor și amplificărilor, adoptându-se trăsături morfologice ce aparțin curentelor artistice apusene, dar, în paralel, și afirmarea arhitecturii de tradiție bizantină, se pare, cu aportul notabil al unor meșteri munteni⁴⁸. Astfel, importante intervenții se inițiază și în vremea domniei lui Neagoe Basarab, când au loc refaceri la cea de-a doua etapă succesivă de construcție din zidărie înregistrată la biserica din Șcheii. Planul părții refăcute este în formă de navă dreptunghiulară care se alipește la o absidă cu muchie în ax, consolidată de contraforturi perimetrale, al cărei edificiu începe să funcționeze cel mai devreme în 1512⁴⁹. Pe temeiul documentelor cunoscute, referitoare la biserica din Șcheii, Radu Tempa consemna în lucrarea sa, realizată în prima jumătate a sec. XVIII, că Petru Cercel „...au ridicat tinda beserecei de piatră cu voia sfatului, și au înfrumusețat oltariul și besereca ce vechie cu tote chipurile sfinților și cu podobe în anul 1583 (7092)”⁵⁰. Contribuția lui Petru Cercel la amplificarea, repararea și decorarea

⁴⁷ Cristian Moisescu, *Arhitectura românească. O istorie a formelor* (în curs de apariție).

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Istoria Beserecei Șcheilor Brașovului (manuscris de la Radu Tempa) publicată cu cheituaia Bisericii Sf. Nicolae din Brașov (Șcheii) de Sterie Stinghe, Brașov, 1899, p. 4. Opinăm că, în fapt, 7092=1584, editorul plasând în mod eronat acțiunile ctitoricești ale lui Petru Cercel cu un an mai devreme. Rezultă, așadar, că eforturile de ctitor ale lui Petru Cercel se înscriu în cadrul mai larg al inițiativelor editare din cursul anului 1584, când au debutat într-un ritm susținut și lucrările de la Curtea domnească din Târgoviște.*

lăcașului de cult al românilor brașoveni a fost urmată și desăvârșită de intervenția lui Aron vodă, asupra acțiunilor celor doi ctitori făcând referire și o inscripție pusă din porunca lui Mihai Viteazul ce menționează că „...în anul 7092 [1584 n.n.] bine credinciosul Io Petru vovodă Cercel au văzut acest lăcaș [biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului n.n.] învechit și neîmpodobit, cu dorința dumnezeiască s-au aprins, și împodobindu-l cu toate dumnezeieștile și a sfinții lui icoane, s-au făcut paraclis sfinților prin zugrăviri minunate”⁵¹. Aron vodă amintește la rândul-i, într-un hrisov din 28 noiembrie 1594, că biserica din Șcheii a fost „...zidită de la un răposat în sfinje... Io Pătru

vovod numit Cercel”⁵², formulă ce desemnează în fapt intervențiile întreprinse din porunca domnului muntean la lăcașul de cult al românilor brașoveni. Partea adăugată de Petru Cercel în zona de vest a lăcașului ctitorit de Neagoe Basarab la Șcheii se compunea din trei nave separate prin stâlpi din zidărie care formau patru travei de formă pătrată, determinând un plan bazilical (fig. V)⁵³. Lucrările realizate la Șcheii Brașovului cu sprijinul financiar al lui Petru Cercel au debutat, probabil, în anul 1584, simultan cu cele de la Curtea domnească din Târgoviște, înscrind-se în cadrul unei vaste politici de susținere și consolidare a tradiției ortodoxe, concomitent cu încercările de adoptare a unor elemente planimetrice renascentiste occidentale, puse în practică în spiritul concepției decorului arhitecturii laice, realizată la reședința târgovișteană a vovodului muntean. Deși catolic, Petru Cercel a manifestat o evidentă deschidere și receptivitate, reflectată în atitudine față de ortodoxie, adoptând o poziție similară înaintașilor săi la tron în raporturile cu Biserica Ortodoxă din Țara Românească sau din Transilvania. Această poziție a domnului muntean reflectă încă o dată dimensiunile complexe ale personalității sale proeminente, formată în spiritul culturii apusene, dar pe deplin ancorată și adaptată realităților autohtone.

Petru Cercel a susținut financiar și școala românească organizată pe lângă biserica Sf. Nicolae din Șcheii, contribuind, astfel, la răspândirea și consolidarea culturii scrise în limba română și a cunoașterii și difuziunii tipăriturilor românești sau slavone din Transilvania la sud și est de Carpați. În aceeași măsură, și producția tipărițelor muntene își va fi găsit în timp o mai vastă arie de circulație în Ardeal, prin sporierea numărului de cunoscători ai slovelor, după cum de altfel am amintit în referirile la activitatea întreprinsă de diaconul Coresi în ultimii ani ai vieții sale, când a lucrat frecvent și pentru domnii Țării Românești.

Curtea domnească, centru de iradiere culturală, a avut probabil o producție artistică notabilă, care se poate deduce din consemnările surselor documentare contemporane. Astfel, după cum rezultă dintr-o scrisoare a ambasadorului francez a Poartă, de Germigny, știm că la Curtea din Târgoviște se afla un pictor care a realizat portretul lui Petru Cercel spre a fi trimis în dar acestui diplomat la reședința sa din Constantinopol⁵⁴. Foarte posibilă este și o remarcabilă producție literară a Curții domnești, mai ales dacă se

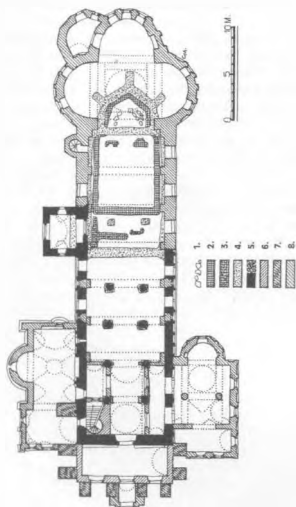

Fig. V. Brașov. Biserica Sf. Nicolae din Șcheii (după arh. dr. Cristian Moisescu).

1. biserica I din lemn (sfârșit de sec. XIV)
2. biserica II (a. 1440-1444)
3. pridvorul bisericii II (c. 1450)
4. biserica III (d. 1512)
5. etapa 1584-1595 (ctitori Petru Cercel și Aron vodă)
6. pridvor (1651)
7. contraforturi (1692)
8. adaosuri și intervenții (sec. XVIII)

⁵¹ Ibidem, Anexă, p. 6 (în original) și p. 215 (în traducere).

⁵² Ibidem, Anexă, p. 1-3 (în original) și p. 173-175 (în traducere).

⁵³ Luminița Munteanu, Mariana Beldie Dumitrache, *Rezultatele cercetărilor arheologice la biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului - etapa 1975*, în „Revista muzeelor și monumentelor. Seria monumente istorice și de artă”, XLV, nr. 1, 1976, p. 56.

⁵⁴ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. I, București, 1895, p. 33.

are în vedere că între străinii din anturajul lui Petru Cercel se aflau și talenții mănuitoari ai condeului, ca poetul toscan Francesco Pugiella sau chiar secretarul genovez Franco Sivori. *Memorialul* lui Sivori poate fi parțial realizat în timpul șederii la Târgoviște. Fragmentul ce descrie solia pe care genovezul a condus-o în Transilvania, în 1584, pare a fi mai degrabă un amplu raport prezentat în scris domnului la înfocarea în Târgoviște din această misiune.

Dimensiunea personalității renaștiste a domnului munțean este relevantă și de câteva aspecte de sfragistică. Din perioada în care Petru Cercel era pretendent la tronul Țării Românești s-a păstrat o amprentă sigilară, a unui sigiliu timbrat prezent pe anvelopa unei scrisori din 1580 adresată lui sir John Wooleys, secretarul reginei Elisabeta I. Legenda acestui sigiliu, cea dintâi cunoscută în limba română: „Pătrașcu de-n Țara Rumeniască”⁵⁵, reflectă afirmarea unei identități proprii românești pe care pretendentul o sublinia în limba țării sale, cu slove chirilice. Obținând domnia în 1583, Petru Cercel a deținut și un „sigiliu secret”⁵⁶ pe care l-a aplicat la închiderea corespondenței confidențiale. Probabil, acesta a fost pierdut în prigeie, în Transilvania. Opinem că acest sigiliu secret al lui Petru Cercel este cel al cărui tipar se păstrează la Muzeul de Istorie din Cluj, având legenda în limba latină: „PETRUS VOIEVODAE PRINCEPS DE VALACHIA” și în câmpul sigilar un șcut pe care este situat un leu rampant încoronat⁵⁷. Sigiliul se individualizează și prin faptul că este singurul cunoscut cu legenda în limba latină într-un interval de 200 de ani din istoria Țării Românești; ultimul sigiliu cu legenda latină apare la 1456, în vremea lui Vlad Tepeș, revenindu-se la sigiliu în limba latină abia în 1658, sub Mihail III Radu⁵⁸. Petru Cercel și-a semnat corespondența frecvent în limba latină, iar prezența acestui sigiliu aduce un argument în plus în sublinierea particularității ce marchează momentul scurtei sale domnii în istoria Țării Românești.

Deși cu o durată de numai douăzeci de luni, domnia lui Petru Cercel se remarcă și prin insistența preocupare pentru ridicarea, adăugirea și repararea unor lăcașe de cult, care pun în valoare personalitatea remarcabilă a acestui voievod, cu relevante înclinații către o activitate constructivă de prestigiu. Cele câteva coordonate culturale ale domniei lui Petru Cercel compun dimensiunea unei secvențe renaștiste ce a caracterizat intervalul cronologic 1583–1585 în Țara Românească. Prin realizările culturale ale scurtei sale domnii, Petru Cercel se dovedește, ca domn umanist, un reprezentant de marcă al Renașterii în țările române.

CRISTIAN LUCA

⁵⁵ Ioan Chiper, *Cel mai vechi sigiliu cu legenda în limba română*, în „Magazin istoric”, XIV, nr. 2, 1980, p. 6–8.

⁵⁶ Al. Clorănescu, *Nou despre Petru Cercel*, în „Revista istorică”, XXI, nr. 7–9, 1935, doc. XXIV, p. 276 (scrisoare adresată lui Jacques de Germigny de către Petru Cercel, care precizează: *sigillata del nostro sigillo secreto*).

⁵⁷ Maria Bunta, *Un tipar de sigiliu din sec. XVI*, în „Acta Musei Napocensis”, II, 1965, p. 680.

⁵⁸ *Ibidem*.

Fig. VI. Veneția, Palazzo Cà Pozzo (stadiul actual), locuința lui Petru Cercel în 1588–1589 (foto Cristian Luca)

Capitolul I

Istoricul clădirilor Legației Austro-Ungare

1877–1884. Până la declararea Independenței Principatelor Române în 1877, de sub suzeranitatea Imperiului Otoman, acestea nu au avut voie să deschidă consulate române pe teritoriul marilor puteri, doar acestea din urmă aveau acces cu aprobarea specială a Porții.

Prin Tratatul de la Berlin (13 iulie 1878; la art. XLIII) acest lucru devine posibil și se deschid consulate române în Rusia, Austria etc.

După declararea României ca regal (26 mai 1881, și recunoașterea lui la 6 aprilie 1881 de către marile puteri), consulatele generale devin legații și reprezentanții lor devin miniștri plenipotențiar, cu rang de ministru resident.

Primul ministru plenipotențiar austro-ungar a fost contele Ladislaus Hoyos, care a fost numit la 28 august 1878 și s-a instalat în București la 23 octombrie 1878¹.

Pentru o perioadă Agenția și Consulatul General din București, au stat împreună cu chirie în aceeași casă a baronului Barbu Bellu de pe Calea Victoriei (vezi pl. nr. 1) sau în alte clădiri modeste ca sediu. Către 1883, majoritatea legațiilor încep să-și cumpere o casă pentru sediu, sau își construiesc o clădire corespunzătoare noii funcțiuni.

Întrucât șeful diplomației austro-ungare, Ernst Freiherr von Mayr, nu consideră că există în acel moment, în București o clădire ce poate fi cumpărată și amenajată ca sediu al legației, el supune aprobării Vienei propunerea Societății de Asigurare Dacia – România², societatea românească care se ocupa cu tranzacții imobiliare. Aceasta deținea un teren cu suprafață mare în centrul capitalei pe str. Vămii (ulterior Vienei, Wilson, Dem Dobrescu etc.), și pe care se putea edifica un sediu de legație.

Propunerea societății consta într-un contract, prin care ea se angaja cu construirea unei clădiri corespunzătoare pentru sediul legației și consulatului, legația plătiind chirie anuală pentru utilizarea clădirii precum și dobândă la chirie.

1884–1912. Sediul legației și consulatului se propunea a se executa în continuarea casei lui Manega, și în aliamt cu aceasta (vezi adnotările pe verso cererii adresate Primăriei Comunale București

cu nr. 10037/30 septembrie 1884) conform regulamentelor de urbanism, indicate pentru strada Vămii.

Suprafața de teren rezervată pentru legație (vezi planșele 2–7) era de 1524, 48 mp, iar construcția era formată dintr-un corp cu subsol (367,67 mp), parter (436,11 mp) și etaj (434,36 mp) în total suprafața locuibilă fiind de 1228,14 mp.

Terenul fusese cumpărat de Societatea Dacia – Română în 1884 de la Ion Bascoveanu prin actul de vânzare-cumpărare autentificat de Tribunalul Ilfov – Secția Notariat nr. 3983/1884 și transcris la nr. 876/1884 (vezi planșa nr. 1, Bascoveanu deținea aici proprietăți încă din 1852). Pentru clădirea consulatului (vezi planșele 8–11) conform cererii de autorizare nr. 10038/18/30 septembrie 1884, adresată Primăriei Comunale București de către Societatea Dacia – Română, tot pe terenul cumpărat de la Ion Bascoveanu, se obliga să construiască pe suprafața de 709,80 mp, o clădire cu subsol (245,80 mp), parter (327,81 mp) și etaj (327,81 mp), în total cu o suprafață locuibilă de 901,42 mp.

Arhitectul proiectului legației și consulatului era J. Hindetz, arhitect vienez, semnătura sa găsindu-se pe toate planurile originale ale legației de la autorizația de construcție.

Între Legația austro-ungară și Societatea Dacia – România intervine un contract de închiriere pe 10 ani, cu o plată anuală a chiriei plus o dobândă, începând cu anul 1885.

Contractul s-a iscălit la 3/15 noiembrie 1884 și menționa:

„Art. 1 Dacia – România se obligă, în terenul din strada Vamei nr. 5 să așeze un palat pentru Legația Austro-Ungară, după ultimile planuri avizate și aprobate pentru construire.

Art. 2 Clădirea va fi predată în bună stare la 7 noiembrie de Sf. Dumitru, 1885.

Art. 3 Contractul de închiriere va fi pe perioada de 10 ani, începând cu Sf. Dumitru 1885 și se va termina în cunoștință de cauză a ambelor părți”.

După expirarea termenului, rămâne conducerea austro-ungare prioritatea de a alege, în cazul în care societatea va fi ea de acord, să închirieze clădirile mai departe sau să le cumpere.

La 7 noiembrie 1885 birourile legației, locuințele diplomaților și consulatul, se aflau deja instalate în cele

1. 1852 – Planul Bucureștilui întocmit de maior baron Rudolf Arthur Boroczyn

două case din strada Vămii devenită Vienei nr. 7 și 9. Pentru mobilarea clădirilor s-a luat un credit de 6000 fl.

După 10 ani, în 1895, contractul de închiriere s-a mai prelungit cu patru ani, deși chiria s-a ridicat cu 12.000 fl. mai mult.

În 1897 Societatea de Asigurare Dacia – România cumpără prin actul de vânzare nr. 10107/1897, terenul în suprafață de 1230 mp situat în strada Boteanu nr. 4 (fost nr. 2), cu parte din imobilul domnului Brand, pentru a mări suprafața de teren ocupată de Legația Austro-Ungară.

La sfârșitul anului 1899, când se terminau și ultimii patru ani de chirie, ambasadorul de atunci, Freiherr von Achrenthal încearcă să transforme contractul de închiriere în unul de vânzare-cumpărare (vezi planșa nr. 12).

La 7 februarie 1912, Ministerul de Finanțe Austro-Ungar își dă consimțământul pentru cumpărarea imobilelor din București, ocupate de legație și consulat.

La 29 aprilie 1912, s-a plătit de către ambasadorul Fürstenberg în numele Monarhiei Austro-Ungare, Societății Dacia – România, 739.000 lei în aur, pentru imobilele din str. Vienei nr. 7–9, în temeiul contractului de cumpărare autentificat de Tribunalul Ilfov – Secția Notariat la nr. 6450 din 16 aprilie 1912 și transcris sub nr. 4066/1912. După cumpărare, arhitectul ministerial austriac Ludwig Richter și arhitectul austriac Friedrich Hartmann, împământeniți în România, (vezi cap. III) au început transformarea și repararea legației. Printre alte lucrări se dorea construirea unei săli de conferințe. Cei doi arhitecți începuseră să lucreze la acest proiect, încă din 1911 făcând o estimare a costurilor, dar imobilele nefiind încă cumpărate, lucrările nu se puteau executa.

La 4 martie 1912 planurile au fost gata. Costul lucrărilor se ridica la 48.439,30 coroane. Pentru decorația interiorului în stilul Ludovic XVI, costurile se suplimentau cu încă 48.671 coroane. Decorația interioară va fi executată de firmele Friedrich Otto Schmidt și Portois & Fix din Viena. În vara lui 1914, Palatul Legației arăta strălucitor.

La 14/27 august 1916, o dată cu declararea războiului de către România Imperiului Austro-Ungar, relațiile diplomatice se întrerup și ministrul plenipotențiar de atunci, contele Ottokar Czernin, pleacă împreună cu tot personalul la Viena (6 septembrie 1916).

La 6 decembrie 1916 trupele germane ocupă Bucureștiul și personalul legației austro-ungare revine, parte în clădire, parte prin alte clădiri.

La 16 februarie 1919, personalul legației austro-ungare părăsește din nou Bucureștiul, în urma pierderii războiului.

La 19 decembrie 1920, se instalează primul ambasador al Republicii Austriece în România,

Wilhelm Storck. O parte a personalului rezidează în Grand Hotel, altă parte în legația Elveției.

Prin tratatul de pace de la Trianon (4 iunie 1920) hotarele Ungariei revin la cele etnice. Teritoriile din Ungaria și Austria, locuite de alte naționalități, se atribuie acestora prin tratatul de la Sevres semnat la 10 august 1920, iar Ungaria și Austria se separă.

De aceea în mai 1921 se instalează în cinci camere din clădirea consulatului, Legația Ungară separată de cea Austriacă.

În octombrie 1921, întregul imobil al consulatului este ocupat de unguri.

În 19 ianuarie 1921, birourilor legației austriece se instalează în restul de clădire rămasă liberă, adică cea a fostei legații austro-ungare.

Până în 1925 Legația Republicii Austriece a avut adresa pe strada Boteanu nr. 4, după 1926, pe strada Wilson nr. 9, fostă Vienei (vezi pl. nr. 13, 14, 15, 16).

1935–1940. Adevărata împărțire însă s-a făcut prin actul de partaj de la 2 iulie 1935, autentificat la tribunalul Ilfov – Secția Notariat la nr. 21721 și transcris sub nr. 13022/1935.

Astfel statului ungar îi revine partea de imobil a fostului Consulat Austro-Ungar, din strada Boteanu nr. 4 și strada Wilson nr. 7, iar statului austriac, imobilul din strada Wilson nr. 9. Fiecărui imobil îi revine terenul aferent.

Prin actul de vânzare – cumpărare nr. 10044 din 16 martie 1938, autentificat de Tribunalul Ilfov – Secția Notariat, și transcris la nr. 5013/16 martie 1938, statul ungar vinde imobilul din strada Wilson nr. 7 Societății „Uzinele de Fier și Domeniile din Reșița”. S.A. cu sediul în București, strada V. Alecsandri nr. 4 (vezi copia actului). Tot în martie 1938 Austria este anexată de Germania, clădirea legației fiind preluată de Legația Germană. În conformitate cu legislația epocii, în 1940 se întocmesc cărțile fiuciare ale fiecărui imobil. Astfel în procesul-verbal întocmit pentru imobilul din strada Wilson nr. 9, este trecut ca proprietară Legația Germană, cu sediul în București Calea Victoriei nr. 174, aceasta deținând imobilul în *baza actului de partaj* din 1935 (vezi procesul-verbal și planșa nr. 17). Proprietatea se compune din teren în suprafață de 2060 mp și un corp de clădire cu subsol, parter, etaj și mansardă.

În prezent fosta clădire a Legației Austro-Ungare, există în continuare pe strada Dem Dobrescu nr. 9 (fostă Vămii, Vienei, Wilson, Onești) fiind în proprietatea sau administrarea Academiei Române (Academia de Științe Economice). Ea nu a fost modificată ca aspect sau volumetrie. Este declarată monument istoric, figurând pe Lista Monumentelor Istorice din 1992.

Considerații stilistice și arhitecturale

Clădirile Legației și Consulatului Imperiului Austro-Ungar, se încadrează într-un program de arhitectură nou apărut în Principalele Române, la sfârșitul sec. XIX, ca necesitate a intensificării relațiilor diplomatice ce urmează recunoașterii independenței și proclamarea statutului ca regat.

Printre primele exponente ale acestui program special se înscriu clădirile legațiilor austro-ungare și franceze.

Desfășurarea funcțiilor în special în plan orizontal, dezvăluie atitudinea monumentală, sobră adoptată în marcarea programului de arhitectură.

Clădirile pentru Legație și Consulat au fost proiectate separat, ca două funcțiuni adiacente. Ele au fost amplasate pe loturi cu suprafață mare, pentru a dispune atât de un parc cât și de loc de adăpostire a vehiculelor legației.

Concepute pe trei nivele, subsol, parter înalt, etaj (piano nobile) și parțial etaj mansardat, încăperile Legației și Consulatului sunt spațioase, având funcțiuni precizate; funcțiunile administrative (birouri) și de protocol (saloane de primire) sunt dispuse pe parter și etaj, iar apartamentele de protocol numai la etaj.

Accesul în clădire, deși impozant nu se face direct din stradă, ci prin intermediul unor ganguri-galerii, menite a asigura securitatea intrării.

Structura de rezistență a zidăriei portante, deosebit de masivă, se transpune în fațade prin masivitate și prin raport gol/plin, în favoarea celui din urmă.

În acest sens fațadele legației sunt exponentul dorinței imperiale de a exprima putere, grandoare, stabilitate.

Neoclasicismul cu formele sale este maniera stilistică care a servit perfect scopului propus. Astfel décroșul central, cu coloanele colosale de la etaj și frontonul masiv în jurul căruia se dezvoltă simetria fațadei principale, precum și marcarea etajelor prin registre horizontale și împărțirea parterului în așize sunt elemente care fac parte din limbajul neoclasicizant folosit la sfârșitul. secolului. XIX.

Interioarele urmează linia neoclasicizată a exteriorului. Din păcate astăzi au rămas destul de puține elemente din vechea decorație concepută în stil Ludovic XVI. Ar mai fi de adăugat, câteva cuvinte despre scările de acces spre etaj, scări balansate, monumentale, dar decorate sobru, fără excese.

Clădirea Legației depășește ca vechime 100 ani, cu toate acestea cele două războaie și cutremurele, nu au afectat-o, ea rămânând o prezență în mijlocul Bucureștilor. Clădirea Consulatului a dispărut, posibil în cel de-al doilea război mondial.

Valoarea ei istorică, arhitecturală, urbanistică a determinat declararea clădirii, monument istoric și de arhitectură.

Din păcate, utilizarea ei în acest moment de către mai multe instituții (sediul de partid, folosirea vechiului parc drept parcaj pentru parlament) duce la o uzură fizică și morală.

Ea face parte dintr-o pleiadă de clădiri cu pretenții de mici palate, cu puține etaje de la sfârșit de secol, ce se înghesuiau în jurul Palatului regal (strada Gr. Clemenceau, Calea Victoriei).

Nu este exclus ca la interior prin sondaje speciale sub straturile succesive de zugrăveli să se găsească fresce.

Clădirea ce se lipește de corpul Legației, din str. Dem. Dobrescu nr. 11, construită cam în același stil și epocă, deține în interior o serie întregă de picturi și decorații foarte valoroase.

În cazul unei restaurări și consolidări se recomandă să se apeleze la proiectanți și executanți specializați.

Capitolul III

Personalități asociate clădirii

Arhitectul J. Hindetz – arhitect vienez.

- proiectantul clădirilor Legației și Consulatului austro-ungare din str. Vămii (Vienei) nr. 7–9, București.
- alte date referitoare la activitatea sa profesională nu se cunosc.

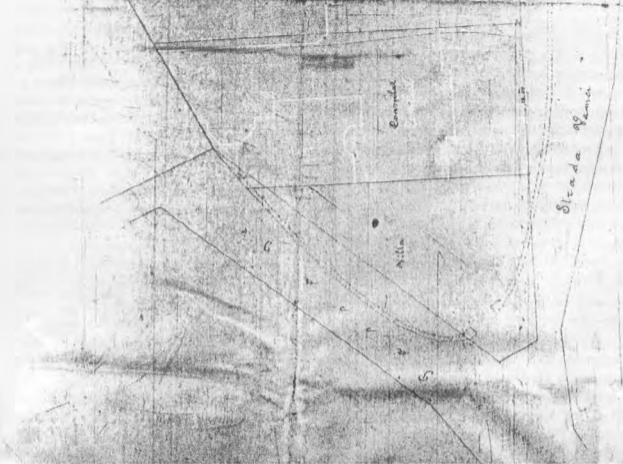
Arhitectul Friederic Hartmann – arhitect vienez, care va participa la realizarea și modificarea unor clădiri importante din București.

Dintre, acestea enumerăm:

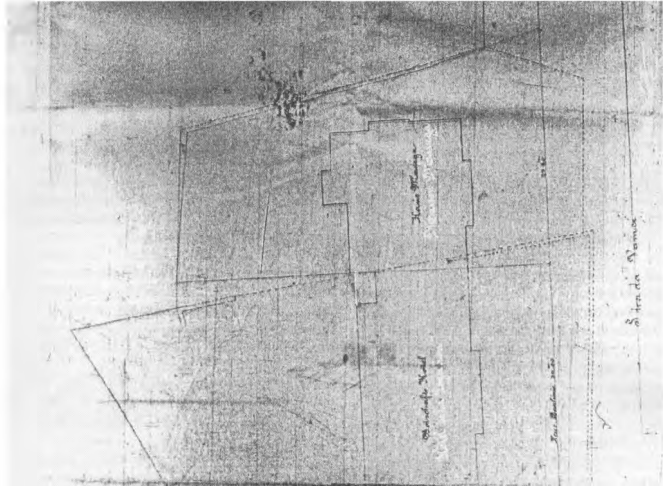
- reparații și modificări la Palatul prințului Alex. B. Știrbey din Calea Victoriei nr. 197, București, (1892).
- proiectul Școlii Ungare, București
- reparații și modificări la Palatul Legației austro-ungare și Consulatului din str. Vămii nr. 7–9, București, (1912)

A fost membru al Societății Politehnice din România (oct. 1888) în calitate de arhitect al Societății de Construcții.

Promotor al unei arhitecturi neoclasicizante.

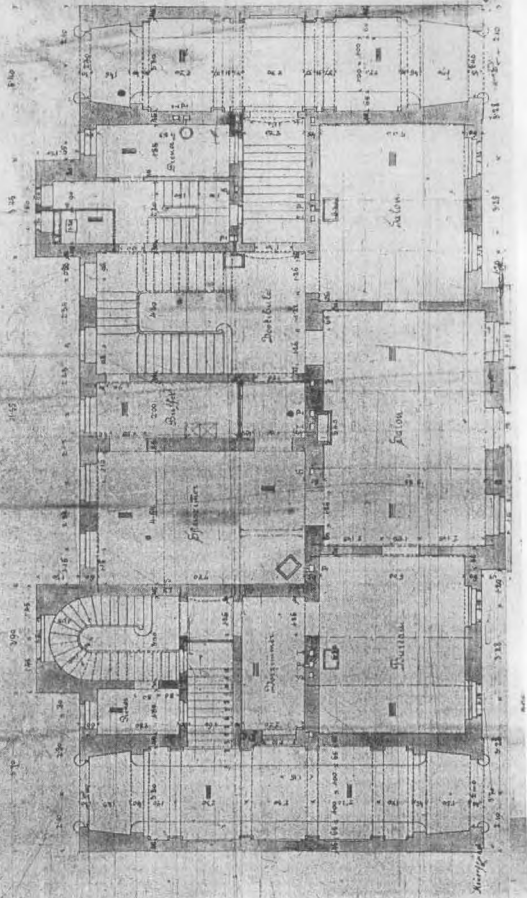
2. 1884 - Plan silurije - planșe pentru auto

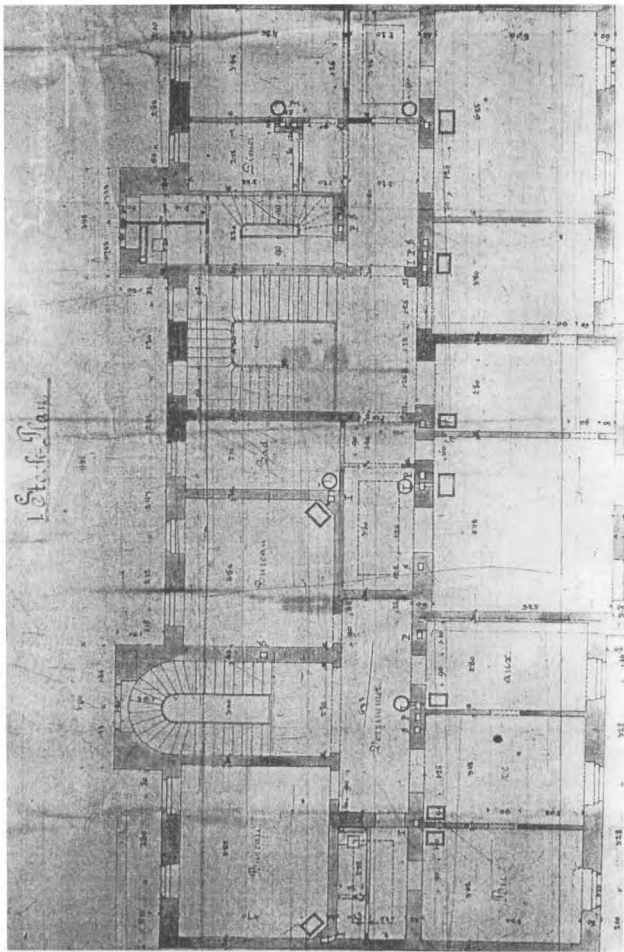

Planul de amenajare și consulat (semnate arh. J. Hindetz)

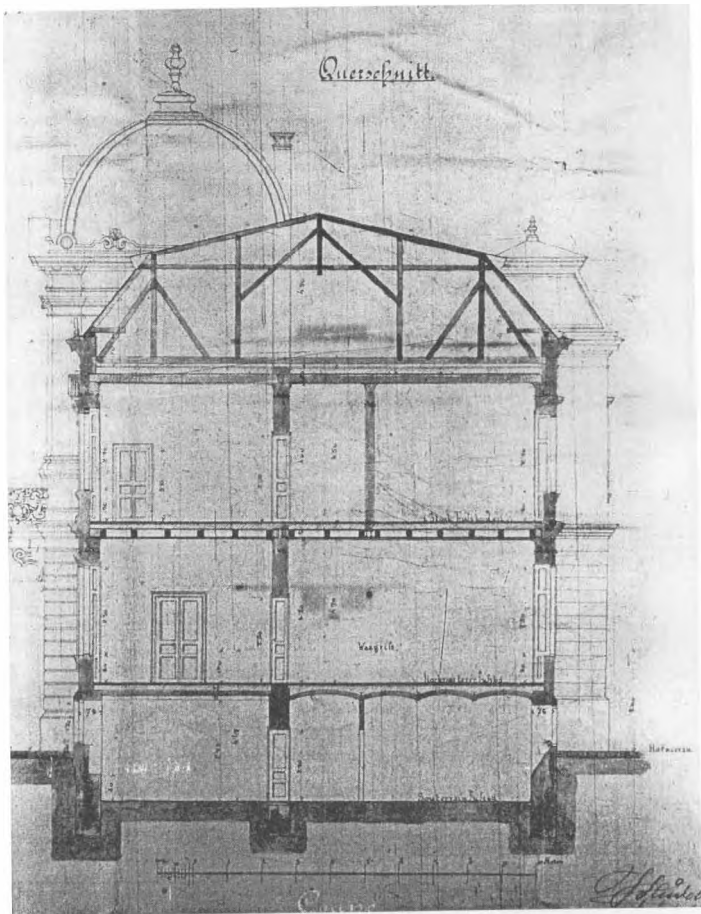

Garajul-Plata

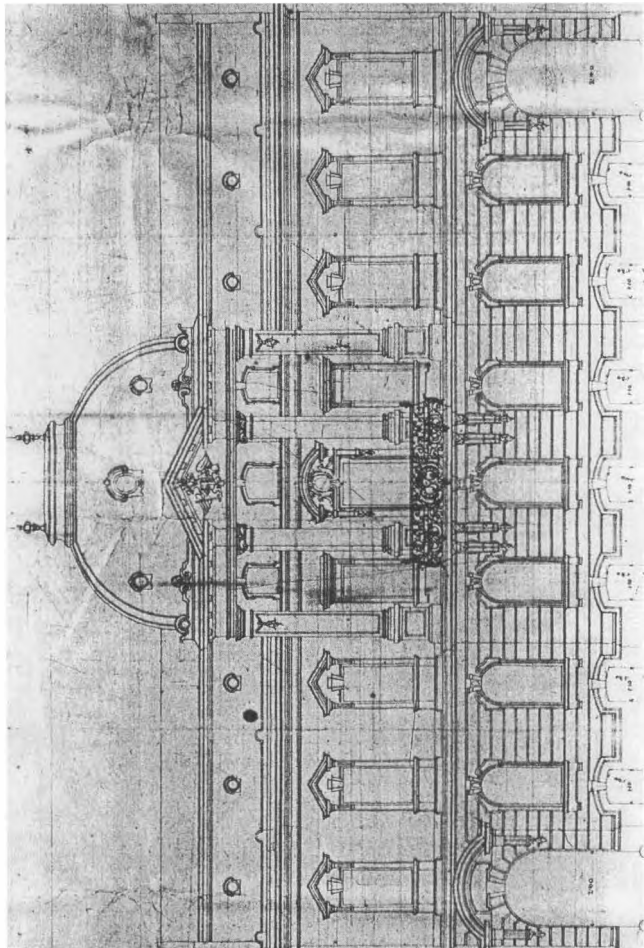

5. 1884 - Plan etaj - planșe pentru autorizație legală (semnate arh. J. Hindetz)

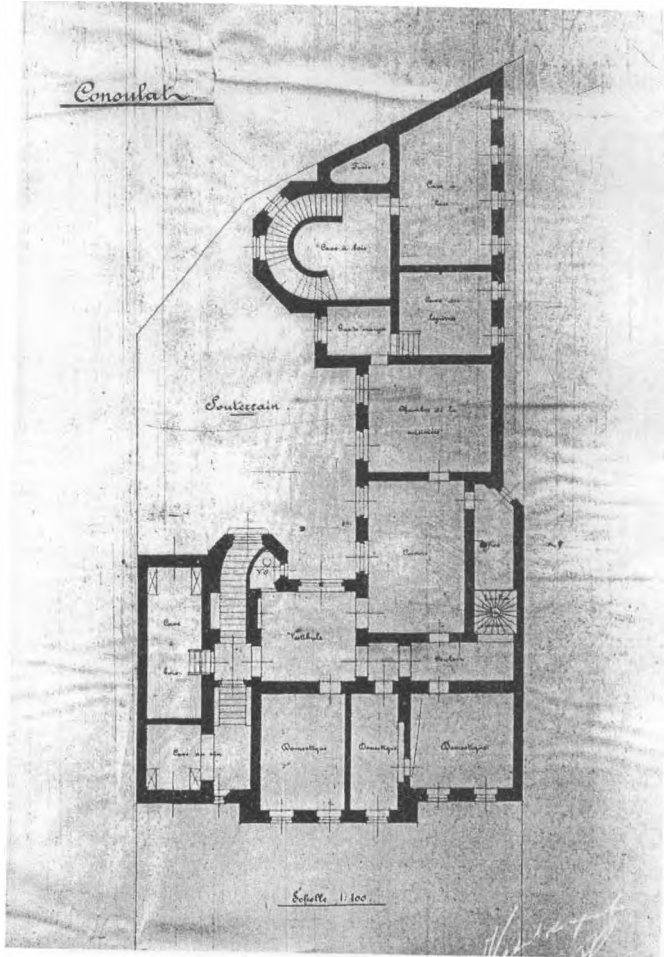

6. 1884 - Secțiune transversală - planșe pentru autorizație legație (semnate arh. J. Hindetz)

1884 -- Fațadă principală -- planșe pentru autorizație legală (semnate arh. J. Hindeiz)

8. 1984 - Plan subsol - planșe pentru autorizație Consulat (planșuri neșeminate)

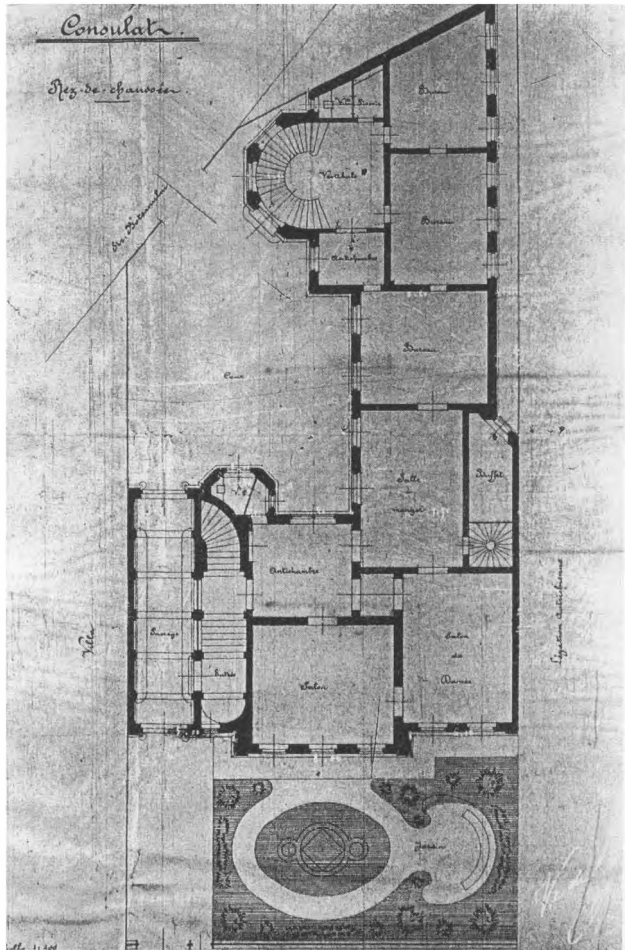
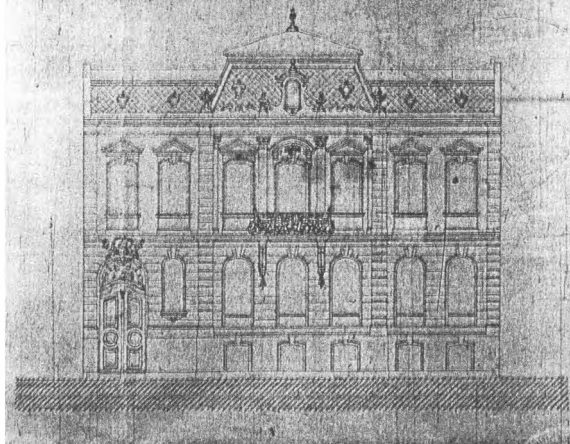

Fig. 1884 – Plan parter – planșe pentru autorizație Consulat (planuri neșemnate)

Consulata.

Fațadă principale

11. 1884 – Fațadă principală – planșe pentru autorizație Consulat (planuri neșemnate)

Opis cronologic al actelor de proprietate asupra imobilelor din str. Dem. Dobrescu (Vienei) nr. 7-9, fostele clădiri ale Legației Imperiului Austro-Ungar

1884

1. *Actul de vânzare-cumpărare* autentificat de Tribunalul Ilfov – Secția Notariat sub nr. 3983/1884 și transcris la nr. 876/1884 (Arhivele Naționale – Fondul Tribunalului Ilfov – Secția Notariat) prin care Societatea „Dacia – România” a cumpărat de la Ion Bascoveanu partea din imobilul situat în str. Wilson (fostă Vienei) nr. 7-9.
2. Cerere nr. 10037 din 18/30 septembrie 1884 pentru eliberarea *autorizației de construcție* pentru construirea pe str. Vămii nr. 9, pe terenul Societății „Dacia – România” – imobilului Legației Austro-Ungare (Arhivele Naționale – Filiala Mun. București, Fond PMB, dosar nr. 50/1884, f.21).
3. Cerere nr. 10038 din 18/10 septembrie 1884, pentru eliberarea *autorizației de construcție* pentru construirea pe str. Vămii nr. 7, pe terenul Societății „Dacia – România” – imobilului Consulatului Austro-Ungar (arhivele Naționale – Filiala Mun. București, Fond PMB, dosar nr. 50/1884, f. 12).

1897 – *Actul de vânzare-cumpărare* autentificat de Tribunalul Ilfov – Secția Notariat sub nr. 6450/1912 prin care Societatea „Dacia – România” a cumpărat de la Brand partea din imobilul situat spre strada Boteanu nr. 4 (fost nr. 2) ³ (Arhivele Naționale – Fond tribunalul Ilfov – Secția Notariat).

1912 – *Actul de vânzare-cumpărare* autentificat de Tribunalul Ilfov – Secția Notariat sub nr. 6450/1912 și transcris la nr. 4066/1912, prin care Societatea „Dacia – România” vinde monarhiei Austro-Ungare imobilele cu terenul aferent Legației și Consulatului (Arhivele Naționale – Fond Tribunalul Ilfov – Secția Notariat).

1935 – *Actul de partaj* autentificat de Tribunalul Ilfov – Secția Notariat sub nr. 21721 din 2 iulie 1935 și transcris sub nr. 13022

din 2 iulie 1935 prin care se împarte între Statul Ungar și Statul Austriac terenul și imobilele din str. Wilson nr. 7-9 (Arhivele Naționale – Fond Tribunalul Ilfov – Secția Notariat).

1938 – *Actul de vânzare-cumpărare* autentificat de Tribunalul Ilfov – Secția Notariat sub nr. 10044 din 16 martie 1938, transcris sub nr. 5013 din 16 martie 1938, prin care Statul Ungar vinde imobilele sale obținute în urma partajului din 1935, din str. Wilson nr. 7 (fostul Consulat Austro-Ungar) Societății „Uzinele de Fier și Domeniile din Reșița” S.A. (Arhivele Naționale – Fond Tribunalul Ilfov – Secția Notariat sau Arhivele Naționale – Filiala Mun. București, fond Carte Funciară, dosar nr. 7269/1940, fila 4).

1940 – *Proces-verbal din Cartea Funciară* nr. 7268/1940 unde se precizează pentru imobilul din str. Wilson nr. 9 ca proprietar Legația Germană, cu sediul în București, Calea Victoriei nr. 174 în baza actului de partaj din 1935 (Arhivele Naționale – Filiala Mun. București, fond Carte Funciară, dosar nr. 7268/1940, fila 4).

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Izvoare: – Arhivele Naționale – Fond PMB

Lucrări generale:

Constantin C. Giurescu – Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi

Dinu C. Giurescu, București, Editura Albatros, 1971

A.R.P.R. – Dicționar Enciclopedic Român. Vol. I-IV. București, Ed. politică, 1962

Lucrări speciale:

Rudolf Agstner – Prezența diplomației monarhiei habsburgice în Balcani, Ő.O.H, 1977

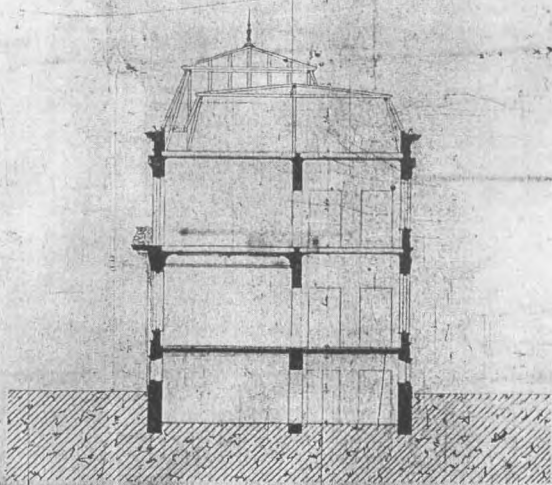
Gheorghe Crutzescu – Podul Mogoșoaiel. București, Ed. Meridiane, 1987

Cezara Mucenic – București, Un veac de arhitectură civilă secolul al XIX-lea. București, Ed. Silex, 1997

RUXANDRA NEMȚEANU

Consulatr.

Coupe A-B.

Echelle 1/100

12. 1911 - Plan cadastral - București

Planșă No. 3 conține
 identificate 8 parcele și
 și 6 case noi măsurați

313

Scara 1:500

16. 1940 – Planul cadastral anexat la Cartea Funciară

Relatie

Comitatului de Constructii,
 care constituiea unii politici
 pentru Legaturile instructive
 pe locurile fortificate din
 Covania in str. Varis, conform
 alaturatului planu de aliniere
 alu nuntrele strade, propusa
 de comunita localitate. - Dupo
 aceasta aliniere propusa s'a
 mat constructia si casa din
 Mureza, alaturu cu proprietate
 din Contuziu, ^{in planu de} ~~aprobata~~ de
 din Dobrovici consiliu ad-
 jutoru. - Anundu in vedere
 po aceasta linie propusa
 de localitate de constructii,
 de si nu coincide cu linia trasu
 de serviciu Tehnicu alu
 Primariu, ca tote aceste for-
 mazio aneuncea cu supu
 linia dreptu din str. Coltu
 pusu in Cal. Victoria, fiindu ca-
 proprietate se parut mai aleasa,
 si proprietate Dobrovici Guran,
 este declarate de utilitate publicu
 in unu ce casu, sunt de parter
 ar de admite linia propusa
 in planu de constructii -
 H.H. 1884 sept. 24

Se va face, ca
 vultu nu se poate de
 mult de f. de orca
 proprie

Se va propune pentru
 constructia din anul de
 putu in anul I pusu
 suprafata de:
 1228 imp x 50 lam. = 614
 Solutu la sedi pusu
 din 7 puse

H.H. 1884 sept. 24
 H.H. de Taxu
 456 H.H.

Relatie
 Locu din Botani, str. Varis
 nr. 1. Anul I, Calu de Napu
 Le autoru de constructii cu
 casa compusa din:
 sub solu, parte localu
 parter si 1 etaju cu mansarda

nr. 5013 din 16 Martie 1938

Act. 10044/1938.

3 / 7276
A

[Signature]

[Signature]
3

CONTRACT DE VANZARE CUMPARARE

Intre subscribiti :

STATUL UNGAR , reprezentat prin wordetorul sau legal in Femeia dl. Ministro Plenipotențiar Ladislav de Bardossy, domiciliat in București str. Grădina Șt. Cantacuzino nr. 68 , lucrând in baza imputernicirii speciale dată de Statul Ungar prin p-oare din 12 Iunie 1935, legalizata de Legătura Teresă Romăia din Budapesta sub nr. 10167 din 13 Iunie 1935 - și Bossasă in original , pe de o parte , in calitate de vânzător ;

314
16
1069

"UZINELE DE FIER ȘI DOMENIILE DIN REȘIȚA" S.A. cu sediul in București la V. Ickșan nr. 1 , reprezentată prin d-nii Prim Director Dr. Carol Lassy și avocatul dr. A. Bădescu proculis, lucrând in baza procesului verbal al Comitetului de Direcție publicat in Monitorul Oficial nr. 36 , din la Februarie 1936 , pe de alta parte , in calitate de cumpărător ,

s-a încheiat prezentul act de vânzare cumpărare in următoarele condiții :

I. Statul Ungar , vinde S.A. "Uzinele de Fier și Domeniile din Reșița" partea din imobilul din București str. Bozand Nr. 1 și str. Wilson nr. 7, în virtutea lui in baza actului de partaj autentificat de Tribunal Ilfov S. Act. sub nr. 21781/1935 , transmis la același Tribunal sub nr. 13051 din 2 Iunie 1935 , având următoarele circunstanțe :

la rândul I

Restul imobilului rama din proprietatea Statului Austriei in baza menționatului act de partaj, limita intre aceste două imobile este formata de o linie frânta de 9,74 m.l. plus 14,28 m.l. plus 6,86 m.l. plus 21,32 m.l. plus 4,00 m.l. plus 2,00 m.l. plus 1,33 m.l. plus 8,28 m.l. și in fine plus 11,48 m.l. te închinându-se la imobilul d-lui D. Nicolsu. -

1938 - Actul de vânzare-cumpărare autentificat de Tribunalul Ilfov - Secția Notariat sub nr. 10044 din 16 martie 1938, transcris sub nr. 5013 din 16 martie 1938, prin care Statul Ungar vinde imobilele sale obținute în urma partajului din 1935, din str. Wilson nr. 7 (fostul Consulat Austro-Ungar) Societății „Uzinele de Fier și Domeniile din Reșița” S. A (Arhivele Naționale - Fond Tribunalul Ilfov - Secția Notariat sau Arhivele Naționale - Filiala Mun. București, fond Carte Funciară, dosar nr. 7269/1940, fila 4).

La apus :

Str. Boteanu pe un s.c. de care s. cărui lungime e de cca. 59,52 m.l. și proprietatea Societății "Dacia România " .

La miază noapte :

Proprietatea d.-lui D. ft. Nicolau pe o latură de 15,30 m.l. începând din traseul noii aliniere stabilită în Cadastrel Primăriei.

La miază zi :

str. Tilion pe o latură de 18 m.l. minus porțiunea expropriată prin decizie conținută în procesul verbal Nr.8085/500/A/936/ s. Consiliului Comunei și Primăriei S.I.Salben din 12 Mai 1936 .

Suprafața terenului vandut este de 1.107,806 m.p. care s. s'a deduc astfel :

Din suprafața inițială a terenului proprietatea Regății-unei Ungare care în urma actului de partaj încheiat între Statul Austriac și Statul Ungar și potrivit planului vizat de dl. Ing. I. colas de Matzay delegatul Statului Ungar la data de 2 Noiembrie 1935. care de 1.257,47 m.p. s'au scăzut mai multe suprafețe în întin- dere totală de 149,664 m.p. expropriate de Primăria Municipiului Eucurești S.I.Salben . prin decizia conținută în procesul verbal Nr.8085/500 A/(36 din 12 Mai 1936 s. Consiliul Comunal .suprafete arătate în planul indicat de dl.Ing. I. Hașeganu Sels Serviciul Cadastrelul S.I.Salben și vizat de Seful Serviciului Cadastrelul S.I. Salben la data de 10 Martie 1936 . (anexă la lucrarea I B. 1936) care mai arată că alinierea decretată de Municipiul Eucurești .cât și limita proprietății dintre St. Boteanu și Tilion.

Procecele verbale și planul vizat de Seful Serviciului Cadastrelul au fost predată în original de către vânzător la data facerii actului . la deciziunea Primăriei Municipiului Eucurești, s. fost predată în copie legalizată .

Suprafața . dimensiunile,forma și vecinătățile teren-ului vandut sunt arătate în planul de situație anexat prezentului

actul de partaj su citat . Intre care și acela de a obține dela copărtoșul nostru copii de pe acele acte.-

V. Statul Ungar garantează pe cumpărătoare de orice evicțiune totală sau parțială și declară că imobilul vandut nu este supus nici unei servituți . Ipotecei sau privilegiu și că asupra proprietății sau posesiunii lui nu există nici o acțiune în justiție și nici un fel de pretențiune din partea cuiva.

VI. În afara de obligațiunile enumerate în mod expres în prezentul act . societatea cumpărătoare nu preia nici un fel de alte obligațiuni de nici o natură.

VII . Subscrișii S.A."Uzinele de Fier și Domeniile din Reșița" se mai obligă a cumpăra dela vânzător cu acelaș preț de lei 10.500 prometru păt et . iar vânzătorul se obligă în mod irrevocabil de a vinde și cele două suprafețe în întindere totală de 26,876 m.p. cedate Legiștiunii Ungare de către Primăria Municipiului București S.I. Galben prin deciziunea conținută în procesul verbal nr. 8085/500 A/930 a Consiliului Comunal și care se compune din :

a/. porțiunea de teren triunghiulară în suprafața de 24,426 m.p. rezultând din exproprierea imobilului Dacia România

b/. mica porțiune de teren triunghiulară în suprafața de 2,430 m.p. pe formând proprietatea Municipiului București.

Se precizează încă că actul de vânzare cumpărare pentru suprafața de 26,876 m.p. se va încheia numai după ce Legiștiunea Ungară va intra în posesiunea de fapt și de drept a acestor suprafețe . când ne va prezenta actele de proprietate.

VIII. S.A."Uzinele de Fier și Domeniile din Reșița" intră în posesiunea de fapt și de drept a terenului cumpărat la data semnării acestui act. fără nici o formalitate de nici un fel.

IX. Dările către Stat . Județ și Comună până la data de 1 Iunie 1930 p lvesc exclusiv pe subscrișul Stat Ungar.

X. Taxele . de timbru și toate spezele privitoare la acest act sunt pe jumătate în sarcina vânzătorului și cumpărătorului.

XI. Această vânzare s'a făcut prin mijlocirea d-lui Arhitec

Act.-

II. Prețul vânzării -cumpărării pentru întregul teren, socotit a lei 10.500 p o m.p. este de lei 11.631 (una spre zece milioane șase sute treizeci și una mil nouă sute șasezeci și trei) preț care s'a plătit integral de subscribul Stat Ungar. Prezentul act ținând și loc de chitanță pentru întregul preț plătit de Societatea cumpărătoare .

III. Imobilul vândut este proprietatea subscribului Stat Ungar în baza următoarelor acte :

1/. Actul de vânzare aut. de Trib. Ilfov S. hot. sub Nr. 3983/1884 și transele la Nr. 876/1884, prin care Soc. "Dacia Românie" a cumpărat dela Ion Macoveanu partea din imobilul situat în str. Ilfov (fosta Vienei) Nr. 7-9.-

2/. Actul de vânzare aut. sub Nr. 10107/1897 de Trib. Ilfov S. hot. prin care soc. "Dacia Românie" a cumpărat dela Brându partea din imobilul situat spre str. Botescu Nr. 4, (fost Nr. 2)

3/. Actul de vânzare aut. de Trib. Ilfov Secția notarială sub Nr. 6450/1912 și transele la Nr. 4066/912, prin care soc. "Dacia Românie" vinde monștrilor Austro-ungari imobilele arătate în actele de sub Nr. 1 și 2 de mai sus.-

4/. Actul de partaj autentificat de Trib. Ilfov S. hot. sub Nr. 21721 din 2 Iulie 1935 și transele sub Nr. 13042 din 2 Iulie 1935, prin care s'a împărțit între noi și Statul Austriac terenul denumit în actele precedente.

IV. Subscribul Stat Ungar am predat în original S.A. "Uzinele de Fier și Domeniile din Tejița" numai actul de sub Nr. 4, celălalt de trei acte le-am predat în copie legalizată, întrucât originea se împreună cu toate actele vechi de proprietate arătate în actul subscris la Nr. 3, sunt în posesia Societății Austriece. În conformitate cu înțelegerea, constatată prin actul de partaj subscris. Prin prezentul act transmitem Societății cumpărătoare toate drepturile dobândite de noi prin

Al. Zeharia, față de care Statul Ungar se obligase să transmită proprietatea imobilului persoanelor indicite de d-ese la prețuri fixate în acest act.

XII. Subscrișii S.A. "Uzinele de Fier și Domeniile din Reșița" declarăm că am cumpărat, în condițiile sale arătate, terenul descris, plătiind integral prețul așa cum s'a arătate mai sus.

Făcut în București, astăzi la Februrie 1938 în dublu exemplar.-

VANZATORI	CUMPARATORI :
STATUL UNGAR	UZINELE DE FIER SI DOMENIILE DIN RESITA S.A.
as/. Ladislau de Erdossy	as/. Carol Revay și avocat, as/. R. Radovanu

*Copia conformă cu
originalul
Căminul J. J. J. J. J.*

Redactor și mentor
pentru identitate.
as/. C. Șerghel
str. Vălișcă nr. 6.

Urmează autentificarea Tribunalului Ilfov Secția
Notariat la Nr. 10344 din 16 Martie 1938.

G R E F A

TRIBUNALULUI ILFOV SECȚIA NOTARAT.

Prezenta copie fiind conformă cu originalul set aut.
de acest Tribunal la Nr. 10044 din 16 Martie 1938 se legalizează de noi pe timbrul legal.-

Grefier,

COMISIUNEA PENTRU INFIINȚAREA CĂRȚILOR FUNCIARE IN

București

Nr. 7268/1940.

PROCES-VERBAL

Astăzi, 24 Septembrie 1940, ora --,

Noi, Ion Patulea, judecător delegat cu înloc-

mirea lucrărilor de înființarea cărților funciare, asistat fiind de secretarul comisiei Ionescu, în prezența

Procedând, conform art. 165 și 166 din legea pentru unificarea dispozițiilor privitoare la cărțile funciare,

cu privire la imobilul situat în Str. Wilson Nr. 9

compus din teren în suprafață de 2060 m.p. și un corp de casă care are subsol, parter, etaj și mansardă.

aparținând

Aparținând: Legației Germane
cu sediul în București, Calea Victoriei nr. 174.

'omiciliat în

Constatăm că s'a prezentat înaintea noastră d. doctor Paicu, promotor

domiciliat în Buc. Str. Școlii Măicilor Nr. 7

și a cerut înscrierea în cartea funciară a dreptului de proprietate asupra imobilului sus arătat, pe baza posesiunii și cu titlu de compensare în temeiul contractului încheiat cu Soc. Generală de Asigurații "Dacia-România", aut. de Trib. Ilfov s. Nat. la Nr. 6450 din 16 Aprilie 1940 și în temeiul aut. Nr. 4066/912 și a actului de partaj încheiat cu Guvernul Regal Ungar, aut. la Trib. Ilfov s. Nat. la Nr. 24721 din 27 Iulie 1935 și în temeiul aut. Nr. 13022/935. Sursă de deșănțare se nu sunt.

1940 - Proces-verbal din Cartea Funciară nr. 7268/1940 unde se precizează pentru imobilul din str. Wilson nr. 9 ca proprietar Legația Germană, cu sediul în București, Calea Victoriei nr. 174 în baza actului de partaj din 1935 (Arhivele Naționale - Filiala Mun. București, fond Carte Funciară, dosar nr. 7268/1940, fila 4).

Semnătura declarantului, *Adrian*

NOI, JUDECĂTORUL,

Având în vedere dispozițiunile legii din 21 Aprilie 1938 și constatând că în temeiul celor consemnate mai sus — contra cărora nu s'au ridicat opuneri — urmează a se înscrie, în sensul art. 168 din legea citată, ca proprietar persoana declarată ca atare în prima parte a acestui proces-verbal

DISPUNEM:

A se înscrie dreptul *de proprietate* în cartea funciară provizorie a comunei *București, strada la imobilul nr. în favoarea delegației Germane -*

JUDECĂTOR,

Secretar, *[Signature]*

Asistenți:

Nr. top. *17/110* C. I. _____

Nr. top. _____ C. I. _____

DESPRE UN CENTRU DE CULTURĂ ȘI ȘTIINȚĂ AL BASARABIEI INTERBELICE

În epoca modernă (1812–1918) Basarabia a evoluat în cadrul Imperiului țarilor ruși. Acest teritoriu românesc fiind bogat în vestigii culturale a atras atenția savanților ruși. Diverse instituții, învățați, colecționari încep „cercetarea” Basarabiei. Pe parcursul secolului al XIX-lea această „cercetare” s-a concretizat într-o puternică „hemoragie” de bunuri culturale. Ukazurile guvernamentale, circularele, dispozițiile, scrisorile Ministerului de Interne al Rusiei și ale Sfântului Sinod, hotărârile și regulamentele emise de Academia de Științe și Comisia Imperială de Arheologie referitoare la ocrotirea patrimoniului cultural nu au oprit exportul bunurilor culturale din Basarabia. Dimpotrivă, au contribuit la scoaterea masivă a pieselor de patrimoniu național și depozitarea lor în muzeele și colecțiile particulare din Rusia.

În aceste condiții intelectualitatea Basarabiei tot mai mult este animată de căutarea căilor de cercetare, păstrare și valorificare a patrimoniului local. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea sunt create diferite societăți culturale și științifice în funcțiile cărora intra și problema ocrotirii patrimoniului. Remarcăm două dintre ele: Comisia Gubernială Științifică a Arhivelor (1898) și Societatea Istoric-Arheologică Bisericească (1904). Societățile nominalizate au desfășurat o activitate multilaterală, o atenție deosebită acordând-o problemei conservării și restaurării patrimoniului cultural. Societatea Istoric-Arheologică Bisericească a funcționat până în anul 1944. În anul 1919 Comisia Gubernială Științifică a Arhivelor își încetează activitatea. Comisiunea Monumentelor Istoric-Regionale Chișinău îi ia locul, ducându-i mai departe autoritatea și experiența.

Activitatea Comisiunii Monumentelor Istoric (la început numită Regională Chișinău, mai târziu Secția din Basarabia) este o temă importantă, de interes în istoria și cultura noastră, temă puțin cunoscută și aproape deloc cercetată. Aportul ei în cercetarea, restaurarea, conservarea și punerea în circuit a multor monumente istorice este semnificativ și lăudabil. Merită ca despre ea să se scrie și ca publicul să cunoască notabilele ei acte de cultură.

Articolul de față urmărește scopul de a elucidă unele repere din activitatea Comisiunii, de la întemeierea căreia anul acesta marcăm 80 de ani. În același timp se dorește a fi un omagiu adus celor care prin munca lor zilnică au contribuit la opera de cercetare și punere în valoare a monumentelor istorice.

Informațiile, știrile, datele cu privire la existența și acțiunile Comisiunii provin din dosarele Arhivei CMI (București), Anuarele editate de CMI (Chișinău), presa vremii, memoriile oamenilor de cultură și știință.

În octombrie 1919 își începe activitatea la Chișinău, sub conducerea lui Paul Gore, Secția pentru Basarabia a Comisiunii Monumentelor Istoric. P. Gore, această „expresivă figură a Basarabiei adevărate, a sufletului ei puțin cunoscut, a firei ei liniștite și cuminte” a îndrumat Comisiunea până în anul 1925. Oportunitatea creării Comisiunii, sarcinile ei au fost expuse de P. Gore în *Prefață* la „Anuarul Comisiunii”, editat în anul 1924 la Chișinău. Savantul sublinia că „mai ales și întâi de toate Comisiunea se ocupă cu chestia conservării bisericilor vechi moldovenești, acestea fiind monumentelor dintre cele mai interesante și mai de vază ale trecutului nostru național”. P. Gore considera că Basarabia trebuie să fie cercetată, menționând că „toate rămășițele trecutului nostru, bisericile vechi care s-au păstrat, valurile, moviele, peșterile, rămășițele așezărilor vechi și cimitirele vechi... dar mai ales cetățile Hotin, Soroca, Tighina, Cetatea Albă sunt amintirile noastre naționale dintre cele mai importante. Nici o regiune a României Mari nu posedă ceva similar acestor cetăți monumentale care sunt incontestabil ale noastre, naționale și care reprezintă un interes așa de mare din punct de vedere arhitectonic, artistic și militar. Din cauza aceasta Basarabia ocupă locul de frunte în ceea ce privește necesitatea unor cercetări științifice largi și serioase”.

Menirea Comisiunii P. Gore o vedea în primul rând în studierea monumentelor istorice și punerea lor în circuit.

Comisiunea a adunat în jurul ei personalități ale culturii și științei, specialiști competenți, oameni cu o mare dragoste față de Basarabia și oamenii ei. Ca membri Comisiunea i-a avut pe Paul Gore, Ștefan Ciobanu, Visarion Puiu, Nicolae Țăganco, Iosif Lepși, Paul Nicorescu, Ștefan Berechet ș.a. Ei au fost acei care pe parcursul anilor 1919–1944 au apărat dreptul la viață a monumentelor istorice în teritoriul românesc dintre Prut și Nistru. Considerăm necesar să prezentăm câteva date despre unii din ei.

P. Gore (1875–1927) – unul dintre cei mai activi colaboratori ai Comisiunii basarabene, „unicul herald al Basarabiei și României întregi”, director al Muzeului Zemstvei din Chișinău (1909–1918), membru de onoare al Academiei Române (1919). Ca președinte

al Comisiunii (1919–1925) a depus eforturi enorme pentru menținerea monumentelor vechi, pentru conservarea și restaurarea lor. S-a remarcat prin seriozitate deosebită, cunoștințe profunde în istorie și arte, dragoste față de Basarabia, sentimente de respect față de avuția culturală a românilor. Apreciat mult de N. Iorga, Șt. Ciobanu, On. Ghibu, Gh. Bezviconi.

Șt. Ciobanu (1883–1950) – profesor universitar. Din anul 1925 președinte al Comisiunii din Basarabia. A colaborat fructuos cu CMI (București). Ca președinte al Comisiunii a susținut și a îndemnat oamenii de știință să cerceteze vechile cetăți ale Basarabiei. A promovat ideea creării unui muzeu istorico-arheologic la Chișinău. A militat mereu pentru punerea în circuit a monumentelor istorice naționale. Adeseori a intervenit pentru stoparea acțiunilor ce duceau la distrugerea monumentelor. A fost un cercetător consecvent al istoriei bisericilor basarabene.

N. Tăganco (1882–1934) – arhitect. Ca membru al Comisiunii a manifestat un interes aparte pentru conservarea și restaurarea bisericilor vechi. Împreună cu specialiști al Comisiunii (București) a întreprins ample lucrări de restaurare la bisericile din Căușeni și Chișinău.

La începutul anului 1920 P. Gore conducându-se după Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice (1919), a întocmit Proiectul de Regulament al Regionalei Chișinău și l-a trimis la București. CMI (București) a aprobat Regulamentul și la 5 mai 1920 comunica lui P. Gore: „Regionala Chișinău va lucra potrivit art. 10 din Decretul-lege pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice, începând deocamdată cu inventarierea, studierea și supravegherea monumentelor istorice menționate în art. 2 și 6 din Decretul-lege cu restricțiunea că în ceea ce privește monumentele religioase se vor clasa numai acele biserici și mănăstiri fondate până la 1812, iar după această dată numai monumentele care prezintă un deosebit interes istoric și artistic”¹. Conform art. 6 al Legii, nominalizate ca monumente istorice erau clasate bisericile și mănăstirile zidite până în anul 1834. CMI (București), tutelara celei basarabene, a impus o restricție cronologică – anul 1812. Lucrările devin clare dacă precizăm că 1812 este anul anexării Basarabiei la Rusia.

Prima ședință de lucru a Comisiunii a avut loc la 18 mai 1920 într-o sală a Liceului Real din Chișinău. Discuțiile și dezbaterile au durat mai multe ore. Membrii Comisiunii au reușit să determine direcțiile și domeniile de activitate. Domeniile de activitate propuse și acceptate au fost următoarele:

– înregistrarea tuturor monumentelor istorice, elaborarea unui inventar al lor, promovarea politicilor consecvente a conservării și restaurării monumentelor istorice.

– cercetarea științifică a bisericilor și mănăstirilor din punct de vedere artistic și istoric, participarea la săpături arheologice, publicarea rezultatelor investigațiilor într-un „Anuar al Comisiunii”.

– înființarea unui muzeu regional de istorie și arheologie, completarea patrimoniului muzeal cu piese provenite din săpăturile arheologice, susținerea muzeelor existente capabile să colecționeze și să conserve bunuri culturale.

Comisiunea din Basarabia și-a început activitatea cu inventarierea tuturor bisericilor și mănăstirilor din ținut și clasarea lor ca monumente istorice. La 1 decembrie 1920, arhimandritul Visarion Puiu a realizat un *Tablou provizoriu al monumentelor istorice din Basarabia. Biserici și mănăstiri*. Tabloul reprezenta o listă a bisericilor și mănăstirilor, monumente istorice din toate județele. Județele și comunele în cadrul județelor erau date în ordinea alfabetică. Tabloul conținea mai multe categorii de informații: localitatea unde se află monumentul, anul când a fost construit, materialul folosit (lemn, bărne, cărămidă, piatră), hramul bisericii, numele ctitorului, patrimoniul cultural al lăcașului de cult.

În județul Bălți au fost înregistrate 34 de biserici și mănăstiri – monumente istorice, dintre care 18 construite în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, majoritatea din lemn și bărne. Cea mai veche a fost considerată biserica Sf. Nicolae de la Oișeni, din bărne, înălțată în anul 1757.

În județul Cahul doar 17 biserici și mănăstiri construite între anii 1802–1815 au fost clasate în categoria de monumente istorice. Cel mai important monument fiind biserica Sf. Nicolae, construită în anul 1802 în comuna Larga.

Județul Cetatea-Albă dispunea de monumente istorice ridicate atât în secolul XVI–XIX, cât și la început de secol XX. Deosebit de importante din punct de vedere istoric, artistic erau bisericile Sf. Ioan, Sf. Gheorghe, Sf. Nicolae din Cetatea Albă.

Județul Hotin avea 44 de monumente istorice – biserici construite în sec. XVIII – înc. sec. XX. O semnificație aparte prezenta biserica de lemn din Culișobca, construită de țărani în anul 1721.

Un număr impunător de monumente istorice erau în județul Lăpușna – 58 de biserici și mănăstiri. Vom remarca doar câteva dintre ele: biserica Adormirii din Găureni, 1822, ctitorită de Constantin Cazimir; biserica Cuvioasa Paraschiva, construită în anul 1678 de marele stolnic M. Hâncu la mănăstirea Hâncu; biserica Sf. Gheorghe din Măcărești, construită în anul 1809 de către Grigore Sturza; biserica Adormirii din Rădeni, ctitorită de Ioan Russo; biserica Buna Vestire din Săliște-Tuzora, ctitorită de Matei Râșcanu; biserica Sf. Gheorghe de la mănăstirea Suruceni, ridicată în anul 1825 de pitarul Casin Suceanu; biserica Adormirii, sec. XV, de la mănăstirea

¹ Arhiva CMI, d. 775, f. 1.

Vărăzești, ctitorie a lui Alexandru cel Bun.

Județul Ismail are doar 23 de monumente istorice, dar marea majoritate deosebit de importante pentru istoria națională. Este cazul să menționăm biserica Sf. Nicolae din Chilia, biserica Adormirii de la mănăstirea din Ismail, monumente înălțate în evul mediu.

Cel mai mare număr de monumente istorice au fost înregistrate în județul Orhei – 67 de biserici și mănăstiri. În acest județ erau și importante biserici rupestre, la Butuceni și Țăpova. Ctitori ai bisericilor din județ au fost – Vasile Lupu, Matei Donici, Andrei și Ioan Roșca, Gheorghe Russo ș.a.

Județul Soroca, în anul 1920, dispunea de 34 monumente istorice. Referitor la monumentele din acest județ trebuie să subliniem că în biserici erau depozitate importante colecții de obiecte bisericești, de carte veche cu caracter religios și laic, veșminte bisericești, numismatică, medalistică.

Județul Tighina însuma 27 de monumente istorice, printre care cetatea medievală, biserica de la Căușeni „cea mai veche și foarte interesantă ca stil și pictură bisericească”. Dintre ctitori îi menționăm pe Petre Catargi, Ilie Cazimir, Ruxandra Scarlat Edling (Slurza).

Tabloul provizoriu al monumentelor istorice înlocmit de V. Puiu era, desigur, perfect la 1920. Astăzi fiind analizat, cercetat putem afirma că prezintă unele inexactități. Dar această listă a fost prima făcută cu scopul de a studia și restaura monumentele istorice. Ea a servit ca un îndrumar pentru Comisiune timp de mai mult de 20 de ani. De aceea am considerat necesar să prezentăm unele informații despre monumentele istorice din toate județele cuprinse în acest *Tablou*.

Comisiunea din primii ani de activitate socotea necesară studierea, cercetarea tuturor bisericilor pentru determinarea semnificației lor artistice, istorice, pentru a fi sau nu clasate în lista monumentelor istorice.

P. Gore cunoscând bine realitatea basarabeană și știind că românii basarabeni nu au fost educați în cultul trecutului național, milita pentru protejarea patrimoniului național, făcea apel către populație cerându-i respect și grijă față de monumentele istorice. Opiniile sale despre soarta unui sau altui monument istoric le expune în scris, face demersuri în diverse instanțe, inclusiv la Comisiunea Monumentelor Istorice din București. La 1 octombrie 1920 P. Gore solicita CMI (București) să dispună „declararea și clasarea schitului Rudi, județul Soroca, monument istoric”. O altă adresă semnată de președinte este Irimisă CMI (București), în care savantul sublinia că „la Orhei este o biserică construită de Vasile Lupu. În decursul anilor acest monument a suportat diverse reparații, care au denaturat în parte originalul stilului arhitectonic. A

rămas intactă pisia, forma exterioară a bisericii nu s-a schimbat”² P. Gore insistă ca această biserică să fie declarată „monument istoric și întărit prin decret regal”. De cele mai multe ori propunerile lui P. Gore au fost înțelese și acceptate de CMI (București).

În anul 1922 Comisiunea porucea la realizarea unui vast program de lucrări de întreținere, refacere, conservare a bisericilor și mănăstirilor vechi declarate monumente istorice. la depistarea și punerea în circuitul public și științific a unor informații despre monumentele naționale.

Între monumentele ce necesitau atunci lucrări urgente aminlim biserica Adormirii, înălțată la Căușeni în secolul XVI. Biserica era considerată drept unul dintre cele mai interesante monumente ale arhitecturii de cult și ale picturii moldovenești. În luna martie 1923, președintele Comisiunii basarabene solicită Comisiunii (București) să trimită un arhitect care împreună cu N. Țăganco să întocmească devizul de cheltuieli pentru repararea bisericii Adormirii din Căușeni. Puțin mai târziu, P. Gore adresează o scrisoare în care nota: „În vederea lucrărilor de renovare a picturii bisericești din biserica Adormirii, vă rugăm să binevoii a delega un pictor specialist în restaurarea și renovarea picturilor vechi bisericești pentru a studia posibilitatea lucrărilor la acea biserică la fața locului”³. În anul 1925, biserica Adormirii din Căușeni a fost renovată.

În anul 1927, Comisiunea reușește să restaureze un alt monument medieval – biserica Sf. Dumitru din Orhei, ctitorie a lui V. Lupu.

Comisiunea din Basarabia din lipsă de surse bănești nu a putut finanța toate acțiunile de renovări și restaurări, nu a putut aloca sume mari pentru întreținerea monumentelor, bisericilor vechi. De multe ori fețele bisericești, după primirea unui ajutor bănesc din partea Comisiunii locale, se adresa pentru susținere materială la Comisiunea din București. Elocvent în acest sens este scrisoarea preotului Gh. Păduraru de la biserica Mazaraki din Chișinău. În anul 1934 el scria președintelui CMI din București: „Biserica Nașterea Maicii Domnului sau Mazaraki este cel mai vechi monument pe teritoriul Chișinăului... Parohia a intervenit la Comisiunea din Basarabia, primăne, prefectură și către alte instituții, cerând ajutor – loți au acordat câte puțin, am adunat 50.000 lei. Cheltuielile sunt mult mai mari – 150.000 de lei”⁴. În scrisoarea preotul mai menționa că starea actuală a bisericii a fost cercetată de N. Țăganco și Gh. Cujbă. CMI (București) a intervenit la Ministerul Cultelor pentru a satisface cerințele de ajutor bănesc ale parohiei chișinăuene.

² Arhiva CMI, d. 775, f. 16.

³ Arhiva CMI, d. 775, f. 51.

⁴ Arhiva CMI, d. 805, f. 2.

Al doilea președinte al Comisiunii basarabene a fost profesorul universitar Șt. Ciobanu. Președintele vizitează și cercetează bisericile vechi, mobilizează fețele bisericești pentru a sprijini acțiunile Comisiunii în procesul de conservare și restaurare a monumentelor istorice. Din cauza fondurilor materiale insuficiente opinează pentru restaurarea selectivă a monumentelor. O grijă deosebită purta pentru monumentele istorice din capitala provinciei. Colaborează cu membrii Comisiunii din București, pentru susținerea unor proiecte de restaurare sau pentru oprirea demolării unor monumente, apelează la Nicolae Iorga. De exemplu, în anul 1937 numai datorită intervenției savantului de la București a fost oprită demolarea unui zid medieval din grădina publică a orașului Chilia. N. Iorga trimite o telegramă primarului Chiliei: „Zidul din grădina publică este monument istoric, dărâmarea lui atrage penalități, o primărie conștientă ar ști să pună în valoare din punct de vedere estetic acest zid arheologic, transformându-l în podoaiba grădinii publice”⁵.

Sub președinția lui Șt. Ciobanu au fost restaurate toate bisericile vechi din Chișinău. În anul 1941, Șt. Ciobanu semnalează CMI (București) starea precară de conservare a catedralei din Chișinău, solicitând aprobarea planului de reparație a Catedralei, arsă de bolșevici. CMI (București) susține ideea și planul de restaurare a Catedralei. La Chișinău se organizează „Comitetul de inițiativă al refacerii Catedralei”. Dezul de cheltuieli a fost întocmit de Horia Teodoru. Restaurarea Catedralei a costat 7 milioane de lei.

Comisiunea a promovat o politică de repunere în circuit a valorilor naționale, o politică de conservare și restaurare a monumentelor vechi moldovenești. În același timp a militat pentru protejarea tuturor bunurilor culturale indiferent de proveniență și autor, fără vreo discriminare etnică. Această atitudine, putem spune, concepție a Comisiunii a fost susținută de CMI (București). Expresiv în acest context este următorul caz. În zilele de 5–9 septembrie 1942 generalul Antonescu a inspectat județele Soroca și Cahul, în bisericile cărora a văzut inscripții în limba rusă. În 17 septembrie 1942 Directorul facerii administrative din Guvernământul provinciei Basarabia trimitea o circulară primarilor, prefecților din toate județele Basarabiei în care li se atrăgea atenția că „inscripțiile rusești jignesc sentimentele de demnitate națională, de aceea vă rugăm să binevoiiți a dispune urgente măsuri pentru a șterge toate inscripțiile rusești din localurile instituțiilor și în special din biserici, înlocuindu-le cu inscripțiuni românești”⁶. Comisiunea din Basarabia a protestat, interzicând distrugerea inscripțiilor cu caracter istoric. Menționăm că demersul ei a fost susținut și de CMI (București).

Comisiunea a avut promotori și susținători în rândul populației. Simpli cetățeni ai Basarabiei prin diverse scrisori, anunțuri atrăgeau atenția Comisiunii despre starea de conservare a unor monumente. În anul 1933, un învățător din Bălți adresează o scrisoare Comisiunii basarabene și o copie o trimite CMI (București) în care deplânge starea de păstrare a monumentelor istorice. În scrisoarea acestuia se afirma: „În calitate de cunoșcător al Basarabiei... am onoarea a vă aduce la cunoștință că multe din monumentele istorice din această provincie sunt pe cale de a se pierde, dacă nu se iau măsuri urgente ca să se restaureze... biserica din satul Brătuleni în timpul cel mai apropiat se va dărâma, sunt în ea lucruri de artă veche și inscripții de valoare, în satul Țoldănești se află urmele unei străvechi mănăstiri cu vechi inscripții, apoi biserica veche de lemn din Horodiște, foarte interesantă și multe altele...”⁷.

Comisiunea din Basarabia nu a găsit întotdeauna soluții financiare pentru fiecare monument istoric, câteodată lipsea și potențialul științific necesar și competent.

Comisiunea nu dispunea nici de un local propriu, adecvat activității. Primul sediu al Comisiunii a fost în localul Liceului Real, unde aveau loc ședințele de lucru. Arhiva Comisiunii era adăpostită în localul facultății de teologie, de unde a fost scoasă în anul 1940 la cererea Ministerului Educației Naționale. În anul 1939 respectivul minister trimite o adresă Ministerului Cultelor și Artelor menționând că „în localul facultății de teologie din Chișinău, Comisiunea din Basarabia ocupă pentru arhiva sa două camere. Vă rugăm a dispune să se ia măsuri de a se găsi adăpost pentru păstrarea actelor acestei Comisiuni, pentru satisfacerea cerințelor studențești”⁸.

Cu toate aceste greutăți Comisiunea din Basarabia a funcționat până în anul 1944, înregistrând succese importante.

O preocupare constantă și poate cea mai dificilă de realizat a fost cercetarea, întreținerea, conservarea și restaurarea cetăților moldovenești din evul mediu. În Basarabia existau câteva: la Hotin, Soroca, Tighina, Cetatea Albă.

O problemă serioasă era cetatea lui Ștefan cel Mare de la Cetatea Albă. În soluționarea problemelor legate de conservarea și restaurarea acestui monument istoric au fost implicate alături de Comisiunea basarabeană mai multe instituții și personalități. Nominalizăm doar câteva: Ministerul Cultelor și Artelor, Comisiunea Monumentelor Istorice din București, Ministerul de Război, Muzeul Național Militar din București, primăria Cetatea Albă. Dintre personalități menționăm pe Șt. Ciobanu, președintele Comisiunii basarabene, Gr. Avakian, delegat arheologic

⁵ Arhiva CMI, d. 792, f. 9.

⁶ Arhiva CMI, d. 793, f. 8.

⁷ Arhiva CMI, d. 775, f. 102.

⁸ Arhiva CMI, d. 775, f. 105.

al CMI (București) pentru județul Cetatea Albă și corespondent al Muzeului Militar, profesorul universitar din Iași, Paul Nicorescu, Vladimir Șahnazarov, conservatorul Muzeului Regional de Antichități din Cetatea Albă.

Comisiunea din primii ani de activitate a informat CMI (București) despre starea de conservare a cetății, despre importanța ei ca monument istoric și de arhitectură, a insistat ca cetatea să fie păstrată ca monument istoric.

În anii 1922–1925 Comisiunea a efectuat unele lucrări de renovare a cetății. Dar se cereau cheltuieli mari pe care Comisiunea basarabeană nu le putea suporta.

Cetatea se afla în subordonarea Ministerului de Război, care era și el îngrijorat de starea cetății și de lipsa banilor pentru restaurare. În martie 1924 Ministerul de Război solicită CMI (București) „pentru a împiedica ca cetatea să nu se distrugă complet, vă rugăm să binevoiți a lua măsuri pentru a fi amenajată și păstrată ca monument istoric, deoarece Ministerul de Război (care o posedă) din cauza marilor cheltuieli pe care le are nu va putea să o restaureze”⁹.

În programul de activitate Comisiunea își propusese să întreprindă săpături arheologice în cetate. În anii 1919, 1927, 1929, 1930, săpăturile arheologice la Cetatea Albă au fost efectuate de către P. Nicorescu și Gr. Avakian. Obiectele depistate în rezultatul săpăturilor, Gr. Avakian le-a depus la Muzeul Național Militar din București și la domiciliul său. Comisiunea basarabeană nu a fost informată și nu i s-a cerut avizul în legătură cu săpăturile arheologice de la cetate. Afând despre aceste cercetări din alte izvoare, Comisiunea s-a simțit ofensată, neglijată și ca rezultat Șt. Ciobanu s-a exprimat foarte dur și a început o corespondență tensionată, între el și Primăria Cetatea Albă, CMI (București).

Tot în această perioadă a fost suspendată paza interioară a cetății. În legătură cu aceasta Șt. Ciobanu scria lui N. Iorga: „Cetatea are absolută nevoie de paza interioară ca fiind unul dintre cele mai importante monumente istorice din țara noastră și pentru neamul românesc, cu onoare vă rugăm să binevoiți a interveni la Onor. Minister al Apărării Naționale pentru reînființarea în interiorul acestei cetăți a unui corp de gardă, desființat anul trecut”¹⁰. Garda a fost restabilită, iar peste un an din nou desființată. CMI (București) propunea primăriei Cetatea Albă să organizeze paza cetății. La această propunere Șt. Ciobanu a avut o reacție dură, mărturisind în noiembrie 1935 că „ținând cont de faptul că primăria Cetatea Albă, în sarcina căreia ar urma să fie lăsată paza cetății – monument, care s-a făcut de atâtea ori inovată de încălcarea voință sau nevoită a Legii pentru

conservarea și restaurarea monumentelor istorice înființând muzeu cu obiecte antice aparținând Comisiunii noastre și acordând dreptul persoanelor fără competență de a face săpături și cercetări «științifice» în cetatea lui Ștefan cel Mare și deci a lăsa paza cetății pe seama acelei primării nu ar însemna decât incuviințarea distrugerii cetății”.

Trebuie să recunoaștem că relațiile dintre primăria Cetatea Albă și Comisiunea basarabeană nu întotdeauna au fost strălucite, devenind uneori chiar tensionate. CMI (București) nu reușea să păstreze echilibrul normal al relațiilor dintre aceste două instituții. În anul 1938 primăria Cetatea Albă a început lucrări de consolidare și restaurare a cetății cerând avizul CMI (București) și nu al Comisiunii din Basarabia. La demersul CMI (București) Șt. Ciobanu răspundea: „În ce privește părerea noastră cu privire la lucrările de «restaurare și consolidare», opinăm ca aceste lucrări să se facă după cum s-au făcut și mai înainte de către Comisiunea noastră și sub supravegherea ei directă”.

Cetatea Tighina se afla în zona militară; restaurarea, întreținerea ei a fost efectuate de către Ministerul de resort.

Comisiunea, sub îndrumarea CMI (București), a întreprins lucrări de conservare și restaurare a cetății Soroca. Au fost efectuate și cercetări arheologice de către arheologul Vlad Zirra. Cetatea Soroca prin importanța ei istorică, prin semnificația națională este un monument care ocupă un loc aparte printre monumentele istorice ale Basarabiei. Merită un studiu aparte și sperăm să revenim asupra acestei teme într-un viitor articol.

Conform art. 8 al Legii pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice (1919), Comisiunea era datoare „să înlăsească înființarea de muzee regionale cu obiectele ce intră în cadrul preocupărilor Comisiunii”.

Activitatea muzeală a Comisiunii din Basarabia a fost multiplă. Doi membri ai ei – P. Gore și Șt. Ciobanu au lansat și au promovat ideea creării unui muzeu istorico-arheologic în orașul Chișinău. Ideea creării unui muzeu de istorie și de arheologie al Basarabiei a fost lansată de Ion Halippa la sfârșitul secolului al XIX-lea. A fost susținută de P. Gore, care în anul 1908 este ales președinte al Comisiei Gubernale Științifice a Arhivelor. Stând în fruntea acestei Comisii, el a pus bazele unui muzeu de istorie, adunând un patrimoniu important după numărul de piese și semnificația lor istorică. În anul 1919, când Comisia a fost desființată, patrimoniul muzeal a fost predat Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău (fostul Muzeu al Zemstvei).

În martie 1923 P. Gore face un demers pe numele președintelui CMI (București) solicitând să intervină pentru „ca obiectivele de la muzeu să fie depuse la

⁹ Arhiva CMI, d. 786, f. 25.

¹⁰ Arhiva CMI, d. 786, f. 73.

Comisiune, pentru a se înfăptui activitatea care va da naștere la muzeul special istoric și arheologic al Comisiunii”¹¹. Demersul a rămas fără răspuns. Din acest motiv, la 1 iunie 1923 P. Gore scrie din nou CMI (București), insistând să se comunice care sunt „dispozițiile luate cu privire la obiectele aflate la Muzeul Național din Chișinău și care aparțin Comisiunii”. De data aceasta CMI (București) a răspuns promițând că problema va fi rezolvată prin intermediul Ministerului Culetor și Artelor.

După doi ani de tăcere, Șt. Ciobanu trimite o adresă Ministerului Culetor și Artelor scriind: „Cu toate că Basarabia este plină de amintiri istorice, exprimate prin inscripții lapidare, cărți vechi, documente slave și românești, monede, vase de tot felul, diverse obiecte prin care se dovedește persistența strămoșilor noștri romani și daci și a elementului nostru românesc în partea aceasta de răsărit, fosta stăpânire rusă nu a avut interesul să se găndească la crearea unui muzeu istorico-arheologic în orașul principal al Basarabiei, deci revine Guvernului Român și Ministerului de Culte și Arte această mare onoare de a duce la îndeplinire această idee a creării unui muzeu istorico-arheologic aici în Chișinău, întrucât cel existent este dedicat florei, faunei și geologiei basarabene. Prin crearea acestui muzeu istorico-arheologic în Chișinău, Guvernul nostru român ar sublinia și mai mult legăturile pentru vechi a provinciei dintre Prut și Nistru cu întreg teritoriul românesc”¹².

Șt. Ciobanu propunea Ministerului și o soluție în ceea ce privește localul pentru muzeu – casa Pronin, care se află în partea centrală a orașului și care era pusă în vânzare. Ministerul Culetor și Artelor trimite adresa lui Șt. Ciobanu președintelui CMI (București). V. Brătulescu, secretarul CMI (București), răspundea savantului basarabean: „se va cumpăra casa Pronin pentru muzeu, dacă se învoiește proprietarul ca plata să se facă în rate”.

Comisiunea din Basarabia nu a reușit să cumpere casa Pronin, nici să fondeze muzeul de istorie și arheologie, atât de mult dorit în Basarabia și atât de necesar provinciei care mai mult de o sută de ani s-a aflat sub stăpânire rusă. Nu au fost depuse eforturi mari din partea Ministerului Culetor și Artelor și a Comisiunii (București). Este regretabil acest fapt. În comparație cu alte regiuni revenite la România în anul 1918, Basarabia cu toate insistențele demersurilor nu a beneficiat de instituția muzeală de istorie.

Comisiunea a desfășurat o activitate muzeală și în sudul Basarabiei. Muzeul de antichități din Cetatea Albă a fost mereu în atenția Comisiunii. A fost inaugurat un muzeu și în cetate. În anul 1929 Șt. Ciobanu raporta CMI (București): „Comisiunea a cheltuit mai mult de jumătate din suma totală pentru

consolidarea zidurilor Cetății Albe, amenințate cu ruina, amenajând acolo și o cameră pentru muzeu”. Patrimoniul Muzeului Cetății era completat cu piese provenite din săpăturile arheologice efectuate de savanți români și de arheologii de la Muzeul Național Militar. Numai în anul 1933 profesorul Avakian a adunat 40 de lăzi cu piese arheologice. O parte din ele au fost depuse la Muzeul Cetății. În anul 1933 în Muzeul Cetății au pătruns niște indivizi care au furat obiectele de valoare. Șt. Ciobanu l-a informat pe N. Iorga despre acest caz, menționând importanța obiectelor furate „adunate cu atâta trudă”. După acest eveniment, piesele muzeistice, la propunerea avocatului Emanuil Mănescu, au fost transferate într-o cameră a Căminului cultural. La 5 februarie 1935 primarul Cetății Albe informa CMI (București): „Actualmente muzeul se află instalat în localul ocupat înainte de Serviciul Sanitar al Municipiului, iar primăria Cetatea Albă a avut grijă să treacă în buget sumele necesare pentru confecționarea mobilierului și amenajării muzeului”¹³.

În zilele de 1–2 octombrie 1936, Șt. Ciobanu inspectează Muzeul municipal de antichități de la Cetatea Albă. În Raportul prezentat CMI (București) savantul remarca: „Orașul Cetatea Albă cu cetatea lui străveche, prin comorile arheologice încă puțin explorate ce le conține, prin importanța lui istorică și națională, este predistinat să aibă cel dintâi muzeu de antichități din Basarabia”¹⁴. Șt. Ciobanu mai menționa că muzeul este bine amenajat și promite a deveni cea mai „interesantă instituție de știință a orașului”. Președintele Comisiunii propunea ca muzeul să întocmească un ghid, să expună mai multe imagini fotografice ale cetății, iar biblioteca muzeului să fie completată cu cărți despre Cetatea Albă și Basarabia.

În noiembrie 1936 primarul Cetății Albe îl informa pe N. Iorga că „muzeul posedă numeroase obiecte, care prezintă un deosebit interes pentru istoricul orașului, iar felul cum este organizat a atras din partea persoanelor de specialitate care l-au vizitat frumoase elogii, pe care le credem pe drept meritate, cu atât mai mult cu cât au fost verificate de însuși domnul Șt. Ciobanu”.

Soarta muzeului era în atenția savanților, oamenilor de cultură atât din provincie cât și din țară. Profesori, colecționari, arheologi contribuiau la completarea patrimoniului muzeal, făcând donații sau demersuri pentru ca diverse colecții să fie transmise muzeului. În anul 1939, P. Nicoreșcu, profesor universitar, scria lui N. Iorga despre muzeul Cetății Albe propunând ca CMI (București) să intervină „pentru ca cărțile rusești adunate de prefectura județului Cetatea Albă să se elibereze Muzeului Municipal, toate cărțile conținând

¹¹ Arhiva CMI, d. 775, f. 58.

¹² Arhiva CMI, d. 775, f. 52.

¹³ Arhiva CMI, d. 783, f. 13.

¹⁴ Arhiva CMI, d. 783, f. 6.

studii de istorie și arheologie. Este necesar de a îmbogăți cât mai mult biblioteca muzeului pentru a putea studia mai bine materialul istoric și arheologic ce se descoperă¹⁵.

În afară de cercetarea, conservarea și restaurarea monumentelor istorice, activitatea muzeală, Comisiunea mai avea în grijă completarea bibliotecii Comisiunii precum și publicarea rezultatelor investigațiilor membrilor acesteia. Suntem datori să spunem: Comisiunea, în anii 1919–1944, a adunat o bogată bibliotecă de carte românească. În fiecare an o sumă anumită era alocată pentru achiziționarea cărților. Din păcate, nu cunoaștem soarta bibliotecii după 1944.

Comisiunea basarabeană a reușit să publice 3 volume ale „Anuarului Comisiunii”, respectiv în anii 1924, 1928, 1931. Prefața primului volum a fost semnată de P. Gore. A invocat motivele fondării Comisiunii și a făcut o trecere în revistă a activității Comisiunii până la 1924. În volum au fost publicate studii ale membrilor Comisiunii. Evidențiem două dintre ele – Șt. Ciobanu *Biserici vechi din Basarabia*, Șt. Berechet *Cinci biserici vechi din Chișinău*.

Anuarul din anul 1928 se deschidea cu necrologul P. Gore, semnat de Șt. Ciobanu, care printre altele scria: „Moartea lui este o pierdere imensă pentru toată țara noastră, săracă în oameni, moartea lui este o pierdere pentru neamul românesc întreg, căci oameni ca P. Gore nu sunt mulți”. Din acest volum remarcăm două lucrări – N. Țăganco *Mănăstirea Rudi*, P. Constantinescu – Iași, *Biserica Sf. Gheorghe din Chișinău*.

Ultimul Anuar editat de Comisiune a fost acel din anul 1931. Merită să fie menționate două articole din acest volum – P. Constantinescu – Iași *Cele mai vechi case din Chișinău*, Gr. Avakian *Săpăturile de la Cetatea Albă*.

Comisiunea a mai publicat monografia *Chișinău*, realizată de Șt. Ciobanu.

Comisiunea Monumentelor Istorice din Basarabia a fost o verigă importantă a Comisiunii București și a jucat un rol semnificativ în viața culturală și științifică a Basarabiei interbelice.

Comisiunea a patronat executarea unor lucrări de conservare, restaurare a bisericilor și mănăstirilor, a cetăților moldovenești din evul mediu, a pus în valoare monumentele istorice naționale.

Comisiunea basarabeană a reușit să schimbe mentalitatea societății civile în ceea ce privește atitudinea față de monumentele istorice, a promovat ideea sentimentului de respect față de orice monument istoric, a cultivat atașamentul și respectul față de monumentele naționale, a luptat pentru refacerea conștiinței naționale, intrată în drumul înstrăinării, convingând societatea că monumentele basarabene sunt parte integrantă a patrimoniului cultural național.

Comisiunea a dispus de surse financiare redus, de aceea multe din obiectivele propuse nu au fost realizate. Cea mai mare nereușită a Comisiunii, în toată activitatea sa, Șt. Ciobanu o considera „incapacitatea financiară de a crea muzeul istoric și arheologic la Chișinău”.

ELENA PLOȘNIȚĂ

¹⁵ Arhiva CMI, d. 783, f. 8.

SITUAȚIA PATRIMONIULUI ÎN AUSTRIA

ISTORIC

În Austria, activitățile de conservare au început în anul 1850, o dată cu înființarea Comisiei Centrale Imperiale și Regale pentru Cercetarea și Conservarea Monumentelor Construite. Inițial, Comisia și-a concentrat activitatea pe cercetare și publicare. Eficiența sa s-a bazat pe o rețea de „Landeskonservatoren” (conservatori de stat) onorifici, din diversele ținuturi, a căror sarcină a fost să identifice monumentele din regiunile respective. Deși la vremea respectivă nu exista nici o bază legală pentru protecția monumentelor, în general, autoritățile au urmat recomandarea Comisiei privind restaurarea sau demolarea unor clădiri cu valoare artistică sau istorică. Filozofia de restaurare s-a schimbat treptat de la teoria ca cele ale lui Viollet le Duc către o viziune modernă asupra valorii monumentelor cum este cea definită de Alois Riegl (conservatorul general al Comisiei centrale) în 1902 în eseuul său *Der moderne Denkmalkultus* (Cultul modern al monumentelor). Punând accentul pe vechimea monumentelor, pentru prima dată Alois Riegl le-a considerat documente ale propriei lor istorii. În anul 1911 a avut loc o reorganizare. Atunci s-a înființat „Staatsdenkmalamt” (Oficiul de stat pentru monumente) care era asistat de către „Denkmalrat” (Comitetul consultativ pentru monumente) și un „Kunsthistorisches Institut” (Institut de istoria artei). O dată cu căderea imperiului în 1918, această reorganizare a fost abandonată, dar după primul război mondial noua republică a dezvoltat-o prin promulgarea primei legislații a monumentelor și înființarea „Bundesdenkmalamt” (Oficiul federal pentru monumente istorice).

LEGISLAȚIE

Austria este un stat federal compus din 9 „Bundesländer” (provincii federale). În conformitate cu constituția Austriei, protejarea monumentelor este responsabilitatea administrației federale, în timp ce planificarea regională, elaborarea legislației (inclusiv protecția peisajului urban) și protecția naturii se află, în general, în grija provinciilor federale.

Protecția monumentelor este reglementată prin „Legea pentru protecția monumentelor” adoptată în 1923 și amendată în 1978 și 1990.

Pentru punerea în aplicare a respectivei legi, a fost înființat „Bundesdenkmalamt” (Oficiul federal pentru monumente istorice) ce se află în subordinea ministerului federal al învățământului și culturii. „Bundesdenkmalamt” are un birou central la Viena, precum și birouri ale „Landeskonservatoren” (conservatori regionali) în fiecare din provinciile federale austriece. Biroul central include departamente specializate de arheologie, arhitectură, monumente tehnice, (de ex. instrumente muzicale) precum și două ateliere de restaurare și centre de instruire pentru monumente de arhitectură și patrimoniu mobil. La cerere, aceste departamente acordă sprijin pentru „Landeskonservatoren”.

În conformitate cu prevederile legii menționate mai sus, toate obiectele mobile și imobile ce au fost create de om, ce au valoare istorică, artistică și/sau altă valoare culturală și a căror conservare este o problemă de interes public sunt considerate monumente istorice.

„Bundesdenkmalamt” are autoritatea de a decide cazurile în care acest interes public există. Prevederile legii se aplică atât monumentelor individuale cât și ansamblurilor. (În privința protejării ansamblurilor, pot apărea suprapuneri cu autoritățile provinciale ce au responsabilitatea protejării peisajului urban).

Monumentele aflate în proprietate publică (națională/federală, regională/provinsială și autorități locale/comunale) și proprietatea bisericii sunt automat considerate de interes public, cu excepția cazurilor când Bundesdenkmalamt (ex officio sau la cererea proprietarului) afirmă contrariul.

Monumentele aflate în proprietate privată trebuie să fie oficial desemnate de către Bundesdenkmalamt de interes public. Proprietarii au dreptul să conteste această categorisire la Ministerul Învățământului și Culturii.

Cu toate acestea, criteriile de clasificare sunt aceleași, indiferent dacă monumentul este în proprietate publică sau privată.

Un monument desemnat oficial ca monument protejat nu poate fi demolat, modificat sau vândut fără permisiunea „Bundesdenkmalamt”. Dacă exercitarea cultului respectiv impune modificarea unui monument religios, autoritățile în materie de monumente au obligația aprobării acesteia.

Protecția împrejurimilor unui monument este aproape imposibilă pe baza legii pentru protecția monumentelor deoarece, în conformitate cu Constituția Austriei, aceasta se află în responsabilitatea exclusivă a provinciilor federale.

Deși legislația Austriei nu conține nici un fel de obligații de întreținere, neglijarea intenționată a lucrărilor necesare de conservare se poate pedepsi. Înainte de demolarea unui monument, trebuie audiat un comitet special de experți numit „Denkmalbeirat” (Comitetul consultativ pentru monumente).

Bundesdenkmalamt este responsabil și pentru bunurile culturale de valoare arheologică și preistorică. Descoperirile arheologice trebuie să fie raportate la Bundesdenkmalamt și cad expirat sub incidența legii în termen de 6 luni. După expirarea acestei perioade, Bundesdenkmalamt decide dacă descoperirea respectivă este de interes public. Zonele în care există mare probabilitate de zăcăminte arheologice, fără a exista însă o certitudine în acest sens pot fi protejate ca „Fundhoffnungsgebiete” (zone arheologice în perspectivă).

În anul 1918, s-a adoptat un act legislativ ce interzice exportul de opere de importanță artistică, istorică și/sau culturală, acesta fiind trecut sub controlul „Bundesdenkmalamt”. Legea a fost modificată în 1986.

După cum s-a menționat anterior, planificarea regională, protecția naturii și a clădirilor sunt în sarcina provinciilor federale care, în consecință, și-au adoptat propria legislație. Elaborată pe baza aceluiași criterii, respectivele legislații sunt foarte asemănătoare.

În domeniul planificării spațiului, prevederile regionale au în vedere valorificarea patrimoniului arhitectural (ex. monumente individuale, ansambluri, centre urbane istorice etc.).

Fiecare provincie federală și-a elaborat propriile regulamente care, în anumite cazuri, includ excepții de la lista monumentelor. Regulamentele de construcție permit, de asemenea, comunităților locale să aplice măsuri suplimentare de protecție a peisajului urban.

Deoarece până la modificarea sa în 1978, Legea monumentelor nu conținea nici o prevedere de protejare a ansamblurilor, provinciile federale au ridicat această problemă și și-au adoptat propria legislație de protejare a peisajului urban.

În 1976, Salzburg a devenit primul oraș care a adoptat legislația de protecție a centrului istoric al orașului; în 1974 a urmat orașul Graz ce a adoptat o lege similară. Conform acestor legi, modificările la exteriorul clădirilor situate într-o anumită zonă de protecție delimitată se pot face doar cu aprobarea unei comisii de conservare a centrului istoric al orașului (Altstadtkommission).

Amendamentele adoptate ulterior se referă la amenajarea interioară a clădirilor. Având în vedere obligativitatea de a conserva clădirile, s-au constituit fonduri de conservare a centrului istoric al orașului, menite să sprijine măsurile de conservare prin efectuarea unor cheltuieli ce depășesc cheltuielile normale de întreținere.

În 1972, orașul Viena a adoptat un amendament la propria lege a construcțiilor, incluzând protecția centrului istoric al orașului. În 1974, 1976, 1977 și respectiv 1981, alte patru provincii federale (Salzburg, Tirol, Stiria și Carinthia) și-au adoptat propriile legi de protecție a peisajului urban.

ADMINISTRAȚIE

Pentru punerea în aplicare a acestei legi, s-a înființat „Bundesdenkmalamt” (Oficiul federal pentru monumente istorice), aflat în subordinea Ministerului Federal al Educației și Culturii. „Bundesdenkmalamt” se compune din biroul central de la Viena și birourile „Landeskonservatoren” (conservatori de stat) ce dețin personal angajat în provinciile federale austriece. Biroul central include servicii specializate de arheologie, arhitectură, monumente tehnice, instrumente muzicale, grădini istorice, legislație, export de bunuri culturale, presă și informații publice, precum și două ateliere de restaurare și centre de formare pentru monumente de arhitectură și, respectiv obiecte mobile sunt incluse în biroul central. Ei sprijină, la cerere, „Landeskonservatoren”. „Bundesdenkmalamt” are peste 200 de angajați.

INVENTARIERE, PUBLICAȚII

Tradiția Institutului de istoria artei înființat în 1911 este urmată de „Denkmalforschung” (Cercetare în domeniul artelor). Centrul are sarcina inventarierii monumentelor din Austria și editează „Kunsttopographie” (un inventar topografic), precum și „Dehio Handbook” (un scurt inventar ce include toate obiectele ce ar putea îndeplini cerințele definiției legale a unui monument, indiferent de interesul public existent în conservarea sa). Perodic apar și alte publicații, cum ar fi „Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege” (publicația Bundesdenkmalamt), „Fundberichte”, un raport arheologic anual publicat de Serviciul de arheologie, precum și publicații privind picturile medievale murale și vitraliile.

FINANȚARE

Se pot aloca subvenții pentru protejarea și restaurarea obiectivelor înregistrate ca monumente dar nu există o obligativitate legală în acest sens. Există și facilități fiscale pentru cheltuielile destinate protejării și conservării monumentelor sub forma unor

scutiri date cu anticipație (pentru 10 ani în loc de 50). Donațiile în favoarea „Bundesdenkmalamt” pot fi deduse la calculul impozitului (în cuantum de maximum 10% din venitul anului precedent) ca scutire suplimentară de taxe.

Un tip special de sprijin este „Fassadenrestaurierungsaktion” (Campania de restaurare a fațadelor) a Ministerului Federal al Educației și Culturii. La cererea comunității respective și sub supravegherea specialiștilor la „Bundesdenkmalamt” restaurările de fațadă sunt susținute prin subvenții ale administrațiilor federale, regionale și locale, în cooperare. Sunt eligibile pentru acest tip de subvenții, ce reprezintă între 30% până la maximum 60% din costurile de restaurare, fațadele din orașe și sate ce formează ansambluri locale.

În conformitate cu legislația federală privind „Wohnhausverbesserung” (îmbunătățirea locuințelor) și cu „Wohnbauförderung” (Promovarea locuințelor), provinciile federale au emis ordonanțe prin care îmbunătățirea condițiilor de locuit și instalațiile sanitare insuficiente precum și dezvoltarea și modificarea clădirilor existente (monumente) pot fi sprijinite prin credite mixte federale și regionale, dobânzi la pensii de întreținere și alocații și garanții pentru locuințe.

„Bewertungsgesetz” include scutiri de la sistemul de taxare pentru imobile a căror întreținere este de interes public.

PROTECȚIA PEISAJULUI URBAN

După cum s-a menționat anterior, planificarea regională, reglementările în domeniul construcțiilor și protecția naturii sunt în sarcina „Bundesländer” (provincii federale) care au, prin urmare, propria legislație. Întocmite pe baza aceluiași criterii, aceste legislații sunt foarte asemănătoare. Fiecare provincie federală și-a elaborat propriile regulamente de construcție care, în unele cazuri, includ excepții de la lista monumentelor. Regulamentele de construcție dau posibilitatea comunităților locale să adopte propriile măsuri suplimentare de protecție pentru peisajele lor.

În domeniul amenajării teritoriului, prevederile regionale iau în considerare punerea în valoare a patrimoniului arhitectural (ex. monumente individuale, ansambluri, centre urbane istorice etc.).

Deoarece până la amendarea sa în 1978, Legea monumentelor nu conținea nici o prevedere privind protecția ansamblurilor, provinciile federale au ridicat această problemă și au adoptat propriile legi de protecție a peisajului urban.

Salzburg a fost primul oraș austriac care a promulgat, în 1976, legea privind protecția centrului istoric; în 1974, o lege similară a fost adoptată de orașul Graz. În conformitate cu aceste legi, modificările exteriorului clădirilor situate în interiorul unei anumite zone protejate trebuie aprobate de către Comisia de conservare a centrului istoric al orașului.

Amendamentele ulterioare la lege au inclus și planul interior al clădirilor. Un „Altstadterhaltungsfonds” (Fond de conservare a centrului istoric al orașului) sprijină măsurile de conservare prin asumarea cheltuielilor ce depășesc cheltuielile normale de întreținere a clădirilor dacă acestea rezultă din obligația de a conserva o clădire.

În 1972, provincia Viena (capitala Austriei este și ea o provincie federală) a promulgat un amendament la Legea construcțiilor, incluzând protecția centrului istoric al orașului. Între timp, alte nouă provincii federale (Salzburg, Tirol, Stiria și Carinthia) au adoptat propria legislație de protecție a peisajului urban în 1974, 1976, 1977 și, respectiv 1981.

RELAȚII INTERNAȚIONALE

În domeniul conservării și protecției, Austria este activă și la nivel internațional. Austria a participat activ la Carta de la Viena (un membru al „Bundesdenkmalamt” s-a numărat printre semnarii săi). Austria este membră a ICCROM și există un Comitet național ICOMOS. Se organizează, împreună cu ICCROM, cursuri internaționale privind restaurarea hârtiei și restaurarea suprafețelor arhitecturale.

De exemplu, Austria a ratificat Convenția de la Haga pentru protecția bunurilor culturale în caz de conflict armat și Convenția UNESCO pentru patrimoniul universal (cu trei obiecte aflate deja pe listă și aplicații ulterioare).

arth. FLORIN DOBRESCU

**RAPORT PRIVIND PARTICIPAREA LA UNESCO WORLD HERITAGE REGIONAL
THEMATIC MEETING „CULTURAL LANDSCAPE IN EASTERN EUROPE“****Bialystok, Polonia, 29 septembrie – 4 octombrie 1999**

În urma invitației primite de la Dl. Mounir Bouchenaki, Director al UNESCO World Heritage Centre, și de la Dl. Andrzej Michalowski, Director al Centrului pentru Prezervarea Peisajelor Culturale din Varșovia, am participat ca expert din partea României la întâlnirea de lucru sus-menționată.

Întâlnirea a avut două scopuri: acela de a identifica potențiale peisaje culturale în Europa de est (zonă care nu are înscrise astfel de bunuri culturale în World Heritage List), precum și acela de a propune un set de recomandări privitoare la protecția peisajelor culturale către statele semnatare ale „Convenției referitoare la protecția patrimoniului mondial, cultural și natural” (Paris, 1972).

Ca urmare, întâlnirea s-a desfășurat în două etape. Prima a fost cea în care reprezentanții țărilor din Europa de est au prezentat fiecare câte un material referitor la peisajele culturale naționale și la potențiale propuneri pentru lista patrimoniului mondial. În acest context, comunicarea românească (având ca titlu „Potential Cultural Landscapes of World Significance in Romania”) a conținut o parte de prezentare a caracterelor culturale comune zonei Europei de est, precum și prezentarea câtorva peisaje cultural din România. Alegerea acestora a fost făcută împreună cu Dl. profesor Andrei Pippidi, Președintele Comisiei Naționale a Monumentelor Istorice, și a

cuprins următoarele: Parcul și castelul de la Gurghiu (jud. Mureș); Parcul și palatul de la Miclăușeni (jud. Iași); Țara Hațegului; Mănăstirile din secolul al XVIII-lea din dealurile Vrancei; Localitatea Rimetea (jud. Alba); Chiliile rupestre din Munții Buzăului; Sulina, ca punct semnificativ al traseului Comisiei Europene a Dunării. Textul comunicării a fost însoțit de diapozitive.

Cea de a doua etapă a întâlnirii a fost aceea de întocmire a recomandărilor către statele care au semnat convenția de la Paris. Recomandările vizează modalitățile de identificare a peisajelor culturale de valoare națională, regională sau mondială, modalitățile legale și manageriale de protejare a acestor bunuri, precum și modalitățile efective de susținere a protecției și dezvoltării peisajelor culturale. Comunicarea românească sus-menționată contribuie – prin evidențierea caracteristicilor culturale ale zonei – la formularea recomandărilor privitoare la modul de identificare a peisajelor culturale de interes mondial. Ca reprezentant al României, am făcut parte și din colectivul elaborator al recomandărilor privitoare la protecția și dezvoltarea peisajelor culturale.

conf. dr. arh. Anca Brătuleanu
*membru al Comisiei Naționale
a Monumentelor Istorice*

Focșani 27–29 mai 1999

miercuri, 26 mai

- 12.00 **DEPLASARE CU AUTOCARUL DE LA BUCUREȘTI LA FOCȘANI**
București, Ploiești, Vălenii de Munte, BĂSCENII DE JOS, Cislău, Buzău, MĂNĂSTIREA BERCA, DEDULEȘTI, BĂBENI, DRĂGHIEȘTI, RÂMNICU-SĂRAT
- 20.00 CINA la Râmnicu Sărat
FOCȘANI – primirea și cazarea invitaților la Hotel UNIREA

joi, 27 mai

- 9.00 MIC DEJUN
- 10.00 **DESCHIDEREA OFICIALĂ**
Domnul Ion **CONSTANTINESCU**, Prefectul Județului Vrancea
Domnul **Nicolae LĂȚCAN**, Primarul Municipiului Focșani
Domnul **Puiu SIRU**, Consilier Șef, Inspectoratul pentru Cultură Vrancea
- 11.00 PAUZĂ
- 11.30–13.00 **COMUNICĂRI**
SECȚIUNEA DE ARHITECTURĂ
- 11.30 Eugenia GRECEANU
Paramentul aparent – boală endemică a restaurărilor din România
- 11.40 Virgiliu POLIZU
Cunoașterea Restaurării
- 11.50 Constantin JUAN-PETROI
Mănăstirea Mrăconea – restaurări și reconstrucții
- 12.00 Călin HOINĂRESCU
Activitatea de restaurare a monumentelor istorice
Sinteza procedeeleor constructive tradiționale cu tehnologia de avangardă
- 12.10 Liviu BRĂTULEANU
Ctitoriiilor boiernașilor – opțiuni pentru abordarea intervențiilor

- 12.20 Sorin MINGHIAT
O soluție de restaurare reversibilă la Biserica din Săcuieni de Dâmbovița
- 12.30 Dumitru BAHAMAT
Impactul social și economic al activității de restaurare a patrimoniului
- 13.00–14.30 PAUZĂ DE PRÂNZ
- 15.00–17.30 **TUR DOCUMENTAR AL MONUMENTELOR ISTORICE DIN FOCȘANI**
BISERICA ARMENEASCĂ SFÂNTUL GHEORGHE, TEATRUL PASTIA
BISERICA SFÂNTUL NICOLAE TĂBĂCARI, BISERICA OVIDENIA DIN ARMENI
BISERICA SFINȚII VOIEVOZI STAMATINEȘTI
BISERICA ADORMIREA MAICII DOMNULUI DONIE
- 17.30 – 20.00 **COMUNICĂRI**
SECȚIUNEA DE ARHITECTURĂ
Restaurarea Curții Bălăcenilor de la Tătăreștii de Sus
- 17.40 A. ICHIM, S. GALEA, T. SINESCU
Restaurarea Muzeului Unirii – Palatul Cuza Vodă – Iași
- 17.50 Ioan SASU
Case și Palate boierești din Iași
- 18.00 Raluca IOSIPESCU
Metodologia cercetării și restaurării patrimoniului maritim și fluvial
- 18.10 PAUZĂ
SECȚIUNEA DE ARHITECTURĂ
- 18.30 Florin DOBRESCU
Restaurare – refuncționalizare – Casa Coconilor, Târgoviște, județul Dâmbovița
Reconstituirea Stăreției Mănăstirii Cotmeana
- 18.50 Corina LUCESCU
Conceptul de Conservare Integrată
- 19.00 Teodor Octavian GHEORGHIU
Berca, o problemă încă nerezolvată

- 20.00 CINA
- 21.00 **ARHITECȚI ÎN CONCERT:** Sorin MINGHIAT și Doru STĂNCULESCU
vineri, 28 mai
- 8.00 MIC DEJUN
- 9.00 **DEPLASARE DOCUMENTARĂ LA MONUMENTE ȘI ȘANTIERE DIN JUDEȚUL VRANCEA**
- 9.00 Plecare de la Hotel UNIREA
 9.50 MĂNĂSTIREA MERA
 10.50 BISERICA SFÂNTUL NICOLAE DIN CĂPĂTANU
 11.20 BISERICA OVIDENIA, ODOBEȘTI
 11.50 BISERICA SFÂNTA CRUCE, ODOBEȘTI
 12.00 Cramele Romviitis, Odobești – degustare de vinuri; bufet rece
 12.30 BECIUL DOMNESC, ODOBEȘTI
 14.15 HRUBELE ȘTEFAN CEL MARE, PANCIU
 15.10 BISERICA DE LEMN DIN STRĂOANE
 16.00 MAUSOLEUL MĂRĂȘTI
 17.00 MĂNĂSTIREA SOVEJA
 18.00 MĂNĂSTIREA LEPSA
 18.00 CINA la Tabăra Gălăciuc deplasare spre Focșani
- sâmbătă, 29 mai**
- 8.30 MIC DEJUN
- 9.30–12.30 COMUNICĂRI
SECȚIUNEA DE COMPONENTE ARTISTICE
 Restaurarea picturii murale de la schitul Dălhăuți, județul Vrancea
 Restaurarea picturii murale de la schitul Bordești, județul Vrancea.
Metoda extragerii Stacco a massello
- 9.40 Dorin DĂNILĂ
Restaurarea elementelor arhitecturale din piatră la Biserica Mănăstirii Râmnicu Sărat
SECȚIUNEA DE ARHEOLOGIE
- 9.50 Sergiu IOSIPESCU
Cercetarea în restaurarea patrimoniului arheologic
- 10.00 Adrian Andrei RUSU
O problemă a fortificațiilor de sec. XVI–XVIII din Transilvania: Locuirea interioară
- 10.10 Voica Maria PUȘCAȘU
Raportul între investigarea arheologică și lucrările comportate de restaurarea monumentelor istorice
- 10.20 DISCUȚII
- 10.50 PAUZĂ
SECȚIUNEA DE INGINERIE
- 11.10 Mircea MIRONESCU, Victor POPA, Teodor BROTEA
Concepte și metodologii noi de consolidare în cadrul lucrărilor de restaurare, aplicate la monumente istorice din județul Vrancea: Biserica Sfânta Cruce din Odobești, Biserica Donie din Focșani
- 11.20 Virgil AUR
Încadrarea în clase de risc seismic a clădirilor civile monumente istorice
- 11.30 Gheorghe PĂUNESCU
Iluminatul monumentelor și parcurilor istorice
- 11.40 Ana Maria BIRO
Probleme edilitare în centre istorice
- 11.50 Simona TACU
Ansamblul brâncovenesc Râmnicu-Sărat – Casa domnească
- 12.00 Laurențiu Tudor SPOIALĂ
Unele aspecte ale problemei turlelor bisericesti. Turle de lemn
- 12.10 Alexandra MURDUNESCU
Studiu comparativ asupra istoricului și comportării în timp a învelitorilor din țiglă ceramică sau beton
- 12.20 Constantin PAVELESCU, Aurel BOTEZ
Biserica fostului Schit Bordești, un monument salvat!
- 12.30–14.00 PAUZA DE PRÂNZ
- 14.00–15.30 COMUNICĂRI
SECȚIUNEA DE INGINERIE
- 14.00 Rodica CRIȘAN
Asanarea zidărilor umede: Limitele procedeele electroosmotice
- 14.10 Emese OLOSZ, Balint SZABO
Concepte și tehnici de restaurare în programa Cursurilor Postuniversare de Reabilitare a Monumentelor Istorice din Cluj
- 14.20 Dorottya MAKAY
Conceptul de reabilitare a șarpantei

baroce, mansardă a colegiului Bethlen din Aiud. Programul de specializare pentru muncitorii restauratori

14.30 Balint SZABO, Imola KIRISZAN

Sinteza structurală – metodă de investigație eficientă vizând identificarea mecanismelor de cedare a structurilor de rezistență istorice

Punct de vedere privind stabilirea urgențelor în consolidarea monumentelor istorice

15.30 **DEPLASARE DOCUMENTARĂ, BORDEȘTI, COTEȘTI, DĂLHAUȚI**

19.30 **CONCLUZIILE SESIUNII**

20.30 CINA

duminică, 30 mai

9.00 MIC DEJUN – Plecare spre București

Concepte și Tehnici de Restaurare

Vrancea și Putna

Sintetică privire istorică

Carpații Curburii, cu vârfurile Lepșa (1390 m), Mușatul (1503 m), Bunciu (1544 m), Lăcăuț (1777 m), Goru (1705 m), Giurgiu (1700 m), separă Vrancea de cele trei scaune secueștii. Între pantele munților și Subcarpații este adăpostită Depresiunea Vrancei, pe văile Milcovului și Putnei pe aici – și prin Depresiunea Vidrei - ținutul Vrancei comunică spre est cu întinsa câmpie, parțial mlăștinoasă, a Siretului inferior. Absența unor studii interdisciplinare, geologice (pedologice), geografice și istorice-arheologice, fac încă imposibilă precizarea limitei orizontale originare a ținutului Vrancei. Deși restrânsă de unii autori la Depresiunea dintre munți și dealuri subcarpatice, numită de geografi și Vrancei, ținutul Vrancei pare să fi cuprins și platformele acoperite azi cu vii ale podgoriei Odobeștilor, până la vechea limita estică a pădurii, ca și la nord-Depresiunea Dobromirei (Sovejei).

Geografia teritoriului actual al județului Vrancea a cuprins valea Râmnei și, paradoxal, cursul inferior al Râmnicului, ambii afluenți pe dreapta ai Milcovului. Și în această parte, rămniceană a județului, se face trecerea de la munte, vestitul Monteor, la Depresiunea Neculelor, apoi la Subcarpații și prin zona centrală a fostului județ Râmnicul Sărat - ceva mai accidentată - spre câmpia Siretului inferior. Către nord, județul Vrancea cuprinde ultimul segment al cursului inferior

al Troțușului și, peste Siret, un fragment din dealurile din dreapta Berheciului.

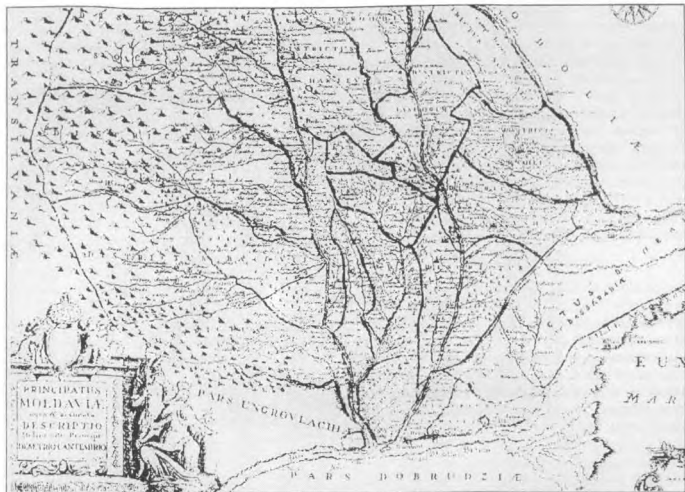
Configurația actuală și numele județului Vrancea sunt rezultatul aplicării legii de organizare administrativă din februarie 1968, ea însăși consecință a prevederilor în domeniu, ale constituției din 1965. Ca mai toate ajustările după 1962/1964 aduse organizării și regimului politic instaurat în anii 1944–1947 prin ocupația sovietică și acapararea comunistă, totalitară a regatului României și organizarea administrativă a teritoriului republicii socialiste din 1968, ea reflectă noul curent al „național comunistului”. Sub aparenta restabilire a unei continuități istorice – în acest caz a județelor, se urmărea anexarea formală a tradiției la ideologia comunistă, în fapt, deformarea până la totala dispariție, a unei evoluții de mai multe secole.

Treptată afirmare și unificare statală a principatului Țării Românești a eliminat treptat până în deceniul nouă al secolului XIV prezența politico-militară angevină în culoarul carpato-dunărean. Când la 1431 fantomaticul episcop al Milcovei va mai fi suscit de Curia Papală și de împăratul-rege Sigismund de Luxemburg, se va preciza localizarea sa în Valachia („în Țara Românească”).

Primele mențiuni ale Putnei și Vrancei

Cea mai veche mențiune internă a Putnei se află într-o danie a lui Alexandru cel Bun, principele Moldovei, din 12 martie 1423 pentru slujbele credincioase ale lui Batin – „I-am dat în țara noastră, în Moldova, trei sate pe Putna anume: unde este casa lui, alt sat unde a fost Lupșe, al treilea unde este vadul la Putna, să-l fie uric cu tot venelul și copiilor lui și nepoților lui și strănepoților lui și răstrănepoților și fraților lui, cine va fi cel mai aproape în veci; iar hotarul acestor trei sate să fie după hotarele vechi, pe unde din veac au folosit” (DIR A, vol I, p. 46). Cum acest Batin este cu probabilitate începătorul eponim al satului Bătinești și cum în prilegiul comercial dat de Alexandru cel Bun lionvenilor la 1408, Troțușul era punct vamal la marginea țării, este posibil ca organizarea administrativă moldoveană a zonei să se fi produs după gravul colaps al Țării Românești, invadată de turci la 1420.

Un alt document semnificativ este scrisoarea unui nobil transilvan, Ladislau Apor din 2 iulie 1431, relatând o deplasarea marelui vornic la Moldovei cu forțele sale „versus Putnam” („spre Putna”), trimis de principele Alexandru cel Bun, oștire sosită „per viam Varancha” – „pe drumul Vrancei” (Hurmuzachi / Iorga, XV, p. 15). *Este prima mențiune a Vrancei.* Totodată documentul mai relevă competiția între Moldova și Țara Românească pentru stăpânirea ținutului: rezolvată definiția abia în vremea lui Ștefan cel Mare.

Harta lui Dimitrie Cantemir din *Descriptio Moldaviae*

La începutul celei de-a doua faze a marelui război pontic cu Imperiul Otoman din anii 1473–1486, Ștefan cel Mare și sfinții săi, au decis, între măsurile defensive, asigurarea unei noi frontiere sud-vestice a Moldovei.

Între Carpații Curburii și Siret a fost organizat în jurul cetății Crăciuna un nou ținut de margine, ce s-a numit Putna. În prelucrarea vechilor anale, Letopisețul Țării Moldovei al marelui vornic Grigore Ureche, oferă o expunere lapidară a evenimentelor: „Valeatul 6990 (1482), martie 10, au luat Ștefan Vodă cetatea Crăciuna, cu ținut cu tot, ce se cheamă ținutul Putnei, și l-au alipit de Moldova, și au pus părcălabii săi, spre Vâlcea și spre Ivan” (Grigore Ureche Vornicul și Simion Dascălul, Letopisețul Țării Moldovei, ed. C.C. Giurescu, Craiova, 1934, p. 44).

În principatul Moldovei, ținutul Putnei a făcut parte din Țara de Jos. Conducerea ținutului a fost încredințată, alăta vreme cât cetatea Crăciunii a funcționat, părcălabilor acesteia. Ulterior în fruntea ținutului au fost starostit unul dintre cei mai celebri fiind după 1686, însuși marele cronicar al Moldovei, Miron Costin – iar după reformele lui Constantin Vodă

Mavrocordat – căpitani și ispravnici. La Focșani, devenit după mijlocul secolului al XVII-lea principatul târg și reședința ținutului, își avea sediul marele căpitan de margine.

Vrancea și-a creat o situație aparte în cadrul ținutului Putnei, fapt relevat de primul monografiat român, învățatul principe Dimitrie Cantemir „A doua republică mai mică în Moldova – scria Cantemir – este Vrancea în ținutul Putnei, aproape de hotarul Valahiei, înconjurată din toate părțile de munți foarte stâncoși. Ea are 12 sate și numără 2000 de case, pentru același motiv ca și Câmpulungul, locuitorii se mulțumesc cu creșterea oilor și nu cunosc plugul. Ei de asemenea plătesc în fiecare an domnului un impozit anumit și hotărât, se conduc după legile lor și refuză poruncile domnului și pe judecătorii lui” (Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Gheorghe Adamescu, București, f.a., p. 126).

Chiar dacă „independența” Vrancei este întrucâtva exagerată, totuși statutul aparte al acesteia s-a menținut, ultima întărire a drepturilor și libertăților locuitorilor lor fiind făcută la 1853 de Grigore Ghica, principele Moldovei.

O situație nu mai puțin interesantă în cadrul ținutului Putnei a avut-o Adjutul (Agiudul) Vechi. Menționat pentru prima dată la 9 aprilie 1433 în privilegiul comercial al lui Iliăș Voievod dat sașilor, sub numele „oppidum Egydhalma”, târgul Sfântului „Aegigius” avea o importantă colonie comercială săsească și secuiască, dreptul de depozit și era unul din punctele vamale pentru drumul Oituzului și Trotușului. Însemnătatea și specificul său și al zonei au determinat conturarea unui ținut al Agiudului, reunit oricum în secolul al XVII-lea cu acela al Putnei. Orașul Adjud a fost întemeiat prin hrisovul din 15 februarie 1795; o parte a locuitorilor vechii așezări stabilindu-se în noul târg, mai ferit de inundațiile Siretului.

Vrancea Ecleziastică

Sub raport ecleziastic ținutul Putnei a făcut parte din episcopia Romanului. În stadiul actual al cercetării, cele mai vechi edificii de cult de oarecare anvergură datează din secolul al XVII-lea. Ele sunt rezultatul unor inițiative boierești și domnești pentru părțile putnene și ale obștii satelor Vrancei pentru zona acestuia. Mănăstirile de piatră și cărămidă cu ziduri puternice împrejmuitoare, Soveja, Vizantea, Mera, datează din același secol, al XVII-lea și de la începutul veacului următor. Posesiunile lor au erodat marginile Vrancei, întinzându-se pe pâraiele Dobromira, pe Vizant și, cel mult Mera pe Milcov.

Focșanii înșiși își vor fi căpătat o însemnătate considerabilă la mijlocul secolului al XVII-lea de vreme ce târgul ajunge să fie împodobit cu ctitoriile domnești ale lui Istrate Vodă Dabija, în partea Moldovei și a lui Grigore Vodă Ghica, în Focșanii munteni.

Vrâncenii și-au înălțat, alături de bisericile de lemn de sat și schiturile lor, Valea Neagră și Lepșa și pe Magura Odobeștilor se va înălța schitul obștii. Bogata comunitate armenescă din Focșani va construi frumoasele biserici din Muntenia și din partea Moldovei, aceasta din urmă cu școli și un impresionant cimitir.

Situaerea îndeosebi a părților putnene ale ținutului într-o zonă expusă invaziilor sau, oricum, marșurilor militare, a dus la devastarea și distrugerea în mai multe războaie a satelor, târgurilor și edificii de cult, mai ales. Din secolul al XIX-lea, cu toate cutremurele și incendiile devastatoare, s-a dovedit o epocă mai îngăduitoare. Alături de edificiile de cult ortodoxe se înalță și acelea ale comunităților catolice din Vizantea și Focșani, Odobești, Târgu Pancești.

Deși grav afectat de primul război mondial, de cutremure și de distrugerile sistematizării socialiste, patrimoniul religios al județului actual Vrancea este încă departe de a fi cercetat, inventariat, protejat și

pus în valoare pe măsura interesului său. Un similar interes trebuie acordat patrimoniului civil, încă și mai afectat de totalitarismul comunist și, mai nou, de neînțelegerea generală.

Prezentare de Raluca și Sergiu IOSIPESCU

În Lista Monumentelor Istorice a județului Vrancea sunt nominalizate un număr de 319 monumente istorice, din care, ca programe de arhitectură, 142 de obiective reprezintă arhitectura religioasă, 105 – arhitectura civilă, 24 – arhitectura funerară și 2 – arhitectura industrială, precum și 45 de monumente de artă plastică.

În Programul Național de Restaurare, finanțat de Ministerul Culturii, figurează 10 monumente istorice, în prezent fiind recepționate lucrările de consolidare – restaurare la Biserica Sfânta Cruce din Odobești, la alte 6 obiective monument fiind deschise șantiere de restaurare.

Secțiunea de Inginerie

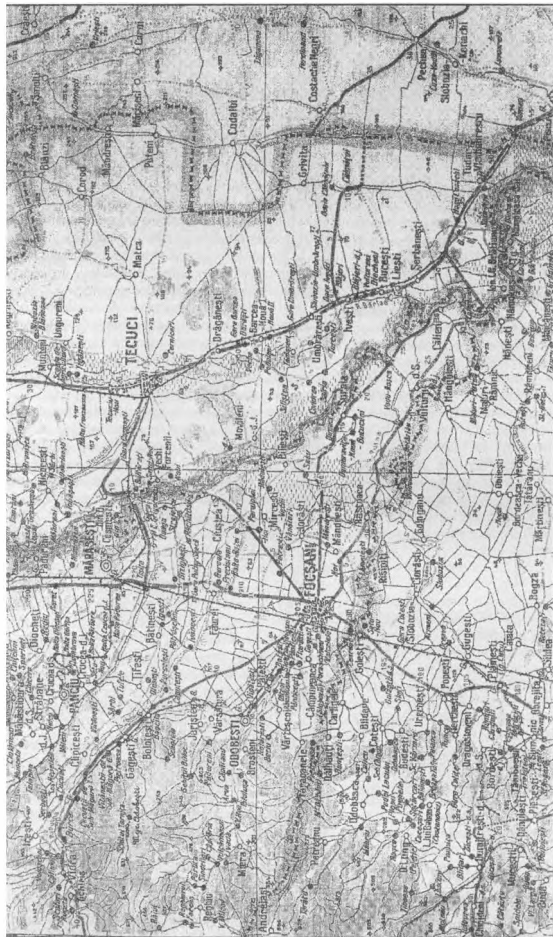
Virgil AUR

Încadrarea în clase de risc seismic a clădirilor civile monumente istorice

Clădirile de care m-am ocupat sunt casele boierești din Iași construite în perioada 1791–1859. În procesul de restaurare a unei clădiri monument, inginerul de structură se confruntă cu probleme și situații diferite de cele întâlnite în practica de proiectare a caselor noi.

Pentru elaborarea proiectului de consolidare a structurii, care face parte și este subordonat proiectului de restaurare a unui monument, se parcurg trei etape:

– analiza – se culeg date istorice, se analizează clădirea la fața locului, se stabilește gradul de avariere și degradare, se efectuează calcule care măsoară capacitatea de rezistență și stabilitate a clădirii existente.

Hartă interbelică a județului Putna

- diagnosticarea - se stabilesc cauzele degradărilor și avariilor (cauzele pot fi seisme, tasări agenți climatici, incendii, explozii etc.)

- măsurile de intervenție - proiectul propriu-zis de consolidare

Pentru clădirile monument istoric se pot stabili clase de risc seismic având în vedere amplasamentul și starea de degradare și avariere a clădirii. Clasa de risc determină și gradul de extindere a măsurilor de intervenție și urgența efectuării consolidării construcției. S-a făcut încadrarea în clase de risc seismic pentru 27 de clădiri monument istoric situate în Iași.

Secțiunea de Arhitectură

Dumitru BAHAMAT

Impactul social și economic al activității de restaurare a patrimoniului

Restaurarea patrimoniului cultural are componente social-educative și economice, care nu trebuie deloc neglijate ci considerate la fel de importante ca și cele tehnice. *Impactul social* este strâns legat de cel *educativ*. Se constată clar nevoia de a vedea la fața locului, de a descoperi prin cercetare, de a conserva și restaura. Din necesitatea unei informări reale s-a ajuns la înscrierea patrimoniului în programele școlare. Realitatea ne obligă să luăm în calcul și impactul economic al activității de restaurare. Restricțiunile bugetare din ultimii ani au provocat o reducere a activităților de restaurare; fondurile bugetare pot fi însă mărite cu contribuțiile locale care în scurt timp pot fi nu numai recuperate ci și sporite. O colaborare cu Consiliul European și cu Uniunea Europeană, vizează obținerea anulării T.V.A.-ului, pentru lucrările de restaurare.

Toate zonele cu patrimoniu monumental sau arhitectural sunt un factor determinat al economiei turistice, contribuind la practicarea a ceea ce se numește în ultimul timp turism cultural. Impactul economic s-a concretizat în efecte directe, indirecte și induse care au vizat dezvoltarea regională prin crearea a noi locuri de muncă, apariția de noi îndeletniciri și societăți de consum turistic. Patrimoniul este parte esențială a spiritualității umane.

Să păstrăm ce am moștenit, să transmitem și să ne bucurăm mintea și sufletele cu aceste valori. Doar așa vom putea rămâne bogați chiar când țara are buget de austeritate.

Secțiunea de Inginerie

Ana-Maria BIRO

Rețele edilitare în centre istorice

Problema protejării unor localități în întregul lor sau a unui număr de rezervații istorice urbane sau rurale, este astăzi acceptată cel puțin la nivel teoretic de către

factorii responsabili implicați. Prin obținerea statutului de monument pentru unele construcții unice, apoi pentru elementele de serie și vecinătățile imediate, în urma unor dificile operații de selecție prin studii de analiză urbană, aceste ansambluri, situri sau zone vechi, primesc statutul de protecție.

În perimetrul zonelor și centrelor istorice ce cuprind monumente, situri și ansambluri cu valoare arhitecturală și ambientală, pentru asigurarea unor condiții adecvate de participare la viața economică și culturală modernă, prin rezervarea unor funcții compatibile cu particularitățile clădirilor și amenajărilor, se impun acțiuni de reamenajare și renovare urbană potrivit unor legi și regulamente specifice.

Orice așezare umană reprezintă o unitate a celor trei componente ale sale: funcțiunea, organizarea spațială și expresia plastică. Componentele funcționale ale unui sit istoric sunt construcțiile cu destinația lor, rețeaua stradală, spații publice libere (străzi, piețe și plantații). Componentele estetice sunt felul în care aceste construcții ocupă teritoriul, silueta așezării percepută din exterior, cât și raportul dintre așezare și mediul natural înconjurător.

În decursul timpului, componenta funcțională a fost treptat îmbogățită cu înzestrări tehnice edilitare datorită înnoirii fondului construit, rețele de alimentare cu apă și energie, de canalizare, de trafic, diverse amenajări și echipări, ce au atras după ele și modificări ale organizării spațiale (relația dintre spațiul construit și cel liber) și ale expresiei plastice.

Reabilitarea rețelor și componentelor edilitare în ansambluri arhitecturale din centre și zone istorice, în vederea modernizării și sporirii confortului, trebuie considerată ca parte componentă a unui proces complex de restructurare, renovare și reamenajare urbană. Tratarea cu ușurință și unilateral a implantării elementelor edilitare fără o studiere amănunțită de specialitate și fără respectarea prevederilor din regulamentele de intervenție în zonele istorice, se poate solda cu numeroase sacrificii ce duc la dispariția unor monumente și situri istorice de o deosebită valoare pentru cultură și civilizație.

Comunicarea abordează criteriile de performanță ce trebuie satisfăcute la intervențiile în zonele protejate - siguranța la foc, protecția mediului, protecția termică și economia de energie, protecția la zgomot și siguranța în exploatare - toate acestea aplicându-se fără a se duce prejudicii patrimoniului construit. Se impune de urgență întocmirea de metodologii specifice care să conțină norme și reglementări privind modul de intervenție în zonele și centrele istorice, care să garanteze protejarea și conservarea monumentelor ansamblurilor și siturilor istorice de valoare.

Secțiunea de Arhitectură

Liviu BRĂTULEANU

Ctitorii boiernașilor – opțiuni pentru abordarea intervențiilor

Un grup numeros de monumente istorice, mult mai important sub aspect cantitativ decât binecunoscutele biserici cu pictură exterioară din nordul Moldovei, este amenințat cu dispariția. Este vorba despre cele peste 200 de biserici cu pictură exterioară situate la sud de munții Carpați.

Situate cu precădere în mediul rural, se poate constata o reducere drastică a picturii și decorației exterioare (în multe cazuri pictura este ștersă sau de-abia se mai distinge, datorită ștergerii stratului de pictură sau a intervențiilor distructive). În mai multe cazuri, în care s-a restaurat pictura, această operațiune s-a referit doar la fresca din interiorul bisericii.

Cele circa 250 de biserici cu pictură exterioară din zona colinară a fostului Principat Valahia nu se bucură de cuvenită atenție din partea factorilor de decizie și din partea specialiștilor. Deși numeroase, interesante ca fenomen cultural istoric și social și uneori foarte fotogenice, sunt considerate încă o artă minoră, o rusticizare a artei tradiționale, prea recente, față de cele din Moldova, contaminate de elemente alogene de sec. XVIII-XIX.

Ignorarea unor importante producții de arhitectură vernaculară are rădăcini în persistența unei mentalități vechi. Schimbarea unei prejudecăți care este vădit păguboasă, se poate face printr-o mai bună cunoaștere. Pentru realizarea acestui scop, mijloacele vizuale sunt cele mai percutante. Doar văzând și apoi comparând se pot zdruncina mentalități învechite, și în consecință se creează premise pentru reconsiderarea și în final salvarea, „bisericilor acoperite cu covorul multicolor al picturii exterioare”.

Secțiunea de Inginerie

Alexandru CIȘMIGIU

Punct de vedere privind stabilirea urgențelor în consolidarea monumentelor istorice

Punctul meu de vedere, este că am certitudinea și nu ipotеза că un cutremur puternic va avea loc în jurul anului de referință 2000 + x, evident cu focarul în Vrancea.

Acest parametru fundamental statistic la nivel de multe secole, are pentru noi, un caracter obiectiv, intrinsec și trebuie privit ca atare. Definit de seismologii români, de altfel recunoscuți pe plan mondial, drept: ADÂNC (respectiv $h = 100-200$ km), IZOLAT (unic în Europa), PERSISTENT (a zguduit Europa în trecut și o va zgudui și în viitor), SISTEMATIC (din același loc). Aici „locul” nu este un punct geometric

cu un volum enorm de materie în toate stările ei de existență.

Referindu-mă la mine, într-o viață de om, am prins cutremurul din 10 noiembrie 1940, ca student și am trăit pe viu succesiunea 1977-1986-1990, ca inginer implicat în domeniu. Dacă ne referim la ultimii 200 de ani, în capul listei este cutremurul din 1802 care a rămas în conștiința poporului român drept „cutremurul cel mare” cu o magnitudine ce a depășit toate cutremurele ulterioare. ($M = 7,7$ după Dr. V. Mârza).

Am avut de asemenea șansa să studiez – împreună cu inginerul Țitaru – urmările cutremurului care a distrus complet orașul Skopje, în care au dispărut pentru totdeauna monumente istorice de valoare inestimabilă, unele din timpul lui Constantin cel Mare, precum și cutremurul din Banja Luka care, deși moderat, a avariat ireversibil mai multe monumente istorice aparținând în special cultului islamic.

În încheierea acestui semnal de alarmă menționez caracterizarea dată de autorul scării magnitudinii cutremurelor M. Charles Richter, după cutremurul din 4.03.1977: “Nowhere else in the world is a center of populations so exposed to earthquakes originating repeatedly from the same source...”, “I feel that there is not much anyone can teach the seismologists in Romania about their special problem. They have understood it, I and well aware of their unique situation”.

Strategia intervențiilor cu caracter de maximă urgență

Ca și în alte domenii de activitate umană, și poate mai mult aici, o punere corectă a problemei de la început este absolut necesară. Aceasta revine la formularea unei strategii de intervenție pentru salvarea monumentelor istorice grav avariate în fața câmpului ostil al forțelor naturii. În opinia mea, principalele aspecte ale acestei strategii ar trebui să se refere la:

1. Rolul inginerului specializat în domeniu

În această problemă specific tehnică, rolul inginerului este fundamental în cadrul echipei pluridisciplinare și va crește pe măsură ce conștiința societății și mijloacele tehnice vor evolua. El singur poate cântări stadiul caracteristic de avariere – degradare a monumentului, materiale și tehnologiile disponibile și în final să elaboreze soluția de salvare.

2. Relativ inventarierea cazurilor de intervenție urgentă, ca un proces evolutiv

Un inventar al situațiilor de maximă urgență deocamdată nu a fost elaborat, deși este absolut necesar. Cred că operația în sine este de mare răspundere și necesită o abordare imediată. Pornind de la principiul: mai bine ceva decât nimic, o primă listă poate fi întocmită pornind de la cazurile

cunoscute de grupul de specialiști care activează în domeniu.

Operațiunea de inventariere completă va fi un proces care va evolua în timp, ca un capitol în cadrul procesului de inventariere generală a monumentelor istorice.

3. Relativ la elaborarea documentației de salvare

Fiind vorba de o intervenție de maximă urgență, cred că procesul actual de elaborare și avizare este prea greoi și trebuie înlocuit cu o formulă mai flexibilă adaptată situației de la fața locului. Personal, am aplicat, uneori, strategia unei faze inițiale mixte și anume: un raport de expertiză însoțit de un concept global de consolidare și de detalieri, la nivelul de proiect de execuție, cu toate detaliile și cu un caiet de rețele și tehnologii specifice pentru componentele în situația de precolaps, adică în pragul prăbușirii. Un exemplu în acest sens îl constituie de pildă cele trei monumente istorice de care m-am ocupat la Suceava: Țicani Vechi, Coconii și Mirăuți.

Este momentul să menționez că procesul de restaurare completă a durat 6-8 ani, în care pentru prima fază de „scoterea din pericol” a monumentului am acordat circa un an. În această abordare am beneficiat de sprijinul arhitectului șef de proiect Virgil Polizu și de excelența operativă a antreprenorului Mihai Bradu. O strategie asemănătoare am adoptat și la consolidarea bisericii din incinta mănăstirii Gura Motrului unde alunecarea lentă, dar activă a versantului pune în pericol stabilitatea generală a bisericii. Faza de maximă urgență în cazul de față s-a referit la introducerea unui sistem Vierendeel de încorsetare a infrastructurii însoțit de un număr de „pini” din beton armat înclențați în stratul instabil. Separat, stabilitatea generală a versantului urmează a fi asigurată de un zid de sprijin în curs de execuție (de alți factori). Componentele sensibile care intră în discuție și prezintă un pericol potențial pot fi clasificate astfel: fragmentarea longitudinal/transversală a corpului bisericii; avarierea generalizată a arcelor și a cupolelor la nivelul podului; turlele; infrastructura; pridvorul.

O ierarhizare în sensul urgenței este totdeauna posibilă, fiindcă nu întotdeauna suntem în fața unui precolaps care afectează toate componentele; de pildă la Cozia, situația de precolaps era localizată la pridvorul aerat asociat corpului bisericii într-o fază mai recentă, iar la bolnița Coziei intervenția de urgență s-a localizat la turle.

4. Relativ la discernerea cauzelor care au condus la o situație critică; din experiența mea de care dispun acestea pot fi:

- cutremurele
- condițiile de teren, respectiv alunecarea lentă a versanților, terenuri sensibile la înmuiere, fundarea

parțială pe fundațiile unor monumente istorice dispărute

- intervenții neinspirate de-a lungul timpului: desființarea unor timpane de separare a pronaosului de naos, adăugiri de pridvoare și alte anexe etc.

- condiții de mediu climatic care au condus la fenomene de degradare a materiei până la stadiul limită de friabilizare.

- Întreținerea necorespunzătoare (neglijențe crase în exploatarea monumentului).

În principiu, pentru luarea unei decizii de intervenție rațională, eventual elapizată, este necesară în primul rând o discernere corectă a cauzelor și efectelor. Care este cota de participare a fiecărui factor de mediu constituie o problemă în sine, iar experiența structuristului este criteriul decisiv.

5. Aplicarea cu discernământ a articolului 10 al Cartei de la Veneția 1964 - „Când mijloacele tehnice tradiționale se dovedesc inadecvate”, consolidarea unui monument poate fi asigurată făcându-se apel la toate mijloacele tehnice moderne de conservare și construcție a căror eficacitate va fi fost demonstrată prin date științifice și garantate de experiență.

Nicăieri nu este mai actual articolul 10 al Cartei, ca în arile geografice bântuite de cutremure puternice, acolo unde monumente de imensă valoare au dispărut pentru totdeauna în epocile apuse.

Restricții la articolul 10 al Cartei de la Veneția

- Conservarea cu strictețe a criteriilor stabilite de arhitectul restaurator privind dimensiunile, formele, proporțiile, ritmul, stilul monumentului.

- Conservarea paramentului interior și a celui exterior cu materiale, finisaje, picturi cu valoare de patrimoniu

- Stoparea oricărui proces de migrație a cimentului spre paramentul pictat

- Intervenția să nu vină în conflict cu fizica microclimatului impus de specialiști.

În principiu, o intervenție de urgență nu poate justifica desființarea statutului de monument istoric.

Pentru a lărgi confruntarea opiniilor pe un plan mai larg, privind aplicarea articolului 10 al Cartei, am inclus în lucrările Conferinței Mondiale a Inginerilor Seismologi de la Acapulco, Mexic, comunicarea: „Patologia seismică a monumentelor de cult din România și tratarea acestora în conformitate cu articolul 10 al Cartei de la Veneția”. Neputând participa la fața locului, confruntarea directă de idei nu a mai avut loc. Am primit însă recent un set de materiale documentare de la un participant la această conferință, privind folosirea fibrelor de carbon în consolidarea antisismică în general.

Specificul seismic al teritoriului României, cu focarul dominant în Vrancea, care atacă direct zonele cele mai bogate în monumente istorice, ne îndeamnă

pe noi inginerii implicați, la reflecții. Astfel, cât timp de trei patru ori pe secol sunt consecuate cutremure cu magnitudinea de cel puțin $M = 6,8$, iar monumentele au durata de existență multiseculară, o tratare reversibilă – valabilă în alte contexte seismice – trebuie privită cu mari rezerve. Cel puțin intervențiile de maximă urgență la infrastructură și pod, nu pot fi decât definite.

La un obiectiv cu durată de existență multiseculară, cel puțin în principiu, ar trebui intervenit cu materiale care au și ele o verificare seculară.

În 1949 s-au sărbătorit la Paris „100 de ani de Beton Armât”, de atunci s-a mai scurs o jumătate de secol, deci putem să-i acordăm acestui material statutul de secular.

Pe de altă parte, dintre cei doi factori de asociere nou/vechi și anume *aderența și încreșterea*, cimentul rămâne mediul ideal al durabilității verificate în timp. Filoanele lamelare de mortar-beton armat (MBA) înglobate în masa corpului bisericii, departe de mediul exterior, după câțiva ani în care procesele fizico-chimice se consumă, devin filoane armate care posedă durabilitatea nelimitată a pietrei și ductilitatea oțelului moale.

În fine, fiindcă în ultimii ani bănuie prin țară experți de pe alte meridiane ale globului, care vin să ne învețe cum trebuie consolidat și restaurat un monument, dar care nu cunosc specificul seismic al României și nu au nici experiența indigenă, vreau să-mi exprim un punct de vedere strict personal. Nu subestimez experiența altora și nici tehnologiile noi devenite accesibile, din contră, ele trebuie cunoscute, cernute și adaptate de la caz la caz, dar nimeni mai bine decât noi nu ne cunoaște „nevoile”, posibilitățile, și istoria zdrucciată a monumentelor istorice care au supraviețuit și pe care va trebui să le transmitem viitorimii. Iată un alt element de reflecție.

Secțiunea de Inginerie

Rodica CRIȘAN

Asanarea zidărilor umede; Limitele procedeele electroosmotice

Este cunoscut faptul că umiditatea constituie una din problemele majore și deloc simple în cadrul intervențiilor conservative asupra clădirilor vechi. Acest fapt este legat, de de-o parte, de multiplele aspecte sub care se manifestă starea de degradare determinată de umiditatea elementelor de construcție, pe de altă parte de dificultățile și disfuncțiile întâmpinate cu referire la indispensabila etapă de diagnosticare, identificarea corectă a cauzelor umidității și alegerea unei terapii adecvate cazului particular, condiționând evident succesul intervenției.

În cazul umidității din ascensiune capilară, procedeele de uscare bazate pe principiul electroosmozei sunt de mult timp cunoscute și aplicate, fiind larg răspândite pe piața internațională a

produselor pentru construcții sub diverse brevete și denumiri comerciale.

Cu toate că se cunoaște de peste 100 de ani faptul că pereții care manifestă simptome de umiditate din ascensiune capilară generează un potențial electric și că aplicarea unei tensiuni joase electrozi introduși în zid și respectiv în teren, poate determina prin inversarea polarităților, inversarea sensului de deplasare a apei, literatura de specialitate recentă formulează rezerve în ceea ce privește procedeele electroosmotice de uscare a zidărilor, rezerve bazate pe faptul că în practică numeroasele intervenții realizate nu au demonstrat în timp rezultate semnificative.

Această stare de fapt conduce firesc la ideea necesității definirii limitelor în care astfel de procedee pot fi eficient utilizate. În acest scop se conturează două direcții de studiu necesar a fi aprofundate: pe de-o parte, definirea parametrilor de eficiență a intervenției de asanare și pe de altă parte, cunoașterea unor particularități de comportare a materialelor umede.

Corelând rezultatele unor cercetări, în domeniul comportării materialelor umede, se formulează o posibilă explicație a limitelor constatate experimental în utilizarea procedeele de tip electroosmotice pentru asanarea zidărilor, limite concretizate în insuccesul total al procedeele în anume situații, sau stoparea procesului de eliminare a umidității la un anumit prag, în alte situații.

Se conturează astfel unele elemente orientative privind o posibilă metodă de cuantificare a asanării zidărilor și sunt semnalate unele aspecte ce ar merita să fie aprofundate printr-o abordare pluridisciplinară, în cadrul a ceea ce ar trebui să fie cercetarea aplicativă ca suport tehnic al activității de restaurare.

Secțiunea de Componente Artistice

Dorin DĂNILĂ

Restaurarea elementelor arhitecturale din piatră la Biserica Mănăstirii Râmnicu Sărat

Biserica Mănăstirii Râmnicu Sărat este ctitoria spătarului Mihail Cantacuzino alături de alte trei importante lăcașe sfinte; Sinaia, Fundeni Doamnei și Colțea.

Continuator al experienței brâncovenești în domeniul construcțiilor religioase, Spătarul Mihail Cantacuzino, el însuși sculptor cu studii în Italia, dovedește o profundă grijă pentru detaliul decorativ din piatră și este protector al pietrarului Mira, autorul sculpturilor de la această biserică.

Elementele arhitecturale din piatră se împart în: ancadrame, coloane și portal. Acestea au rol decorativ și de rezistență a edificiului.

De la data construcției și până în prezent, elementele din piatră au suferit profunde degradări, mai ales în secolul XX, când poluarea industrială a

zonei a cunoscut al cotă alarmantă. Cauza principală a degradărilor o constituie absorbția capilară a pietrei și leviagația pluvială, ambele fenomene fizice având rolul de transport al substanțelor chimice nocive pentru piatră. O alegere nefericită a materialului pentru sculpturi și anume gresia, este o cauză secundară, dar nu mai puțin importantă a degradării accelerate.

Deci cauzele combinate poluare – compoziție defecțuoasă a materialului, au grăbit fenomenele chimice de degradare, care în prezent afectează întreg registrul decorativ de piatră al monumentului.

Din punct de vedere al rezistenței în construcție a acestor elemente, situația este la fel de gravă, deoarece sunt coloane la pridvor cu peste 25% în secțiune lipsă material original. Decolarea suprafeței pietrei s-a produs prin decimentare, procedeu de degradare specific gresiei formate într-un strat slab de cimentare. Pentru atacul din interiorul pietrei, absorbția capilară a pietrei prin ciclul de dizolvare – cristalizare, este responsabilă de dezintegrarea suprafeței elementelor decorative. Factorii particulari, cum ar fi cimentarea integrală a suprafeței tencuielilor exterioare, precum și a socurilor coloanelor, grăbesc ciclul de degradare a elementelor din piatră. Punerea în operă a elementelor decorative pe direcții stratigrafice greșite duce la accelerarea degradării.

În aceste condiții, se impune o strategie complexă de restaurare a elementelor din piatră și o altitudine radicală de înlocuire a elementelor care au rol de rezistență și nu-și mai îndeplinesc acest rol.

Pentru degradările prin crustă neagră se prevede îndepărtarea lor în trei etape, cu comprese.

Preconsolidările și consolidările cu silicați de esteri sunt deja experimentate de echipa noastră și rezultatele sunt bune, comparativ cu cel pe plan internațional.

S-au efectuat probe de curățire pe monument și sunt rezultate notabile, cu păstrarea calcinului original al pietrei.

O operațiune prealabilă de desalinizare a pietrei va fi efectuată după ancorarea suprafeței detașabile cu foiță japoneză.

În acest proces vom folosi utilaje specifice de restaurare care sunt în dotarea firmei noastre și anume microduza cu apă vaporizată, microsablaj și impregnare cu vaccum.

De asemenea, prevedem un regulament de conservare după perioada de restaurare activă.

Secțiunea de Arhitectură

Florin DOBRESCU

Restaurare – refuncționalizare Casa Coconilor, Târgoviște, județul Dâmbovița

Situată în municipiul Târgoviște, în imediata apropiere a Curții Domnești, dar în afara zidurilor

acesteia, clădirea cunoscută sub numele de „Casa Coconilor”, datează de la începutul sec. al XVIII-lea, din timpul domniei principelui valah Constantin Brâncoveanu.

Face parte dintr-o serie de conace și reședințe domnești executate, după planuri și cu tehnici de construcție asemănătoare la Târgoviște și pe tot cuprinsul Țării Românești de către echipele de meșteri ale lui Brâncoveanu.

Ca organizare planimetrică, clădirea are forma geometrică a două patrulelate înscrise unul în altul, cel mic reprezentând spațiul pivniței boltite care formează încăperea principală a întregii construcții.

Structura plafonului pivniței, ca și compartimentarea sa în patru spații simetrice și echivalente sub formă de cupole și arce de cărămidă executate într-o tehnică desăvârșită caracteristică epocii brâncovenești, vădese meșteșugul savant și destoinicia meșterilor lui Brâncoveanu, organizați în echipe selecționate pentru lucrările de arhitectură civilă ale voievodului.

Clădirea a suferit modificări de-a lungul timpului, atât din punct de vedere spațial – fiind amplificat nucleul inițial reprezentat de pivniță – cât și din punct de vedere al aspectului exterior și decorației – prezentându-se astăzi într-un stil eclectic (baroc și academism francez) după ultima intervenție mai importantă datând din anul 1895.

Proiectul de restaurare a clădirii a fost conceput pentru ca aceasta să îndeplinească o nouă funcțiune: cea de „Muzeul Național al Poliției Române”.

Având în vedere că în prezent nu există mărturiile ale aspectului original al clădirii, s-a optat din punct de vedere arhitectural pentru considerarea lucrărilor din 1895 drept o etapă istorică pozitivă în evoluția monumentului și în consecință pentru păstrarea ei. Această soluție nu încalcă principiile de restaurare acceptate astăzi, lăsând deschisă pentru viitor opțiunea aducerii clădirii la înfățișarea brâncovenească, condiționată doar de mărimea fondurilor alocate și de rezultatele cercetărilor arheologice și de parament.

În această perspectivă, refacerea foisorului (pe stâlpi la parter – cum arată cercetarea din 1986) și a scării exterioare adosate (tot pe stâlpi) ar fi o soluție obligatorie.

Noua funcțiune pe care o va avea clădirea a impus câteva modificări spațiale și de circulație relativ minore. Astfel amintim:

- grupul sanitar minimal, pe sexe, prevăzut la intrarea în clădire în încăperea boltită din stânga scării de acces la etaj;

- demolarea urechii de zidărie din imediata vecinătate a intrării principale având ca rezultat crearea unui spațiu de primire mai generos care să cuprindă și o garderobă;

- Într spațiul de primire menționat mai sus și sala de conferințe și proiectii am prevăzut o primă sală de expunere cu rol și de foyer, denivelată cu trei trepte mai jos față de prima încăpere;

- De asemenea o nouă circulație asigură o legătură ocazională între sala de conferințe - proiectii și biblioteca de specialitate organizată în pivnița boltită a vechii clădiri. Legătura este practic realizată printr-o ușă practică în golul vechii ferestre existente odată pe latura sudică a pivniței; trei trepte îngropate în pardoseala de parchet a sălii de conferințe conduc la această ușă iar dincolo de ea, în spațiul bibliotecii, găsim o scară într-o singură rampă cu trepte din dulapi de stejar și vanguri metalice care coboară până la nivelul pardoselii din gresie de carieră a acesteia;

- un birou al custodelui Muzeului având și un buzunar care adăpostește un oficiu minimal a fost amenajat la etaj;

- restul sălilor de la etaj fără nici o modificare structurală dar cu finisajele reînnoite sau recondiționate, vor fi amenajate ca spații de expunere muzeală.

Proiectul de restaurare va mai cuprinde lucrări de refacere, înlocuiri sau revizuire a unor elemente de circulație, finisaj, decorație, tâmplărie, dulgherie.

Secțiunea de Arhitectură

Teodor Octavian GHEORGHIU
Berca, o problemă încă nerezolvată

„Descoperirea” și inițierea cercetărilor în legătură cu mănăstirea Berca din județul Buzău, s-au produs în anii '60, în cadrul fostei D.M.I. De atunci, în ciuda studiilor și a unor intervenții, ansamblul ascunde încă numeroase necunoscute din punct de vedere istoric (neconcordanță între elementele de început și lipsă de control asupra evoluției), arheologic, (săpături sumare care nu clarifică cronologii și unele caracteristici ale ansamblului) și arhitectural-structural (caracteristici și relații ciudate, chiar neverosimile, între elementele de arhitectură și în cadrul lor, inclusiv din punct de vedere structural). Se adaugă starea extrem de precară a ansamblului și necesitatea reluării unor lucrări de restaurare executate în anii '80.

În lipsa unor cercetări concertate și pentru semnarea valorii ansamblului, comunicarea lansează cu această ocazie o serie de ipoteze care pot conduce la clarificări din punct de vedere istoric (există date care presupun decalajul în timp a edificărilor incintei și bisericii), pot localiza viitoarele cercetări arheologice (punctele fierbinți fiind relația biserică - incintă și laturile de vest, nord și est) și pot rezolva unele necunoscute morfologice și structurale (relația ciudată între boltirea altarului bisericii și a părții vestice a pivniței stăreției, explicabilă eventual prin decalarea în timp

a execuției; relația dintre unele elemente decorative ale bisericii și stăreției).

De asemenea, se fac propuneri de restituție a ansamblului (forma generală a incintei, poziția elementelor sigure și a celor presupuse, restituția probabilă a pieselor de arhitectură cu elemente supraterane) ca pregătire a unei documentații complete.

Secțiunea de Arhitectură

Eugenia GRECEANU
Paramentul aparent, boală endemică a restaurărilor din România

După o lungă perioadă de restaurări care au îndepărtat și zugrăvelile, preferând expunerea zidăriei aparente, restaurările efectuate de Direcția Monumentelor Istorice în special în perioada 1964-1977, au revenit la finisajele originale, stabilind și tehnologia reconstituirii lor. Tentația dezvelirii pietrelor fățuite a persistat după 1980 (exemplu Streisângeorgiu) și cunoaște în prezent o revenire extinsă la toată suprafața exterioară, unul dintre cazurile regretabile fiind Biserica din Gurasada, județul Hunedoara.

Secțiunea de Arhitectură

Călin HOINĂRESCU
Activitatea de restaurare a monumentelor istorice

Sinteza procedeele constructive tradiționale cu tehnologia de avangardă

Comunicarea tratează specificul activ de restaurare datorat pe de-o parte utilizării unor procedee constructive în cadrul cărora manopera meșteșugarilor este estimată și percepută ca atare, iar pe de altă parte intervenția tehnologiei performante este înglobată, ascunsă, în substanța originară a monumentului. Această situație este tocmai opusul tendinței contemporane în domeniul construcțiilor când spre exterior clădirilor noi oferă privirii suprafețe uzinare - panouri de sticlă etc., iar manopera directă pe șantier este ascunsă și se limitează doar la montaj.

Secțiunea de Arhitectură

A. ICHIM, S. GALEA, T. SINESCU
Restaurarea Muzeului Unirii - Palatul Cuza Vodă - Iași

Construit în prima jumătate a sec. al XIX-lea, imobilul face parte din arhetipul de casă boierească de formă cvasipătrată cu un salon rotund, cunoscut în acea perioadă în Moldova.

În timp construcția a avut mai multe destinații și proprietari. Printre acestea enumerăm: casă boierească în proprietatea lui Cantacuzino Pașcanu și a Ecaterinei Ghica, reședință domnească în perioada Unirii, sediul al Creditului Urban, perioadă în care se fac schimbări însemnate, adăugându-se chiar un corp lateral. În timp, clădirea mai servește ca reședință regală și sediul al unor societăți culturale.

Restaurarea urmărește:

- Refacerea integrității structurale a construcției;
- Refacerea arhitecturală a monumentului prin revenirea la etapa sa stilistică exterioară corespunzătoare sfârșitului sec. XIX și începutul sec. XX, precum și marcarea celorlalte etape stilistice dispărute (existența unui corp lateral, a unor elemente neogotice, art-nouveau, goluri marcate cu arce în plan centru).

- Refacerea interioarelor ca decorație, succesiune spațială de încăperi, forme de goluri, sisteme de boltire.

- Marcarea etapelor de construcție, a modificărilor în timp, conform studiului istoric efectuat.

- Refacerea sitului arhitectural din a doua jumătate a sec. al XIX-lea.

Pentru luarea unei decizii corecte de restaurare s-a efectuat un studiu comparativ al unor restaurări anterioare ale clădirii.

Secțiunea de Arheologie

Sergiu IOSIPESCU

Cercetarea în restaurarea patrimoniului arheologic

Comunicarea abordează principiile și rolul cercetării științifice în vederea unei corecte abordări a patrimoniului arheologic cu o specială privire asupra studiului de caz al unui castel ruinat.

Reconstituirea evoluției istorice a monumentului și a integrării sale în istoria regională și locală, se face pe temelii cercetării istorice specializate conform epoci și domeniului.

Primul pas ce se impune este studierea prin metodele specifice științelor istorice a izvoarelor și surselor conexe monumentului în discuție. Acestea se pot subscrie în trei mari categorii:

1. Surse scrise – epigrafice, diplomatice, narative (cronistice, memorialistice, relatări de călătorie) și cartografice

2. Surse iconografice – epigrafice, numismatice, sfragistice, medalistice, vexilografice, heraldice, picturale, fotografice, filmografice

3. Surse arheologice

Rezultatul acestor studii se completează cu investigații morfologice, măsurători, relevee, fotografii, descrieri asupra stadiului actual de conservare a monumentului sau sitului arheologic. Acestea

constituie punctul de plecare al cercetării programate a fiecărui monument, ansamblu sau sit arheologic.

Numai rezultatele cercetării arheologice sunt capabile a oferi soluții optime, științifice ale planurilor de conservare-restaurare. Studiul de caz se referă la castelul central și incinta secundară de la Enisala.

Secțiunea de Arhitectură

Raluca IOSIPESCU

Metodologia cercetării și restaurării patrimoniului maritim și fluvial

În vederea asigurării protecției și conservării unei importante dar ignorate părți a patrimoniului cultural național, s-a elaborat o primă metodologie de inventariere, protecție, conservare și restaurare. În definirea patrimoniului cultural maritim și fluvial, criteriul esențial este cel istoric, bunurile cercetate și inventariate ilustrând evoluția umanității, a habitatului și civilizației, a artelor, științelor și tehnicilor, etc. Situat la o confluență a ariilor culturale și ca atare a civilizațiilor, cu o deschidere istorică la mare, udat de cel mai mare fluviu al Europei, Dunărea, și cu o rețea hidrografică de o mare varietate și interes, pământul românesc are un potențial patrimonial maritim și fluvial cu totul remarcabil. Porturile naturale sau artificiale, cu toate amenajările lor (cheuri, diguri, bazine, docuri, antrepozite, țesuturi urbane conexe, industriale anexe navigației și pescuitului, lăzuniere navale, fabrici, magazine), farurile, canalele, ecluzele, amenajările hidraulice ale teritoriului, navele, ambarcațiunile și orice altă instalație plutitoare, mijloacele de apărare terestră ale acestora (limesuri, linii sau „ziduri”), împreună cu habitatul dependent, fie ele conservate și parvenite total sau parțial până astăzi, fie devenite situri sau monumente arheologice, epave, dau identitate patrimoniului maritim și fluvial.

Apărută odată cu perfecționarea tehnicilor de scufundare și operare în siguranță la adâncime, stimulând în același timp creativitatea în acest domeniu, arheologia subacvatică mărturisește despre schimbarea mentalităților produse în câmpul cercetării arheologice, precum și despre creșterea respectului față de trecutul istoric, în variatele sale forme păstrate.

În ceea ce privește valorificarea siturilor arheologice submerse, soluțiile pot fi foarte variate, în funcție de particularitățile fiecărui sit, importanța lui, opțiunile specialiștilor și suport financiar, pornind de la simpla localizare și prelevare a materialului, la înregistrarea amănunțită a tuturor detaliilor, dar cu păstrarea intactă a sitului, până la restaurarea și chiar reconstituirea lui ca suprafață.

În această viziune, conservarea și valorificarea patrimoniului subacvatic se impune elaborarea unei adevărate politici culturale, ce ar avea în vedere gestionarea și elaborarea directivelor de cercetare.

Secțiunea de Arhitectură

Constantin JUAN-PETROI

Mănăstirea Mrăconea - restaurări și reconstrucții

Între mănăstirile din Defileul Dunării, cea de la Mrăconea situată în Cazanele Mici la gura pârâului cu același nume, este printre cele mai vechi. A fost dărâmată și reconstruită în mai multe rânduri. Documentele atestă că în secolul al XVIII-lea la această mănăstire activitatea era intensă, la 1664 ea fiind reparată și pictată, încheindu-se construcția chiliilor. Apoi ansamblul a fost incendiat în anul 1682 de răsculații kuruși, iar în anul 1715 distrus de turci. În anul 1829 mănăstirea era în ruină, cronicarul Nicolae Stoica de Hațeg desenând planul ei, care a ajuns astfel până la noi.

Respectând vechiul plan, după anul 1931 s-a construit o nouă biserică a mănăstirii. Aceasta a ființat până în anul 1970, când a fost demolată ca urmare a formării lacului de acumulare Porțile de Fier.

În anul 1995, Părintele Cristian Țărtea a început restaurarea vechii mănăstiri pe un loc aflat în apropiere. La baza actualei construcții stă clădirea unei stații de semnalizare pe Dunăre, construită între cele două războaie mondiale și abandonată în 1970. Noul proiect lărgiște și înalță construcția stației de semnalizare și îi sporește suprafața și numărul încăperilor.

Secțiunea de Arhitectură

Corina LUCESCU

Conceptul de Conservare Integrată

Interesul crescând al comunității internaționale privind măsurile necesare pentru salvagardarea și protecția PATRIMONIULUI CULTURAL se bazează pe conștientizarea importanței acestuia.

Patrimoniul Cultural este astăzi în pericol, fiind amenințat de ignoranță, timp, diverse forme de degradare, abandon, distrugere printr-un anumit gen de urbanism ca de exemplu atribuirea unei atenții excesive intereselor economice și exigențelor traficului, degradare prin aplicarea necorespunzătoare a tehnologiei moderne asupra structurilor istorice, restaurări abuzive și specula funciară și imobiliară.

În contextul mondial al impunerii economisirii de resurse, utilizarea Patrimoniului Cultural devine o sursă de economie și nu un lux. Structura ansamblurilor de monumente și situri istorice favorizează echilibrul armonios al societății oferind un cadru adecvat desfășurării unei game largi de activități și facilitând o bună distribuție a funcțiilor precum și o integrare mai amplă a populațiilor.

Pe plan internațional se promovează la ora actuală o politică care are în centrul ei o acțiune

concertată de salvagardare, protecție și valorificare a Patrimoniului Cultural, politică ce se bazează pe principiile conservării integrate.

CONSERVAREA INTEGRATĂ se realizează prin folosirea tehnicilor de restaurare în corelare cu stabilirea de funcțiuni adecvate.

În vederea punerii în aplicare a acestei politici de conservare integrată a Patrimoniului Cultural și a dezvoltării interesului publicului pentru o astfel de politică, Forurile Internaționale recomandă adoptarea de măsuri legislative, administrative, financiare și educative. Totodată se accentuează importanța colaborării între specialiștii din diverse domenii, în vederea reușitei unei acțiuni de conservare integrată realizată în spiritul a două idei majore:

- responsabilitatea fiecărei generații de a transmite urmașilor moștenirea culturală a cărei depozitară este numai temporar

- dreptul locuitorilor de a participa la deciziile care privesc mediul lor de viață. Acțiunea de conservare integrată are drept rezultat formarea unui „Patrimoniu Cultural Valorificat” capabil să genereze o activitate economică bogată prin stimularea produsului și consumului cultural.

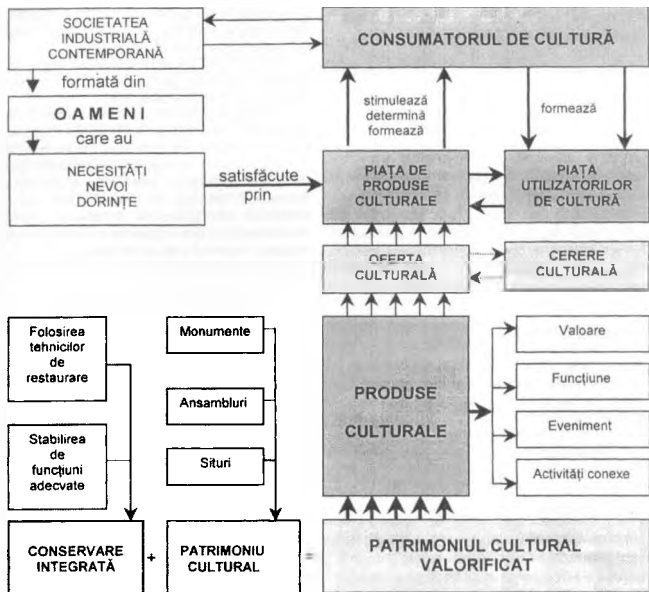
„Patrimoniul Cultural Valorificat”, reprezentat prin totalitatea construcțiilor și arealelor urbane sau rurale ce prezintă valoare și un interes cultural-istoric și care sunt repute în circuitul socio-economico-cultural, devine un PRODUS CULTURAL accesibil CONSUMATORULUI DE CULTURĂ, satisfăcând nevoile și dorințele acestuia.

Într-o lume aparent haotică, cultura posedă și reprezintă ordinea. Consumul de cultură este un act care identifică individul cu tradițiile moștenite din trecut. Cultura, parte a societății omenești încă de la începuturile ei, este suportul prin intermediul căreia sunt transmise valorile epocilor precedente, devenind astăzi un leac împotriva alienării și totodată un mijloc prin care se pot satisface dorințele generate de societatea industrială contemporană.

Ascensiunea consumatorului de cultură este un punct de pornire al unor consecințe estetice, sociologice și economice în planul societății, căci între el și „industria culturală” are loc o relație de „feed-back”.

Activitatea de valorificare a Patrimoniului Cultural în sensul transformării sale în PRODUS CULTURAL și lansarea lui pe PIAȚA CULTURALĂ implică o operație complexă de combinare a unor acțiuni economice, sociale, culturale și politice în care managementul marketingului cultural devine un instrument definitoriu.

Aplicarea filozofiei de marketing asupra domeniului Patrimoniului Cultural, implică în primul rând o analiză și o redefinire a conceptelor de bază ale marketingului în prisma PRODUSULUI CULTURAL, deficit ca „Patrimoniu Cultural Valorificat”.

PRODUSUL, de orice fel reprezintă un bun sau un serviciu care este oferit pentru a satisface o nevoie sau o dorință. În acest sens, având un PRODUS CULTURAL, trebuie să identificăm care este dorința pe care acest produs special o satisface, cât de mare este această dorință, de cine este modelată ea și cum poate fi transformată în cerere.

PRODUSUL CULTURAL (PC), are forme specifice care se manifestă prin: valoarea în sine a PC, funcțiunea PC, un eveniment deosebit care are PC drept cadru de desfășurare, activități din domenii conexe care fac apel la PC.

Identificarea dorințelor legate de formele de manifestare ale PC conduce de fapt la identificarea tipului de consumator de cultură, sau cu alte cuvinte identificarea PIEȚII-ȚINTĂ A UTILIZATORILOR DE CULTURĂ.

Din acest moment se poate efectua analiza nivelurilor diferite ale cererii și în funcție de situație

acestor niveluri se pot trasa sarcinile specifice ale managementului marketingului cultural, care vor determina acțiunile promoționale necesare promovării PRODUSULUI CULTURAL: advertising, sponsorizare, mecenat. Valorificarea Patrimoniului Cultural pune specialiștilor din domeniul conservării și restaurării diferite categorii de probleme, cum ar fi: identificarea monumentului în sine, strategia de intervenție, funcțiunea adoptată după conservare/restaurare, întreținerea monumentului în timp, probleme manageriale de depistare a surselor de finanțare și de dirijare a fondurilor, modalități de valorificare a veniturilor.

Patrimoniul Cultural în sine condiționează activitatea de restaurare prin vechimea istorică, starea sa de conservare, valoarea artistică și tipul de structură.

Destinația sa, ca urmare a valorificării, este rezultatul mai multor factori: conceptul restaurării, corelația între importanța istorico-artistică și funcțiunea

existentă/propusă, corelarea funcții sale* cu alte funcțiuni similare din zonă, siguranța sa în exploatare în funcție de structura inițială și tipul de consolidare.

Secțiunea de Inginerie

Dorothy MAKAY

Conceptul de reabilitare a șarpantei baroce, mansardă a Colegiului Bethlen din Aiud. Programul de specializare pentru muncitorii restauratori

Internatul pentru băieți al Colegiului Bethlen Gabor din Aiud – inclus în Lista Monumentelor Istorice (nr. AB 1b 080), este una din puținele clădiri baroce care și-a păstrat funcțiunea inițială de la darea în folosință. Construit în partea a doua a sec. al XVIII-lea, clădirea mai dispune de șarpanta originală tip baroc – mansardă, aptă de reabilitare. Lucrările au loc directă coordonare a unor specialiști de la Institute of Historic Building Conservation, în cadrul programului de specializare pentru muncitori – calificați în diferite meserii de restauratori pentru monumente istorice – a fundației Transilvania Trust, organizat în colaborare cu Institute of Historic Building Conservation din Anglia.

Secțiunea de Arhitectură

Sorin MINGHIAT

O soluție de restaurare reversibilă la Biserica din Săcuieni de Dâmbovița

La 18 octombrie 1655 se sfârșea de construit la Săcuieni, sat aflat în apropierea Târgoviștei – capitala Țării Românești din acel timp – biserica cu hramul „Nașterea Domnului”. Ridicată lângă curtea ctitorilor – Vornicul Neogoe Săcuianu și soția sa Jupâneasa Samfira, biserica a fost începută la 10 mai 1655 și terminată după numai cinci luni, așa cum atestă pisania în piatră, păstrată integral.

Biserica, de plan dreptunghiular cu absidă, se compune din pronaos, naos și altar, având, adosată pe fațada de nord, o scară circulară de acces în turnul clopotniței de pe pronaos. În perioada 1667–1669, biserica primește în interior o pictură în frescă.

Planimetric, se constată asemănări izbitoare cu alte biserici din epocă, cum ar fi: Biserica „Sfinții Voievozi” din Târgoviște (1650), Biserica din Dobreni (1646), Biserica din Barbuleț (1662), Biserica din Vlădești Muscel (1657), Biserica din Coeni Mirenești (1668 ?), Biserica din Mogoșoia (1688 ?), Biserica din Golești (1646), Biserica Doamnei din București (1683).

Asemănările sunt fie de factură tipologică, fie legate de diversele grade de rudenie ale ctitorilor; se remarcă în special veriga de legătură reprezentată de un anume Tudoran Vlădescu din Aninoasa de Muscel

ce pare să fie un potențial antreprenor al acelor vremuri.

Vicisitudinile legate de cutremurele din 1802, 1821–1822, ca și anume intervenții ulterioare, aduc biserica în starea actuală caracterizată prin: dispariția turnului-clopotniță de pe pronaos, reducerea înălțimii paramentului cu circa o treime, înlocuirea bolților din cărămidă cu altele din lemn tencuit, plasate la o înălțime inferioară și încununate prin două turle din lemn îmbrăcate cu tablă, înlocuirea peretelui despărțitor dispărut, dintre naos și pronaos, cu o arcatură din zidărie nețesută și adăugarea unui pridvor închis. Din materialul căzut în urma cutremurelor s-a realizat o incintă de zid de circa un metru înălțime și 30 cm grosime.

În 1926 pictura interioară este restaurată de pictorul C. Petrescu Dragoș, care după ce înlătură mai multe straturi de pictură, dezvăluie printre altele tabloul votiv ce ne prezintă cu claritate imaginea inițială a edificiului.

În afara acestei restaurări a picturii, până acum nu s-a efectuat nici o altă intervenție științifică în sensul restaurării arhitecturale a edificiului.

Restaurarea actuală urmărește redarea imaginii inițiale a bisericii prin refacerea unor elemente certe și readucerea monumentalului la silueta originară prin analogie cu suratele ei contemporane.

În mod cert se poate reconstitui înălțimea inițială a paramentului prin datele oferite de: volumul de zidărie conținut în zidul de incintă, urmele treptelor scării de acces în clopotniță prezentate în podul actual, nașterea arcelor în plan centru, căzute, ale căror urme s-au găsit în pod peste bolțile actuale din lemn. Imaginea din tabloul votiv vine să confirme existența unui parament mai înalt decât cel actual, cu trei registre, existența clopotniței octogonale pe pronaos, dispărută, precum și existența de la bun început a contraforțurilor actuale.

În ceea ce privește parametrii legați de geometria inițială a acoperișului și a clopotniței, astăzi dispărute, nu avem date certe; se pot lua în considerare două elemente: analogia cu bisericile contemporane și imaginea, cu caracter informativ din tabloul votiv.

Ținând cont de acestea, propunem ca restaurarea să cuprindă o fază definitivă privind structura arcelor și înălțimea paramentului iar pentru elementele ipotetice – bolțile și turnul clopotniță – să se realizeze o proteză reversibilă pe structura metalică demontabilă, cu închidere ușoară din armociment sau tencuială pe rați. Având în vedere faptul că biserica este singurul edificiu de cult din sat și că nu există posibilitatea desfășurării slujbelor religioase într-o altă clădire propunem abordarea execuției lucrărilor de restaurare-consolidare într-o manieră tehnologică aparte. Astfel, se propun următoarele etape: consolidarea zidăriei existente, înlăturarea bolților din

lemn și a acoperișului, grav deteriorate, continuarea structurii de rezistență peste nivelul actual al zidurilor, până la cota finală, cu grinzi și tiranți din beton, realizarea unui acoperiș pe ferme din lemn sprijinite pe structura din beton, după care toate celelalte lucrări se vor putea realiza din interior. Această abordare tehnologică, cu durata scurtă de execuție, va permite protejarea picturii interioare, protecția execuției față de intemperii și desfășurarea continuă a slujbelor religioase pe parcursul intervențiilor. În acest fel, singurele intervenții ce rămân a se realiza din exterior sunt consolidarea structurii (zidăria) și lencuilele exterioare.

Secțiunea de Inginerie

Mircea MIRONESCU, Victor POPA, Teodor BROTEA

Concepte și metodologii noi de restaurare în cadrul lucrărilor de restaurare aplicate la monumente istorice din județul Vrancea: Biserica Sfânta Cruce din Odobești, Biserica Donie din Focșani

Evaluările prin calcul și intervențiile structurale în cadrul lucrărilor de restaurare, prezintă particularități diverse și cu greu, dacă nu imposibil, pot fi încadrate în normative cu caracter general sau specific. Din aceste motive este important să fie identificate și întrebuițate modelări fizice și matematice cât mai apropiate de fenomene fizice care conduc la degradarea și avarierea acestora.

În această comunicare sunt prezentate astfel de modele, luând în considerație interacțiunile construcțiilor cu terenul de fundare și aspectele spațiale, dinamice și de comportare până la stadiul ultim ale acțiunilor și comportării construcțiilor în timpul cutremurelor. Ea pune în evidență importanța modelărilor fizice și matematice cât mai apropiate de fenomenele care conduc la afectarea din punct de vedere structural a monumentelor istorice, pentru luarea unor decizii corecte de intervenție structurală.

Sunt date exemplificări de aplicare a acestor concepte și metodologii de consolidare ale monumentelor istorice, în cadrul lucrărilor de restaurare, pentru două biserici aflate în județul Vrancea, Biserica Sfânta Cruce din Odobești și Biserica Donie din Focșani, ale căror proiecte de restaurare și consolidare au fost întocmite de către noi prin firma MIRO-GRUP S.R.L.

Secțiunea de Inginerie

Alexandra MURDUNESCU

Studiu comparativ asupra istoricului și comportării în timp a învelitorilor din țiglă ceramică sau beton

Materialul propus va aborda probleme legate de existențele plastico-architecturale (formă, culoare, textură etc.), exigențele tehnice (fizico-mecanice – greutate, umiditate și absorbție, rezistență, cicluri îngheț-dezghet, rezistență la factorii poluanți), exigențele de ordin financiar (raporturi calitate – preț, manoperă, recuperarea investiției).

Concluziile au ca scop punerea la îndemâna specialiștilor a unui material care să poată fi un sprijin în orientarea acestora, în situația în care alegerea unui produs din varietatea tipurilor de țiglă devine decisivă în contextul unor restaurări durabile, ținându-se cont că influența factorilor de degradare a mediului este mult mai accentuată în zilele noastre în comparație cu câteva decenii în urmă.

Secțiunea de Arhitectură

Alexandru și Barbu Andrei MULȚESCU

Reconstituirea Stăreției Mănăstirii Cotmeana

Pornind de la datele arheologice existente, elemente păstrate la fața locului și documentare, s-a procedat la reconstituirea Stăreției de secol XVIII–XIX a Mănăstirii Cotmeana. Clădirea a dispărut la începutul secolului nostru.

Secțiunea de Arhitectură

Maria și Barbu Andrei MULȚESCU

Restaurarea Curții Bălăcenilor de la Tătărești de Sus

În urma studiului de fezabilitate în care au fost strânse o serie de date, se va trece la restaurarea incintei, la turnul de la intrare și turnurile de colț.

Secțiunea de Inginerie

Constantin PAVELESCU, Aurel BOTEZ

Biserica fostului Schit Bordești, un monument salvat!

Se prezintă cercetările, studiile și ansamblul măsurilor de consolidare-restaurare, impuse de starea de avariere deosebit de gravă a bisericii Schitului Bordești, avariere provocată de acțiunea cumulată în timp a unor fenomene geofizice importante – alunecări de teren și cutremure de pământ – asociate cauzelor obișnuite de degradare – factori climatici, biodegradare.

Secțiunea de Inginerie

Gheorghe PĂUNESCU

Illuminatul monumentelor și parcurilor istorice

În cadrul complex al activităților de conservare, restaurare a monumentelor istorice și de artă, în vederea amenajării, refuncționalizării și punerii în valoare a acestora, este necesară execuția a

numeroase lucrări de instalații tehnico-edilitare dintre care cele privitoare la iluminatul artificial sunt de o importanță deosebită.

Spre deosebire de clădirile obișnuite, monumentele, ansamblurile și siturile istorice au în majoritatea lor un caracter complex, incluzând în cadrul arhitectural componente artistice diverse, materiale și tehnici de construcție speciale.

Realizarea instalațiilor electrice pentru iluminat normal sau pentru iluminat artistic, la acest tip de construcție, presupune adaptarea unor soluții speciale de execuție care să asigure, pe de-o parte, confortul vizual și valorificarea artistică a elementelor decorative (sau a exponatelor, în cazul funcțiunii muzeistice) iar pe de altă parte, să se integreze structural în elementele constructive și decorative, fără afectarea sau deteriorarea acestora.

În practică, pentru a se obține un iluminat adecvat la monumente istorice, trebuie să se țină seama de toate elementele ce conferă specificitatea și complexitatea acestora, iar în același timp să asigure, pe lângă o bună funcționalitate și o accentuare printr-o iluminare corespunzătoare a componentelor celor mai valoroase ale monumentului sau ansamblului istoric.

Sintetizând datele unor experiențe anterioare, specialiștii în domeniu au tras concluzia că problema iluminatului la monumente, este de o deosebită complexitate, încât se poate vorbi de o adevărată știință a iluminării, care trebuie să îmbine armonios nevoia de lumină și efectele acesteia.

Pentru exemplificare se vor prezenta câteva practici iluminatului exterior și interior al unor monumente, unicate sau asambluri cu destinații și funcțiuni diferite: biserici și ansambluri mănăstirești, monumente cu funcțiuni de locuință, monumente și ansambluri fortificate, conace și palate cu funcțiuni culturale și sociale, parcuri și grădini istorice.

Secțiunea de Arhitectură

Virgiliu POLIZU

Cunoașterea restaurării

Monumentul de arhitectură, este definit pe de-o parte, prin valențele sale funcționale, estetice și istorice, și pe de altă parte, prin materia (materialele) din care, ca ori și ce clădire, este alcătuit. Dacă pentru prima categorie de caracteristici prioritatea cercetării, se îndreaptă către determinarea condițiilor necesare aprecierii acestor deziderate, pentru cea de-a doua categorie de componente, direcționarea investigării, imperios necesar să devanseze intervenția de restaurare, va fi spre a stabili starea și felul materiei, precum și cauzele eventualelor degradări ale acesteia. Din această cauză cercetarea, investigarea, identificarea sa, precum și intervențiile necesare,

deduse în urma primelor rezultate nu vor fi mereu aceleași, nici măcar în cazul unuia sau aceluiași monument.

Restaurarea este în sine, o reitereare a creației, o creație cu mai mulți autori și în mai mulți timp, – un monument este, aproape fără excepție, produsul mai multor etape de evoluție (intervenție), care față de momentul de debut, l-au transformat, relativ, în bine sau în rău – intervenție cu atât mai dificilă cu cât judecata de „valoare”, are un firesc grad de relativism.

În prezent, amenințarea continuă a patrimoniului construit, prin acțiuni rezultate din necesitatea și tendința firească de adaptare a individului sau colectivității la dinamica socio-economică, de aducerea stării monumentului la condițiile de confort și dotare tehnică contemporană, ar trebui contracarată de un liber consimțământ conștient, în primul rând între profesioniștii domeniului, în favoarea protecției și punerii acestuia în valoare. Dar aceasta divergența „consens - contestare” a înscrisurii în zona semantică a patrimoniului a provocat, încă provoacă și va continua (până când?) să provoace aprige dispute teoretice, metodologice, legislative și administrative, făcând în permanență o actualizare criteriilor și o reevaluare selectiv-critică a principiilor, regulilor și preceptelor, mereu puse la îndoială. Această stare de fapt necesită o reflecție sistematică asupra meseriei: de arhitect-restaurator căreia evoluția conceptelor și tehnicilor i-au schimbat statutul, asupra formației pe care o prelucrează această latură a meseriei și asupra dimensiunilor între care trebuie să se exercite, permanent alături de alți participanți la procesul de creație și conservare arhitecturală.

Reconsiderarea domeniului teoretic al arhitecturii și implicit, al patrimoniului arhitectural, sub aspectele sale de conținut și metodologie prin reformularea obiectivelor, face ca demersul teoretic necesar redefinirii acestuia să fie obligatoriu pentru practica curentă sub toate aspectele sale calitative, conceptuale sau tehnice. Pentru aceasta se impune, printre altele și adoptarea unei atitudini prospective, de anticipare și evidențiere a tendințelor viitoare, a schimbărilor de tip „comportamental”, determinate de evaluarea realității a „stărilor” viitoare, posibile, dorite și adecvate protecției domeniului (sistemului de referință), într-un context de interpretare corectă și critică a „stărilor” actuale, precum și preluarea diferențiată, cu discernământ a aspectelor și elementelor de valoare aparte în dezvoltările anterioare (elemente de tradiție). În realizarea atributului funcționalității și dezvoltării domeniului arhitecturii, considerat ca subdomeniu, în raport cu cel al domeniului socio-politic și economic (macrosistem), este esențială participarea comună a tuturor factorilor implicați în procesele de edificare a mediului construit (factorii sistemului procesual al

arhitecturii; de cercetare, proiectare, realizare și utilizare), într-o viziune integratoare de interdependență și intercondiționare (creație – conservare) având ca scop obținerea ansamblului de echilibru și armonie, într-o relativă independență de acțiune.

Restaurarea efectivă, formă superioară a conservării, cea care operează asupra componentelor materiale, fizice ale monumentului, este necesar a fi dublată, în condiții normale de „restaurarea preventivă”, condiție a unei corecte conservări viitoare, postrestaurare, care poate fi inițiată concomitent și care de cele mai multe ori implică operații de amplasare de presupun costuri mai mari decât intervenția de restaurare propriu-zisă, cauză care determină ca să fie deseori occultată, în general totul rezumându-se la facile intervenții de urgență. La noi acest fenomen se manifestă din plin și nu numai datorită „dimensiunilor” bugetului de restaurare ci, în principal, unei mentalități generate de suficiența celor ce ocupă în prezent, cu un temporar drept de decizie, domeniul patrimoniului arhitectural.

Considerăm că atingerea unui monument se face cu dragoste, pricepere și prudență, într-un cuvânt cu profesionalism, cunoașterea lui nu-i niciodată suficientă, materialele și tehnicile, niciodată cele mai bune, iar legile și dogmele niciodată suficiente a fi aplicate. Specialiștii domeniului, aseamănă deseori activitatea restauratorului cu cea a chirurgului, iar monumentul cu pacientul, care numai atent, complet și competent investigat, poate fi supus, eventual, actului chirurgical. Considerăm că asemănarea nu este forțată, cu atât mai mult cu cât, ca și în cazul bolnavilor, cauzistica din domeniul monumentelor este extrem de diversificată, fiecare „pacient-monument” este o problemă unicat cu o rezolvare unică, într-o concepție și o tehnică adaptate lui. Există vreo Carte internațională sau națională care poate să prevadă toată paleta de „suferințe” ale monumentelor și ale componentelor ce le aparțin, astfel încât soluțiile de însănătoșire să depășească nivelul principiilor? Nu credem că ideea poate fi considerată altfel decât utopică. Decizia aparține arhitectului restaurator, care, în baza investigațiilor realizate de către membrii echipei sale pluridisciplinare și în urma unei aprofundate analize interdisciplinare, la care adaugă experiența proprie și competența profesională, este în drept să propună strategia de intervenție. De case, fie ele monumente sau nu, trebuie să se ocupe cei care fac case!

Nu vom referi în prezentarea noastră la partea practică a restaurării, cea care asigură revitalizarea și revigorarea materială, fizică, a unui monument, conservând și valorificând totodată, valențele funcționale, estetice și istorice ale acestuia. Cele trei etape principale din parcursul unei intervenții de restaurare-conservare, cele care reclamă în mod

peremptoriu prezența arhitectului, cercetarea, proiectarea și execuția, reprezintă subiectele acestui demers al nostru, acestea fiind prezentate și exemplificate prin documentații concrete, elaborate de noi în ultimul timp, pentru un monument ce de 20 de ani este apropiat nouă, Probota. În ce măsură rezultatele și datele cercetării se regăsesc în proiectele elaborate, modul cum, la rândul lor, acestea au fost transpuse pe șantier și realizările astfel obținute sunt, după opinia noastră, un interesant subiect de analiză și dezbateri real profesională.

Secțiunea de Arheologie

Voica Maria PUȘCAȘU

Raportul între investigarea arheologică și lucrările comportate de restaurarea monumentelor istorice

Comunicarea subliniază necesitatea strânselor colaborări a colectivului de proiectare-execuție cu arheologul, cu caracter continuu, la toate nivelele, de la avizare până la recepția monumentului.

Aceasta comportă: un plan comun de activitate și etapizare, supravegherea arheologică a oricărei intervenții în profunzimea solului, colaborarea privind propunerile de valorificare științifică a obiectivului.

Secțiunea de Arhitectură

Adrian Andrei RUSU

O problemă a fortificațiilor de sec. XVI–XVIII din Transilvania – Locuirea interioară

Majoritatea proiectelor care au avut în vedere restaurarea fortificațiilor grupate, în cea mai mare parte în jurul unor biserici au avut în vedere elementele de apărare și bisericile ori clădirile utilitare (școli, rezidențe, depozite). Cercetarea atentă a patrimoniului construit, conjugată cu datele arheologice, scoate la lumină un compartiment aproape neavut în vedere: locuințe interioare.

Se dovedește că, ceea ce se îndeosebi a fost socotit ca un adaos târziu, destinat unor simple depozite cărnări, aparținătoare familiilor săsești, nu este o realitate care este automat transferabilă cu câteva secole în urmă, ci rezultatul unei involuții de folosire, după pierderea rostului general al fortificațiilor.

Unele indicii, dezvoltate în comunicare, sugerează o locuire permanentă a fortificațiilor, mai ales în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în secolul al XVII-lea, în scopul căreia habitatul a fost adaptat, având drept modele locuințele din interiorul orașelor. Pentru aceste tipuri de locuințe se încearcă stabilirea unor repere.

Exemplificarea se va face cu ajutorul patrimoniului aflat în interiorul cetății Rășnovului. Comparațiile se fac cu alte cetăți ori biserici fortificate în care cercetările au fost parțiale.

Ioan SASU

Case și Palate boierești din Iași

Studiul a urmărit abordarea acestui program de arhitectură civilă având în vedere condițiile istorice de apariție a arhitecturii clasiciste în Moldova, amplasamentul, arhitectura, datele istorice, cercetarea de arhitectură și releveul actualizat.

Casele cuprinse în studiu sunt amplasate în municipiul Iași – având ca stil comun de arhitectură clasicismul, reprezentând perioada de destrămare a feudalismului și formarea burgheziei în Moldova. Studiul este structurat pe următoarele capitole:

- Dezvoltarea și evoluția teritorială a orașului Iași în secolul al XVIII-lea
  - Casele și Palatele boierești din Iași în secolul al XVIII-lea până în 1791
  - Amplasarea Caselor și palatelor boierești în perimetrul municipiului Iași
  - Arhitectura caselor și palatelor boierești clasiciste
  - Analiza valorică a caselor și palatelor boierești
  - Tipuri de case și palate boierești – concluzii
- În urma analizei se propun trei tipuri de case și palate: case ce păstrează influențe puternice ale locuinței tradiționale (cu patru subtipuri), case cu amplasarea laturii a salonului principal în fațadă și palate boierești cu plan compus din trei corpuri (în formă de U).

Secțiunea de Inginerie

Laurențiu Tudor SPOIALĂ

Unele aspecte ale problemei turlelor bisericesti – Turle de Lemn

Sunt prezentate câteva probleme apărute cu ocazia restaurărilor de turle de biserică situate în regiuni caracterizate prin seismicitate maximă.

Unele s-au comportat defectuos și au fost în trecut demolate sau înlocuite cu turle de lemn.

Problema trebuie însă abordată în toată complexitatea ei ținând seama de câteva considerații:

- masa lor este uneori redusă în comparație cu cea a Bisericii întregi
- trebuie să fie capabile ele însele să reziste la acțiunea seismică
- trebuie să se țină seama, în aprecierea solicitărilor, de capacitate de rezistență la această acțiune a întregului ansamblu
- nu trebuie să acceptăm soluții din oficiu de restaurare

Se prezintă refacerea unei Turle de Lemn la Biserica Mănăstirii Cotești, Vrancea, unde nu au putut fi găsite documente cu privire la forma veche a turlei și s-a decis o refacere de tip reversibil.

Mihai STINGHE

Restaurarea picturii murale de la schitul Dălhăuți, județul Vrancea

Amplasat în județul Vrancea, zona renumită pentru mișcările și alunecările de teren, biserica Schitului Dălhăuți se prezintă la demararea proiectului ca o ruină, cu bolțile prăbușite și arcele fracturate.

Pictura în tehnica ulei datând din 1/2 sec. XIX, al cărei autor este anonim, a fost acoperită aproape în întregime cu un strat de vâruială. Fracturile suportului și fisurile stratului de preparație au fost mascate cu reparații necorespunzătoare care se suprapuneau stratului de culoare.

Pentru salvarea monumentului a fost necesară colaborarea pluridisciplinară a echipelor de restauratori, care au stabilit zonele de intervenție și termene precise de execuție.

Întocmirea proiectului de restaurare pentru pictură a fost precedată de o perioadă de trei săptămâni în care au fost făcute sondaje stratigrafice pentru determinarea zonelor pictate și starea de conservare, antimăsurătoare pentru a stabili suprafața estimativă a fragmentelor de pictură de sub stratul de vâruială. Au fost preluate probe de culoare și preparație în vederea stabilirii compoziției prin analize chimice.

Lucrările de restaurare au început la 25 mai 1904 și au luat sfârșit la 6 octombrie 1995.

Ca o primă necesitate, în vederea restabilirii structurii de rezistență, s-a impus îndepărtarea stratului de vâruială și a reparațiilor necorespunzătoare de pe stratul de culoare pentru a determina precis suprafețele pictate, asigurarea marginilor stratului de preparație prin tivire.

În etapa următoare, după intervenția echipei de restauratori de arhitectură, au fost îndepărtate asigurările provizorii de pe suprafața picturii, depunerile aderente și verniul fals. Fracturile, fisurile fine, martelările, precum și lacunele din câmpul picturii au fost chituite la nivel.

Pentru prezentarea finală a picturii datorită lacunelor mari ale stratului de culoare, aproximativ 70% din suprafață, a fost aleasă varianta arheologică.

Suprafața picturii a fost vernisată în vederea protejării.

Secțiunea de Componente Artistice

Mihai STINGHE

**Restaurarea picturii murale de la schitul Bordești, județul Vrancea
Metoda extragerii Stacco a massello**

Declarată monument în 1915, pentru valoarea picturii lui Părvu Mutu de la sfârșitul sec. XVII și a sculpturii decorative, biserica din Bordești urma să fie

păstrată ca ruină. În 1961, 39 de fresce care acum se află în colecția Muzeului, au fost extrase și o parte din ele au fost transpuse pe un nou suport.

Pentru restaurarea monumentului, Direcția Monumentelor Ansamblurilor și Siturilor Istorice a inițiat în 1991 un ambițios proiect de consolidare și protecție. Până în 1994 au fost făcute doar intervenții urgente de consolidare precum și protecție a picturii.

La începerea proiectului, din Schitul Bordești nu mai rămăsese decât biserica ruinată, restul ansamblului distrugându-se, ca urmare a seismelor și alunecărilor de teren.

Restaurarea picturii murale a constat într-o colaborare interdisciplinară complexă, bine coordonată. În acest sens lucrările au fost eșalonate printr-un program cu termene și zone bine stabilite, deciziile au fost luate de comun acord de către echipele de restauratori.

Ca o primă necesitate se impunea consolidarea monumentului, dar această operație era irealizabilă din cauza fragmentelor de pictură care se aflau în zona de intervenție. În acest sens extragerea fragmentelor de frescă a fost impusă de situație. Modul de aplicare al stratului subțire de preparație intonaco direct pe suportul de cărămidă, precum și necesitatea de a reface arcele din pronaos și naos, a determinat tehnica extragerii prin stacco a massello; tehnica aleasă permite evitarea producerii de accidente asupra picturii în timpul operației și a manevrării.

În vederea incizării suportului la 10 centimetri de suprafață, rolul de rezistență a fost preluat de o contraformă de lemn în care a fost injectată spumă poliuretanică pentru a asigura aderența la fâcig.

Versul suprafețelor de frescă extrase a fost prelucrat, îndepărtând resturile de cărămizi, după care a urmat o consolidare.

Condițiile improprietate de depozitare in situ, au determinat transportul frescelor la București și depozitarea în atelierul de restaurare, loc în care se află și în momentul de față, așteptând să fie replantate.

Suprafețele pictate învecinat zonei de intervenție pentru refacerea structurii de rezistență, au fost protejate provizoriu cu foiță de pelur, iar marginile picturii au fost asigurate prin tivire.

Lucrările de restaurare s-au desfășurat în perioada 1995–1997.

Secțiunea de Inginerie

Emese OLOSZ

Concepte și tehnici de restaurare în programa Cursurilor Postuniversitare de Reabilitare a Monumentelor Istorice din Cluj

Din toamna anului 1998, în cadrul Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, se demarează cursul

postuniversitar de reabilitare a monumentelor istorice. Durata cursului este de 2 ani, 4 semestre, 600 de ore, în prima fază pentru arhitecți, și ingineri (construcționari) 450 de ore comune, 150 de ore de strictă specialitate pentru arhitecți, respectiv ingineri). Cursul se desfășoară pe blocuri de câte 20 de ore, din 3 în 3 săptămâni, joi–vineri–sâmbătă, pe două secții, cu limbile de predare română și maghiară. Sunt înscrși 62 de candidați. Se dorește punerea în discuție a programei analitice detaliate.

Secțiunea de Inginerie

Bálint SZABÓ, Imola KIRIZSÁN

Sinteza structurală – metodă de investigație eficientă vizând identificarea mecanismelor de cedare a structurilor de rezistență istorice

Structurile de rezistență – inclusiv cele istorice – sunt cercetate prin diferite metode de investigație. Metoda denumită SINTEZĂ STRUCTURALĂ presupune abordarea structurilor de rezistență drept unități complexe, asamblate din subsansamburi (alcătuite la rândul lor din fundații, diafragme, planșee și șarpante) delimitate în bază de egală rigiditate spațială. În condițiile unor execuții tehnologic stăpânite, mecanismele de cedare de regulă apar în zonele de contact dintre aceste subsansamburi.

Metoda este ilustrată prin rezultatele investigațiilor efectuate asupra structurilor de rezistență a bisericilor evanghelică din Bistrița și reformată din Daia.

Secțiunea de Inginerie

Simona TACU

Ansamblul brâncovenesc din Râmniciu-Sărat – Casa domnească

Casa domnească (1690–1696) a ansamblului Brâncovenesc din Râmniciu-Sărat, începută în timpul domniei lui Constantin Vodă Brâncoveanu de către marele spătar Cantacuzino, este amplasată într-o incintă dreptunghiulară de 50 x 80 m ce cuprinde chiliile, cuhnia, trapeza și este flancată de patru turnuri pe colțuri. Clădirea, o construcție din zidărie de cărămidă cu subsol parțial boltit, parter și etaj, a suferit distrugerii importante în timpul războiului ruso-turc (1787–1792) și la cutremurul din 1802, adăugându-se apoi, în sec. XIX, unele corpuri.

Lucrările efective de restaurare au început în anul 1992 și readuc la imaginea inițială Casa Domnească prin reconstituirea foișorului, restaurarea turnului de sud-vest, deschiderea golurilor originare, refacerea șarpantei din lemn și a învelitorii. S-a intervenit la fundațiile turnului S-V și ale foișorului, la pereți și arce (prin rețeseri și injectări), la bolți (prin refaceri cu plasă de rabiț sau cu beton armat). S-au realizat șabe rigide din beton armat la ambele niveluri, cu elemente verticale la turnul S-V, s-au refăcut coșurile de zidărie.

Deplasare de documentare

BISERICA ARMENEASCĂ „SF. GHEORGHE”, FOCȘANI – VRANCEA

Biserica ridicată în 1722–1733 de comunitatea armenească (ctitor Hagiu Gheorghieș), pe vestigiile unei construcții religioase anterioare, a suferit mult datorită cutremurului din 1977. La reparațiile ulterioare au fost demontate turlele ce aveau bazele pătrate decorate cu pilaștri și arce de factură armenească. Distrusă, rămasă fără enoriași, biserica se prezintă azi grav avariată.

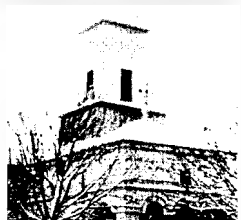
Santier sîstat în 1977 și redeschis de D.M.A.S.I. în 1992. S-au executat sprijiniri și acoperiș de protecție.

BISERICA „INTRAREA MAICII DOMNULUI ÎN BISERICĂ” – OVIDENIA DIN ARMENI, FOCȘANI – VRANCEA 1789–1798, reparată în 1898–1899

BISERICA „ADORMIREA MAICII DOMNULUI” – DONIE, FOCȘANI – VRANCEA

Biserica, ridicată între anii 1694–1714, își trage denumirea de la ctitorul său, Donie Damian, vistiernicul Domnitorului Constantin Brâncoveanu și înrudit prin alianță cu Ion Neculce. Îngrijită și întreținută cu mare atenție de ctitor vreme de peste o jumătate de secol, timp în care s-au efectuat reparațiile necesare, biserica este prada unui incendiu devastator, în 1854, care îi distruge întreg inventarul interior. La începutul secolului XX, pridvorul este închis, iar în pronaos se realizează un cafas din lemn, în stil neoclasic. Pictura interioară a fost executată de Adolfo Cantini, în 1940–1948. Monumentul figurează în Programul Național de Restaurare al Ministerului Culturii, în prezent în restaurare-consolidare.

BISERICA „SFINȚII VOIEVOZI” STAMATINEȘTI, FOCȘANI – VRANCEA

Ctitorie a Banului Toma Stamatinești, 1789–1798
28–29 mai 1999

BISERICA „SF. NICOLAE” – TĂBĂCARI, FOCȘANI – VRANCEA

Biserica ridicată la sfârșitul secolului XVIII – ctitor breasla lăbăcarilor

BISERICA „SFANTA CRUCE”, ODOBEȘTI – VRANCEA

Biserica cu plan trilobat, atestată documentar în anul 1832, a fost construită de meșterul Șerban Gurada. Pe același amplasament a existat anterior un lăcaș, probabil din sec. XVIII.

Șantier deschis de D.M.A.S.I. în 1994 și finalizat în anul 1998.

BISERICA „OVIDENIA”, ODOBEȘTI – VRANCEA

Ctitoria lui Cantacuzino Iordache Toderășcu, 1670–1680, refăcută la 1780–1795.

Șantier deschis de D.M.A.S.I. în 1992 și finalizat în 1994. S-au executat lucrări de consolidare-restaurare, inclusiv la pictură.

TEATRUL PASTIA, FOCȘANI – VRANCEA

Teatrul Comunal „Maior G. Pastiea”, după cum era înscris pe arcul mare al fațadei principale, Gh. Pastia, după cum este cunoscut astăzi, a fost construit în perioada 1908–1913, după planurile arhitectului C. Ciogolea, din donația celui care îi poartă numele. Studiind teatrele vremii din patru orașe europene, arhitectul a reușit să închege o lucrare de mare interes pentru vremea aceea atât în ceea ce privește compoziția arhitecturală și decorația, cât și ca tehnici moderne de construcție – grinzi metalice zăbrele, mecanică de scenă, sistem ingenios de ventilație și încălzire a sălii cu aer cald.

Este nominalizat în Programul Național de Restaurare al Ministerului Culturii pentru lucrări de restaurare a fațadelor.

**BISERICA „ADORMIREA MAICII DOMNULUI”,
BORDEȘTI – VRANCEA**

Clitoria familiei Cantacuzinilor la 1698–1699, a fost pictată în interior de Părvu Mutu. În anul 1742 biserica este refăcută de clucerul Mihăilă. Biserică cu plan trilobat și pridvor, are un valoros portal sculptat în piatră, la intrare. În afara cutremurelor ce au șubrezit monumentul, a avut loc o alunecare de teren ce a distrus biserica. Șantier sistat în 1977 și deschis în 1992. S-au executat parțial lucrări de consolidare și acoperiș de protecție.

MĂNĂSTIREA COTEȘTI, COTEȘTI – VRANCEA

Biserica „Sf. Treime” a fostului schit Cotești este o construcție de plan drept, fără abside laterale. Intrarea în biserică se face prin intermediul unui pridvor din lemn, ulterior construit care întrerupe ornamentația originală și care înertează fresca aflată pe perețele vestic peste brăul median.

Monumental figurează în Programul Național de Restaurare al Ministerului Culturii, proiectul de restaurare-consolidare fiind elaborat, urmează să se înceapă execuția.

**SCHITUL DĂLHĂUȚI, DĂLHĂUȚI-CĂRLIGELE
– VRANCEA** compus din:

Biserica „IZVORUL TĂMĂDUIRII” 1828, pe locul unei biserici de lemn din secolul XVII Șantier deschis în 1992 și finalizat în 1995. S-au executat lucrări de restaurare-consolidare, inclusiv la pictură.

BISERICA DE LEMN „SFINȚII ARHANGHELI” 1810, reclădită pe locul unei biserici mai vechi (din 1625 în pisanie), reparată în 1899–1900

BISERICA „SFINȚII ÎMPĂRAȚI” 1840–1850

**BISERICA DE LEMN „ADORMIREA MAICII
DOMNULUI”, LEPȘA – VRANCEA**

1930–1936, pe locul unei biserici arse din sec XVIII (1780)

BISERICA DE LEMN „SFÂNTUL NICOLAE STRĂOANE – VRANCEA

Atribuită de tradiție secolului XV, a fost reconstruită în secolul XVIII. Ridicată pe un soclu înalt de cărămidă, ea are plan triconc, pridvor deschis pe latura vestică și turn-clopotniță pe pronaos. Acoperișul are streășini neobișnuit de largi, iar turnul-clopotniță, de plan octogonal, are acoperișuri etajate, conferind construcției o surprinătoare originalitate. Monumentul este de o excepțională valoare artistică prin bogata decorație sculptată și prin originala compoziție volumetrică.

BISERICA „SF. NICOLAE” – CĂPĂTANU, BROȘTENI – VRANCEA

Edificată la 1759–1766, când s-a înființat Schitul Căpățanu. Apare pomenit în 1769, fiind metoh al Episcopiei Romanului. Biserica nu este nominalizată în Lista Monumentelor Istorice a județului Vrancea.

BISERICA „ÎNĂLȚAREA DOMNULUI” A FOSTEI MĂNĂSTIRI BĂBENI – BUZĂU

Biserica este de plan dreptunghiular cu turn-clopotniță pe pronaos și pridvor deschis adăugat în secolul XIX.

BISERICA „ADORMIREA MAICII DOMNULUI”, BĂSCENII DE JOS – BUZĂU

Biserica zidită în 1775 de Tudor Săseanu, vătăf de plai, păstrează un ansamblu valoros de pictură murală executată în 1797, caracterizat prin bogăția și verva elementelor decorative, prin interpretarea în spirit popular a temelor iconografice tradiționale.

Monumentul figurează în Programul Național de Restaurare al Ministerului Culturii proiectul de restaurare-consolidare a fost elaborat, urmând să intre în execuție.

MAUSOLEUL MĂRAȘTI, MĂRAȘTI – VRANCEA

Exemplu de arhitectură funerară, realizat în 1928, în cinstea eroilor din războiul din 1916–1919. Concepția spațială este unicat prin faptul că se dezvoltă pe două nivele subterane. La suprafața solului se ridică numai cele două case ale scârilor de acces. În al doilea nivel subteran sunt depuse osemintele ostașilor morți pe câmpul de onoare, precum și raclele mareșalului Averescu și ale altor generali participanți la această luptă. Obiectivul figurează în Programul Național de Restaurare al Ministerului Culturii.

MĂNĂȘTIREA MERA, MERA – VRANCEA

Considerat ca cel mai valoros monument istoric din județul Vrancea, ctitoria a domnitorului Constantin Cantemir în 1692. Ziduri înalte cu turnuri de colț și turn-clopotniță, închid o incintă patrulateră ce are în centru biserica „Sf. Împărați”. Chiliale și casa egumenească sunt în stare de ruină. În 1977 biserica și turnul-clopotniță au fost restaurate și consolidate. Șantier deschis în 1995 pentru consolidarea-restaurarea zidului și turnurilor. În prezent s-au executat parțial lucrări de consolidare.

BECIUUL DOMNESC, PANCIU – VRANCEA SEC. XVIII

MĂNĂȘTIREA SOVEJA, SOVEJA – VRANCEA

Ctitoria lui Matei Basarab 1645, ridicată cu prilejul păcii încheiate cu Vasile Lupu, în reciprocitate pentru zidirea bisericii Stelea din Târgoviște. Biserica „Nașterea Maicii Domnului” a fost refăcută.

MĂNĂSTIREA BERCA, BERCA – BUZĂU

Ctitorită în 1694 de către marele stolnic Mihalcea Cândescu și Alexandru Cantacuzino. Biserica „Sfinții Voievozi” a fostei mănăstiri Berca este un frumos exemplar de artă brâncovenească, remarcabil prin frumusețea decorației sculptate (ancadrame, coloane, ușa de intrare în pronaos). Picturile sunt atribuite lui Părvu Mutu. Complexul monastic înconjurat de ziduri înalte cuprinde casele egumenești, ridicate pe becuri boltite, chiliile și turnul-clopotniță. Fiind părăsită, singurul edificiu „funcțional” a rămas biserica. Singurele construcții care își mai păstrează parțial zidurile sunt cele dispuse pe latura de sud.

Este nominalizată în Programul Național de Restaurare al Ministerului Culturii, proiectul de restaurare fiind în curs de elaborare.

BISERICA „POGORĂREA SF. DUH”, DEDULEȘTI – BUZĂU

Biserică a fostului schit Dedulești, cu turnul fortificat, secolul XVII.

BISERICA „ADORMIREA MAICII DOMNULUI ȘI SF. NICOLAE”, DRĂGHIEȘTI – 1747

ANSAMBLUL BRÂNCOVENESC RM. SĂRAT – BUZĂU

Biserica fostei mănăstiri Adormirea Maicii Domnului, ctitorie a spătarului Mihail Cantacuzino, din anii 1691–1697, un prețios monument de artă brâncovenească. Are o bogată decorație sculptată la portal, coloanele și ancadramele ferestrelor fiind executate de meșterul Mira, iar picturile murale, de Părvu Mutu. Vechea incintă fortificată cu turnuri de colț, ca și construcțiile mănăstirești au suferit numeroase transformări în secolul XIX. Șantier deschis în 1992, în prezent fiind în curs de restaurare Casa Domnească și Biserica.

(30 noiembrie 1924, Slatina - 16 septembrie 1999, București)

1957

Bibliografia privind monumentele istorice din România, în „SCIA”, nr. 1-2, p. 155-199.

1961

Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București, Ed. Academiei R.P.R., București, 1961, p. 363.

1964

Vechi monumente bucureștene. I. Casa Mavrocordăților de la Foișor. II. Hanul lui Constantin Brâncoveanu, în Materiale de istorie și muzeografie, București, 1964, p. 341-354.

1966

Bibliografia privind monumentele feudale din Moldova, în „Mitropolia Olteniei”, nr. 5-6, p. 549-607; nr. 9-10, p. 928-936; nr. 11-12, p. 1059-1108.

1967

Bibliografia monumentelor feudale din Țara Românească, „Mitropolia Olteniei”, Craiova, 1967, p. 390.

Bibliografia privind monumentele feudale din Moldova, în „Mitropolia Olteniei”, nr. 3-4, p. 328-356; nr. 9-10, p. 840-856.

1968

Bibliografia privind monumentele feudale din Moldova, în „Mitropolia Olteniei”, nr. 1-2, p. 171-180.

Cum se construiau bisericile în Țara Românească și Moldova în secolul al XVII-lea - prima jumătate a secolului al XIX-lea, în „SCIA”, seria Artă plastică, nr. 1, p. 79-89.

1969

Bibliografia monumentelor feudale din Moldova, în „Mitropolia Olteniei”, nr. 3-4,

1970

Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, Partea I. Țara Românească (Muntenia, Oltenia, Dobrogea), vol. I-II, Ed. Mitropoliei Olteniei, București, 800 p. (I + II).

Bibliografie privind vechiul Galați și monumentele sale, în „Danubius”, p. 287-300.

Contracte vechi de meșteri de biserici, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, nr. 1, p. 70-71.

Satul Tântava - Ilfov și biserica, în „Glasul Bisericii”, nr. 9-10, p. 994-1000.

1971

Bibliografia monumentelor feudale din Moldova, în „Mitropolia Olteniei”, nr. 1-2, p. 127-152; nr. 3-4, p. 259-324; nr. 5-6, p. 450-472; nr. 7-8; p. 592-620.

Un fost metoh al Episcopiei Râmnicului: biserica Sf. 40 mucenici de pe Podul Mogoșoaiei, în „Mitropolia Olteniei”, nr. 5-6, p. 370-381.

1972

Bibliografia localităților și monumentelor feudale din Banat, în „Mitropolia Banatului”, nr. 10-12, p. 530-618.

Monumentele Țării Românești și Moldovei acum un secol (I). Cetăți, curți domnești și boieresti, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, nr. 1, p. 63-66; (II), nr. 2, p. 74-75.

1973

Bibliografia localităților și monumentelor feudale din Banat, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, p. 192.

1974

Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova, Direcția Patrimoniului Cultural Național, București, p. 987 (Biblioteca monumentelor istorice din România).

1976

Târgoviștea și monumentele sale, Ed. Litera, București, p. 324 (fig.). (în colaborare).

1978

Humor, Ed. Sport-Turism, București, p. 50 (fig.) (Monumente istorice și de artă ale României) (în colaborare).

1979

Les rôles des monasteres et des églises fortifiées dans la défense des Pays Roumains, în „Revue Roumaine d'Histoire”, nr. 1, p. 181–185.

1981

Însemnare despre o ctitorie cantacuzinească, în „Revista Muzeelor și Monumentelor”, seria Monumente istorice și de artă, nr. 1, p. 55–57.

1982

Cultura și arta în vremea lui Matei Basarab, în „Revista Muzeelor și Monumentelor”, seria Monumente istorice și de artă, nr. 2, p. 51–60.

Epoca lui Matei Basarab (1632–1654) – la 350 de ani de la urcarea sa pe tron, în „Glasul Bisericii”, nr. 7–8, p. 315–335.

1983

Așezămintele monahale din eparhia Buzăului, în trecut și azi, în Spiritualitate și istorie la întorsătura Carpaților, vol. II, Buzău, p. 268–276 (în colaborare).

1985

Date privind vechea parohie Cinciș – Hunedoara, în „Mitropolia Banatului”, nr. 11–12, p. 797–807.

1986

Mănăstirea Brâncoveanu din Sâmbăta de Sus, în „Mitropolia Ardealului”, nr. 1, p. 77–94; nr. 2, p. 208–226.

La Regne de Matei Basarab, époque de grand essor de la culture, „Roumanie. Pages d'histoire”, nr. 1, p. 72–86.

600 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești a lui Mircea cel Mare. O perioadă de însemnate realizări artistice, în „Revista Muzeelor și Monumentelor”, seria Monumente istorice și de artă, nr. 1, p. 37–43.

1987

Mircea cel Mare (1386–1418). 600 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române, București, p. 421 (în colaborare) (părți importante dedicate monumentelor).

1988

Matei Basarab, Ed. Academiei, București, p. 222 (părți importante dedicate monumentelor).

1990

Constantin Șerban, Ed. Militară, București, p. 135 (părți importante dedicate monumentelor).

Aurelian STROE

DESCRIEREA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE SISTEMATICE DE LA
TURDAȘ-LUNCĂ – CAMPANIILE DE CERCETARE SISTEMATICĂ ALE ANILOR
1992–1995

a. **Amplasarea habitatului de la Turdaș-Luncă.**

Stațiunea arheologică de la Turdaș-Luncă (*La luncă*) este situată pe malul stâng al Mureșului, pe o terasă înaltă, la vest de satul Turdaș, în județul Hunedoara (*LUCA 1997a, 252; 1998a, 165*).

Disponerea față de sat a sitului arheologic este aceeași la toți autorii pe care-i cităm. Diferă, însă, mărimea suprafeței pe care se afirmă că s-au descoperit materiale arheologice și unele caracteristici ale malului râului Mureș.

Harta cea mai cunoscută este propusă de *Márton Roska* (*ROSKA 1941, Harta 1*). Aceasta reprezintă, fără îndoială, realitatea din teren a sfârșitului secolului XIX și începutului secolului XX. Deosebirile față de situația actuală nu sunt foarte mari (vezi Harta 1 și Planul 1), dar suntem datori cu unele precizări pe care le considerăm absolut necesare. Într-o lucrare recentă (*KALMAR 1991*), colega *Zoia Kalmar-Maxim* ne propune spre studiu harta publicată cu mult timp în urmă de *Márton Roska*, *nespecificând dacă harta reprezintă, în mod cert, realitățile anilor '90*. Studiind hărțile propuse în lucrarea de față, vedem că situația nu este nici pe departe aceeași (Mureșul nu mai are cele două insule, așa cum sunt ele pe harta autoarei, ci doar una; malul de nord a fost redat agriculturii, fiind – de altfel – mult prea jos față de oglinda apei pentru a fi locuit sau exploatat în preistorie; pe același mal, nu există descoperiri arheologice; pe plaja de către satul Turdaș, nu există descoperiri arheologice de nici un fel, fiind o zonă de depunere aluvionară; așezarea nu se întinde în nici un caz până la pădure, ci – cel mult – până la calea ferată dublă Simeria – Orăștie).

Ultimele cercetări din teren au demonstrat că în prezent așezarea se întinde cam 600 m de-a lungul Mureșului și aproximativ 80–100 m către calea ferată Deva – Orăștie, (*LUCA 1995, 34*), păstrându-se din așezarea inițială de aici aproximativ 20% (*LUCA 1995, 35*). Menționez că aceste cercetări au fost făcute vreme de 8 ani pe un areal destul de restrâns.

Întinderea sitului arheologic în vremea *Zsófia von Torma* era apreciată la 950 x 760 m (de la malul Mureșului până la pădurea aflată la sud de șoseaua Orăștie – Deva) (*ROSKA 1941, 7*).

La scurt timp după moartea cercetătoarei atât de des amintită, *Pósta Bélla*, director al *Muzeului ardelean* din Cluj, se îndoaie de faptul că săpăturile realizate sub egida acestei instituții de către *Márton Roska* vor duce la limpezirea problemelor ridicate de clasificare, după criterii moderne, a materialelor arheologice din colecția aflată la muzeul clujean

(*PÓSTA 1910, 435–436*). Mai mult, el constata că așezarea este distrusă din vechime pe o mare parte a fostei sale întinderi (*PÓSTA 1910, 435*).

Singurul reper pentru a vedea cât a fost așezarea de la Turdaș-Luncă în anul 1910 este *adăpătoarea* (locul de coborâre a vitelor la adăpat este săpat în miezul – zona centrală – așezării, sub forma unui plan înclinat) existentă, în mod cert, înaintea cercetărilor de atunci. Adăpătoarea era necesară deoarece malul de jos al Mureșului era greu accesibil datorită tufelor și smârcurilor, apa era murdară și malurile noroioase. Singura posibilitate pentru adăparea în bune condițiuni a vitelor era săparea unei rampe de pe terasa înaltă a Mureșului către acesta. Impresia mea este că, în momentul săpării acestei rampe, s-au descoperit cele mai multe obiecte ale colecției baronesei – arheolog. Rampa se află și astăzi în prelungirea locului lui *Petru Lula*, urmaș al lui *Peter Lula* pe locul căruia a săpat și *Márton Roska* în anul pomenit (*ROSKA 1941, 8*). Rampa se mai păstrează pe aproximativ jumătate din lungimea ei inițială, fapt ce ne îndreptățește să afirmăm că de la momentul săpăturilor amintite Mureșul nu a rupt mai mult de 30–40 de metri (*LUCA 1995, 33–34*).

Regretat *Vladimir Dumitrescu* considera că situl este aproape în întregime distrus, la fel ca mulți alți cercetători, tocmai de aceea credem că cercetătorii contemporani nu au făcut aici decât periegeze de informare.

Colegul *Florin Drașovean* afirmă că așezarea se mai păstrează încă pe o suprafață de aproximativ 1000/300 m (*DRAȘOVEAN – MARIȘ 1982 – 1983, 89*), influențat fiind și de lecturile arheologice anterioare.

b. **Sistemul de cercetare al sitului**

Din colectivele de cercetare ale acestor ani au făcut parte și prof. univ. dr. Iuliu Paul (1994), Ioan Alexandru Aldea (1994), Marius Ciută (1992–1994) și Mihai Căstăian (1993–1995). Am fost sprijiniți în activitatea noastră de studenții ai Universităților *Lucian Blaga* din Sibiu și *1 Decembrie 1918* din Alba Iulia, cărora le mulțumim pentru abnegația și dăruirea cu care au muncit la săpături și la prelucrarea materialelor arheologice. De altfel, mulți dintre aceștia au ajuns la rândul lor cercetători într-ale istoriei, școala prin care au trecut urmând toate etapele șantierului, influențându-i pozitiv. De asemenea am fost ajutați de studenți de la Universitatea Heidelberg, Budapesta și Szeged, cărora le mulțumim în aceeași măsură.

Bazându-ne pe observațiile făcute de antecesorii noștri, am încercat să verificăm, în primul rând, stratigrafia deja cunoscută și să reinterprețăm, prin prisma cunoștințelor acumulate în ultimii zeci de ani, materialele arheologice ale binecunoscutei colecții Zsófia von Torma, având drept bază noile materiale descoperite prin forțe proprii. Ne vom mărgini la prezentarea campaniilor 1992–1995 (vezi Harta 2), săpăturile anilor 1996–1998 fiind prelucrate pentru volumul al doilea al acestei monografii.

Platul pe care se află așezarea a fost împărțit, în mod convențional, în trei mari zone (vezi Planul 1. A = zona centrală; B = zona de vest; C = zona de est) pentru a urmări și stratigrafia orizontală a așezărilor neolitice și eneolitice de aici. În zona de est am punctat și sigla D = zona mormântului de înhumatie descoperit în anul 1995.

În zona centrală am trasat și excavat suprafețele S I / 1992 – 1993, S II / 1994 – și caseta C₃ / 1993.

Suprafața S I / 1992 – 1993 (Planurile 3 și 5) a avut dimensiunile de 10 m lungime și de 3 – 4 m lățime. După reîndreptarea profilurilor din anul 1993, suprafața a avut 11 m lungime. Orientarea față de punctele cardinale a suprafeței este aproximativ NE – SV. Lățimea variabilă a acesteia a decurs din faptul că s-a trasat și excavat o porțiune de teren aflat pe malul Mureșului deoarece se vedea în ruptură, în bune condiții, bordeiul B₁ / 1992 (Planul 5 b) pe care l-am dorit a fi cercetat. Pe lângă acest complex, în suprafața s-a mai cercetat și bordeiul B₂ / 1992 – 1993 (Planul 5 a), locuința L₁ / 1992 (Planul 3 a), locuința L₃ / 1992, gropi menajere și șanțuri din nivelele II și I (Planul 5 a – b). Adâncimea la care s-a ajuns cu cercetarea este 0,90 – 1,25 m pentru stratul de cultură și peste 3 m la fundul bordeiului B₁ / 1992.

Suprafața S II / 1994 – 1995 (Planul 2) a avut dimensiunile de 6 m lungime și 4 m lățime. După reîndreptarea profilurilor din anul 1995, suprafața a avut 6,40 m / 4,40 m. Ea a fost trasată cu latura lungă paralelă cu malul Mureșului, la aproximativ 2 m de acesta. La inundațiile din anii 1995 – 1997 malul s-a surpat și latura de N a suprafeței a devenit totuna cu malul râului. Orientarea față de punctele cardinale a suprafeței este aproximativ NE – SV. Locuințele descoperite în această suprafață sunt Bordeiul B₄ / 1995 (Planul 2 b – c), locuința L₂ / 1994 – 1995 și locuința L₄ / 1995 (Planul 2 a). Adâncimea la care s-a ajuns cu cercetarea este de aproximativ 0,90 m – 1,25 m pentru stratul de cultură și peste 3 m la fundul bordeiului B₄ / 1995.

Caseta C₃ / 1993 (Planul 4 c) a avut drept scop dezvelirea bordeiului B₃ / 1993 care se profila în malul Mureșului. Latura de S a casetei a avut 3,5 m, iar laturile scurte mai bine de 1 m. Adâncimea la care s-a ajuns cu cercetarea a fost de peste 2 m.

În zona de vest am trasat și excavat casele C₁ / 1993, C₂ / 1993, C₄ / 1994 – 1995 și C₅ / 1994 – 1995.

Caseta C₁ / 1993 (Planul 4 a) a fost trasată pe partea stângă a unui început de râpă, datorită abundenței materialelor arheologice descoperite aici. Ea a avut latura de S și cea de V de 4 m, latura de N de 3 m și latura de E oblică, urmând ductul râpei. Cel mai important complex arheologic descoperit cu acest prilej este restul unei colbe aparținând nivelului I (cultura Coțofeni), care nu a primit o siglă anume. Adâncimea la care s-a ajuns cu săpăturile este de 1,50 m.

Caseta C₂ / 1993 a fost trasată pe partea dreaptă a râpei mai sus amintită. Ea a avut latura de E și cea de S de 4 m, latura de N de aproximativ 3,5, iar cea de vest era nereglată, urmând sinuozițiile râpei. Cel mai important complex descoperit cu acest prilej este o locuință aparținând nivelului II (cultura Petrești), care nu a primit numerotare. Adâncimea cercetată a ajuns la 1,60 m.

Caseta C₄ / 1994 – 1995 (Planul 4 d) a fost trasată și excavată la 0,50 m vest de caseta C₁ / 1993. Laturile acesteia au avut câte 4 m în anul 1994 și 4,70 m după reîndreptarea profilurilor din anul 1995. Cel mai important complex arheologic aparține nivelului III (cultura Turdaș), nenumărat datorită faptului că nu a fost cercetat pe o suprafață prea mare. Aici a fost descoperit, într-o groapă puțin adâncă, *Vasul cu cerbi*. O altă locuință nenumărată aparține nivelului II (cultura Petrești). Adâncimea generală la care s-a ajuns cu săpătura este de 2,20 m.

Caseta C₅ / 1994 – 1995 a fost trasată și excavată la 0,50 m est de caseta C₂ / 1993. Laturile acesteia au avut 4 m și 4,50 m după îndreptarea profilurilor din anul 1995. Din păcate, locuința aparținând nivelului II (cultura Petrești) descoperită aici (L₅ / 1994 – 1995) nu a putut fi cercetată după toate regulile meseriei deoarece în iarna anului 1995 apele mari au distrus mare parte din casetă. Adâncimea la care s-au oprit cercetările a fost de 0,90 m.

c. Stratigrafia stațiunii de la Turdaș-Luncă

Stratigrafia stabilită o dată cu cercetările anului 1910 se dovedește a fi în mare parte corectă dacă este să o judecăm în funcție de unitățile stratigrafice descoperite și de noi.

Pentru înțelegerea sistemului nostru de gândire și a observațiilor stratigrafice acumulate de-a lungul timpului, prezentăm așezările culturilor Turdaș, Petrești și Coțofeni din punctul *Luncă*, menționăm de la bun început faptul că acestea sunt dispuse pe orizontala sitului pe șase nivele (fiecare nivel reprezentând o așezare) distincte, după cum urmează (*LUCA 1993; 1995, 34–35; 1996 d, 221; 1997 a, 252; 1998 b, 165–166; LUCA și colab. 1994; 1995; 1996; 1997; 1998*).

c.1. *Cultura Turdaș* (nivel I și II – inferior și superior din zona centrală, nivel I zona de vest). După datele

pe care le avem în acest moment, considerăm că nivelul II superior din zona centrală este contemporan cu nivelul I din zona de vest. Pământul ce alcătuiește stratul de cultură este cenușiu – granulos, în structura sa fiind preponderentă ceramica sub formă de fragmente sau pigment.

Zona centrală (Planul 1, punctul A)

Nivelul I. Complexele caracteristice acestui nivel de locuire sunt bordeiele ($B_1 / 1992$ și $B_2 / 1992 - 1993$). Stratul de cultură din care pornesc acestea este subțire și apare sporadic, doar în zona centrală a sitului de la Turdaș-Luncă. Pentru exemplificare avem la dispoziție stratigrafia suprafeței S I / 1992 - 1993 (Planul 5 a), unde se vede că nivelul de pornire al bordeiului $B_2 / 1992 - 1993$ este extrem de subțire și nu apare pe întreaga suprafață a săpăturii. În compoziția pământului ce alcătuiește acest nivel de locuire (numerotat cu VII) fragmentele ceramice sunt rare, caracteristic fiind amestecul acestuia cu fragmente de cărbune, cioburi lărmate în bucăți foarte mici, mici fragmente de chirpic, oase și bucăți de concrețiuni calcaroase antrenate din stratul steril din punct de vedere arheologic (numerotat cu VIII). Sterilul este reprezentat pe toată întinderea platoului de un loess format în mod cert în epocile glaciare, intercalat – din când în când – de lentile de pietrișuri și având la baza terase, un strat compact și gros de gresie. La zona de contact cu stratul de cultură neolitică sterilul are și concrețiuni calcaroase.

Nivelul I nu mai este reprezentat și pe alte planuri și profiluri datorită faptului că, după opinia noastră, așezarea fiind de acesta a fost distrusă aproape în întregime de râul Mureș. De aceea am propus, încă de acum câțiva ani, ca să considerăm că așezarea cea mai veche a sitului de aici se întinde la ora actuală pe o distanță de maximum 150 m pe malul Mureșului (LUCA 1995, 34), cu o profunzime spre calea ferată de maximum 50 de m de la mal. În mod cert vom avea puține șanse să surprindem complexe arheologice ale acestui nivel în viitoarele campanii arheologice. Concluzionăm că arealul restrâns al acestei prime locuri turdașene se centrează pe mijlocul zonei de mal al platoului actual.

Nivelul II. Acesta este suprapus așezării turdașene vechi (nivelul I) și a fost numit de noi *nivel intermediar*, reprezentând două așezări, *nivelul II superior* (cu bordeie) și *nivelul II inferior* (cu locuințe de suprafață). Acestea aparțin din punct de vedere cronologic și cultural unei faze Turdaș evaluate. Satul nivelului II – superior se extinde (nivel I – vest) pe tot platoul, iar satul nivelului II – inferior se întinde pe toată zona centrală și estică a platoului.

Nivelul II – inferior. Complexele caracteristice pentru modul de locuire al acestei zone sunt bordeiele $B_3 / 1993$ și $B_4 / 1995$. Pentru exemplificarea stratigrafiei verticale am ales profiluri ale suprafeței S II / 1994 - 1995 (Planul 2 b - d) și ale casetei C₃

/ 1993 (Planul 4 c). Pe Planul 2 c observăm că stratul de cultură corespunzător nivelelor de umplere ale bordeiului $B_4 / 1995$ numerotate cu cifrele V - X este cvasiinexistent, complexul fiind săpat direct în sterilul din punct de vedere arheologic, numerotat de noi cu cifra XI. Situația se modifică atunci când studiem profilul de la Planul 2 d, unde se observă un strat corespunzător acestui nivel, subțire – este drept –, numerotat de noi cu cifra VI, suprapunând sterilul arheologic numerotat cu cifra VI. O altă prezentare a nivelului II – inferior o avem la Planul; 4 c. Acesta se află reprezentat în acest caz prin cifrele IV - V, care reprezintă tot alătele nivele de umplere ale bordeiului $B_3 / 1993$. Sterilul arheologic este prezentat prin cifra VI. De remarcat că, contrar aparențelor, diferența dintre nivelele I și II – inferior sunt extrem de clare atât ca și componența arheologică a complexelor, cât și ca realitate coloristică a stratului aparținător.

Pământul ce alcătuiește acest nivel este amestecat cu cenușă, dar mult mai închis la culoare decât cel al nivelului anterior. Compoziția stratului este alcătuită din multe fragmente ceramice, chirpic mărunț, oase, fragmente diverse de rocă și cărbune de lemn. Grosimea acestuia variază în partea centrală și de est a platoului pe care se află așezarea neolitică aparținând acestui nivel.

Nivelul II – superior. Acestuia îi corespund locuințele de suprafață $L_1 / 1992$ și $L_4 / 1995$. Pentru exemplificarea apariției nivelului II – superior în stratigrafia stațiunii am ilustrat lucrarea cu profilurile de la Planul 2 c - d, 4 c, 5 a și pentru locuințele de suprafață cu planurile orizontale 2 a și 3 a - b. Observăm că stratul ce reprezintă acest nivel este mai gros, depunerile fiind realizate într-un timp mai îndelungat și așezarea dezvoltându-se mai puternic. Resturile de chirpic ale locuințelor stau la baza stratului de cultură (Planul 2 c - numerotat cu IV, 2 d - numerotat cu IV; 4 c - numerotat cu III; 5 a - numerotat cu IV). O altă situație se întâlnește la Planul 5 a, unde se poate ca părțile de strat numerotate de noi cu cifra V să facă parte din același nivel cultural.

Pământul nivelului este în continuare negru - făinos, amestecul cu fragmente de chirpic, oase, ceramică și alte resturi fiind mult mai evidente decât în partea de strat descrisă anterior. Grosimea stratului ce aparține de nivelului II – superior este grosă și constantă pe întreaga întindere a platoului unde se găsesc resturi arheologice neolitice la suprafața solului.

În acest nivel se găsesc din când în când fragmente de oase lungi sau de calote craniene aparținând unor indivizi de rasă umană. Aceasta demonstrează că, cel puțin pentru unele categorii de oameni, resturile trupurilor nu au o semnificație deosebită.

Zona de est (Planul 1, punctul D)

Poziția stratigrafică a mormântului de copil (Planul 4 b) este clară în sensul că grupa acestuia a fost săpată de la nivelul de călcare al fundului unui

bordele asemănător cu cele din nivelul II – inferior. Groapa nu era adâncă față de nivelul de călcare străvechi, de-abia cât să încapă corpul chiric.

Zona de vest (Planul 1, punctul B)

Nivelul I. Situația stratigrafică verticală a acestui nivel este prezentată la Planul 4 a și d. La Planul 4 a nivelul I din zona de vest este prezentat la cifra IV, iar la Planul 4 d la cifrele IV – V. În ambele cazuri, stratul suprapune sterilul din punct de vedere arheologic (Planul 4 a = numerotat cu V; Planul 4 d = numerotat cu VI). La planul 4 d, cifra V, am excavat și această parte datorită apariției rare a unor fragmente de cărbune de lemn. Acestea ne-au dat impresia că ar fi vorba despre resturile unei locuiri. Neapariția unor materiale arheologice ca să poată fi atribuite stratului ne-au făcut să-l încadrăm la monumentul cronologic al culturii Turdaș, cu rezerva studierii și mai târziu a zonei.

Pământul este de culoare neagră, slinoasă și este amestecat cu fragmente ceramice și oase foarte afectate de aciditatea solului. Sterilul arheologic (Planul 4 a = cifra V; 4 d = cifra VI) este negru, untos și mustind de apă. După informațiile amabile ale domnului *Bărbuță* de la Universitatea 1 Decembrie 1918 din Alba Iulia, în partea de vest a platoului pe care se află situl arheologic de la Turdaș-Lucă s-ar produce un proces de transformare în turbă a solului datorat – în parte – și pânzei înalte de apă freatică. Poate că de aceea locul a fost locuit mai puțin decât restul platoului.

Din punctul de vedere al încadrării culturale acest nivel este contemporan, ca materiale arheologice și ca mod de construire al locuințelor (după cum ne-a arătat locuința nenumerotată din caseta C₁ / 1993 = Planul 4 d – numerotat cu IV), cu nivelul II – superior din zona centrală și estică a stațiunii.

c. 2. Cultura Petrești (nivelul III din zona centrală și de est și nivelul II din zona de vest).

Zona centrală (Planul 1, punctul A)

Nivelul III. Complexele caracteristice acestui nivel sunt locuințele de suprafață cum ar fi L₂ / 1994 – 1995 (Planul 2 c – d = numerotat cu II) sau cele numerotate (Planul 5 a = numerotat cu II, partea stângă). La o privire atentă, constatăm că nivelele de călcare existente ne-au obligat să desenăm, cel puțin pentru partea centrală și de est a sitului, două subniveluri (Planul 2 c = d = numerotat cu II – III). Datele existente pentru campaniile anilor 1992 – 1995 au fost prea puține în acest sens, dar vom vedea în volumul următor că aceste argumente pot – totuși – exista (*LUCA 1995, 34*).

Pământul stratului este acel așa – numit *humus eneolitic*, granulos, de culoare neagră, amestecat cu multe fragmente de chirpic, ceramică, oase, fragmente de roci. Solul este acid, în strat atacând sîlpul vaselor. Acest lucru se întâmplă, mai rar, și în locuințe.

Zona de vest (Planul; 1, punctul B)

Nivelul II. Complexele caracteristice acestui nivel sunt locuințele de suprafață (Planul 4 d = numerotat cu III, partea dreaptă). În acest stadiu al cercetărilor, se pare că aceste locuințe sunt contemporane cu partea inferioară a nivelului III din zona centrală.

Pământul stratului este același *humus eneolitic* ca și în cazul nivelului III din zona centrală și de est. Notificăm că și în acest caz se observă tendința spre transformarea în turbă a solului, ca și în cazul nivelului I din aceeași zonă. Umiditatea excesivă a afectat fundamental ceramica, aceasta pierzându-și sîlpul sau înnuindu-se până la sfărâmare.

c.3. Cultura Coțofeni (nivelul III din zona de vest) **Zona de vest (Planul 1, punctul B)**

Nivelul III. *Cultura Coțofeni* este reprezentată de un nivel bine conturat, ce se mai păstrează pe aproximativ 100 m de mal, către vestul sitului (*LUCA 1995, 34*), suprapus peste nivelul Petrești (nivel II – vest). Cu totul izolat mai apar fragmente ceramice Coțofeni și în zona centrală a sitului, fără a descoperi și complexe de locuire ale acestei culturi.

Pământul stratului este același *humus eneolitic*, cu observații suplimentară după care acesta nu mai are în compoziție atât de multe fragmente de chirpic spart și de ceramică. Locuințele nivelului sunt colibe cu o structură foarte ușoară, poate sezoniere. Stratul de cultură este destul de gros (Planul 4 a = numerotat cu II; Planul 4 d = numerotat cu II). Se poate observa și aici tendința spre transformarea în turbă a stratului de cultură, mult mai puțin, însă, decât în cazul nivelelor inferioare.

Aceste observații demonstrează că s-au făcut mai multe mutări ale vetrei așezărilor, care, din când în când, s-au intersectat, existând trei nivele de depuneri culturale în vest (Turdaș, Petrești și Coțofeni), cinci nivele în centrul stațiunii (Turdaș, Turdaș – intermediar cu două subniveluri și Petrești cu două subniveluri) și trei / patru nivele în est (Turdaș – intermediar cu două subniveluri și Petrești cu unul / două subniveluri).

Trebuie să menționăm că în toate cazurile stratul arabil nu este mai gros de 0,28 m, talpa plugului oprindu-se, mai ales, către centrul / estul stațiunii, pe nivelul de dărâmare a subnivelului mai nou din punct de vedere cronologic, cu locuințe de suprafață, aparținând culturii Petrești.

d. Arhitectura satelor neolitice și eneolitice de la Turdaș-Luncă

d.1. Cultura Turdaș

Siturile arheologice cu niveluri turdășene denotă o evoluție relativ scurtă – din punct de vedere cronologic –, dar dinamică a comunităților lor. De cele mai multe ori, compararea stratigrafiei acestora arată că există nivele contemporane, ceea ce denotă unitatea culturii în spațiul său de evoluție. Mare parte din așezările turdășene au două sau mai multe nivele de cultură/locuire, existând – deci – o evoluție internă

a culturii (LUCA 1997b, 76), ce se întinde pe o perioadă de mai multe generații, probabil de peste 200–300 ani.

Arealul geografic în care se dezvoltă cultura Turdaș se axează pe cursul mijlociu și inferior al Mureșului, concentrarea cea mai mare a așezărilor înregistrându-se în spațiul județelor Hunedoara și Alba, dar și pe afluenții Mureșului, în județele Cluj, Sibiu și Mureș, fiind repertoriile până acum peste 60 de așezări sigure Turdaș (LUCA 1997b, 68–70).

Purtătorii culturii Turdaș și-au construit așezările în lunci neîndunabile, pe terase joase, mijlocii sau înalte, și au folosit pentru (temporar?) și peșterile (de exemplu, peștera din raza localității Cerișor de la Cause).

Locuințele specifice culturii sunt, pentru nivelele vechi (de exemplu, Orăștie-Dealul Pemilor, punct X₂, nivelul bordeiului sau Turdaș-Luncă, nivelul I și II inferior), bordeiele mult adâncite sau semibordeiele, uneori cu pat de pietre pe fund, mult chirpic rezultat în urma distrugerii și acoperiș lemnos (LUCA 1997b, 30–32). În nivele mai noi sunt evidențiate locuințe de suprafață (de exemplu, Orăștie-Dealul Pemilor, punct X₂, nivelul locuințelor de suprafață sau Turdaș-Luncă, nivelul II – superior), realizate din structura lemnoasă și chirpic, unele fiind chiar cu platformă construită din pietre de râu (LUCA 1997b, 28–29). În unele săpături au apărut și șanțuri de fundație ale locuințelor (de exemplu, la Turdaș-Luncă, nivelul II – superior).

Locuințele nivelului I din zona centrală (Planul I, punctul A)

Bordeiul B₁ / 1992, nivelul I, suprafața S I. Planul orizontal al acestui complex de locuire este reprezentat la Planul 5 b, partea stângă. Datorită acestui bordei ce se profila în malul Mureșului am început suprafața S I / 1992. După cum se poate observa, studiind planul, bordeiul este săpat în trepte. Partea stângă – când îl privim dinspre Mureș – este săpată abrupt până la adâncimea de 2,80 m, care reprezintă și fundul complexului. Partea din dreapta este săpată în trepte. După o „treaptă” mai largă, aflată la 1,50 m față de suprafața actuală a solului (poate un loc pentru dormit), se cobora la proximitatea maximă a bordeiului pe mai multe trepte de 0,25 m – 0,30 m. Pe fundul bordeiului erau vase întregi (dintre care unul cu resturi de semințe carbonizate) și o tăbliță acoperită cu semne incizale (Fig. 5/1; LUCA 1993). Sigur că bordeiul era cu cel puțin 50% mai mare decât ceea ce s-a păstrat. Ne permitem să afirmăm că acesta era de formă ovală, cu lungimea de 6 m și lățimea de aproximativ 4 m. Culoarea pământului din acest complex este cenușie, materialul de umplură preponderent fiind cenușa rezultată din arderea materialului lemnos al suprastructurii pe care o bănuim masivă.

Bordeiul B₂ / 1992 – 1993, nivelul I, suprafața S I. Acest complex de locuire se află reprezentat grafic la Planul 5 a (profilul vertical, partea dreaptă a planului)

și Planul 5 b (plan orizontal, partea dreapta – sus a planului). Bordeii aveau, după toate aparențele, aceleași dimensiuni ca și cel descris anterior, cu amendamentul că adâncimea sa se oprește, în partea cercetată, la 2,20 m. Complexul este afectat de gropi ce pornesc din nivelul de deasupra și a funcționat scurt timp (dovada cea mai bună este nivelarea lui de locuitorii imediat următori – Planul 5 a, partea dreaptă, nivelul de umplere V). Această observație întărește faptul că locuirea nivelului I este foarte scurtă în timp, locuitorii ce vor urma nivelând terenul când se mai puteau observa bine resturile locuințelor antecesoriilor. Pământul de umplură este de culoare cenușie, acesta fiind dată de cenușa rezultată în urma distrugerii complexului. În aceeași umplură erau vizibile numeroase fragmente de lemn carbonizat.

Locuințele nivelului II – inferior din zona centrală (Planul I, punctul A)

Bordeiul B₃ / 1993, nivelul II (inferior), caseta C₃. Complexul de locuire turdășean ajunge până la 2,20 m adâncime și a fost surprins în lungimea profilului casei pe aproximativ 3,30 m din secțiunea sa (Planul 4 c). El are două nivele de umplere / folosire cu material arheologic deosebit de omogen. În umplutura de culoare neagră se află numeroase fragmente de chirpic mărunț, dar și unele bucăți mari, fragmente ceramice și oase de animale. După opinia noastră, bordeiul avea cel puțin 5 m diametru, forma sa neputând fi reconstituită deoarece cea mai mare parte a sa a fost distrusă de viiturile Mureșului.

Bordeiul B₄ / 1995, nivelul II (inferior), suprafața S II. Această locuință este exemplificată la Planul 2 c – d (cu stratigrafia verticală) și la Planul 2 b (cu stratigrafia orizontală). Complexul are aproximativ 6 / 4 m, din care a fost folosită ca locuință partea situată pe Planul 2 b de la jumătate în sus, unde adâncimea gropii ajunge la 3,20 m față de suprafața înierbată de astăzi. Groapa locuinței are caracteristici deosebite și se pare că a fost refolosită o groapă din care s-a extras inițial lut pentru fabricarea ceramicii sau pentru lipirea locuințelor, după cum ne sugerează gropile de dimensiuni aproximativ egale ce se întrepătrund în partea de jos, inferioară, a Planului 2 b. În partea centrală – dreapta a aceleiași plan se observă o serie de trepte care asigurau accesul în groapă. Bordeii aveau, după toate probabilitățile, 4 m diametru și o groapă centrală, dezaxată ca dispunere spre latura de E, pentru ca oamenii să poată sta în picioare pe fundul locuinței.

Pe profilul vertical de la Planul 2 c se pot observa mai multe nivele de umplere a gropii bordeiului (numerotate cu cifrele V–X), care trebuie să fi fost tot atâtea nivele de refacere / folosire ale complexului. Această observație arată că bordeiul a fost locuit un timp relativ îndelungat.

Locuințele nivelului II – inferior din zona de est (Planul 1, zona D)

Aminteam că mormântul neolitic de copil salvat în vara anului 1995 se afla sub podina unui bordei

cu mai multe nivele de refacere. Caracteristicile de săpare (construcție) ale acestuia îl alătură grupului de bordeie caracteristic acestui nivel. Spre același nivel ne îndemnăm și structura materialului arheologic descoperit cu acest prilej.

Locuințele nivelului II – superior din zona centrală (Planul 1, zona A)

Locuința L₁ / 1992, nivelul II (superior), suprafața S I. Acest complex de locuire poate fi studiat, ca stratigrafie verticală, pe Planul 5 a (partea stângă a profilului) și ca stratigrafie orizontală la Planul 3 a-b. Locuința de suprafață se distinge prin faptul că are o suprastructură relativ masivă (Planul 3 b) din chirpic. Această suprastructură a fost descoperită prăbușită peste vasele (în număr de 12) din interiorul locuinței (Planul 3 a). Pe podina locuinței s-au descoperit și greutateți pentru războiul de țesut, topoare de piatră șlefuită, greutateți de piatră și rășnițe. Remarcăm faptul că o parte din vase, ca și alte materiale arheologice aflate pe nivelul de călcare al locuinței se găsesc peste umplutura bordeiului B₁ / 1992. Că există o diferență cronologică semnificativă între cele două complexe de locuire o demonstrează faptul că locuința suprapusă peste umplutura bordeiului nu este tasată deloc în groapă, proces obligatoriu în cazul în care umplutura bordeiului ar fi fost afânată, proaspătă, netasată în urma scurgerii timpului sau a presiunii exercitate de construcția ce l-a suprapus în parte.

Locuința are o mărime estimată de aproximativ 3 / 5 m, fiind orientată NV-SE.

În favoarea existenței unei platforme de lut a locuinței ar fi, ca singur argument, apariția unei bucăți de lut (Fig. 36/9) cu amprenta tălpii unui copil. Fiind singurul argument, reținem doar descoperirea în sine.

Locuința L₄ / 1995, nivelul II – superior, suprafața S II. Aceasta (Planul 2 c, numerotat cu IV – la baza acestuia, spre dreapta profilului; Planul 2 d, numerotat cu IV – la baza acestuia, spre stânga profilului; Planul 2 a, planul orizontal al complexului) suprapunea în parte bordeiul B₄ / 1995 și a fost reconstruită cel puțin o dată. Susținem aceasta deoarece am descoperit o porțiune de zid realizat din chirpic, păstrat *in situ* pe o lungime de aproximativ 3,5 m și având o înălțime medie de 0,30 m. S-au păstrat foarte bine urmele de pari înfipti în pământ (Planul 2 a, zidul notat cu sigla A). Zidul a fost dezafectat la un moment dat, locuința mutându-se cu aproximativ 1,50 m mai la S (Planul 2 a, zidul notat cu sigla B). Locuința nu a ars puternic, ceea ce a făcut ca să nu se păstreze urme semnificative ale zidului de chirpic care s-a „topit” în decursul timpului. Am surprins, în schimb, șanțul de fundație al locuinței de suprafață. Remarcăm că în colțul de N-V al suprafeței (stânga – jos pe plan) s-au descoperit urmele unui cuptor, cu două faze de refacere, lipit de zidul complexului dezafectat.

Locuința are o mărime estimată de aproximativ 4 / 4 m, fiind orientată NE-SV.

Șanțul ce se poate observa la Planul 5 b (dreapta planului, tăind în parte Bordeii B₇ / 1992-1993) este extrem de adânc, ajungând la 3,00 m de la nivelul actual al solului. Ca mod de construire, acesta este extrem de asemănător cu șanțurile descoperite o dată cu cercetarea așezării neolitice de la Orăștie – Dealul Pemiilor, punct X₉, (LUCĂ 1997 b, 32-34, Planurile 2 a – b; 3 a – b; 7 a – f; 8 a – d). Acest obiectiv arheologic avea menirea de a delimita așezarea (o parte din așezarea?) alcătuită din locuințe de suprafață a nivelului II – superior. La Planul 5 b se mai poate observa o zonă hașurată aidaoma unui șanț, paralelă cu profilul suprafeței, care reprezintă de fapt o zonă de ruptură naturală datorată acțiunii de eroziune a Mureșului.

Locuințele nivelului I din zona de vest (Planul 1, zona B)

După cum aminteam și la analiza stratigrafiilor verticale și orizontale a sitului arheologic de la Turdaș-Lunca, nivelul I din zona de vest aparține culturii Turdaș. Asociind elementele de analiză ceramică cu cele de analiză stratigrafică, constatăm că acest nivel se poate încadra ca și cronologie nivelului II – superior din zona centrală.

Din punctul de vedere al tipurilor de locuință, constatăm că acestea sunt semiadâncite (Planul 4 d, numerotat cu IV). Oricum, nereușind să analizăm în amănunțime această problemă în momentul executării săpăturii, am hotărât să-l expunem atenției cercetătorilor după ce vom descoperi complexe pe deplin edificatoare. De aceea nici nu am numerotat locuința.

d. 2. Cultura Petrești

Cele 62 de așezări repertoriare de Iuliu Paul sunt situate în totalitate pe Podișul Transilvaniei și în zonele depresionare marginale acestuia. (PAUL 1992, 16). Așezările sunt situate, invariabil, fie pe cursul apelor mai mari, fie în preajma izvoarelor. În prima fază (A), comunitățile culturii Petrești preferau terasele joase sau mijlocii ale unor pâraie și chiar văile secundare, ascunse între dealuri, poienile însoțite, situate pe versantele domoale și ușor terasate ale dealurilor. În faza A-B așezările au evoluat, ajungându-se la așezări deschise, de mare întindere, ce ocupau în final atât terasele joase și mijlocii ale unor cursuri de apă, cât și zona inferioară a versanțelor domoale și însoțite ale dealurilor. Aceste tipuri de așezări permiteau o *pendulare* în cadrul mai larg al teritoriului ocupat inițial de așezare, ceea ce a dus la închegarea unor sate caracterizate printr-o locuire relativ dispersată și discontinuă (PAUL 1992, 17). În cursul fazei A-B, se produce un proces de *roire* a așezărilor, atât în zona inițială a spațiului ecologic exploatat economic (mărirea densității), cât și pe spații mai largi, determinând extinderea considerabilă a ariei de răspândire a culturii. Astfel, o bună parte din așezările din fazele A-B și B își au *perechea* situată doar la câțiva kilometri distanță de așezarea principală (PAUL 1992, 18).

În nici una din aşezările cercetate până în prezent nu au fost identificate şanţuri sau alte sisteme de apărare. Acest fapt nu exclude posibilitatea ca acestea să existe, dar să fie descoperite prin cercetările viitoare (PAUL 1992, 21).

Caracteristice pentru purtătorii culturii Petreşti sunt locuinţele de suprafaţă. Aceştia încep, încă din a doua etapă (A 2) a primei faze, să construiască – de preferinţă – locuinţe cu platformă de lemn, acoperite cu un nivel gros de lut (chirpic). Acest tip de locuinţă se generalizează, devenind predominant în fazele A-B şi B (PAUL 1992, 25). Au fost identificate două tipuri principale de locuinţe cu platformă de lemn şi lut: locuinţa cu platformă de bărne sau lemne despicate, construită pe ramă de buşteni, şi locuinţa cu platformă de lemn, construită în acelaşi fel ca tipul anterior, dar aşezată pe piloţi, la o oarecare distanţă de sol, în funcţie de condiţiile concrete de teren sau parţial pe piloţi şi cu o parte a platformei fixată pe sol (PAUL 1992, 35, Pl. XIII, 7–10).

Pereţii locuinţelor au fost construiţi fie din pari şi nuiele împletite peste care se aplica un strat de lut (cu aceeaşi compoziţie ca lipitura podelei locuinţei), fie din bărne despicate, similare cu cele folosite pentru substructura de lemn a platformei. Legarea acestora între ele, la colţuri sau la întâlnirea unui perete despărţitor cu pereţii exteriori, se putea face prin îmbinarea în cheutori (rotunde sau drepte) sau prin alte 1, puri de îmbinare simple, accesibile la nivelul dezvoltării uneltelor epocii. Pereţii se încheiau la partea de sus cu un rând de grinzi mai groase, aşezate orizontal, formând elementul de legătură şi sprijin pentru tavan (atunci când el exista) şi acoperiş. Acoperişul era construit din paie sau stuf (PAUL 1992, 36).

Locuinţele nivelului III din zona centrală (Planul 1, zona A)

Locuinţa L₂ / 1994–1995, nivel III, suprafaţa S II. Locuinţa de suprafaţă ce o vom descrie în rândurile următoare are o mărime de aproximativ 6 / 4 m. În campaniile de cercetare ale anilor 1994 şi 1995, s-a cercetat aproximativ 60 % din aceasta. Resturile complexului de locuire se aflau imediat sub stratul arabil, fiind răscolite parţial de lucrările agricole. Am observat unele dintre caracteristicile de construcţie observate de profesorul Iuliu Paul, locuinţa fiind realizată într-o tehnică sumară, în care un rol preponderent îl avea materialul lemnos şi lutul lipit într-un strat subţire pentru etanşarea pereţilor şi a locurilor de îmbinare. Tocmai de aceea resturile de chirpic rezultate după distrugerea locuinţei sunt foarte sfărâmate, sporadice (LUCA 1997 c, 37).

Inventarul locuinţei este extrem de spectaculos, descoperindu-se o verigă de cupru, resturile unei plase de pescuit de mari dimensiuni având multe greutatea pentru stabilizare din lut, ceramică, amulete, unelte de os, piatră cioplită sau şlefuită, plastică, şi un complex de fundare al locuinţei (Planul 2 a, zona

centrală cu linie punctată) în care piesa centrală este un cap de om din gresie, în mărime naturală. Amănunte asupra acestui complex de cult vom afla în partea dedicată ritului şi ritualului fundării construcţiilor şi de înmormântare.

Locuinţa se încadrează, din punctul de vedere al microstratigrafiei nivelului, în partea cea mai nouă a acesteia.

Locuinţa L₃ / 1992, nivel III, suprafaţa S I. Acest complex de locuire a fost distrus aproape în întregime de plug (Planul 5 a, numerotat cu cifra II, în stânga profilului). Structura materialului arheologic, ca şi aglomerarea chirpicului spart în acea zonă ne-au făcut să gădim existenţa locuinţei în acest loc. Bănuim că locuinţa are aproape aceleaşi caracteristici ale dimensiunilor şi orientării ca şi cea descrisă anterior.

Locuinţa se încadrează, din punctul de vedere al microstratigrafiei nivelului, în partea sa superioară.

Locuinţele aparţinând nivelului II din zona de vest (Planul 1, punctul B)

Pe Planul 4 d se poate observa, pe profilul vertical, amplasarea unei locuinţe în cadrul nivelului II (numerotat cu cifra III) pe care nu am numerotat-o. Această locuinţă descoperită în caseta C₄ / 1994–1995 nu este singura descoperită în acest nivel. Cercetarea casetei C₅ / 1994–1995 a dus la descoperirea unei alte locuinţe de suprafaţă de acelaşi gen, neilustrată şi nenumărată. Am mai afirmat că aceste locuinţe nu au putut fi cercetate în cele mai bune condiţii deoarece Mureşul a rupt malul, o parte a casetelor prăbuşindu-se în apele râului.

Locuinţele acestui nivel prezintă puţin chirpic, de obicei sfărâmat, fragmente ceramice şi rare urme de oase, precum şi bolovani de râu de dimensiuni medii aflaţi pe nivelul de călcare. Analizând tipologic – stilistic ceramica nivelului, credem că aceste complexe de locuire s-ar încadra între locuinţele nivelului III – superior din zona centrală şi locuinţele nivelului II – superior din aceeaşi zonă, corespunzând bazei nivelului III. Nu încapem însă să afirmăm că locuinţele nivelului II din zona de vest aparţin culturii Petreşti, fiind într-o fază timpurie de dezvoltare a acesteia.

d. 3. Cultura Coţofeni

Aşezările culturii Coţofeni au fost împărţite (ROMAN 1976, 14) în patru tipuri principale: a) de joasă altitudine; b) de terasă; c) de înălţime; d) în peşteri sau adăposturi naturale. Cazul Turdaşului se încadrează în cel de al doilea tip, aşezarea de terasă mărginind cursul râului Mureş; pentru acest tip de aşezări nu există dovezi de fortificare.

Şi locuinţele specifice culturii sunt de mai multe tipuri: bordeie, colibe, locuinţe de suprafaţă (cazul Turdaşului) construite solid, dar şi locuinţe în peşteri (ROMAN 1976, 15).

Locuinţele nivelului III din zona vest (Planul 1, zona B)

Acestui nivel îi aparţine o colibă ale cărei resturi au fost detectate în stratigrafia de la Planul 4 a (nivelul

numerat cu a cifra II). Materialul ceramic aparține unei faze vechi a culturii Coțofeni și a fost descoperit alături de fragmente de chirpic, oase și bolovani de râu de dimensiuni medii. Existența acestui nivel de colibe în zona de vest demonstrează apariția vremelnică a unor populații în continuă mișcare la momentul sfârșitului eneoliticului. Poate că această locuire s-a extins și asupra zonei centrale, după cum ne sugerează fragmentele ceramice Coțofeni descoperite și aici. Urmele de locuire par a fi fost distruse de lucrările agricole contemporane.

e. Ritul și ritualul de înmormântare

e. 1. Cultura Turdaș

Singura necropolă turdășeană cunoscută ca atare este cea de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X_2 (LUCA 1997 b, 35; 1998 c, 36-45). Mormintele de inhumatie sunt orientate în proporție de 80% est-vest, cu capul spre est și privirea spre nord, defunctul fiind chirpic pe dreapta și acoperit cu o cruță roșu total sau parțial. Gropile mormintelor sunt dreptunghiulare, cu colturile gropii rotunjite. În asociere cu morții s-au descoperit oase de animale – unele trecute prin foc –, rezultat al banchetului funerar. Și o parte din ceramica descoperită cu acest prilej era trecută prin foc a doua oară. Într-un mormânt s-au descoperit și topoare din piatră șlefuită și în două monumente funerare vase depuse ca ofrandă. În mâna altui decedat s-a descoperit o uneltă din piatră cioplită.

Remarcăm că la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X_2 , s-au descoperit și gropi – cenotafe care sunt legate în mod cert de necropola în discuție ca și alte complexe ce par a fi de același tip, descoperite la distanțe mai mari. În stratul de cultură s-au descoperit resturi de oase umane sparte sau trecute și prin foc, rezultat al unor activități între care putem enumera și canibalismul. În groapa bordeiului B_2 / 1994 s-au descoperit și două calote craniene, decupate pe deasupra sprâncenelor, destinate servirii unor băuturi sau altor obiceiuri necunoscute nouă.

În așezarea de la Turdaș-Luncă s-au descoperit destul de frecvent oase de om în stratul de cultură, în special în nivelul II. Nu am remarcat, însă, ca ele să fi fost trecute prin foc. Față de așezarea de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X_2 , numărul oaselor mari, sparte pentru extragerea măduvei, este mai mic, iar cel al numărului fragmentelor de calotă craniană este mult mai mare.

Pe întinderea sitului arheologic de la Turdaș-Luncă s-au descoperit morminte încă din secolul trecut. Resturile scheletelor umane descoperite în două morminte au fost încredințate pentru studiu lui Antal Gensich (Cluj), care a stabilit că în primul caz este vorba de un copil și în al doilea de o femeie adultă. În cazul mormântului de copil, Zsófia von Torma a precizat că peste mormânt era suprapusă o locuință (LÁSZLÓ 1991, 40). Noi am găsit o altă explicație

pentru această descoperire, un sacrificiu de fundatie, mai degrabă, necesar consacării locuinței. În acest caz, primul nivel de călcare al locuinței este contemporan cu locuința. În privința mormântului de femeie, adânc de 1 m și lung de 2 m și aflat în malul Mureșului, care prăbușindu-se a luat și capul femeii, autoarea l-a descris ca fiind *prăbușit în sine însuși* și dispus cu fața îndreptată spre răsărit (ROSKA 1941, 8; LÁSZLÓ 1991, 40; KALMAR 1991, 4-5, Fig. 3). Observațiile științifice ale baronesei – arheolog par a fi viciate de preconcepțiile epocii, venite dinspre moda observațiilor etnografice făcute asupra populațiilor așa – zis primitive ale epocii (sec. XIX). Până la apariția încă unui mormânt de acest fel, încadrabil epocii neolitice, ne permitem să ne îndoim de valabilitatea desenului publicat. O observație care ar apropia unele elemente ale ritualului de înmormântare cu cel de la Orăștie este apariția ofrandei de carne animală (oase de Bos urus și Sus scrofa – KALMAR 1991, 5) și vase ceramice.

Reținem observațiile colegiului Florin Drașovean, care ne-a informat că locuitorii din sat spuneau că în zona drumului de acces de la calea ferată spre comună s-ar fi descoperit oase umane. Aceeași informație (schelete ce ar fi apărut în zona râului secat) o avem și de la Zoia Kalmar – Maxim, care o culege în anul 1986 (KALMAR 1991, 5). Dacă râul secat este părul pe care s-a încercat construirea unei pescării, proiect abandonat de mai mulți ani, atunci mormintele sunt fie aceleași cu cele semnalate anterior, fie altele, fapt ce ne-ar îndreptăți să afirmăm existența unei necropole.

Am descoperit și noi un mormânt de copil, aflat în ruina malului de la extermitatea de E a stațiunii. Acesta era chirpic pe podina unei locuințe adâncite, într-o albiere a acesteia, orientat nord – sud, cu fața spre E (LUCA 1997 b, 35, nota 110). Condițiile specifice descoperirii au făcut să nu putem culege observații stratigrafice îndestulătoare. Credem, totuși, că acest complex de locuire (bordeul) poate fi încadrat, ca tip, între cele specifice nivelului II – inferior din zona centrală. Resturile osoase ale decedatului ne arată că brațele acestuia sunt aduse spre zona anterioară a corpului și călcăiele sunt trase spre șezut. Vârsta inhumatului trebuie să fi fost foarte fragedă (Planul 4 b). Pe cap decedatul are fragmentele unui vas neîntregibil, ritual aidoma celui de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X_2 , mormântul M_2 , (LUCA 1998 b, 37, Fig. 1/3, 2/7; Plan 1).

Această descoperire funerară este amplasată geografic în zona de E a stațiunii (Planul 1, zona D), în același areal în care au fost semnalate și descoperite izolate amintite în paragraful anterior.

În sfârșit, trebuie să atribuim din punct de vedere cultural nivelurile de locuire și înmormântare descrise până acum:

Nivelul I și II (inferior și superior) din zona centrală aparțin culturii Turdaș, la fel ca nivelul I din zona de vest.

Nivelul III din zona centrală este contemporan cu nivelul II din zona de vest și aparține culturii Petrești.

Nivelul III din zona de vest aparține culturii Coțofeni, în zona centrală această cultură regăsindu-se doar sub forma unor urme materiale sporadice, neincluse într-o stratigrafie fermă.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- AÉ** – Archaeologiai Értesítő, Budapesta.
AICSU – Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane, Sibiu.
Apulum – Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
BHAB – Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, Timișoara.
BMA – Bibliotheca Musei Apulensis, Alba Iulia.
CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice, București.
CCDJ – Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași.
Sargetia – Sargetia. Acta Musei Devensis, Deva.

LISTA PRECURTĂRIILOR BIBLIOGRAFICE

- DRAȘOVEAN – MARIȘ 1982–1983** – *Drașovean Fl. – Mariș T.*, Cercetări arheologice de suprafață în așezarea neolitică de la Turdaș (jud. Hunedoara). Sargetia 16–17 (1982–1983) 89–94.
KALMAR 1991 – *Kalmar Maxim Z.*, Turdaș. Cluj-Napoca (1991).
LÁSZLÓ 1991 – *László A.*, Un pionnier de la recherche de la civilisation Turdaș – Vinča: Zsófia von Torma. Banatica 11 (1991) 37–51.
LUCA 1993 – *Luca S. A.*, A new special discovery from Turdaș. Banatica 12 (1993, 1) 21–24.
1995 – Așezarea de la Turdaș – situația actuală a sitului arheologic (I). AICSU 2 (1995) 33–36.
1996 – Die Siedlung von Thorendorf / Turdaș – der Gegenwartige stand der Archaeologischen Ausgrabungsstelle. The Vinča Culture, its role and Cultural connection. BHAB 2 (1996) 219–222.
1997 a – Relațiile culturale de la sfârșitul neoliticului dezvoltat dintre Transilvania și ținuturile înconjurătoare. CCDJ 2 (1997) 252–262.
1997 b – Așezări neolitice pe valea Mureșului (I). Habitatul turdășean de la Orăștie-Dealul Pemilor (punct X₂). Alba Iulia, BMA 4 (1997).
1997 c – Un complex ritual de la Turdaș-Luncă (jud. Hunedoara). Apulum 34 (1997) 37–42.

1998 a – Die kulturelle Beziehungen aus Ende der entwickelten Jung steinzeit zwischen Siebenbürger und den umgebenden Gebiete. Die Widerspiegelung dieser in den in Siedlung von Turdaș-Luncă (kr. Hunedoara). The Late Neolithic of the Middle Danube Region. BHAB 14 (1998) 165–180.

1998 b – La nécropole appartenante à la culture Turdaș trouvée à Orăștie-Dealul Pemilor, point X₂, ITSR 4 (1998) 36–45.
LUCA și colab. 1994 – *Luca S. A. – Ciută M. – Sonoc Al.*, Turdaș-Luncă. CCA (1994) 68–69.

1995 – *Luca S. A. – Ciută M. – Sonoc Al. – Căstăian M.*, Turdaș-Luncă. CCA (1995) 96.

1996 – *Luca S. A. – Sonoc Al. – Căstăian M.*, Turdaș-Luncă. CCA (1996) 132.

1997 – *Luca S. A. – Drăghia D. – Căstăian M. – Dragotă A.*, Turdaș-Luncă. CCA (1997) 71.

1998 – *Luca S. A. – Sonoc Al.*, Turdaș-Luncă. CCA (1998) 51.

PAUL 1992 – *Paul I.*, Cultura Petrești. București (1992).

PÓSTA 1910 – *Pósta B.*, Tordosi ásátasóiről. AÉ 30 (1919) 435–436.

ROMAN 1976 – *Roman P.*, Cultura Coțofeni. București (1976).

ROSKA 1941 – *Roska M.*, Die Sammlung Zsófia von Torma. Cluj (1941).

Rezumat

Descrierea cercetărilor arheologice sistematice de la Turdaș-Luncă – campaniile de cercetare sistematică ale anilor 1992–1995 –

Prezentul articol descrie rezultatele cercetărilor executate de-a lungul a patru campanii de cercetare sistematică la Turdaș-Luncă.

Se descriu principalele obiective arheologice (locuințe de suprafață, locuințe adâncite și morminte) descoperite cu acest prilej.

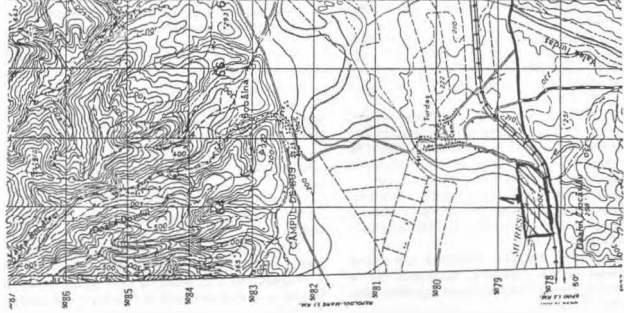
În sfârșit, se atribuie din punct de vedere cultural nivelurile de locuire și înmormântare descrise cu acest prilej:

Nivelul I și II (inferior și superior) din zona centrală aparțin culturii Turdaș, la fel ca nivelul I din zona de vest.

Nivelul III din zona centrală este contemporan cu nivelul II din zona de vest și aparține culturii Petrești.

Nivelul III din zona de vest aparține culturii Coțofeni, în zona centrală această cultură regăsindu-se doar sub forma unor urme materiale sporadice, neincluse într-o stratigrafie fermă.

Sabin ADRIAN LUCA

Har

- 1 = așezarea neo-eneolitică de la Turdaș-Lușeț
 4 = așezarea turdășeană de la Orăștie-Dea

1:50.000

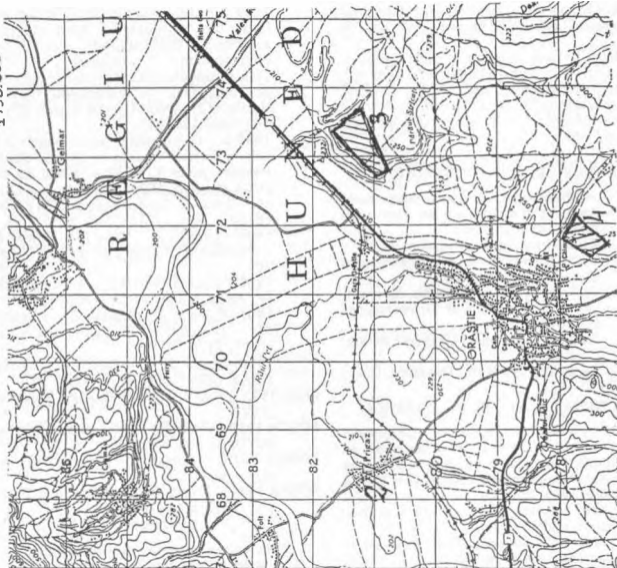
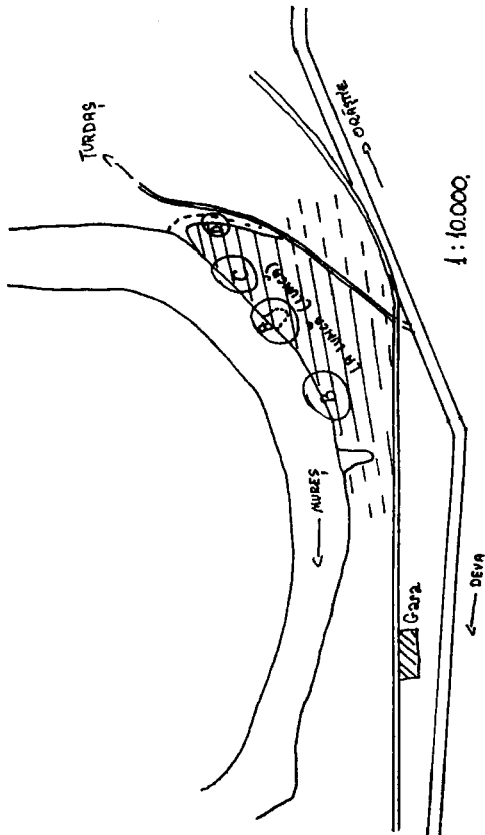

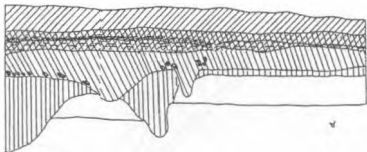
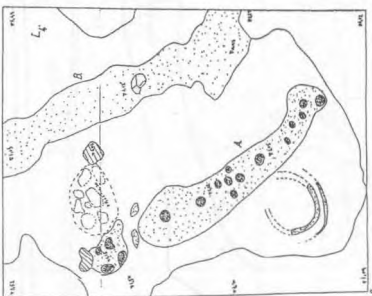
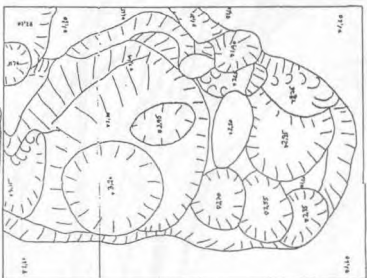
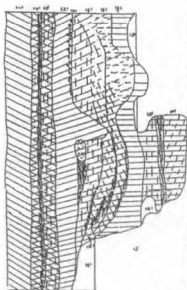
Fig. 1 - Mureșul mijlociu între Turdaș și Orăștie.

1 - pânză de apă; 2 - apuzarea turdașului de la Priciaz; 3 - apuzarea Coloteni, dintre Turdaș și Priciaz; 4 - apuzarea turdașului de la Priciaz; 5 - apuzarea turdașului de la Priciaz; 6 - apuzarea turdașului de la Priciaz.

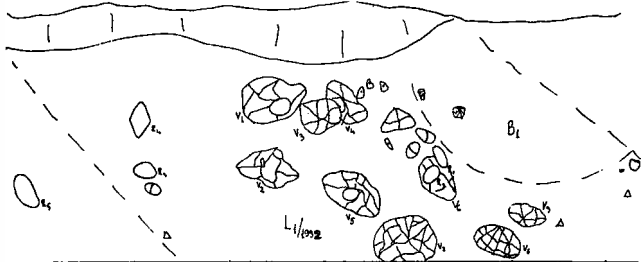
Plan 1. Localizarea aşezării neo-eneolitice de la Turdaș-Lunca (La Lunca).
 A = zona centrală (aici s-au cercetat suprafețele S1 / 1992-1993, S II / 1994-1995 și casa C₃ / 1983);
 B = zona de vest (aici s-au cercetat casele C₁, C₂ / 1993 și C₂-s / 1994-1995; C = zona de est;
 D = zona mormântului de inhumație, M₁, săpat în vara anului 1995.

Plan 2.

- a = suprafața S II / 1994-1995, resturi de locuințe ale nivelului intermediar (II), plan orizontal;
 A. Fragment din zidul de chirpic al unei construcții de suprafață, cu grapi de pârți și stâlpi. Pe latura de N-V se observă un cuptor (vătă cu gardină ?) având două faze de refacere. Către centrul suprafeței (reprezentat cu linie punctată) se observă resturile de la fundul gropii rituale de fundare a locuinței L₇ / 1994-1995. B. Fragment dintr-un zid de chirpic;
 b = suprafața S II / 1994-1995, planul orizontal al complexelor de pe fundul (sterilului arheologic) al săpăturii;
 c = stratigrafia verticală a peretelui de E al suprafeței S II / 1994-1995;
 d = stratigrafia verticală a peretelui de S al suprafeței S II / 1994-1995.

a.

70,30-0,10

Δ - leșor

⊗ - vas

⊕ - graffiti decorativi

⊖ - ornamenta pe răscol de leșor

○ - răscol

⊞ - vas

*A, S, I, III

b.

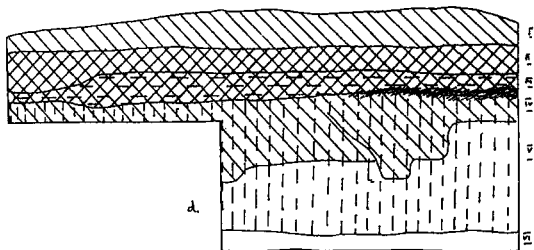
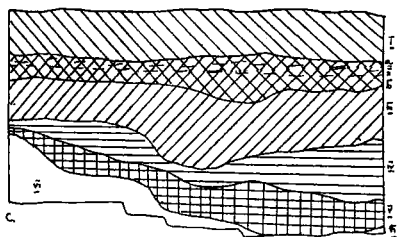
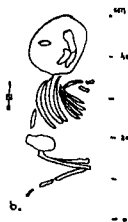
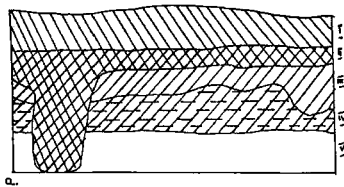
■ - frag. ceramic

◊ - chert

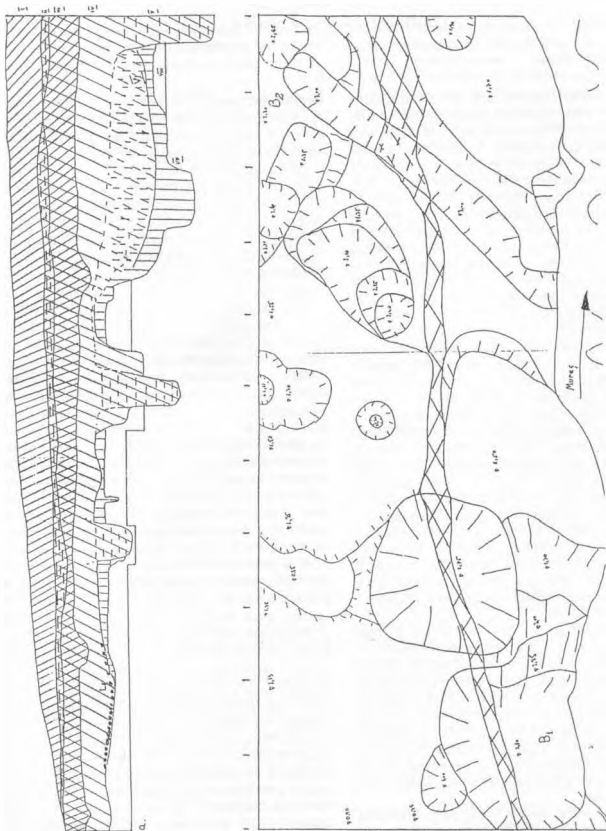
— — — os

⊙ - piatră

Plan 3. a = stratigrafia orizontală a locuinței L₁ / 1992 și intersecția (suprapunerea) acesteia cu B₁ / 1992;
b = peretele de locuință prăbușit, descoperit în suprafața S₁ / 1992-1993.

Plan 4. a = stratigrafia verticală a peretelui de N al casei C₁ / 1993; b = mormântul M₁ / 1995;
 c = stratigrafia verticală a peretelui de S al casei C₃ / 1993;
 d = stratigrafia verticală a peretelui de N al casei C₄ / 1994-1995.

Plan 5. a = stratigrafia verticală a peretelui de S al suprafeței S I / 1992-1993;
 b = stratigrafia orizontală a complexelor de pe fundul (sterii) al suprafeței S I / 1992-1993.

POVEȘTEA CASELOR
Bucureștiul – orașul pierdut

„Rostul *Poveștii caselor*, așa cum a fost gândită ea de editori, este, paradoxal, poate, categoric nu de a jeli trecutul, oricât de minunat ar fi fost el (mai ales prin contrast cu prezentul), oricât de cumplită distrugerea lui. Fiecare text în parte, indiferent dacă o face într-o tonalitate senină, tulburător melancolică, sau poate chiar discret disperată, evocă trecutul ca pe un soi de trambulină către viitor. La urma urmelor, intriga poveștii e una simplă, perfect cunoscută chiar și aceluia pentru care anii '50 ai secolului al XX-lea aparțin manualelor de istorie: guvernarea comunistă a distrus Bucureștiul interbelic. Morala poveștii însă e cea importantă: cumva, Bucureștiul interbelic, acel oraș de odinioară, a supraviețuit, fie în amintirile, fie în iluziile noastre*.”

Cartea, rezultatul unui concurs inițiat de Uniunea Arhitecților din România în anul 1997, este o nemaîntâlnită istorisire despre ființa orașului București așa cum se poate ea reconstitui folosind cel mai concret element al său – casa-cămin, sălaș, locaș. Dar deosebirea fundamentală față de multe alte relații sau studii este modul de abordare deoarece subiectul volumului nu este analiza evoluției istorice sau arhitecturale a unor construcții și nici doar povestea mai mult sau mai puțin documentată a locuitorilor acestor spații. Esența conținutului este evocarea, printr-o diversitate de abordări, a valorilor inefabile a casei ca loc al existenței, formării, trăirii unor destine. Este poate cel mai convingător mod de a înțelege ceea ce Carta de la Veneția a denumit „opere modeste care au căpătat cu trecerea timpului o semnificație culturală”.

Cei douăzeci și doi de autori legați în mod îndubitabil de locul pe care-l încearcă să-l evoce, vin fiecare cu tonul propriu determinat direct de viziunea personală asupra faptelor, personajelor sau descrierilor pe care le consideră esențiale pentru redarea semnificației pe care o acordă acestui loc în existența lor, pentru a ne face să înțelegem de ce pierderea prin nelocuire sau distrugere, păstrarea mutilată sau rămânerea ori reînțoarcerea în acest spațiu au avut o importanță esențială în viața lor modificându-le într-un fel existența.

Editorul a grupat textele în trei părți: *Rădăcini, Case și oameni și Toate acestea s-au întâmplat*

* Toate citatele sunt extrase din „Povestea caselor” UAR. Ed. Simetria. București 1999.

demult. Începutul îl fac zece texte ale căror autori, așa cum spune și titlul, sunt în căutarea „casei ca univers în sine”. Se povestește despre case aflate în centrul istoric al orașului sau la marginea sa acolo unde se găsea atunci când s-a construit „periferia”. Unele clădiri mai există și astăzi dar multe dintre ele au dispărut, mai ales în perioada sălbaticelor demolări ale deceniului 8. Construite în secolul al XIX-lea dar și la începutul veacului nostru ele însumează, în majoritate, efortul a uneia sau a mai multor generații de oameni obișnuți: funcționari, dascăli, negustori, militari dar și diplomați sau practicanți ai altor profesii dar care au un numitor comun: le-au ridicat prin muncă, cumpătare și bună gospodărire, uneori cu mari sacrificii „căci credeau nestrămutat în zicala românească: *oric om* (de nedejde) este dator ca în viață să-și întemeieze o familie cu copii, *să-și facă o casă*, și să sădească un pom”. Și astfel în încercarea de a caracteriza cel mai bine ce a reprezentat acest spațiu dincolo de existența sa materială se caută și se găsesc nenumărate definiții ale casei, proprii fiecăruia dintre cei ce le evocă copii, nepoți sau rude ale aceluia proprietarii care s-au contopit cel mai mult și în modul cel mai profund cu casa. Ea este locul în care „ritmul vieții continuă” expresie care vrea să sublinieze și să ne inducă legat de casă ideea firescului sau într-o altă formulare, faptul că ceea ce continuă acolo se petrece în perioadele vieții obișnuite în limitele normalului până ce apare nefirescul căci „după ce [casa] s-a rupt în bucăți” (prin introducerea diversilor chiriași, după naționalizare), nu mai găsești decât „cioburile unei vieți”. Dar casa constituie și locul care îți dă „bucuria reînțoarcerii” deoarece acolo este teritoriul vrăjit care permite „regăsirea rădăcinilor și amintirilor”. De altfel va apare mereu, în relatările autorilor, în special în modalitatea de percepție a casei, referirea la aceasta ca la un teritoriu în care poți reveni oricând pentru a primi puteri noi pe care ea le oferă cu generozitate celor ce îi trec pragul cu condiția ca aceștia să fie deja legați în mod profund de spațiul ei care constituie „loc de întâlnire a familiei”. Atunci revenirea echivalează cu „reînțoarcerea la mamă” deoarece „casa [este] vie” și chiar în cazul demolării ei înfăptuită de forțele distrugerii nu poate fi părăsită total cât timp mai există fizic așa cum „nu poți abandona un muribund”.

Construcția ridicată pentru a locui devine „un loc și o stare sufletească” și tocmai de aceea „destinul casei [înseamnă, se suprapune cu] destinul familiei”. Aici intervine în genere, în fiecare dintre povestiri, momentul luptei, efortul de a păstra darul acesta care se obține așa cum remarcă unul dintre autori atât de greu „un domeniu vrăjit și plin de dragoste care... se acumulează timp de un secol între zidurile ei”. Dar și această luptă vedem că poate fi de domeniu normalului: modificarea casei pentru a deveni un locaș mai bun, mai confortabil, mai potrivit cu cei ce o folosesc, preocuparea de a o întreține în stare bună în timp de pace dar și în timpul distrugerilor aduse de război sau – doar, atât de importanta infrumusețare a ei. Dar mai există lupta cealaltă, nefirească atunci când conținutul ei uman s-a modificat în mod radical, când proprietarul nu a mai fost proprietar, iar viața privată se putea duce și în „comun”, când au apărut chirișii cu repartițiile lor obligatorii, „chiriși pe care nu-i mai alege nimeni, nu-i mai întreabă nimeni dacă vor să locuiască împreună.” Se ajunge uneori la situația absurdă, și totuși acceptată ca fiind bună în care „proprietarul va fi nevoit să cucerească cameră cu cameră dreptul de a locui în propria casă”. Și este bună deoarece a putut totuși locui în continuare acolo, chiar dacă de cele mai multe ori i s-a schimbat statutul: de cel de proprietar la chiriș în propria casă. Aceasta a însemnat într-un fel salvarea identității om/spațiu care-i aparține numai lui dar și în mod concret a casei ce evident este legată de persistența comunității de viațiere căci „orice casă trăiește datorită celor ce au construit-o și au viețuit în ea” sau, așa cum spune alt autor, „istoricul casei se împlinește cu cel al proprietarilor”. Demonstrația afirmației se face uneori teribil de concret ca în cazul Boicovskii care a decedat văzând la întoarcerea de la servicii cum îi erau evacuate lucrurile din casa proprie care urma să fie demolată fapt despre care el nu știa nimic deoarece totul se decisesese în câteva ore. Deci morțe pentru moarte.

Această parte a cărții ar putea fi concentrată în sintagma: [casa care] avea nevoie de mine și mi ales ea de ea”.

Parcurgem apoi o altă fațetă a reconstituirii orașului prin reconstituirea cât mai fidelă a uneia dintre entitățile esențiale care-l formează – CASA. Denumirea străzii pe care este amplasată se schimbă, se modifică numerotarea dar ea rămâne acolo prezentă mai ales în ochii și sufletul celui care o locuiește de la începuturile existenței sale: „Casa în care locuiesc nu este un imobil impersonal în care oamenii domiciliază cu sentimentul provizoratului, aduși de împrejurări fortuite... mă aflu în apartamentul etajului I, fără întreruperi, din anul... când imobilul a fost dat în folosință.” Acești locuitori speciali care au crescut odată cu casa și au îmbătrânit deodată cu ea știu cel mai

bine care a fost viața adevărată a acesteia, când ea s-a frânt, care imagini ar putea să o remodeleze în fața ochilor noștri uimiți, ochi care au înregistrat-o poate de zeci sau sute de ori dar nu i-au putut surprinde esența căci cei ce vin din exterior și o privesc nu au conviețuit cu ea. În loc de titlul „Case și oameni” această parte ar putea fi numită „Casa în ochii oamenilor”. Constatăm din povestirile autorilor că există case ferice și case norocoase. În prima categorie pot intra acele construcții care din faza de proiect au fost concepute de un arhitect – prieten al proprietarului deci în comuniune de gândire cu acesta, clădirea reprezentându-i pe amândoi. Iar dacă proprietarul a rămas în casă chiar în timpurile grele în care spațiul i-a fost agreat iar casa a fost neglijată atunci distrugerea nu a intervenit decât unde s-a dorit în mod intenționat aceasta. Dar indiferent ce s-a întâmplat în evoluția istorică a casei lucrul cel mai important rămâne imaginea ei așa cum a gândit-o stăpânul locului. După aceea...: „În oceanul timpului, Casa Petrașincu [și câte altele la fel ca ea] va naviga, fără emblemă, din ce în ce mai degradată, anonimă, mereu cu alți ocupanți care vor ignora povestea începutului”.

Cealaltă categorie existentă extrem de rar, căci contravine atitudinii de bază și măsurilor luate în perioada deceniilor 5–8 față de ceea ce era apreciat ca negativ deci trebuia distrus: individualismul locuinței unifamiliale, aparține caselor la care proprietarul a rămas în acel spațiu gândit pentru el, sau ales de el după dorință și preferință fără alte ingerințe, având libertatea de a-și concepe interiorul după gustul și personalitatea sa, interiorul evoluând în mod firesc odată cu omul care trăiește acolo. Poate de aceea supraviețuirea ei este considerată de Andreea Deciu ca aparținând „în mod intrisător, unui București pierdut. Nu atât unui oraș distrus la modul concret, cât unei lumi clădită pe alte valori decât cea în care trăim”.

Dar oricare a fost șansa de supraviețuire a casei, cât de minunată este evocarea ei reală. Să treci de: casa din strada... număr... la: casa în care a locuit familia care a fost... s-a căsătorit... a avut copii care au fost... s-au căsătorit... Acolo s-au întâmplat... sau acolo venea artistul..., omul... așa cum tot acolo a creat sau a gândit sau a inventat... Un oraș cu identitate casa domnului sau casa doamnei, casa familiei, strada pe care mergi la școală sau la muncă și unde cunoști și recunoști: „...casa arhitectului Grigore Cerchez, în stil neo-gotic flamand, devenită Casa Schopketz [...] două rânduri de case joase ale doctorului Gălășescu, casa familiei Perșu...” Casa și omul. Dispare orașul impersonal și nepăsător care nu te leagă și de care nu-ți pasă dacă se degradează sau se distruge, căci nu-l cunoști, treci orb prin el. Aflui cum se alegea o locuință după valoarea gândirii arhitecturale care însuma funcționalitatea cu estetica dar și în raport cu

calitatea vecinătăților, cum amprenta pusă pe creația aceasta concepută pentru anume teritoriu și anume oameni putea fi să modeleze spațiul și volumele după gustul și viziunea acestora fie să constituie opera propusă de arhitectul proiectant pe care o aleg cei care simt că li se potrivește.

Dar mereu, mereu apare, pentru autori, necesitatea de a vorbi la timpul trecut: „era o casă spațioasă, în stil neoclastic, cum destul de rar întâlnim în orașul nostru, cu un etaj, situată în mijlocul unui teren de 360 mp, care în față avea o frumoasă grădină cu varietăți rare de flori și pomi fructiferi”; „perioada de glorie a acestei frumoase locuințe bucureștene a durat puțin”. Dar acest „era” nu înseamnă obligatoriu: s-a dărâmat, a fost demolată ci și că a fost mutilată, transformată până la pierderea personalității.

Gândurile unuia dintre urmașii proprietarilor – autor de text poate opri comentariul pregătind ceea ce va fi ultima parte a cărții acesteia ce povestește despre sufletele caselor: „această evocare s-ar putea prelungi multă vreme dacă n-ar fi întreruptă de vreun trecător din partea locului, [...] care se întreabă poate ce taină se ascunde în acest colț părăsit”.

Cele trei texte puse în finalul cărții deși încearcă să ne facă să credem că: „toate acestea s-au întâmplat demult” nu ne pot convinge căci timpul cronologic nu își are aici rostul. Viața caselor continuă atât timp cât vor exista cei ce pot să o evoce cu

asemenea precizie și putere de redare „de casa asta îmi amintesc cu plăcere și nostalgie, pentru că de ea mă leagă cele mai frumoase amintiri”... „nu mi-ar fi dat prin gând că vreodată, într-o asemenea noapte, voi încheia o „elegie fără glas „închinată casei mici”... „tăcută și ocrotitoare, a luat parte la toate întâmplările familiei mele”. Rămâi impresionat cu ce răbdare de bijutier și se reconstituie în fața ochilor spațiile, încăperile în care fiecare obiect are semnificația sa, nimic nu este la întâmplare, totul se află acolo pentru a crea atmosfera aceea unică, nerepetabilă care creează individualitatea interiorului dar și cum se poate interveni cu delicatețe în personalizarea exteriorului. Intrarea într-o astfel de casă în mod real, concret sau virtual cu ajutorul autorilor-descriptori te duce imediat cu gândul la cei ce au locuit-o și care și-au pus definitiv amprenta. Și așa știi că există un tot: omul și casa lui. Până când? Până într-o zi [în care] casei... „i-a fost smuls sufletul”. Este o constatare dar și un avertisment. Orașul înseamnă o mulțime de case cu suflet. Atunci el își păstrează valoarea, adevăratul sens. Numai știind și înțelegând aceasta poți afla de ce și ce este bine să păstrezi pentru tine dar și pentru cei ce vor veni. De aceea trebuie să cunoști **POVEȘTEA CASELOR**.

CEZARA MUCENIC

COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE (1892–1948)

Inventar arhivă

S–Z

Introducere

În ultima parte a inventarului* arhivistic al Comisiunii Monumentelor Istorice se regăsesc, printre altele, documente referitoare la monumentele din Tebea, Tușulești (Schitul Comet), Urlați, Ursoaia (Schitul Bascovele), Vad, Valea Sălciiilor (Mănăstirea Barbu), Vaslui, Vatra Moldoviței, Văcărești, Vălenii de Munte, Vermești, Viforâta, Vințu de Jos (Castelul Martinuzzi), Vânători-Neamț (Mănăstirea Neamț), Vârciorova (ruinele mănăstirii Vodița), Voroneț, Zamfira, Zlatna.

Ca documente inedite apar cele despre bisericuța din curtea Mitropoliei din Vidin (Bulgaria), unde specialiștii Comisiunii presupun că s-ar fi încoronat și cununat Mircea Basarab, și cele care vorbesc de descoperirea unor obiecte cu valoare istorică și literară în Valea Țapului, jud. Constanța, între ele aflându-se o carte scrisă în limba turcă de Dimitrie Cantemir.

IULIU ȘERBAN

Primele părți ale inventarierii (literele A–T) au apărut în B.C.M.I. nr. 1–4/1994, 3–4/1996, 1–4/1997, 1–2/1998 și 3–4/1998.

INVENTAR ARHIVĂ (Nr. 2974-3807)

I. Localități și monumente

S-Z

0	1	2	3	4
3177	SPINOASA, jud. Iași - Bis. Sf. Apostoli, Bis. Sf. Împărați (Erbiceni), Bis. Intrarea în Biserică (Bârlești), Bis. Buna Vestire (Totoești): chestionare.	1921	10	
3178	SPRIDONEȘTI, jud. Roman - Bis. Adormirea Maicii Domnului, Bis. de lemn Pogorârea Sf. Duh (Bătrânești), Bis. de lemn Sf. Voievozi (Cușești): chestionare.	1921	8	
3179	SPULBER, jud. Putna - Bis. de lemn Sf. Nicolae: chestionar.	1921	2	
3180	SPURCANI, jud. Bihor - Bis. de lemn: corespondență; stare de ruină; CMI nu aprobă demolarea.	1937-1940	20	
3181	STARCHIOJD, jud. Prahova - Bis. de lemn Sf. Nicolae: chestionar; crespondență; cercetare pictură (1931); deviz reparații acoperiș (1938); Bis. Sf. Treime, Bis. de lemn Cuvioasa Paraschiva, Bis. Sf. Voievozi (Valea Anei), Bis. de lemn Nașterea Maicii Domnului (Rotarea): chestionare.	1921-1938	48	
3182	STÂNCUȚA, jud. Brăila - Bis. Intrarea în Biserică, Bis. de lemn Sf. Vasile (Mărașa), Bis. Sf. Nicolae (Stanca): chestionare.	1921	9	
3183	STĂNETI, jud. Bacău - Bis. Adormirea Maicii Domnului: descriere; schițe-relevee. Semnatar: Șt. Balș.	1939	7	
3184	STĂNEȘTI, jud. Gorj - Bis. Sf. Voievozi, Bisericile Sf. Gheorghe și de lemn Intrarea în Biserică (Calești), Bis. de lemn Sf. Treime (Alexeni): chestionare și corespondență.	1921-1940	15	
3185	STĂNEȘTI-LUNGEȘTI, jud. Vâlcea - Bis. Adormirea Maicii Domnului (a fostului schit): corespondență; cercetare; necesită reparații (1919); cercetare pictură (1941); deviz restaurare pictură (1942); mareșalul I. Antonescu alocă 100.000 lei pentru restaurarea bisericii (1943); schițe-relevee (1943); lucrări reparații mormântul lui Stroe Buzescu (1943-1944); schiță plan de situație (:1950). Semnatar: I. D. Trajanescu, N. Ghika-Budești, I. L. Atanasescu, H. Teodoru.	1919-1950	109	Multe file degr.
3186	STĂNEȘTI, jud. Vlașca - Bis. Nașterea Maicii Domnului, Bis. Sf. Nicolae, Bis. Sf. Gheorghe (Ghizdaru): chestionare.	1921	6	
3187	STÂNILA, jud. Buzău - Bis. de lemn Pogorârea Sf. Duh, Bis. de lemn Buna Vestire (Valea Lupului), Bis. Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul (Valea Sibicului): chestionare.	1921	10	
3188	STĂNISEȘTI, jud. Tecuci - Bis. de lemn Sf. Nicolae, Bis. de lemn Intrarea în Biserică (Slobozia de Jos): chestionare și corespondență.	1921-1940	6	
3189	STĂNIȚA, jud. Roman - Bis. Sf. Nicolae, Bis. Adormirea Maicii Domnului (Todireni), Bis. de lemn. Sf. Voievozi (Poienile Oancei): chestionare.	1921	8	

0	1	2	3	4
3190	STĂNULEASA, jud. Olt – Bis. Sf. Dumitru: chestionar; corespondență; caiet de sarcini pentru restaurare pictură; deviz reparații (1943–1946). Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului (Beculești), Bis. de lemn Cuvioasa Paraschiva (Fedeleşoi): chestionare. Semnatori: Em. Costescu, I. Mihail.	1921–1946	32	
3191	STIGNIȚA, jud. Mehedinți – Bis. Sf. Gheorghe: chestionar.	1921	2	
3192	STIUBEIU, jud. Dolj – Bis. Sf. Împărați: chestionar. Bis. Adormirea Maicii Domnului (Căciulata): chestionar; corespondență; deviz reparații.	1921	10	
3193	STĂLPENI, jud. Muscel – Bis. Nașterea Maicii Domnului (Livezeni): chestionar.	1921	4	
3194	STĂLPU, jud. Buzău – Bis. Sf. Dimitrie: chestionar; corespondență; cercetare; descoperire fresce; se presupune că biserica ar fi din timpul lui Matei Basarab; deviz restaurare (cu schițe-relevee, un plan-relevou și 2 planuri-proiect, 1934–1935); recepție lucrări (1941). Semnatori: N. Iorga, V. Drghiceanu, I. Mihail, S. Becu.	1919–1942	37	
3195	STÂNCĂȘENI, jud. Tutova – Bis. de lemn Sf. Nicolae: chestionar.	1921	2	
3196	STÂNGĂCEANA, jud. Mehedinți – Bis. Adormirea Maicii Domnului, Bis. de lemn Sf. Voievozi: chestionare și corespondență.	1921–1938	7	
3197	STOBORĂȘTI, jud. Teleorman – Bis. Sf. Nicolae: chestionar; corespondență; deviz reparații (1930).	1921–1930	6	
3198	STONEȘTI, jud. Ilfov – Bis. Sf. Nicolae (Florești): chestionar; corespondență; deviz reparații (cu relevou, 1944–1945). Bis. Buna Vestire (Drugănești): chestionar; corespondență; deviz reparații (1924 și 1940). Bis. Adormirea chestionar	1921–1945	81	
3199	STONEȘTI, jud. Romanși – Bis. Sf. Voievozi: chestionar.	1921	2	
3200	STOICĂNEȘTI, jud. Olt – Bis. Sf. Împărați: chestionar.	1921	2	
3201	STOICENI, jud. Argeș – Bis. Sf. Dumitru (Predești): chestionar și corespondență.	1921–1928	9	
3202	STOICEȘTI, jud. Vâlcea – Bis. de lemn Sf. Dumitru, Bis. de lemn Intrarea în Biserică (Prejoi): chestionare.	1921	6	
3203	STOILEȘTI, jud. Argeș – Bis. de lemn Buna Vestire și Bis. de lemn. Sf. Voievozi (Balomireasa), Bis. de lemn Cuvioasa Paraschiva (Geamăna), Bis. Intrarea în Biserică (Obogeni), Bis. de lemn Sf. Voievozi (Stănești), Bis. de lemn Sf. Nicolae (Popești), Bis. Adormirea Maicii Domnului (Văcăria): chestionare.	1921	35	
3204	STOINA, jud. Dolj – Bis. Nașterea Maicii Domnului: chestionar. Bis. Sf. Împărați (Pășani): chestionar; corespondență; necesită reparații (1936). Bis. de lemn Sf. Grigore Decapolitu (Stoinița): chestionar; corespondență; date istorice; descriere; prezintă interes artistic; dărmată de furtună (1926). Bis. Sf. Împărați (Cioran): chestionar; corespondență; deviz consolidare și refacere (cu planșe-pridvor, 1946). Semnatori: P. P. Panaitescu, N. Ghika-Budești, Al. Referendaru, V. Moisescu,	1921–1946	67	

0	1	2	3	4
3205	STOLNICENI-PRĂJESCU, jud. Baia – Bis. Sf. Voievozi; chestionar; corespondență; lucrări fără aviz CMI (1934); descriere; schițe-relevee (1934); o parte din icoanele catapetesmei sunt pictate de N. Grigorescu; biserica este afectată de bombardament (1944); deviz reparații urgente (cu planșe-relevee, 1947–1948). Bis. de lemn Nașterea Maicii Domnului (Purcelești): chestionar; corespondență; schițe-detalii (1945); deviz reparații și refacere (1945). Semnatari: Șt. Balș, I. Mihail.	1921–1948	45	
3206	STOLOJENI, jud. Gorj – Bis. Ioan Botezătorul: corespondență; lucrări fără avizul CMI (1940). Bis. de lemn Sf. Voievozi: corespondență. Semnatar: I. L. Atanasescu.	1926–1940	9	
3207	STRAJA, jud. Cluj – Bis. de lemn (1800): corespondență; deviz reparații (cu schiță).	1938	6	
3208	STRĂOANI, jud. Putna – Bis. de lemn Nașterea Maicii Domnului (Văleni): chestionar; corespondență; deviz reparații (1940). Bis. de lemn Sf. Nicolae (Varnița), Bis. Sf. Nicolae (Străoanii de Sus), Bis. Sf. Voievozi (Străoanii de Jos), Bis. Adormirea Maicii Domnului (Repedea): chestionare și corespondență.	1921–1940	22	
3209	STREHAIA, jud. Mehedinți – Mănăstirea Strehaia cu biserica Sf. Treime: chestionar; istoric; descriere (1922); deviz reparații curente (1922); deviz reparații fațadă biserică (1937); deviz reparații acoperiș biserică (1938), deviz consolidare-restaurare (biserică, clopotniță veche, zid împrejurare – cu schițe-relevee, 1941–1944). Semnatari: Al. Referendaru, D. Onciul, G. Balș, Șt. Balș, I. L. Atanasescu, V. Moisescu, Em. Costescu.	1921–1945	103	
3210	STREJEȘTI, jud. Romanai – Bis. Sf. Treime: chestionar; corespondență; cercetare; deviz restaurare (1933); caiet de sarcini pentru restaurare pictură (1938); recepție lucrări pictură (1940); deviz consolidare (1941). Bis. Sf. Voievozi (Strejeștii de Sus): chestionar; corespondență; devize reparații și restaurare (arhitectură și pictură, 1944). Bis. Sf. Gheorghe (Runcu): chestionar; corespondență; deviz reparații (1944). Semnatari: P. P. Panaitescu, I. Mihail, N. Ghika-Budești, I. L. Atanasescu, H. Teodoru, M. Râmnicănu (pictor restaurator)), Șt. Balș, V. Brătulescu.	1921–1945	130	
3211	STREȘNICU, jud. Prahova – Bis. Sf. Nicolae: chestionar.	1921	2	
3212	STREZA, jud. Făgăraș – Bis. ortodoxă (1811): chestionar; corespondență; deviz reparații curente.	1921	6	
3214	STRĂMBA, jud. Romanai – Bis. Sf. Apostoli, Bis. Sf. Apostoli (Băleasa): chestionare și corespondență.	1921–1923	16	
3215	STRĂMBA-JIU, jud. Gorj – Mănăstirea Strâmba cu biserica Sf. Treime: corespondență; chestionar; deviz reparații împrejurare (1920); schiță-plan de situație (1921); descriere; releveu biserică (1924); deviz reparații acoperiș biserică, stăreție și zid împrejurare (1924); cercetare (1935 și 1940); deviz restaurare stăreție (cu planșe, 1943); deviz consolidare pridvor biserică (1943). Semnatari: D. Onciul, Al. Referendaru, N. Ghika-Budești, I. L. Atanasescu, V. Moisescu.	1919–1947	161	
3216	STRĂMBA-VULCAN, jud. Gorj – Bis. Sf. Vasile: deviz reparații (1926); corespondență; recepție lucrări (1926); deviz reparații (cu releveu, 1942). Semnatari: S. Becu, V. Drăghiceanu, I. L. Atanasescu.	1926–1943	44	

0	1	2	3	4
3217	STRAMBEANU, jud. Dâmbovița – Biserică (capelă de cimitir): schițe-relevee; desen.	1938	7	
3218	STRÂMBENI, jud. Argeș – Bis. Învierea Domnului: chestionar.	1921	1	
3219	STRÂMBENI, jud. Prahova – Bis. Trei Ierarhi (Alunișu): chestionar.	1921	3	
3220	STRÂMBENI, jud. Teleorman – Bis. Cuvioasa Paraschiva: chestionar. Bis. Cuvioasa Paraschiva și Sf. Teodor Tiron: chestionar; corespondență; cercelare; descriere: deviz reparații (cu schițe, 1933–1936); deviz pictură din nou (1936). Semnatar: S. Becu, Em. Costescu.	1921–1936	27	
3221	STRAMBU, jud. Brăila – Bis. Sf. Împărați: chestionar.	1921	3	
3222	STRÂMTA, jud. Mehedinți – Bis. de lemn Sf. Ilie: chestionar.	1921	2	
3223	STROEȘTI, jud. Argeș – Bis. Cuvioasa Paraschiva: chestionar.	1921	8	
3224	STROEȘTI, jud. Argeș – Bis. Sf. Nicolae (Costești): chestionar și corespondență.	1921–1926	11	
3225	STROEȘTI, jud. Botoșani – Schitul Balș: istoric amănunțit (cu citate din hrisoave de sec. XIX); corespondență; necesită reparații. Semnatar: V. Brătulescu, Șt. Balș.	1945–1946	22	
3226	STROEȘTI, jud. Gorj – Bis. de lemn Sf. Voievozi, Bis. de lemn Sf. Voievozi (Rasovița), Bisericile Adormirea Maicii Domnului, Sf. Voievozi și Sf. Ioan Botezătorul (Stolojani), ultimele două biserici sunt de lemn: chestionare și corespondență.	1921–1946	31	
3227	STROEȘTI, jud. Suceava – Bis. Sf. Voievozi, Bis. Adormirea Maicii Domnului (Todireșți): chestionare.	1921	4	
3228	STROEȘTI, jud. Vâlcea – Bis. Cuvioasa Paraschiva, Bis. de lemn Sf. Dumitru (Obrocești), Bis. de lemn Sf. Nicolae (Pojogi), Bis. de lemn Intrarea în Biserică (Cireșu), Bis. de lemn Sf. Nicolae și Bis. Sf. Ioan Botezătorul (Stoenești), Bis. de lemn Sf. Voievozi (Dranu): chestionare.	1921	1	
3229	STROEȘTI, jud. Vâlcea – Bis. Sf. Treime (Pojogi): chestionar; corespondență.	1921–1938	6	
3230	STUDINA, jud. Romanai – Bis. Adormirea Maicii Domnului, Bis. Sf. Ioan Botezătorul (Studinița): chestionare.	1921	4	
3231	SUATU, jud. Cluj – Bis. de lemn: corespondență; cerere materiale pentru reparații.	1938	8	
3232	SUCEAVA, jud. Suceava – Bis. Sf. Dumitru – Domnească: corespondență; cercelare (1922); devize restaurare biserică și clopotniță (1937–1945); caiet de sarcini pentru restaurare pictură; cercelare biserică din Suceava după cutremur (1940); referat cu descriere lucrări necesare (tură panofractor, acoperiș, parament, pictură, nivelare curte și restaurare turn clopotniță) în 1946. Semnatar: G. Balș, V. Drăghiceanu, N. Ghika-Budești, H. Teodoru, I. Mihail, P. Antonescu, mitropolit Tit. G. Russu (membru corespondent CMI).	1922–1946	114	
3233	SUCEAVA, jud. Suceava – Bis. Sf. Dumitru – Domnească: corespondență; cercelare (1948); deviz restaurare biserică (acoperiș și cornișă, 1948); ordine de șantier (cu schițe cornișă și turle); recepție lucrări acoperiș (1948); deviz restaurare			

0	1	2	3	4
	biserică și clopotniță (parament, acoperiș, cu schițe-detalii, 1949-1951). Semnatari: Șt. Balș, G. Russu, H. Teodoru, Em. Costescu, V. Brătulescu.	1945-1951	217	
3234	SUCEAVA, jud. Suceava – Bis. Sf. Gheorghe (mănăstirea Sf. Ioan cel Nou): corespondență; CMI protestează față de intenția construirii unei clădiri (moară cu vapor) în zonă (1928); schițe-relevee turn clopotniță (1931); deviz restaurare acoperiș biserică și clopotniță (cu schițe, 1939); recepție lucrări biserică (1939); descriere stare (1946); propuneri restaurare (cu referin la racla cu moaștele Sf. Ioan cel Nou). Semnatari: N. Iorga, Em. Costescu, H. Teodoru, S. Becu, V. Brătulescu, mitropolit Visarion, P. Antonescu.	1928-1948	61	
3235	SUCEAVA, jud. Suceava – Bis. Sf. Ioan Botezătorul: schițe, detalii. Semnatari: H. Teodoru.	1937-1938	16	
3236	SUCEAVA, jud. Suceava – Bis. Învierea Domnului – a Domnițelor (Văscrisenia): corespondență; deviz reparații (1935); date istorice; deviz cercetare și lucrări pregătitoare pentru reparații (1939); propuneri restaurare (1945); planuri și desene. Semnatari: N. Ghika-Budești, Șt. Balș, N. Iorga, mitropolit Visarion, H. Teodoru, G. Russu.	1935-1948	45	
3237	SUCEAVA, jud. Suceava – Bis. Ițcani (Adormirea Maicii Domnului): corespondență; deviz restaurare (cu 2 planșe proiect, 1940); deviz consolidare-restaurare (1946). Semnatari: H. Teodoru, Em. Costescu, G. Russu.	1939-1946	35	
3238	SUCEAVA, jud. Suceava – Bis. Sf. Nicolae: corespondență; schițe confecționare iconostas (1942); deviz lucrări de întreținere și reparații (1942). Semnatari: H. Teodoru.	1939-1942	29	
3239	SUCEAVA, jud. Suceava – Bis. Mirăuți (Sf. Gheorghe): corespondență; CMI aprobă scoaterea portretului lui Franz Joseph de pe peretele bisericii (1923); descriere după cutremur. Semnatari: Ministerul Cultelor și Artelor, V. Drăghiceanu, Prefectura Suceava.	1923-1941	12	
3240	SUCEAVA, jud. Suceava – Cetatea de Scaun: corespondență; cercetare (1946); propuneri conservare; schițe poartă. Semnatari: H. Teodoru, V. Brătulescu, G. Russu.	1946-1952	10	
3241	SUCEAVA, jud. Suceava – Mănăstirea Zamca: proces verbal cu descriere stare și degradări. Semnatari: H. Teodoru, G. Russu.	1946	3	
3242	SUCEAVA, jud. Suceava – Muzeul Bucovinei: corespondență; înființat în 1895; descriere colecții (1926); prezentare sedi în care a funcționat de-a lungul timpului; demersuri pentru legiferarea preluării de către Muzeu a tuturor obiectelor cu valoare istorică provenite din ruinele Cetății de Scaun. Cercetare (1943) monumente din Bucovina (cu succinte date istorice și descriere stare): Cetatea de Scaun, Bis. Mirăuți, Mănăstirea Zamca, Bis. Sf. Gheorghe (mănăstirea Sf. Ioan cel Nou), Bis. Sf. Dumitru – Domnească, Bis. Învierea Domnului, Bis. Sf. Ioan Botezătorul, Bisericile armenesti Sf. Cruce și Sf. Simion (Suceava), Bis. Sf. Maria-Hagiadar, Bis. Tuturor Sfinților – Pârâuț, Bis. Adormirea Maicii Domnului – Comănești, Bis. Sf. Dumitru – Zaharești, Mănăstirea Teodoreni – Burdujeni, Mănăstirea Dragomirna, Mănăstirea Humor, Mănăstirea Moldovița, Bis. Sf. Treime – Siret, Bis. din Lujeni, Bis. Adormirea Maicii Domnului – Cemăuți, Bisericile Sf. Nicolae și Nașterea			

0	1	2	3	4
	Maicii Domnului – Dorohoi, Bis. din Arbore, Bis. Adormirea Maicii Domnului – Iiești. Semnatori: I. Nistor, P. Luța (CMI – secția Cernăuți), V. Drăghiceanu, Primăria Suceava, N. Iorga, H. Teodoru, N. Grămadă (director Muzeu).	1926-1947	31	
3243	SUDIȚI, jud. Ialomița – Bis. Sf. Voievozi: chestionar.	1921	3	
3244	SUDULENI, jud. Dâmbovița – Bis. parohială, Bis. Mânjina: chestionare.	1921	7	
3245	SUHAIA, jud. Teleorman – Bis. Cuvioasa Paraschiva: chestionar.	1921	3	
3246	SUHARĂU, jud. Dorohoi – Bis. de lemn Sf. Nicolae: chestionar; corespondență; deviz reparații (cu relevu, 1942). Bis. Sf. Voievozi (Lișana): chestionar; corespondență; deviz reparații (1935). Bis. Sf. Gheorghe (Menăuți), Bis. de lemn Sf. Nicolae (Comănești), Bis. de lemn Cuvioasa Paraschiva (Plevna): chestionare. Semnatori: H. Teodoru, V. Moisescu.	1921-1942	40	
3247	SULINA, jud. Tulcea – Bis. Sf. Nicolae: chestionar.	1921	3	
3248	SURA, jud. Mehedinți – Bis. de lemn Sf. Nicolae: chestionar și corespondență.	1920-1921	9	
3249	SURAI, jud. Fulna – Bis. Sf. Ilie: chestionar.	1921	3	
3250	SURANI, jud. Prahova – Bis. Sf. Dumitru: chestionar.	1921	3	
3251	SURDILA -GĂISEANCA, jud. Brăila – Bis. Sf. Împărați, Bis. Adormirea Maicii Domnului (Brateș): chestionare.	1921	7	
3252	SURDILA-GRECI, jud. Brăila – Bis. Trei Ierarhi, Bis. Sf. Voievozi (Vizireni), Bis. Sf. Nicolae (Făurei): chestionare.	1921	10	
3253	SURDUC, jud. Turda – Vase vechi de argint: corespondență; CMI cere predarea obiectelor aflate în posesia țiganilor nomazi; anchetă; declarații. Semnatori: G. Balș, V. Drăghiceanu.	1926-1930	46	
3254	SURPATELE, jud. Vâlcea – Mănăstirea Surpatele cu biserica Sf. Treime: corespondență; chestionar; constituire Comitet pentru restaurare ansamblu (1927); schiță-stăreție (1927); devize reparații biserică și clădiri incintă (cu planșe, 1927-1936); reparații tâmplă (cu schiță, 1935); deviz reparații clopotniță (1936 și 1942); cercetare (inclusiv pictură, 1937); deviz consolidare și reparații biserică (1938); recepție lucrări (1940). Bis. Sf. Voievozi (Slăvițești), Bis. de lemn (Marcea): chestionare. Semnatori: N. Ghika-Budești, V. Drăghiceanu, I. Mihail, Al. Referendaru, I. L. Atanasescu, V. Brătulescu, S. Becu, H. Teodoru.	1920-1944	171	
3255	SUSANI, jud. Vâlcea – Bis. de lemn Sf. Împărați, Bis. Cuvioasa Paraschiva (Rămești): chestionare.	1921	4	
3256	SUSENI, jud. Argeș – Bis. Înălțarea Domnului (Strâmbeni), Bis. de lemn (Boerești), Bis. Duminica Tuturor Sfinților (Cerșanele de Sus), Bis. de lemn (Cerșanele de Mijloc), Bis. de lemn (Cerșanele de Jos): chestionare.	1921	22	
3257	SUSIȚA, jud. Mehedinți – Bis. de lemn Nașterea Maicii Domnului, Bis. de lemn (Jidoșlița): chestionare.	1921	4	
3258	SUTEȘTI, jud. Vâlcea – Bis. de lemn Sf. Nicolae (Cetățeanu), Bis. de lemn Sf. Nicolae (Mirofani), Bis. Sf. Apostoli (Mazil), Bis.			

0	1	2	3	4
	de lemn Sf. Voievozi (Racu), Bis. de lemn Sf. Treime (Verdea): chestionare și corespondență.	1921-1938	14	
3259	SUȚEȘTI, jud. Brăila – Bis. Sf. Împărați chestionar.	1921	2	
3260	ȘARD, jud. Alba – Bis. Reformată: corespondență.	1937	2	
3261	ȘARĂNGA, jud. Buzău – Bis. Sf. Nicolae: chestionar; corespondență; stare de ruină (1946). Bis. Adormirea Maicii Domnului (Dara), Bis. Sf. Gheorghe (Clondiru): chestionare.	1921-1946	14	
3262	ȘATRELE, jud. Prahova – Bis. Sf. Nicolae, Bis. Sf. Pantelimon (Lunca Mare): chestionare.	1921	4	
3263	ȘCHEIA, jud. Roman – Bis. Nașterea Maicii Domnului: chestionar.	1921	2	
3264	ȘCHEIA, jud. Vaslui – Bis. de lemn Sf. Gheorghe (Pojorăști): chestionar.	1921	2	
3265	ȘCHIOPENI, jud. Fălciu – Bis. Sf. Voievozi: corespondență; deviz reparații curente.	1938	3	
3266	ȘELARU, jud. Vlașca – Bis. Sf. Dumitru: chestionar.	1921	2	
3267	ȘELIMBAR, jud. Sibiu – Movila lui Mihai și o troiță: corespondență; cerere protejare.	1944	2	
3268	ȘEMPLACUL MIC, jud. Timiș – Torontal – Mănăstirea Săraca: corespondență; cercetare; descriere; istoric; contract de vânzare-cumpărare biserică (1935); decret regal de clasare monument istoric (1935); deviz construire clopotniță și zid împrejurire (1948); referiri la mănăstirile Partoș și Cebza (devize reparații, 1948). Semnatori: Al. Lapedatu, I. Miloia, V. Brătulescu, H. Teodoru, regele Carol al II-lea.	1922-1948	28	
3269	ȘENDREȘTI, jud. Tulova – Mănăstirea Pogorărea Sf. Duh: corespondență; date istorice; descriere; cerere clasare monument istoric.	1921	4	
3270	ȘENDRICENI, jud. Dorohoi – Bis. de lemn Intrarea în Biserică (Strahova): chestionar; corespondență; lucrări fără avizul CMI (1928); deteriorată de război în 1944; biserica este considerată de valoare și se cer reparații. Bis. Adormirea Maicii Domnului (Buhai), Bis. Sf. Voievozi (Chilia), Bis. de lemn (ruină) Sf. Gheorghe (Cobăia), Bis. de lemn Sf. Împărați (Horiăceni): chestionare. Semnatori: N. Ghika-Budești, Al. Lapedatu, H. Teodoru.	1921-1945	31	
3271	ȘERBĂNEȘTI, jud. Argeș – Bis. Adormirea Maicii Domnului și Învierea Domnului: chestionar.	1921	8	
3272	ȘERBĂNEȘTI, jud. Dâmbovița – Bis. Sf. Voievozi, Bis. Sf. Nicolae și Intrarea în Biserică (Diaconești), Bis. Adormirea Maicii Domnului (Pădurile de Sus): chestionare.	1921	11	
3273	ȘERBĂNEȘTI, jud. Olt – Bis. Adormirea Maicii Domnului și Bis. Sf. Ioan Botezătorul: chestionare.	1921	6	
3274	ȘERBĂNEȘTI, jud. Tecuci – Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar.	1921	3	
3275	ȘERBĂNEȘTI, jud. Vâlcea – Schitul Moringlavul cu Bis. Sf. Matei: corespondență; date istorice; deviz restaurare și reparații			

0	1	2	3	4
	(1936-1937). Semnatari: N. Ghika-Budești, H. Teodoru, I. L. Atanasescu.	1935-1938	42	
3276	ȘERBĂNEȘTI, jud. Neamț – Bis. Sf. Gheorghe: chestionar; corespondență; propuneri reparații; cercetare (1935); istoric; descoperire degradări după cutremur (1940); deviz reparații și consolidare (1943). Bis. de lemn Sf. Procopie (Hortopu), Bis. Sf. Voievozi (Ghigoești): chestionare. Semnatari: V. Drăghiceanu, V. Brătulescu, Șt. Balș, N. Ghika-Budești, H. Teodoru.	1921-1943	30	
3277	ȘERBOENI, jud. Argeș – Bis. Cuvioasa Paraschiva: chestionar. Bis. Sf. Teodor Tiron (Popești): chestionar; corespondență; deviz reparații și consolidare (1940).	1921-1941	21	
3278	ȘERBOTEȘTI, jud. Vaslui – Bis. Sf. Nicolae, Bis. Trei Ierarhi (Târgușorul Codăești): chestionare și corespondență.	1921-1937	7	
3279	ȘIEU-SFÂNTU, jud. Năsăud – Bis. de lemn: corespondență; cerere materiale pentru reparații.	1938	3	
3280	ȘILEA, jud. Târnava Mică – Bis. de lemn: corespondență; cerere materiale pentru reparații.	1938	3	
3281	ȘIMIAN, jud. Mehedinți – Bis. Adormirea Maicii Domnului, Bis. Adormirea Maicii Domnului (Piatra Albă): chestionare	1921	4	
3282	ȘIMLEUL SILVANIEI, jud. Sălaj – Cetatea Bathory: corespondență; cerere conservare și amenajare parc; Prefectura județului Sălaj propune ca parcul să se numească „Regina Maria”.	1926-1938	6	
3283	ȘIMNIC, jud. Dolj – Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar; corespondență; biserica a fost refăcută din temelii în 1906. Bis. Sf. Arhangheli (Albești): chestionar; corespondență; descriere; deviz restaurare (1933); memoriu pentru restaurare pictură; recepție lucrări pictură (1934). Biserica (ruină) Nașterea Maicii Domnului (Românești): chestionar; corespondență; deviz construire capelă pe ruinele bisericii (cu un plan-relevu, 1944). Bis. Adormirea Maicii Domnului (Șimnicu de Jos): chestionar. Semnatari: N. Ghika-Budești, I. L. Atanasescu, I. Mihail, V. Moisescu.	1921-1944	96	
3284	ȘIMON, jud. Brașov – Bis. Cuvioasa Paraschiva: corespondență; cercetare; deviz restaurare pictură; deviz reparații curente. Semnatari: A. Verona, I. Mihail, Șt. Balș.	1943-1944	14	
3285	ȘIORĂNEȘTI, jud. Vaslui – Bis. Sf. Gheorghe, Bis. Sf. Voievozi (Gherghieiu), Bis. de lemn Sf. Nicolae (Drăcșeni): chestionare	1921	15	
3286	ȘIPOTE, jud. Iași – Bis. Sf. Voievozi: chestionar; corespondență; deviz restaurare pictură (1926); referiri la ruinele curții lui Luca Arbore (descoperire beci bolit, pietre sculptate – 1928); deviz restaurare biserică (cu 2 planuri, 1929-1932); referat privind restaurarea (lucrări critice, 1936); recepție lucrări (1933 și 1936). Bis. Sf. Gheorghe (Halcenii): chestionar. Semnatari: H. Teodoru, I. Mihail, mitropolit Grigorie Botoșăneanu.	1921-1936	57	
3287	ȘIPOTU, jud. Gorj – Bis. de lemn Sf. Voievozi, Bis. Sf. Dumitru (Șpăhii): chestionare.	1921	6	
3288	ȘIRINEASA, jud. Vâlcea – Bis. de lemn Sf. Nicola, Bis. de lemn Cuvioasa Paraschiva (Ciorăști): chestionare.	1921	4	

0	1	2	3	4
3289	ȘIROCA, jud. Mehedinți – Bis. Înălțarea Domnului: chestionar.	1921	4	
3290	ȘIVIȚA, jud. Covurlui – Bis. Adormirea Maicii Domnului, Bis. Sf. Voievozi (Tâlarca): chestionare.	1921	7	
3291	ȘOCĂRICIU, jud. Ialomița – Bis. Sf. Nicolae, Bis. Sf. Haralambie (Oltina): chestionare.	1921	5	
3292	ȘOIMARI, jud. Prahova – Bis. Sf. Apostoli: chestionar.	1921	2	
3293	ȘOIMOȘ, jud. Arad – Castel: corespondență; cerere măsuri de protejare.	1925–1926	4	
3294	ȘOLDĂNEȘTI, jud. Suceava – Bis. Sf. Nicolae, Bis. Sf. Voievozi (Hârtoșu), Bis. Adormirea Maicii Domnului (Leucușești): chestionare și corespondență.	1921–1935	8	
3295	ȘOPĂRLIȚA, jud. Romanai – Bis. Sf. Nicolae (ruină): descriere stare; planșe (relevu și proiect reconstruire). Bis. Sf. Treime: chestionar. Semnatari: episcop Irineu, I. L. Atanasescu.	1921–1940	25	
3296	ȘOPOTU, jud. Dolj – Bis. Sf. Împărați, Bis. Sf. Nicolae (Mânăstricea): chestionare.	1921	7	
3297	ȘOTĂNGA, jud. Dâmbovița – Bis. Sf. Nicolae, Bis. Sf. Ioan Botezătorul (Teiș): chestionare.	1921	8	
3298	ȘOVARNA, jud. Mehedinți – Bis. Sf. Nicolae, Bis. Nașterea Maicii Domnului (Runcu): chestionare.	1921	4	
3299	ȘTEFĂNEȘTI, jud. Gorj – Bis. Sf. Nicolae (Polcovnicu Magheru sau Măceasa): corespondență; date istorice; schiță – plan de situație; deviz reparații de întreținere (1932). Bis. de lemn Sf. Voievozi (Jugurelu de Sus), Bis. Sf. Nicolae (Cojeni), Bis. de lemn (ruină) Sf. Gheorghe (Cojeni): chestionare. Bis. de lemn Sf. Voievozi (Doseni): chestionar; corespondență; deviz restaurare (1934). Semnatari: N. Iorga, V. Drăghiceanu, C. Moșil, episcop Irineu, N. Ghika-Budești.	1921–1936	49	
3300	ȘTEFĂNEȘTI, jud. Ialomița – Bis. Sf. Spiridon, Bis. Sf. Dumitru (Odaia Protopopului): chestionare.	1921	3	
3301	ȘTEFĂNEȘTI, jud. Muscel – Bis. Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul: chestionar; corespondență; devize restaurare și extindere prin construire abside (cu un plan-relevu și planșe proiect, 1938–1939); desen; schițe; deviz restaurare-consolidare după cutremur (1940). Bis. Sf. Dumitru (Târgu Dealului): chestionar; corespondență; deviz reparații (1921–1924); cercetare pictură (descoperire fresce, 1925); în timpul lucrărilor „s-a procedat la masacrarea vechilor picturi acoperindu-le cu o orbiță pictură nouă” (1927), CMI cere darea în judecată a vinovaților. Bis. Sf. Nicolae (Izvoranu): chestionar. Referinți la crucea și fântâna din Ștefănești (se cere protejarea, 1922). Semnatari: H. Teodoru, Șt. Balș, V. Moiescu, I. Mihail, P. Demetrescu, N. Ghika-Budești, G. Balș.	1921–1942	112	
3302	ȘTIOBORENI, jud. Vaslui – Bis. de lemn Sf. Nicolae: schițe-relevee.	1943	3	
3303	ȘTIRBEI, jud. Romanai – Bis. Cuvioasa Paraschiva (Cruțuroaia): chestionar, corespondență; date istorice; deviz reparații (1928); cercetare pictură; deviz restaurare pictură (1930); recepție lucrări			

0	1	2	3	4
	(1930 și 1932); schițe-relevee după cutremur (1940); deviz consolidare și reparații după cutremur (1940). caiet de sarcini restaurare pictură (1924). Semnatari: I. L. Atanasescu, I. Mihail, N. Iorga.	1921-1942	71	
3304	ȘTIUBIENI, jud. Dorohoi – Bis. Sf. Volevozi, Bis. Sf. Vasile (Petricani): chestionare.	1921	8	
3305	ȘTOROBĂNEASA, jud. Teleorman – Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar.	1921	3	
3306	ȘUICA, jud. Olt – Bis. Intrarea în Biserică (Șuica de Jos), Bis. Cuvioasa Paraschiva (Șuica de Sus), Bis. Adormirea Maicii Domnului și Bis. de lemn Cuvioasa Paraschiva (Teluș): chestionare.	1921	10	
3307	ȘUICI, jud. Argeș – Bis. Sf. Nicolae: chestionar; corespondență; deviz reparații (1924); recepție lucrări (1925); cercetare pictură (1925); schițe-relevee. Bis. Sf. Treime a mănăstirii Văleni: chestionar; corespondență; deviz restaurare (1950). Bis. Intrarea în Biserică (Șuici), Bis. filială (Rudeni), Bis. de lemn Sf. Gheorghe (Mărăști), Bis. de lemn Sf. Gheorghe (Cârpeniș), Bis. Sf. Nicolae (Cârpeniș): chestionare. Semnatari: I. Mihail, P. P. Panaiteșcu, V. Moisesescu, Al. Referendaru.	1921-1950	76	
3308	ȘULETEA, jud. Tutova – Bis. de lemn Sf. Nicolae: corespondență; stare precară (1938); proiect construire biserică nouă (cu planșe); deviz reparații (1942). Semnatari: H. Teodoru, I. Mihail.	1938-1942	21	
3309	ȘUȘIȚA, jud. Mehedinți – Bis. de lemn Sf. Nicolae: chestionar; corespondență; cerere restaurare (1949).	1921-1949	10	
3310	ȘUTA, jud. Vâlcea – Mănăstirea Frâsinei cu Bis. Sf. Ioan Botezătorul: chestionar; transcriere inscripție de fondare a bisericii, corespondență; deviz reparații învelitori clădirii incintă (1948). Semnatari: H. Teodoru, Gr. Ionescu.	1921-1948	8	
3311	ȘUȚA-SEACA, jud. Dâmbovița – Bis. Duminica Tuturor Sfinților și Bis. de lemn Sf. Nicolae: chestionar.	1921	6	
3312	TABĂRA, jud. Iași – Bis. Sf. Nicolae, Bis. de lemn (ruină): chestionare și corespondență. Bis. de lemn Sf. Voievozi (Bădărăi): chestionar și corespondență. Bis. Sf. Ilie (Soloneț), Bis. Adormirea Maicii Domnului (Bivolari): chestionare. Semnatari: P. P. Panaiteșcu, H. Teodoru.	1921-1946	23	
3313	TALAGIU, jud. Arad – Bis. veche: corespondență; stare precară.	1932	1	
3314	TALEA, jud. Prahova – Bis. Sf. Nicolae: chestionar.	1921	2	
3315	TALPA, jud. Neamț – Bis. Sf. Nicolae: chestionar; corespondență; descriere; date istorice; deviz consolidare (1944). Bis. de lemn Sf. Voievozi (Hlăpești), Bis. de lemn Sf. Nicolae (Honiceni): chestionare.	1921-1947	18	
3316	TALPA, jud. Vlașca – Bis. Sf. Nicolae (Talpa Ogrăzi): chestionar. Bis. Sf. Nicolae (Talpa Băscoveni): chestionar; corespondență; stare precară (1933).	1921	1933	8
3317	TAMAȘI, jud. Ilfov – Bis. Sf. Nicolae: chestionar. Bis. Sf. Treime (Ostrat): chestionar; corespondență; deviz reparații și consolidare (1937-1938); recepție lucrări (1937-1939); cercetare pictură;			

0	1	2	3	4
	de viz reparații și construire tură (1943). Bis. Buna Vestire Corbeanca); chestionar; corespondență; deviz reparații (1929). Semnatari: S. Becu, Em. Costescu, N. Iorga, Șt. Balș.	1921-1945	147	
3318	TANGARU, jud. Vlașca – Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului: chestionar.	1921	3	
3319	TARCAU, jud. Neamț – Schitul Tarcău: chestionar; corespondență; descriere degradări în urma primului război mondial; date istorice; descriere arhitectură; deviz reparații (cu un plan-relevu biserică, 1925); recepție lucrări (biserică, arhondaric, stăreție, 1927). Semnatari: P. Demetrescu, N. Ghika-Budești.	1921-1927	16	
3320	TATOMIREȘTI, jud. Dolj – Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar; corespondență; descriere; deviz reparații și consolidare (1924); schiță tâmplă. Bis. Sf. Nicolae (Meteu): chestionar; stare de ruină din 1907. Bis. Sf. Voievozi (Răcarii de Jos): chestionar. Semnatari: Al. Referendaru, H. Teodoru.	1921-1947	30	
3321	TATOMIREȘTI, jud. Vaslui – Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar; corespondență; date istorice; cercetare tâmplă (1937); deviz restaurare tâmplă (1938); deviz construire clopotniță (1939); istoric.	1921-1953	93	
3322	TAUSA, jud. Vaslui – Bis. Sf. Nicolae și Sf. Treime, Bis. de lemn Sf. Voievozi (Suhuletu), Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului (Găureni): chestionare.	1921	9	
3323	TAZLĂU, jud. Bacău – Bis. Nașterea Maicii Domnului: chestionar.	1921	4	
3324	TAZLĂU, jud. Neamț – Mănăstirea Tazlău: chestionar; corespondență; date istorice; descriere; deviz reparații curente la biserică (1923); cercetare (1927); recepție lucrări (1929); descriere degradări după cutremur (1940). Bis. Sf. Voievozi (Frumoasa): chestionare. Semnatari: P. Demetrescu, S. Becu, N. Ghika-Budești, Șt. Balș, Em. Costescu.	1921-1953	41	2 foto la bis. Tazlău din 1926
3325	TĂBĂRĂȘTI, jud. Buzău – Bis. Sf. Nicolae, Bis. Sf. Împărați (Bentu), Bis. de lemn Sf. Nicolae (Gălbinași): chestionare.	1921	16	
3326	TĂCUTA, jud. Vaslui – Bis. Sf. Gheorghe: chestionar; corespondență; deviz reparații (1938); deviz restaurare (1947). Bis. Sf. Dumitru (Rediu), Bis. Sf. Împărați (Mircești), Bis. de lemn Sf. Voievozi (Mircești), Bis. Sf. Voievozi (Focșasca), Bis. Sf. Nicolae (Protopopești): chestionare. Semnatari: Șt. Balș, P. Antonescu, H. Teodoru.	1921-1947	36	
3327	TĂLPAȘU, jud. Dolj – Bis. Sf. Nicolae, Bis. Sf. Voievozi (Soceni), Bis. de lemn Sf. Dumitru (Nistoiu), Bis. Înălțarea Domnului (Tălpășelu), Bis. Intrarea în Biserică (Vârteju): chestionare.	1921	15	
3328	TĂMAȘDA, jud. Bihor – Turn de apărare: corespondență.	1927	4	
3329	TĂMĂȘEȘTI, jud. Vlașca – Bis. Sf. Teodor Tiron (Pașești): chestionar; corespondență; deviz reparații acoperiș (1939).	1921-1939	15	
3330	TĂRICENI, jud. Prahova – Bis. Sf. Gheorghe: chestionar; descriere; deviz reparații (1937-1939); avariată de cutremur (1940); deviz reparații și consolidare (cu plan-relevu (1946).			

0	1	2	3	4
	Bis. Sf. Treime (Varnița), Bis. de lemn Sf. Voievozi (Șirna): chestionare.	1921–1946	41	
3331	TĂTARU, jud. Brăila – Bis. Sf. Nicolae: chestionar.	1921	3	
3332	TĂTĂRANI, jud. Dâmbovița – Bis. Înălțarea Domnului, Bis. Nașterea Sf. Ioan Botezătorul (Căprioru): chestionare și corespondență.	1921–1941	7	
3333	TĂTĂRANI, jud. Prahova – Bis. Sf. Treime: chestionar; descriere; plan-relevu și desen (1934); avariata de cutremur (1940); amenință cu prăbușirea (1952). Semnatar: S. Becu, V. Drăghiceanu.	1921–1952	17	
3334	TĂTĂRĂȘTI, jud. Teleorman – Curtea veche „La Ziduri”: corespondență; descriere; paraclisul din incintă este ruinat (1940); act de donație (1940); clasare monument istoric (1945); date istorice. Bis. Sf. Nicolae (Tărărăștii de Sus), Bis. Înălțarea Domnului (Ochești), Bis. Înălțarea Domnului (Turești): chestionare.	1921–1947	32	
3335	TĂTĂRUȘ, jud. Suceava – Bis. Sf. Vasile, Bis. Sf. Nicolae: chestionare și corespondență.	1921–1935	13	
3336	TĂTULEȘTI, jud. Olt – Bis. Cuvioasa Paraschiva, Bis. Sf. Nicolae (Bărbălci): chestionare.	1921	11	
3337	TECSEȘTI, jud. Alba – Bis. de lemn: corespondență; cerere reparații.	1938	4	
3338	TECUCI, jud. Tecuci – Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar; corespondență; cerere pictare (1927). Semnatar: A. Verona, I. Mihail.	1921–1938	6	
3339	TECUCI, jud. Tecuci – Bis. Sf. Ioan Botezătorul: chestionar.	1921	3	
3340	TECUCI, jud. Tecuci – Bis. Sf. Nicolae: chestionar; descriere stare (1942); deviz modificare pridvor (1942) Bis. Sf. Dimitrie, Bis. Sf. Gheorghe, Bis. Sf. Apostoli, Capela Sf. Ilie: chestionare. Apel pentru donații în scopul terminării construirii catedralei noi (cu foto și plan, 1940). Semnatar: V. Brătulescu, H. Teodoru.	1921–1942	28	
3341	TECUCI, jud. Tecuci – Bis. Sf. Voievozi Noi, Bis. Sf. Voievozi Vechi: chestionare și corespondență.	1921–1943	10	
3342	TECUCI, jud. Tecuci – Foișorul de foc: corespondență; Primăria Tecuci cere demolarea (1939). CMI nu aprobă; cercetare; dalat, 1866; descriere; schițe-detalii; avariata la cutremur (1940). Semnatar: Ști Balș, H. Teodoru, Primăria Tecuci.	1939–1941	27	una foto din 1939
3343	TECUCI-KALINDERU, jud. Teleorman – Bis. Cuvioasa Paraschiva, Bis. Sf. 40 Mucenici: chestionare.	1921	4	
3344	TEIȘANI, jud. Prahova – Bis. Sf. Nicolae: chestionar.	1921	2	
3345	TEIU, jud. Argeș – Bis. Adormirea Maicii Domnului (Teiu din Vale), Bis. Cuvioasa Paraschiva (Teiu din Deal): chestionare.	192	10	
3346	TELEGA, jud. Prahova – Bis. Sf. Nicolae, Bis. Sf. Voievozi, Bis. Buna Vestire, Bis. Sf. Voievozi (Melicești), Bis. Sf. Ștefan (Buștenar): chestionare.	1921	14	

0	1	2	3	4
3347	TELEȘTI, jud. Gorj – Bis. Sf. Voievozi, Bis. de lemn (ruină), Bis. de lemn ruinată (Buduhala), Bis. Sf. Nicolae (Șomânești), Bis. Sf. Nicolae (Telești-Bircici): chestionare.	1921	18	
3348	TELIȚA, jud. Tulcea – Bis. Adormirea Maicii Domnului a mănăstirii Celic-Dere: chestionar; trimitere bibliografică. Bis. Nașterea Maicii Domnului, Bis. Sf. Ioan Bogoslav (Poșta): chestionare.	1921	10	
3349	TENCĂNĂU, jud. Dolj – Bis. Sf. Dumitru, Bis. Sf. Nicolae (Mărăcine): chestionare.	1921	8	
3350	TERPEZIȚA, jud. Dolj – Bis. Sf. Nicolae, Bis. Sf. Voievozi (Gabru): chestionare.	1921	7	
3351	TERZICHIOIU, jud. Constanța – Bis. Sf. Nicolae, Bis. Sf. Voievozi (Carta): chestionare.	1921	6	
3352	TESCĂNI, jud. Bacău – Bis. Sf. Gheorghe: chestionar; corespondență; arăbușire boltă în urma cutremurului din 1940; cerere reparații. Bis. Sf. Voievozi (Românești-Stroești): chestionar.	1921–1952	16	
3353	TESLUI, jud. Olt – Bis. Cuvioasa Paraschiva, Bis. Sf. Dumitru (Curtișoara), Bis. Sf. Nicolae (Cherfești): chestionare.	1921	6	
3354	TEȘ, jud. Timiș Torontal – Bis. Sf. Arhangheli: corespondență; stare de ruină (1949); parohia cere demolarea; cercetare; descriere; date istorice; Ministerul Artelor aprobă demolarea (1950). Semnatar: V. Moisescu.	1949–1950	8	
3355	TEȘILA, jud. Prahova – Bis. Adormirea Maicii Domnului, Bis. Sf. Voievozi (Treiteni): chestionare.	1921	4	
3356	TETOIU, jud. Vâlcea – Bis. Sf. Nicolae (Vijoești), Bis. Sf. Împărați (Ruginosu), Bis. de lemn Sf. Gheorghe (Boroii): chestionare.	1921	11	
3357	TEȚCOIU, jud. Dâmbovița – Bis. Sf. Nicolae: chestionar; corespondență; cercetare; descriere; deviz restaurare (cu releveu, 1943). Bis. Sf. Gheorghe și Bis. Sf. Grigore (Mătăсарu): chestionare. Semnatar: H. Teodoru, V. Moisescu.	1921–1943	22	
3358	TIA MARE, jud. Romanați – Bis. Sf. Haralambie: chestionar.	1921	2	
3359	TIBRU, jud. Alba – Tezaur monetar: corespondență; tezaurul este predat secției C.M.I. – Cluj.	1938	5	
3360	TICHILEȘTI, jud. Brăila – Bis. Sf. Voievozi: chestionar.	1921	3	
3361	TIGVENI, jud. Argeș – Bis. Adormirea Maicii Domnului (capela familiei Brătianu), Bis. Adormirea Maicii Domnului, Bis. Sf. Nicolae (Blăju), Bis. Sf. Voievozi (Bălteni), Bis. Cuvioasa Paraschiva (Băilești): chestionare.	1921	15	
3362	TILEAG, jud. Bihor – Bis. reformată: corespondență; deviz refacere învelitoare. Semnatar: V. Moisescu, P. Constantinescu – Iași.	1951–1952	13	
3363	TIMIȘANI, jud. Gorj – Bis. de lemn Sf. Nicolae, Bis. de zid Sf. Nicolae, Bis. de lemn Sf. Ioan Botezătorul (Roșia): chestionare.	1921	11	
3364	TIMIȘEȘTI, jud. Neamț – bis. de lemn Duminica Tuturor Sfinților, Bis. de lemn Izvorul Maicii Domnului (Preotești): chestionare.	1921	4	

0	1	2	3	4
3365	TIMIȘOARA, jud. Timiș – Torontal – Bis. catedrală Trei Ierarhi: corespondență; extras din presă („Universul” din 22.03.1933) cu „Publicațiune de concurs” pentru întocmirea planurilor de zidărie a catedralei; arhitectul I. D. Trajanescu va întocmi proiectul catedralei; CMI trimite un delegat pentru a asista la concursul proiectanților. Semnatori: N. Ghika-Budești, N. Iorga, V. Drăghiceanu, I. D. Trajanescu.	1933-1935	15	
3366	TIMIȘOARA – Casa Mocsony: corespondență; demolată în 1948; portalul este păstrat la Muzeul Banatului; planșe-relevee. Semnatori: Primăria Timișoara, Șt. Balș.	1948-1949	10	6 foto
3367	TIMIȘOARA – Cetatea: corespondență; cercetare; planul de sistematizare presupune demolarea unor vestigii (bastion N – II vest); CMI cere conservarea și întocmirea releveelor (1935); descriere și localizare rămășițe cetate; demolare ziduri (1948); CMI solicită conservarea și restaurarea turnului central al Cazarmii Transilvaniei (1948-1949). Semnatori: V. Drăghiceanu, I. Măloia, Al. Bărcăciulă, I. L. Atanasescu, V. Brătulescu, Primăria Timișoara.	1935-1949	21	
3368	TIMIȘOARA – Muzeul Banatului: corespondență; raport privind descoperirile din com. Cenad (ziduri cetate medievală și vestigii romane); descriere vestigii romane (monede, pietre sculptate, fragmente frescă); o parte din obiectele arheologice fuseseră preluate de familia Nagy din Timișoara; CMI face demersuri pentru a fi predate Muzeului Banatului (1936); CMI cere oprirea demolărilor din cetatea Timișoara (1948); condiții speciale pentru instalarea Muzeului regional în Castelul Huniade (1950). Semnatori: Al. Tzigara-Samurçaș, Primăria Timișoara, H. Teodoru, V. Drăghiceanu, V. Brătulescu, C. Daicoviciu, M. Moga, Șt. Balș.	1923-1950	25	
3369	TINOSU, jud. Prahova – Bis. de lemn Sf. Voievozi: chestionar. Bis. Sf. Treime (Predești): chestionar; corespondență; deviz reparații (1928).	1921-1928	9	
3370	TISA-SILVESTRU, jud. Bacău – Bis. de lemn (1785): descriere; transcriere inscripție de fondare; schițe-relevee. Semnator: Șt. Balș.	1937	3	
3371	TISĂU, jud. Buzău – Mănăstirea Bradu cu biserica Sf. Dumitru: chestionar; corespondență; schiță-plan de situație (1928); descriere ruine zid incintă; descriere biserică (1935); deviz reparații biserică (1935); recepție lucrări; cercetare pictură (1936); caiet de sarcini pentru restaurare pictură (1936); recepție lucrări pictură (1939); descriere degradări după cutremur (1940); deviz consolidare biserică și zid împrejmuitoar (1941-1942). Semnatori: S. Becu, N. Ghika-Budești, I. Mihail, V. Moisescu, N. Iorga.	1921-1942	42	
3372	TISMANA, jud. Gorj – Mănăstirea Tismana cu biserica Adormirea Maicii Domnului: corespondență; deviz reparații curente (1920); recepție lucrări (1920); chestionar (1921); descoperire chenar ușă veche (1923); deviz reparații (învelitoare, cercevele, vopsitone – 1924); deviz reparații sanatoriul din curte (1926); propunere amplasare (în gangul clopotniței) lespede comemorativă cu inscripție care să amintească românii închiși în mănăstire în timpul ocupației din primul război mondial, CMI aprobă			

0	1	2	3	4
	(1928); extras din presă („Glasul monarhilor” – 1930) cu descrierea stării precare a mănăstirii, cercetare (1931 și 1933); deviz lucrări întreținere la biserică și paraclis (1931–1933); deviz lucrări întreținere (la stărețe, chilii și anexe – 1933); referat privind sondaje și cercetări (cu schițe-detalii); devize restaurare biserică și paraclis (cornișe, tencuieli, șarpantă, învelitoare – 1934–1937); memoriu privind sondaje și cercetare pictură (1935); recepție lucrări (inclusiv sondaje arheologice și spălare tablouri cătitoricești, 1935–1937); două acuarele cu tabloul voliv din naos (de D. Noroce, 1934); una planșă-fațadă sud biserică (1936); două planșe-trotuar în jurul bisericii (1934). Semnatori: N. Ghika-Budești, I. D. Traianescu, Al. Referendaru, V. Drăghiceanu, G. Balș, Em. Costescu, I. L. Atanasescu, A. Verona, I. Mihail, D. Noroce, Șt. Balș, H. Teodoru, N. Iorga.	1919–1939	238	
3373	TISMANA, jud. Gorj – Mănăstirea Tismana: corespondență; deviz refacere învelitoare chilii și restaurare-consolidare paraclis (1941–1943); Banca Națională acordă în 1944 fonduri (36.000.000 lei) pentru restaurarea chiliilor S.-E. și clopotniță afectate de incendiu, deviz execuție strane (cu schițe – 1944); deviz refacere acoperiș clopotniță (cu schițe – 194); deviz reparații clădirii incintă (1946–1937); deviz restaurare pridvor biserică (1946); un plan anteproiect restaurare paraclis; trei planșe clădirii incintă; o planșă-relevu portic cu arcade (1944); o planșă-arcade interioare incintă (1944). Semnatori: I. L. Atanasescu, Em. Costescu, I. Mihail, H. Teodoru, V. Brătulescu, Al. Lapedatu, Banca Națională Română, V. Moisescu, Gr. Ionescu.	1940–1949	152	
3374	TISMANA, jud. Gorj – Schitul Cioclovina de Jos cu biserica Sf. Voievozi: corespondență; chestionar; deviz reparații biserică și clădirii incintă (1923–1924); deviz restaurare biserică (cu 4 planșe-relevu, 1937); deviz restaurare-consolidare biserică și chilii (1941–1945); cercetare (1944). Semnatori: V. Drăghiceanu, Al. Referendaru, H. Teodoru, N. Ghika-Budești, I. L. Atanasescu.	1920–1945	35	
3375	TITEȘTI, jud. Argeș – Bis. Sf. Voievozi: chestionar; monografie (cu foto, 1930); corespondență; caiet de sarcini pentru restaurare pictură (1940); deviz reparații (cu schițe-relevu, 1941). Bis. de lemn Sf. Ioan Botezătorul (Cucuiu), Bis. de lemn Sf. Nicolae și Cuvioasa Paraschiva (Bratovești): chestionare. Semnatori: I. Mihail, H. Teodoru, V. Moisescu.	1921–1943	33	Foto din 1930
3376	TÂMNA, jud. Mehedinți – Bis. Nicolae: chestionar; corespondență; icoanele vechi (argintate) sunt vândute în 1911, CMI cere sancțiuni (1923); devize-ofertă reparații acoperiș și pictură (1942). Bis. de lemn Sf. Gheorghe (Valea Ursului), Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului (Pavău): chestionare.	1921–1943	41	
3377	TÂMPENI, jud. Olt – Bis. Sf. Nicolae și Cuvioasa Paraschiva (Bacea), Bis. Sf. Nicolae (Tâmpeni de Sus): chestionare.	1921	4	
3378	TÂNTOVA, jud. Ilfov – Bis. Sf. Treime: chestionar.	1921	3	
3379	TÂRCOV, jud. Buzău – Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului, Bis. de lemn Învierea Domnului (Oleșești), Bis. de lemn (Runcu), Bis. de lemn Nașterea Maicii Domnului (Robești), Bis. de lemn Sf. Nicolae (Rătești), Bis. de lemn Sf. Ioan Botezătorul (Cojani): chestionare.	1921	19	

0	1	2	3	4
3380	TÂRGOVIȘTE, jud. Dâmbovița – Bis. Sf. Atanasie și Chirilă: chestionar; corespondență; descriere; deviz reparații (1936); caiet de sarcini pentru restaurare pictură (1939); recepție lucrări (1939); deviz restaurare (cu un plan -relevu, 1945). Semnatari: S. Becu, I. Mihail, Em. Costescu.	1921–1947	58	
3381	TÂRGOVIȘTE, jud. Dâmbovița – Bis. Domnească (Adormirea Maicii Domnului): corespondență; lucrări de reparații curente (1921); deviz reparații (învelitoare, jgheaburi, tâmplărie, soclu, trotuar – 1926–1929); ușile împărătești sunt restaurate de atelierul C.M.I. (1928v1930); devize estimative lucrări consolidare și reparații după cutremur (1940v1944); deviz și caiet de sarcini pentru restaurare pictură (1942–1943); descriere stadiu lucrări restaurare pictură (1946). Semnatari: N. Ghika-Budești, V. Drăghiceanu, P. Demetrescu, S. Becu, H. Teodoru, Em. Costescu, Șt. Balș, A. Verona, I. Mihail, I. D. Ștefănescu, V. Blendea (pictor restaurator), V. Brătulescu.	1920–1946	150	
3382	TÂRGOVIȘTE – Bis. Sf. Dumitru – Buzinca: chestionar; corespondență; deviz reparații (1942); caiet de sarcini și deviz-ofertă pentru restaurare pictură (1942); recepție lucrări pictură (1942). Semnatari: I. Mihail, V. Blendea, A. Verona, Em. Costescu.	1921–1944	30	
3383	TÂRGOVIȘTE – Bis. Geartoș (Sf. Nicolae): corespondență; deviz restaurare (1945); referat cu descriere stare biserică (1947); deviz refacere acoperiș (1947). Referinți la Muzeul regional (descriere colecții și amenajare în curtea bisericii Stelea, 1947). Semnatari: Em. Costescu, H. Teodoru, Ministrul Artelor.	1936–1947	18	
3384	TÂRGOVIȘTE – Bis. Sf. Gheorghe-Suseni: chestionar; corespondență; proiect reparații (piese scrise) și caiet de sarcini pentru reparații (1942).	1921–1944	23	
3385	TÂRGOVIȘTE – Bis. Intrarea în Biserică (Albă): chestionar; corespondență; deviz reparații (1931); norme pentru restaurare (1948). Semnatari: S. Becu, Șt. Balș, H. Teodoru.	1921–1948	14	
3386	TÂRGOVIȘTE – Bis. Sf. Ionică (Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul): chestionar; corespondență; date istorice; descriere; deviz restaurare (1945). Semnatari: N. Ghika-Budești, Em. Costescu.	1921–1945	23	
3387	TÂRGOVIȘTE – Bis. Sf. Împărați: corespondență; schițe-relevee (1926); deviz reparații acoperiș (1926); descriere; deviz reparații (1939); deviz reparații și restaurare (1945). Referinți la Bis. Nașterea Maicii Domnului (Secueni) – cercetare pictură (1926). Semnatari: V. Drăghiceanu, I. Mihail, Em. Costescu, mitropolit Platon.	1930–1945	49	una foto din 1918
3388	TÂRGOVIȘTE – Bis. Krețulescu (Adormirea Maicii Domnului): cercetare; descriere; date istorice; norme pentru deschiderea a două arcade în peretele dintre naos și pronaos (1946); schițe-detalii. Semnatari: Al. Popovici, H. Teodoru, P. Antonescu.	1945–1946	17	
3389	TÂRGOVIȘTE – Bis. Sf. Nicoale – Andronești: corespondență; deviz reparații și reconstruire tură (1942); deviz restaurare pictură și pictură din nou (1942); recepție lucrări (1942–1944); schițe-relevee. Semnatari: S. Becu, Em. Costescu, H. Teodoru, I. Mihail, V. Blendea.	1939–1944	80	

0	1	2	3	4
3390	TÂRGOVIȘTE - Bis. Sf. Nicolae - Simuleasa: chestionar; corespondență; deviz reparații (1930). Semnatori: N. Ghika-Budești, S. Becu.	1921-1931	11	
3391	TÂRGOVIȘTE - Bis. Sf. Nifon: chestionar.	1921	2	
3392	TÂRGOVIȘTE - Bis. Roșie (Sf. Maria și Adormirea Maicii Domnului): chestionar; stare de ruină (1921); corespondență; biserica este demolată; CMI solicită păstrarea unor fragmente (pisania pictată, portretele ctitorilor, ancadramente de piatră, cruci - 1933). Semnatori: V. Drăghiceanu, N. Iorga, P. P. Panaitescu.	1921-1934	20	
3393	TÂRGOVIȘTE - Bis. Stelea (Învierea Domnului): corespondență; lucrări reparații acoperiș biserică și turn clopotniță (cu schițe, 1919-1922); deviz-ofertă pentru împrejmuire (1924); deviz reparații tâmplă (cu schițe, 1927-1928); deviz reparații turn clopotniță (1929); deviz reparații și consolidare tâmplă (lucrări executate de atelierul CMI - 1936); cercetare (1943); deviz restaurare (1943-1944); situație provizorie cu lucrări executate (1943-1944); licitație pentru adjudecare lucrări restaurare (1943-1944); contract lucrări restaurare (1943); recepție lucrări (1945); deviz conservare beciuri din curte (1947). Semnatori: N. Ghika-Budești, P. Demetrescu, Al. Lapedatu, P. Antonescu, I. Mihail, V. Brătulescu, N. Iorga, V. Drăghiceanu, S. Becu, A. Verona, Șt. Balș, H. Teodoru, Em. Costescu, V. Moiescu.	1919-1947	502	
3394	TÂRGOVIȘTE - Bis. Stolnicu (Sf. Ștefan): chestionar; corespondență; proiect reparații și consolidare (piese scrise - 1943); date istorice; deviz restaurare pictură (1943). Semnatori: H. Teodoru, I. Mihail, V. Blendea, Șt. Balș.	1921-1944	37	
3395	TÂRGOVIȘTE - Bis. Târgului (Adormirea Maicii Domnului): corespondență; lucrări fără avizul CMI (1938); cercetare (1941); deviz restaurare (1941); cercetare pictură (1942); deviz pictură la turia nou construită (cu o planșă - 1943). Semnatori: S. Becu, N. Ghika-Budești, Em. Costescu, Primăria Târgoviște, I. Mihail, Al. Lapedatu.	1936-1943	23	
3396	TÂRGOVIȘTE - Bis. Sf. Vineri (Domnească): corespondență; date istorice; deviz reparații (cu un plan-relevu acoperiș, 1928-1930); deviz reparații curente (1938); cercetare (1941); deviz consolidare și reparații (1941); referat cu „evaluarea daunelor aduse de preoții parohi bisericilor monumente istorice: Sf. Vineri, Sf. Nicolae-Simuleasa și Stelea...”, executând lucrări fără știrea sau aprobarea Comisiunii* (1941); proiect consolidare și reparații (piese scrise, 1942). Semnatori: H. Teodoru, S. Becu, Em. Costescu.	1928-1945	66	
3397	TÂRGOVIȘTE - Bis. Voievozi (militară): corespondență; deviz reparații învelitoare (cu un plan - 1920); deviz-ofertă refacere învelitoare (1933); biserica este folosită de garnizoana din Târgoviște pentru „satisfacerea cerințelor spirituale ale ostașilor” (1938); deviz reparații curente (1938); deviz reparații și consolidare (inclusiv pictura, 1943). Semnatori: N. Ghika-Budești, V. Drăghiceanu, S. Becu, H. Teodoru, I. Mihail.	1919-1943	38	
3398	TÂRGOVIȘTE - Cetatea: corespondență; deviz-ofertă restaurare Poarta cetății de pe strada Sf. Vineri (cu schiță, 1925); proteste privind construcții în șantul cetății (1943, 1943-1944); CMI cere			

0	1	2	3	4
	insistent protejarea și conservarea șarifului; cercetare; schiță-plan de situație (1944). Semnatari: N. Ghika-Budești, Al. Lapedatu, Lazăr V. Petrescu (primar Târgoviște), Ministerul de Interne, V. Brătulescu, Ministerul Apărării Naționale.	1925-1945	42	
3399	TÂRGOVIȘTE - Curtea Domnească (ruine): corespondență; cercetare (1939); referat cu propuneri pentru conservarea ruinelor (1939); descriere descoperire zid incintă (1939); plan de situație; schițe-relevee (detalii, 1939); amenajare adăpost antiaerian în pivnițele boltite ale palatului (1944); deviz conservare ruine (biserica-paraclis, baia, canalizarea, 1945); condiții speciale pentru împrejmuire ruine (cu un plan - 1945); cercetare (1948). Semnatari: N. Iorga, V. Drăghiceanu, Em. Costescu, Peimăria Târgoviște, Șt. Teodoru, C. Daicoviciu, V. Brătulescu.	1936-1948	22	
3400	TÂRGOVIȘTE - Mănăstirea Dealu: corespondență; propuneri (reparații și amenajări în biserică) făcute de N. Iorga cu ocazia recepției execuției sarcofagelor de marmură pentru Mihai Viteazul și Radu cel Mare (1924); cercetare pictură (1920); deviz reparații curente la biserică și clopotniță (1920-1922); chestionar (1921); memoriu pentru pictură (1921); cercetare ansamblu (1921); deviz reparații cruce altar și evanghelie îmbrăcată în argint (lucrări executate de atelierul CMI - 1928); deviz reparații (soclu, tâmplărie, instalații - cu un plan biserică - 1929-1931); recepție lucrări instalație electrică (1931), cerere protejare zona mănăstirii de lucrări petroliere care amenință stabilitatea dealului (1935); deviz lucrări de întreținere la biserică și clopotniță (1936); plan și secțiune biserică (1939); caiet de sarcini pentru restaurare pictură (1940); Decret - Lege pentru înființarea unui Comitet pentru reconstruirea Colegiului Național „Nicolae Filipescu” de la Mănăstirea Dealu (în urma cutremurului din 1940); devize consolidare-restaurare biserică și clopotniță (1941-1942); memoriu și condiții speciale pentru restaurarea turlelor (cu planșe, 1944-1945); schițe-detalii (1950). Semnatari: C. I. Istrati, Al. Lapedatu, N. Iorga, V. Drăghiceanu, Ministerul de Război, N. Ghika-Budești, D. Onciul, I. Mihail, P. Demetrescu, P. P. Panaitescu, Liceul militar „Nicolae Filipescu”, Em. teodoru, V. Brătulescu, P. Antonescu.	1914-1953	325	
3401	TÂRGOVIȘTE - Mitropolia (ansamblu, cu biserica Înălțarea Domnului); corespondență; devize-oferte lucrări pictură (1912-1914); chestionar (1921); deviz reparații casa parohială (1923-1924); CMI solicită păstrarea fragmentelor de piatră sculptate (rezultate în urma demolării fostei biserici) într-un muzeu ce se va amenaja în incinta mitropoliei (1927); deviz construire muzeu (cu planșe, 1928-1930); deviz restaurare coperti evanghelie (lucrări executate în atelierul CMI, 1928); acuarelă cu coperta evangheliei; devize lucrări (mobilier, pictură icoane tâmplă, policandre, ușă principală - cu un plan, 1929); recepție lucrări muzeu (1930); Smara Gheorghiu donează (1923-1928) fonduri bănești pentru reparații la biserică; devize reparații învelitoare și reparații curente la biserică (cu un plan, 1932-1934); Primăria Târgoviște demolează muzeul pentru sistematizarea zonei (1943); patrimoniul muzeului va fi transferat la Muzeul regional de lângă biserica Stelea; deviz restaurare pridvor (1944); deviz amplasare tâmplă (cu schițe, 1947). Semnatari: Al. Lapedatu, A. Verona, D. Noroceă, D. Belizarie, N. Ghika-Budești, Lecomte du Nouÿ, V. Drăghiceanu, gr. Cerchez, mitropolit Miron Cristea, N. Iorga, G. Balș, V.			

0	1	2	3	4
	Moisescu, Primăria Târgoviște, P. Antonescu, H. Teodoru, Fundația Culturală Regală „regele Mihail I”.	1912–1947	285	
3402	TÂRGOVIȘTE – Muzeul regional: corespondență; deviz construire în curtea bisericii Stelea (1935); recepție lucrări (1939); referat privind situația patrimoniului și propuneri amenajare (1942); un plan de situație și un plan releveu (1942); deviz amenajare casă paznic (cu un plan, 1943); inventar cu monumentele istorice din Târgoviște (1948); un plan al orașului; norme pentru sistematizarea zonelor monumentelor istorice din oraș (1948). Semnatari: N. Ghika-Budești, P. Antonescu, N. Iorga, V. Brătulescu, Primăria Târgoviște, C. D. Dumitru (membru corespondent CMI), mitropolitul Miron Cristea, Al. Lapedatu, S. Becu, G. Oprescu, Al. Vasilescu (director Muzeu), V. Drăghiceanu, Șt. Balș, R. Bordenache, Gr. Ionescu.	1935–1948	153	
3403	TÂRGOVIȘTE – Tumul Chindiei: corespondență; învelitoare de aramă a fost rechiziționată în timpul ocupației din primul război mondial; deviz reparații și consolidare (cu un plan, 1919–1921); deviz refacere învelitoare (cu un plan, 1924); cercetare (1924); deviz reparații și consolidare (1945). Semnatari: D. Oncul, V. Drăghiceanu, Prefectura Dâmbovița, N. Ghika-Budești, Em. Costescu, H. Teodoru, V. Brătulescu.	1919–1945	62	
3404	TÂRGUȘORU VECHI, jud. Prahova – Ruinele mănăstirii Turnu, ale bis. Vladislav II și ale bis. Adormirea Maicii Domnului (bis. Roșie): chestionar; corespondență; cercetare (1933); descoperire; deviz conservare și împrejurire (1934–1936); raport privind ruinele celor trei monumente (1946). Bis. Sf. Apostoli (Stăncești): chestionar. Semnatari: N. Ghika-Budești, Em. Costescu, N. Iorga, V. Drăghiceanu, P. Antonescu, H. Teodoru.	1921–1946	32	
3405	TÂRGU BEREȘTI, jud. Covurlui – Bis. Sf. Gheorghe, Bis. Sf. Voievoz, Bis. de lemn Sf. Nicolae (Meria), Bis. Adormirea Maicii Domnului (Aldești): chestionare.	1921	14	
3406	TÂRGU CÂRBUNEȘTI, jud. Gorj – Bis. Sf. Ioan Botezătorul: chestionar; corespondență; descriere; cercetare pictură (1930); Bis. Sf. Voievozi: chestionar și corespondență; Bis. de lemn Cuvioasa Paraschiva (Dușești), Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului (Tupșa), Bis. de lemn Nașterea Maicii Domnului (Ciontești): chestionare. Semnatari: Al. Bărcăcilă, I. L. Atanasescu, I. Mihail.	1921–1930	33	
3407	TÂRGU DOMNESC, jud. Putna – Bis. Sf. Împărați: chestionar; Bis. Adormirea Maicii Domnului (Domnești): chestionar; corespondență, descriere după cutremur (1940); deviz reparații tâmplă (1942); deviz consolidare și reparații (1945–1949). Semnatari: Em. Costescu, I. Mihail, V. Moisescu, Șt. Balș.	1921v1949	80	
3408	TÂRGU DRĂGUȘENI, jud. Covurlui – Bis. Sf. Ioan Botezătorul: chestionar; corespondență; deviz reparații (1922); Bis. Sf. Gheorghe, Bis. Sf. Voievozi (Bursucani), Bis. Sf. Gheorghe (Bursucani): chestionare; referinți la tezaur monetar (monede vechi de argint) găsit în 1941, la Tg. Drăgușeni.	1921–1941	37	
3409	TÂRGU FRUMOS, jud. Iași – Bis. domnească Cuvioasa Paraschiva: chestionar; corespondență; date istorice; deviz reparații curente (1923); un plan releveu; deviz pictură din nou (1924); înființare muzeu în curte (1930); cercetare (1939); deviz reparații și lucrări de întreținere (1939–1942). Semnatari: P. P.			

0	1	2	3	4
	Panaitscu, I. Mihail, N. Ghika-Budești, G. Balș, H. Teodoru, Șt. Balș.	1921-1943	68	
3410	TÂRGU FRUMOS, jud. Iași - Bis. Sf. Nicolae: chestionar; corespondență; deviz reparații (1929); deviz curățire pictură (1930); devize reparații arhitectură și pictură (1941-1946). Semnatar: H. Teodoru, I. Mihail, Șt. Balș.	1921-1948	33	
3411	TÂRGU FRUMOS, jud. Iași - Bis. de lemn Pogorârea Sf. Duh: chestionar și corespondență.	1921-1930	4	
3412	TÂRGU HOREZ, jud. Vâlcea - Bis. Intrarea în Biserică: chestionar; Bis. Sf. Ioan Botezătorul: corespondență și deviz lucrări de întreținere (1938); Bis. Duminica Tuturor Sfinților (Bălănești): chestionar; corespondență; descriere stare; necesită reparații urgente (1925); deviz consolidare și reparații (cu 6 planșe releveu - 1926); deviz reparații (1930); Bis. Sf. Vasile (Covrești): chestionar; corespondență; deviz lucrări de întreținere (1938); Bis. Sf. Voievozi (Bărzoleni): chestionar; Bis. Sf. Îngeri (Ceașu): deviz consolidare (1938). Semnatar: Al. Referendaru, V. Brătulescu, I. L. Atanasescu.	1921-1938	52	
3413	TÂRGU JIU, jud. Gorj - Bis. Sf. Apostoli: chestionar; corespondență; descriere (1925); cercetare (1927); Bis. Sf. Împărați, Bis. Sf. Treime (Olari): chestionare. Semnatar: V. Brătulescu, Al. Referendaru, I. Mihail, Primăria Tg. Jiu, V. Drăghiceanu.	1921v1927	25	
3414	TÂRGU JIU, jud. Gorj - Bis. Sf. Nicolae: chestionar; corespondență; cercetare pictură (1927); deviz restaurare pictură (1927); deviz restaurare și întreținere (1930); deviz reparații radicale (1944); cerere reparații (1952). Semnatar: A. Verona, I. Mihail, Em. Costescu, V. Moisescu.	1921-1952	24	
3415	TÂRGU JIU, jud. Gorj - Bis. (catedrala) Sf. Voievozi: broșură cu „Dare de seamă despre starea materială și religioasă-morală a parohiei Sf. Voievozi” (1910); chestionar; corespondență; descoperire pictură veche (1927); istoric; deviz restaurare (arhitectură și pictură - 1927-1932); surpare pridvor (1933); cercetare (1933); recepție lucrări (1933 și 1940). Semnatar: A. Verona, I. Mihail, I. L. Atanasescu, P. Antonescu, N. Ghika-Budești.	1910-1940	116	
3416	TÂRGU JIU, jud. Gorj - Casa Măldărescu: 2 planuri-relevu.	1941	2	
3417	TÂRGU NEAMȚ, jud. Neamț - Bis. Sf. Gheorghe: chestionar; corespondență; cercetare (1938); deviz reparații (1938); Bis. Adormirea Maicii Domnului, Bis. Sf. Ilie și Sf. Dimitrie, Bis. Sf. Nicolae și Bis. Sf. Haralambie (Tuțuieni), Bis. Sf. Voievozi (Pometea), Bis. Sf. Nicolae (Humulești): chestionare.	1921-1938	20	
3418	TÂRGU NEAMȚ, jud. Neamț - Casa Veronica Micle, str. Ștefan cel Mare, 12: corespondență; stare precară (1939); copie după actul de donare către mănăstirea Văratec (1886); controverse privind proprietatea asupra casei (1947); acte juridice. Semnatar: Primăria Tg. Neamț, P. Antonescu, V. Brătulescu, Societatea studenților „M. Eminescu”, H. Teodoru.	1939-1951	95	
3419	TÂRGU NEAMȚ, jud. Neamț - Cetatea Neamțului: corespondență; necesită conservare și restaurare; descriere deteriorări; I. Minea și D. Constantinescu fac cercetări și săpături arheologice (începând cu anul 1939); memoriu pentru lucrări de consolidare-			

0	1	2	3	4
	restaurare și amenajare muzeu (1943); deviz amplasare cabană pentru cercetători (cu 2 planuri - 1943); referat cu descriere sumară a cercetărilor arheologice și propuneri restaurare (1948); deviz consolidare (subzidiri ziduri cetate și picioare pod - 1948); recepție lucrări (1948); acte financiar-contabile. Semnatori: V. Brătulescu, A. Lapedatu, H. Teodoru, Primăria Tg. Neamț, V. Moiescu, A. Scheletti, Șt. Balș, C. Daicovicu, D. Constantinescu, I. Minea.	1923-1950	169	
3420	TÂRGU NEAMȚ, jud. Neamț - Cetatea Neamțului: rapoartele îngrijitorului (starea cetății, vizitatori, activitate); inventar cu bunurile mobile și imobile (1948).	1945-1953	53	
3421	TÂRGU OCNA, jud. Bacău - Bis. Sf. Gheorghe (Tisești): chestionar; corespondență; deviz reparații (1923); descriere; date istorice; deviz curățire și completare pictură (1924). Semnatori: N. Ghika-Budești, I. Mihail.	1921-1924	27	
3422	TÂRGU OCNA, jud. Bacău - Bis. Sf. Ioan: corespondență; deviz reparații acoperiș (1938); descriere după cutremur; deviz reparații (1943). Semnatori: Șt. Balș, V. Brătulescu.	1938-1943	44	
3423	TÂRGU OCNA, jud. Bacău - Bis. Sf. Nicolae: corespondență; bolțile au fost ruinate în primul război mondial; deviz restaurare (1933); avariată de cutremur (1940); deviz reparații (cu schițe-relevu, 1942). Semnatori: Șt. Balș, N. Ghika-Budești.	1932-1942	38	
3424	TÂRGU OCNA, jud. Bacău - Bis. Sf. Treime (Gura Slănicului): chestionar; corespondență; deviz reparații și consolidare (1935); deteriorată de cutremur; deviz reparații și consolidare (1942); recepție lucrări (1943). Semnatori: Șt. Balș, Em. Costescu.	1921v1945	75	
3425	TÂRGU OCNA, jud. Bacău - Mănăstirea Răducanu cu Bis. Buna Vestire: corespondență; deteriorată în timpul primului război mondial; deviz reparații clădiri incintă și zid împrejmuire (1935); deviz reparații biserică (cu 2 planuri-relevu, 1938); cercetare pictură (1939); recepție lucrări (1940); deviz reparații terasa ce acoperă pivnița din curte (1940). Semnatori: Șt. Balș, V. Drăghiceanu, H. Teodoru, I. Mihail.	1926-1940	81	
3426	TÂRGU OCNA, jud. Bacău - Schitul Măgura cu Bis. Buna Vestire: chestionar; corespondență; schițe-relevee (1937); descriere stare (1938); deviz reparații biserică (1938); descriere urmări cutremur; situație cu lucrările executate (1938-1939); deviz reparații biserică (1942); recepție lucrări (1943); deviz reparații biserică și chilii (1949). Semnatori: Șt. Balș, V. Brătulescu, C. Daicovicu.	1921-1949	161	
3427	TÂRGU TROTUȘ, jud. Bacău - Bis. Sf. Voievozi: chestionar; corespondență; deviz reparații (1932); caiet de sarcini pentru restaurare pictură (1938); date istorice; propuneri reparații (1947); Bis. de lemn Sf. Dimitrie (Părăubogi): chestionar și deviz reparații (1941); Bis. Sf. Nicolae (Viișoara): chestionar. Semnatori: Șt. Balș, N. Ghika-Budești, I. Mihail, Gr. Ionescu, R. Bordenache.	1921-1947	25	
3428	TÂRLEȘTI, jud. Prohova - Bis. Sf. Nicolae: chestionar și corespondență.	1921-1940	7	
3429	TÂRMANCA, jud. Dorohoi - Bis. Sf. Dimitrie, Bis. de lemn Sf. Nicolae (Cârmanca), Bis. de lemn Înălțarea Sfintei Cruci (Becești), Bis. Sf. Voievozi (Pobotești): chestionare.	1921	6	

0	1	2	3	4
3430	TĂRNAVA de JOS, jud. Vlașca – Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar și corespondență; Bis. Adormirea Maicii Domnului (Târnavă de Sus), Bis. Sf. Nicolae (Comoara): chestionare.	1921–1948	7	
3431	TĂRNAVENI, jud. Târnavă Mică – Ruine turn de veghe roman: corespondență; semnarea existenței ruinei la hotarul orașului. Semnatori: C. Daicovicu și Min. Afacerilor Interne.	1942	5	
3432	TĂRNAVIȚA, jud. Hunedoara – Bis. de lemn: corespondență; deține icoane și picturi cu inscripții în limba română din 1650.	1933	1	
3433	TĂRZIA, jud. Suceava – Bis. de lemn Sf. Vasile: chestionar; Bis. de lemn Sf. Ioan Botezătorul (Poiana): chestionar; corespondență; stare de ruină; deviz pentru reconstruire (cu 2 planșe – 1933), CMI nu aprobă; deviz construire bis. nouă (cu foto și planuri – 1930); 2 foto și 2 planșe cu bis. veche de lemn (1949); bis. de lemn este mutată în loc. Cupărătura (1949); Bis. de lemn Sf. Voievozi (Brusturi): chestionar; corespondență; cereri mutare catapeteasmă la bis. nouă din Poiana (1940–1949). Semnatori: P. Demetrescu, N. Ghika-Budești, I. Mihail, Șt. Balș, Gr. Ionescu.	1921–1949	67	
3434	TOCILESCU, jud. Ilfov – Bis. Sf. Arhangheli, Bis. Adormirea Maicii Domnului (Gherman), Bis. Sf. Nicolae (Podari): chestionare; Bis. Sf. Nicolae (Ileana): corespondență și deviz reparații (1930).	1921–1941	19	
3435	TODIREȘTI, jud. Vaslui – Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului, Bis. de lemn Sf. Arhangheli (Cotic): chestionare.	1921	5	
3436	TOHANI, jud. Buzău – Bis. intrarea în Biserică: chestionar; corespondență; deviz consolidare și reparații (1941); Bis. Sf. Apostoli: chestionar și corespondență.	1921–1944	38	una foto la bis. Sf. Apostoli
3437	TOLVĂDIA, jud. Timiș – Bis. Sf. Arhangheli: corespondență; bolta bisericii (pictată) fisurată (1939); deviz consolidare și reparații (cu un plan relevu și o secțiune – 1939); descriere arhitectură și pictură (1943); bolta bisericii începe să se năruie (1949). Semnatori: I. Miloia, H. Teodoru, Em. Costescu, I. Mihail, Catul Bogdan.	1938–1949	53	
3438	TOMEȘTI, jud. Iași – Bis. de lemn Întâmpinarea Domnului: chestionar; corespondență; stare precară (1947); parohia cere demolarea, CMI nu aprobă; referiri la hanul din Tomești (nu mai există din 1920). Bis. Sf. Nicolae (Goruni): chestionar; corespondență; cercetare (1936); deviz reparații (1936); ofertă pentru restaurare pictură (1937); Bis. Buna Vestire (Osoi): chestionar. Semnatori: H. Teodoru, V. brătulescu, I. Mihail.	1921–1948	48	
3439	TOMȘANI, jud. Prahova – Bis. Sf. Voievozi, Bis. Adormirea MAicii Domnului (Cioceni), Bis. de lemn Sf. Nicolae (Șoloiasca): chestionare; Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului (Măgula): chestionar; corespondență; stare de ruină (1937); parohia cere folosirea materialelor pentru ridicarea unei bisici noi, CMI solicită păstrarea pridvorului și altarului. Semnatori: H. Teodoru, S. Becu, mitropolit Veniamin, N. Iorga.	1921–1938	31	
3440	TOMȘANI, jud. Vâlcea – Bis. Sf. Arhangheli, Bis. de lemn Intrarea în Biserică (Bogdănești), Bis. Sf. Ioan Botezătorul (Modărceni): chestionare.	1921	6	

0	1	2	3	4
3441	TONEA, jud. Ialomița – Bis. de lemn Sf. Nicolae, Bis. Sf. Nicolae (Model): chestionare.	1921	5	
3442	TOPALU, jud. Constanța – Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar.	1921	2	
3443	TOPEȘTI, jud. Gorj – Bis. Duminica Tuturor Sfinților, Bis. de lemn Sf. Nicolae: chestionare; referiri la 2 icoane în stil bizantin aflate în proprietatea lui Matei Chiricescu (1943); Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului (Gornovița): chestionar; corespondență; deviz reparații și consolidare (1939); deviz restaurare pictură (1943).	1921–1946	43	
3444	TOPEȘTI, jud. Putna – Bis. de lemn Sf. Voievozi: chestionar; Bis. de lemn Cuvioasa Paraschiva (Bârsești): chestionar; corespondență; date istorice.	1921–1925	8	
3445	TOPLEA, jud. Severin – Bis. de lemn: corespondență; cerere materiale pentru reparații.	1938	3	
3446	TOPLIȚA, jud. Mureș – Bis. de lemn: corespondență; cerere cercetare pentru restaurare pictură. Semnatori: C. Daicoviciu, P. Molda.	1924–1925	3	
3447	TOPOLNIȚA, jud. Mehedinți – Schitul Topolnița cu bis. Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul: chestionar; corespondență; deviz reparații curente (1925); deviz construire casă paznic (1929); descriere (cu date istorice și stare ansamblu – 1929); deviz reparații la biserică, clopotniță, chilii și zid împrejurire (1942–1948). Semnatori: I. L. Atanasescu, N. Ghika-Budești, V. Brătulescu, S. Becu, episcop Nifon Craioveanu, H. Teodoru, V. Moisescu.	1921–1951	124	
3448	TOPOLNIȚA, jud. Mehedinți – Schitul Topolnița: corespondență privind paza și administrarea schitului. Semnatori: N. Iorga, V. Brătulescu.	1933–1943	109	
3449	TOPORĂȘTI, jud. Vaslui – Bis. Sf. Voievozi: chestionar; corespondență; descriere; propuneri reparații; schițe-relevee (1938). Semnatori: Șt. Balș.	1921–1939	10	
3450	TOPORU, jud. Vlașca – Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului: chestionar; corespondență; stare de ruină (1943). Semnator: Șt. Balș.	1921v1944	11	
3451	TOPRAISAR, jud. Constanța – Bis. Sf. Voievozi (distrusă în primul război mondial): chestionar.	1921	2	
3452	TORTOMANU, jud. Constanța – Bis. Cuvioasa Paraschiva: chestionar.	1921	2	
3453	TOTOIU, jud. Alba – Bis. de lemn: corespondență; biserică a fost vândută în 1892; s-a păstrat doar altarul în jurul căruia s-a amenajat un paraclis; stare precară (1942); deviz conservare (1942). Semnatori: Șt. Balș, H. Teodoru, Prefectura Alba Iulia.	1939–1942	16	
3454	TRAIAN, jud. Brăila – Bis. Cuvioasa Paraschiva: chestionar.	1921	2	
3455	TRAIAN, jud. Ialomița – Bis. Sf. Dumitru, Bis. Adormirea Maicii Domnului (Smirna): chestionare.	1921	6	

0	1	2	3	4
3456	TRAIAN, jud. Mehedinți – Bis. Sf. Nicolae și Bis. Sf. Ioan Botezătorul (Poroinița): chestionare și corespondență.	1921–1923	13	
3457	TRAIAN, jud. Neamț – Bis. de lemn Sf. Gheorghe, Bis. de lemn Sf. Nicolae (Zănești): chestionare.	1921	5	
3458	TRAIAN, jud. Roman – Bis. Sf. Ilie: chestionar.	1921	2	
3459	TRAIAN, jud. Romanați – Bis. Sf. Împărați: chestionar.	1921	3	
3460	TRAIAN, jud. Teleorman – Bis. Sf. Gheorghe: chestionar.	1921	3	
3461	TRAIAN, jud. Tulcea – Bis. Cuvioasa Paraschiva: chestionar.	1921	3	
3462	TREPTENI, jud. Argeș – Bis. de lemn Cuvioasa Paraschiva, Bis. Sf. Împărați, Bis. Sf. Dumitru (Bulimanu): chestionare.	1921	11	
3463	TRESTENICU, jud. Vlașca – Bis. de lemn Sf. Dumitru, Bis. de lemn Sf. Ecaterina, Bis. Sf. Împărați (Trestenicu de Sus), Bis. de lemn Sf. Vasile (Ludăneasca): chestionare.	1921	9	
3464	TRESTIA, jud. Buzău – Bis. Sf. Împărați, Bis. de lemn Sf. Arhangheli (Pietraru): chestionare.	1921	7	
3465	TRESTIANA, jud. Iași – Bis. de lemn Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul: chestionar și corespondență; Bis. Duminica Tuturor Sfinților (Pocreaca): chestionar.	1921–1926	10	
3466	TRESTIANA, jud. Vaslui – Bis. de lemn Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul, Bis. Adormirea Maicii Domnului (Schitu Duca): chestionare.	1921	6	
3467	TRESTIANA, jud. Vaslui – Han: corespondență; se cere cedarea hanului pentru a fi folosit drept școală. Semnatar: V. Drăghiceanu.	1925	1	
3468	TRESTIENI, jud. Ilfov – Bis. Sf. Nicolae, Bis. Adormirea Maicii Domnului (Golescu), Bis. Adormirea Maicii Domnului (Deleni): chestionare.	1921	7	
3469	TRESTIOARA, jud. Buzău – Bis. de lemn Cuvioasa Paraschiva, Bis. de lemn Sf. Voievozi (Glodu), Bis. de lemn Cuvioasa Paraschiva (Crevelești), Bis. de lemn Sf. Gheorghe (Budești): chestionare.	1921	12	
3470	TRIFEȘTI, jud. Roman – Bis. Sf. Nicolae: chestionar; corespondență; deviz reparații (1928); deviz reparații pictură și catapeteasmă (1933); Bis. Sf. Nicolae (Sofronești). Semnatori: H. Teodoru, I. Mihail.	1921–1933	23	
3471	TRIFEȘTI, jud. Roman – Conac: corespondență; copie după un firman de întăritură pentru moșia Trifești după uciderea lui Grigore Ghica Voievod (documentul se mai află la Arhivele statului din Iași); schițe-relevee (1938); decret regal de clasare monument istoric (1945); descriere stare precară (1945); un plan releveu (1946); în 1947 este sediul Căminului cultural „Victoria”; controverse privind terenul din jurul conacului cu ocazia reformei agrare. Semnatori: V. Brătulescu, regele Mihai, M. Ralea, Șt. Balș, Prefectura Roman, H. Teodoru.	1945–1948	66	
3472	TROHANI, jud. Vaslui – Bis. de lemn Adormirea Maicii Somnului: descriere; schițe-relevee.	1938	2	

0	1	2	3	4
3473	TROIAȘI, jud. Arad – Bis. de lemn: corespondență; istoric; în 1940 se construiește în aceeași localitate o biserică de zid în care se mută obiectele de patrimoniu ale vechii biserici de lemn; descriere arhitectură și pictură; planșe-relevee; desene detalii; transcriere inscripții.	1951	35	
3474	TROTUȘANU, jud. Putna – Schitul Trotușanu cu Bis. Izvorul Tămăduirii: chestionar; descriere (1938); deviz reparații (1938); deteriorare în urma cutremurului (1940); deviz și caiet de sarcini pentru reparații și consolidare biserică (cu 2 schițe – 1942). Semnatori: S. Becu, H. Teodoru.	1921–1942	29	
3475	TUDOR VLADIMIRESCU, jud. Brăila – Bis. Trei Ierarhi: chestionar.	1921	3	
3476	TUDOR VLADIMIRESCU, jud. Tecuci – Bis. Sf. Voievozi: chestionar.	1921	3	
3477	TUFENI, jud. Teleorman – Bis. de lemn Sf. Gheorghe: chestionar și corespondență.	1921–1943	7	
3478	TULCEA, jud. Tulcea – Bis. Acoperământul Domnului, Bis. Sf. Gheorghe, Bis. Sf. Împărați, Bis. Sf. Nicolae, Bis. Schimbarea la Față: chestionare.	1921	16	
3479	TULCEA, jud. Tulcea – Monumentul „Reanexarea Dobrogei”: corespondență; construit în 1899; deteriorat în timpul primului război mondial; descriere și propuneri restaurare (1934); caiet de sarcini pentru restaurare (1936); referinți la monumentul lui Mircea cel Bătrân (distrus în primul război mondial). Semnatori: N. Ghika-Budești, Prefectura Tulcea, Al. Lapedatu, H. Teodoru.	1928–1939	17	
3480	TULUCEȘTI, jud. Covurlui – Bis. Sf. Voievozi: chestionar.	1921	2	
3481	TULUICI, jud. Putna – Bis. Sf. Voievozi: chestionar.	1921	2	
3482	TUNARI, jud. Dolj – Bis. Sf. Gheorghe: chestionar.	1921	2	
3483	TUNGUJEI, jud. Vaslui – Bis. Adormirea Maicii Domnului, Bis. Sf. Împărați (Griești): chestionare.	1921	5	
3484	TUNȘI, jud. Gorj – Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului, Bis. de lemn Nașterea Maicii Domnului (Florești), Bis. de lemn Sf. Împărați (Curteana): chestionare.	1921	9	
3485	TUPILAȚI, jud. Roman – Bis. Sf. Voievozi: chestionar; corespondență; descriere; deviz reparații arhitectură și pictură (1939); schițe-relevee; cerere declarare monument al naturii stejarul din curtea bisericii (1939); Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului: chestionar. Semnatori: Șt. Balș, Al. Borza, N. Drăcea.	1921–1939	20	
3486	TUPILAȚI, jud. Roman – Hanul Ancuței: corespondență; cercetare (1937); descriere; date istorice; deviz reparații (1937); desen; stare precară (în 1943 nu mai are acoperiș). Semnatori: H. Teodoru, V. Moiescu, Șt. Balș, N. Iorga.	1937–1943	34	
3487	TURBATU, jud. Vlașca – Bis. Adormirea Maicii Domnului, Bis. Cuvioasa Paraschiva (Bălanu), Bis. Sf. Voievozi (Dălănoaia), Bis. Sf. Arhangheli (Remul), Bis. Sf. Voievozi (Oncești), Bis. de lemn Sf. Gheorghe (Bălănoaia): chestionare.	1921	16	

0	1	2	3	4
3488	TURBAȚI, jud. Gorj – Bis. de lemn Sf. Nicolae, Bis. de lemn Cuvioasa Paraschiva (Drăgoiești), Bis. de lemn Sf. Nicolae (Oprișești), Bis. de lemn Intrarea în Biserică (Hotin), Bis. Sf. Nicolae (Crasna Ungureni): chestionare.	1921	19	
3489	TURBAȚI, jud. Ifrov – Bis. Nașterea Maicii Domnului a fostei mănăstiri Turbatele: corespondență; chestionar; stare precară (1927); deviz reparații (cu schițe-relevee – 1927); Bis. Intrarea în Biserică (Insula Snagov): chestionar. Semnatari: N. Ghika-Budești, V. Drăghiceanu.	1915–1932	24	
3490	TURBUREA, jud. Gorj – Bis. Sf. Nicolae, Bis. Sf. Treime (Valea Calului): chestionare.	1921	7	
3491	TURCENI, jud. Gorj – Bis. Sf. Nicolae, Bis. Sf. Nicolae (Iliești): chestionare.	1921	5	
3492	TURCENII de SUS, jud. Gorj – Bis. parohială, Bis. de lemn (Stoloveni): chestionare.	1921	5	
3493	TURCEȘTI, jud. Vâlcea – Bis. Tuturor Sfinților (Iriștea): chestionar; corespondență; deviz reparații și consolidare (1942); Bis. de lemn Sf. Dumitru (Păsărei): descriere; chestionar; deviz reparații (1922); recepție lucrări (1926); Bis. de lemn Sf. Nicolae (Pâlșești), Bis. de lemn Intrarea în Biserică (Roșioara), Bis. de lemn Sf. Voievozi (Lespedea), Bis. de lemn Sf. Nicolae (Valea Mare), Bis. Cuvioasa Paraschiva (Dâmjeni): chestionare. Semnatari: Al. Referendaru, I. L. Atanasescu.	1921–1942	37	
3494	TURCHEȘ, jud. Brașov – Bis. ortodoxă (1770): corespondență; pictura prezintă interes, arhitectura este în stil baroc; deviz restaurare pictură (1938). Semnatari: I. Mihail, Al. Lapedatu.	1936–1939	12	
3495	TURDA, jud. Turda – Bis. greco-catolică (Turda Nouă): corespondență; descriere; propuneri lucrări restaurare; deviz restaurare (1943). Semnatar: H. Teodoru.	1943	23	
3496	TURDA, jud. Turda – Bis. reformată (Turda Veche): corespondență; stare precară (1941); cercetare (1950); date istorice; descriere; referinți la bis. reformată (Turda Nouă): descriere; date istorice. Semnatari: C. Daicoviciu, V. Moisescu.	1940–1951	12	
3497	TURDA, jud. Turda – Capelă comemorativă „Mihai Viteazul”: corespondență; propunere construire pe Câmpia Turdei; 6 planșe proiect; capela va avea drept model bolnița mănăstirii Cozia; deviz construire (1939). Semnatari: P. Antonescu, N. Ghika-Budești, H. Teodoru.	1931–1939	18	
3498	TURDA, jud. Turda – Muzeul raional: corespondență; descoperirea a trei sarcofage romane (1923); piatra cu inscripție latinească găsită în zidul școlii Papiu Ilarion va fi depusă la muzeu; deviz amenajare muzeu (1944). Semnatari: Al. Lapedatu, C. Daicoviciu.	1922–1952	6	
3499	TURDA, jud. Turda – Muzeul Teglás: corespondență; colecția familiei Teglás conține obiecte de valoare etnografică și arheologică; se cere întocmirea inventarului. Semnatari: Al. Lapedatu, C. Daicoviciu.	1922	3	
3500	TUREATCA, jud. Dorohoi – Bis. Adormirea Maicii Domnului, Bis. de lemn Sf. Voievozi, Bis. de lemn Sf. Nicolae (Pueni), Bis. de lemn Sf. Arhangheli (Mihoreni), Bis. de lemn Sf. Gheorghe			

0	1	2	3	4
	(Sinanți), Bis. de lemn Acoperământul Maicii Domnului (Culiceni): chestionare.	1921	19	
3501	TURIA, jud. Olt – Bis. Sf. Dumitru, Bis. Sf. Nicolae (Buicești), Bis. Sf. Dumitru (Valea Mare), Bis. Adormirea Maicii Domnului (Valea Mare Veche), Bis. Adormirea Maicii Domnului (Recea), Bis. Cuvioasa Paraschiva (Bârca): chestionare.	1921	12	
3502	TURNU MĂGURELE, jud. Teleorman – Bis. Cuvioasa Paraschiva, Bis. Sf. Haralambie: chestionare.	1921	6	
3503	TURNU MĂGURELE, jud. Teleorman – Cetatea Turnu: corespondență; cerere fonduri pentru cercetări arheologice (1937); descriere sumară a cercetărilor arheologice; propune înființare muzeu care să adăpostească obiectele găsite (1939); schiță. Semnatar: Em. Costescu, Primăria Tr. Măgurele, V. Drăghiceanu, V. Brătulescu, N. Iorga, Gr. Florescu.	1934–1939	21	
3504	TURNU SEVERIN, jud. Mehedinți – Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar și corespondență; Bis. Sf. Gheorghe (Banovița), Bis. Sf. Dumitru (capela de cimitir), Bis. Sf. Ioan Botezătorul (Grecescu), Bis. Sf. Ioan Botezătorul (Cerneți), Bis. Sf. Nicolae (Cerneți): chestionare.	1921–1943	21	
3505	TURNU SEVERIN, jud. Mehedinți – Muzeul „Porțile de Fier”, Castrul și Termele romane, Cetatea Severinului: corespondență; cereri expropriere terenuri pentru protejarea vestigiilor (1922–1926); muzeul este amenajat în clădirea internatului liceului „Traian”; semnalarea cercetărilor arheologice; propuneri pentru conservarea ruinelor (1938); istoric muzeu și prezentare secții (1939); inventar cu obiectele care au fost prezentate la Expoziția Târgului de la Milano; cerere protejare ruine terme (1940); inventar Muzeului (1940). Semnatar: Al. Bărcăcilă, V. Pârvan, V. Drăghiceanu, Primăria Tr. Severin, G. Balș, N. Iorga, R. Vulpe.	1921–1940	120	
3506	TURNU SEVERIN, jud. Mehedinți – Muzeul „Porțile de Fier”, Castrul și Termele romane, Cetatea Severinului: corespondență; prezentare activitate Al. Bărcăcilă (amenajare muzeu, cercetări, 1907–1942); cerere audiență la mareșalul I. Antonescu și lista problemelor ce vor fi discutate pentru conservarea monumentelor istorice din Tr. Severin (1942); propunere expropriere terenuri pentru conservarea monumentelor; 8 planșe pentru protecție terme (1942); referat cu propuneri lucrări protecție la terme (1943). Semnatar: Al. Bărcăcilă, V. Brătulescu, Al. Lapedatu, Consiliul de Miniștri, P. Antonescu, H. Teodoru, Primăria Tr. Severin.	1942–1944	177	
3507	TURNU SEVERIN, jud. Mehedinți – Muzeul „Porțile de Fier”, Castelul și Termele romane, Cetatea Severinului: corespondență; deviz pentru construire casă paznic (1945); descriere degradare monumente în urma războiului (1945); localul muzeului este ocupat de trupe sovietice (1945); obiectele de patrimoniu sunt îngărmădite într-o sală la etaj I; se apelează la Comisia Aliată de Control întrucât muzeul și vestigiile „se găsesc într-o mare nesigurantă”; referat despre starea deplorabilă în care se găsesc muzeul, castrul și termele (1948); cerere expropriere terenuri pentru conservarea monumentelor (1948); peocș verbal cu măsurii pentru conservarea monumentelor și reinstalarea			

0	1	2	3	4
	muzeului (1948). Semnatori: Al. Bărcăcilă, Al. Lapedatu, C. Daicoviciu, Consiliul de Miniștri, Primăria Tr. Severin.	1944-1948	153	
3508	TUTANA, jud. Argeș - Mănăstirea Tutana cu Bis. Sf. Atanasie: chestionar; corespondență; devize reparații și consolidare biserică și clopotniță (cu schițe-relevee, 1926-1930); cercetare pictură; caiet de sarcini pentru restaurare pictură (1941); deviz reparații învelitoare biserică (1943). Bis. Sf. Îngeri (Noaptea), Bis. Sf. Voievozi (Valea Enache), Bis. Intrarea în Biserică (Valea Enache), Bis. Sf. Îngeri (Valea Brazilor), Bis. Sf. Filofteia (Valea Porcului): chestionar. Semnatori: N. Ghika-Budești, S. Becu, episcop Nichita, I. Mihail	1921-1943	55	Una foto la bis. Tutana din 1926
3509	TUZLA, jud. Constanța - Bis. Sf. Ecaterina: corespondență.	1937	2	
3510	ȚÂNDĂREI, jud. Ialomița - Bis. Sf. Voievozi, Bis. Învierea Domnului (M. Kogălniceanu): chestionare.	1921	4	
3511	ȚĂRȚĂL, jud. Romanai - Bis. Sf. Nicolae: chestionare; corespondență, ruinată (1943). Semnatori: H. Teodoru, V. Moisescu.	1921-1945	16	
3512	ȚEBEA, jud. Hunedoara - Gorunul lui Horea și Monumentul lui A. Iancu: corespondență; cerere conservare; deviz reparații mon. lui A. Iancu (cu un plan - 1950). Semnatori: Prefectura Hunedoara, Al. Borza (președintele Comisiei Monumentelor Naturii).	1936-1950	44	
3513	ȚEPU, jud. Tecuci - Bis. Sf. Nicolae, Bis. Sf. Voievozi: chestionare.	1921	5	
3514	ȚIBĂNEȘTI, jud. Vaslui - Bis. Duminca Tuturor Sfinților, Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului: chestionare.	1921	4	
3515	ȚIBUCANI, jud. Neamț - Schitul Țibucani cu Bis. de lemn: chestionar; corespondență; stare precară (1935); date istorice; Bis. de lemn Sf. Împărați: chestionar; corespondență; deviz reparații (1941). Semnatar: N. Ghika-Budești.	1921-1941	14	
3516	ȚICLENI, jud. Gorj - Bis. de lemn Sf. Gheorghe, Bis. Adormirea Maicii Domnului (Lumedia), Bis. Cuvioasa Paraschiva (Rășina): chestionare.	1921	11	
3517	ȚIFU, jud. Tutova - Bis. de lemn: corespondență; cerere reparații	1941	3	
3518	ȚIGĂNAȘI, jud. Iași - Bis. Sf. Spiridon, Bis. de lemn Sf. Împărați (Șătrăreni), Bis. Sf. Haralambie (Cărnicești), Bis. Sf. Nicolae (Blândești), Bis. Sf. Mina (Proboata): chestionare.	1921	23	
3519	ȚIGĂNEȘTI, jud. Mehedinți - Bis. de lemn Sf. Gheorghe, Bis. de lemn Sf. Nicolae (Izvorul Frumos): chestionare.	1921	3	
3520	ȚIGĂNAȘI, jud. Ilfov - Bis. Adormirea Maicii Domnului, Bis. Adormirea Maicii Domnului (Ciolpani): chestionare.	1921	8	
3521	ȚIGĂNEȘTI, jud. Muscel - Bis. Sf. Nicolae: chestionare.	1921	3	
3522	ȚIGĂNEȘTI, jud. Teleorman - Bis. Sf. Nicolae, Bis. Sf. Gheorghe (Calomfirești): chestionare.	1921	7	

0	1	2	3	4
3523	ȚIGĂNIA, jud. Teleorman – Ruine biserică: corespondență; piatra cu inscripție de pe frontispiciu a fost dusă la Muzeul de arhitectură din București.	1919–1921	4	
3524	ȚINTEA, jud. Prahova – Bis. Duminica Tuturor Sfinților, Bis. Sf. Nicolae (Lilești), Bis. de lemn Sf. Voievozi (Dâmbu): chestionare.	1921	8	
3525	ȚINTEȘTI, jud. Buzău – Bis. Nașterea Maicii Domnului: chestionar.	1921	2	
3526	ȚIRIOIU, jud. Mehedinți – Bis. de lemn Sf. Nicolae, Bis. de lemn Sf. Gheorghe (Brabeți), Bis. de lemn Sf. Pantelimon (Băzăvani): chestionare.	1921	6	
3527	ȚIȚEȘTI, jud. Muscel – Bis. Nașterea Maicii Domnului, Bis. Sf. Nicolae (Bucșenești): chestionare.	1921	7	
3528	ȚĂNȚĂRENI, jud. Dolj – Bis. Sf. Arhangheli a fostei mănăstiri: chestionar; corespondență; descriere lucrări necesare (1930); execuție lucrări care distrug vechea frescă; cercetare pictură; CMI cere darea în judecată a celor care au distrus fresca (1930); deviz reparații (1930); deviz reparații curente (1943). Semnatori: N. Ghika-Budești, I. L. Atanasescu, episcop Nifon Craioveanu, V. Drăghiceanu.	1921–1943	33	
3529	ȚĂȚA, jud. Dâmbovița – Bis. Sf. Nicolae, Bis. Nașterea Sf. Ioan Botezătorul (Buciumeni), Bis. Intrarea în Biserică (Valea Leurzii): chestionare.	1921	10	
3530	ȚOLEȘTI, jud. Baia – Bis. parohială (1822): corespondență; deviz reparații.	1929	3	
3531	ȚUGUEȘTI, jud. Teleorman – Bis. Sf. Nicolae, Bis. Cuvioasa Paraschiva, Bis. Sf. Dimitrie (Netoții de Jos): chestionare.	1921	7	
3532	ȚUȚCANI, jud. Covurlui – Bis. Sf. Voievozi, Bis. Sf. Gheorghe (Lipeni): chestionare; Bis. Sf. Dumitru (Mănăstirea): chestionar și corespondență.	1921–1942	12	
3533	ȚUȚLEȘTI, jud. Argeș – Bis. Înălțarea Domnului (Găleşești): chestionar; corespondență; descriere; deviz restaurare pictură (1943). Semnatori: V. Brătulescu, N. Ghika-Budești, I. Mihail.	1921–1943	16	
3534	ȚUȚLEȘTI, jud. Vâlcea – Schitul Comet cu Bis. Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul: corespondență; deteriorat în timpul primului război mondial; cercetare (1921); deviz reparații biserică și clădiri incintă (1921–1923); cercetare pictură (1926); date istorice. Semnatori: N. Ghika-Budești, I. D. Traianescu, Al. Referendaru, I. Mihail, episcop Varolomeu, V. Brătulescu, H. Teodoru.	1921–1937	69	
3535	UDA CLOCOCIOV, jud. Teleorman – Bis. Sf. Apostoli: chestionar.	1921	4	
3536	UDA de JOS, jud. Argeș – Bis. Sf. Nicolae (Branștea): chestionar; Bis. Adormirea Maicii Domnului (Ciorăca): chestionar; corespondență; cercetare pictură (1931); deviz restaurare pictură (1936); Bis. Buna Vestire (Gorani): chestionar; Bis. Adormirea Maicii Domnului (Șetran): corespondență; deviz reparații (1939). Semnatori: I. Mihail, N. Ghika-Budești.	1921–1939	33	
3537	UDA PACIURA, jud. Teleorman – Bis. Cuvioasa Paraschiva: chestionar.	1921	3	

0	1	2	3	4
3538	UDENI, jud. Vlașca – Bis. Sf. Apostoli, Bis. de lemn Sf. Nicolae (Sârbeni): chestionare și corespondență.	1921–1943	6	
3539	UDREȘTI, jud. Prahova – Bis. de lemn Sf. Împărați (Vai de El), Bis. Cuvioasa Paraschiva (Dobrotă): chestionare.	1921	8	
3540	UDUPU, jud. Teleorman – Bis. Sf. Apostoli: chestionar.	192	3	
3541	UIDEȘTI, jud. Suceava – Bis. Trei Ierarhi (Țolești), Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului (Nigotești): chestionare; Bis. de lemn Sf. Nicolae (Ioneasa): chestionar; corespondență; descriere; stare precară; CMI aprobă demolarea (1937). Semnatori: Șt. Balș, H. Teodoru.	1921–1937	21	
3542	UIEȘTI, jud. Vlașca – Bis. Adormirea Maicii Domnului, Bis. Adormirea Maicii Domnului (Goleasca): chestionare și corespondență.	1921–1937	5	
3543	UIOARA, jud. Alba – Ruine bis. reformată: corespondență; descriere; date istorice. Semnatar: H. Teodoru.	1938–1949	2	
3544	ULEȘTI, jud. Ialomița – Bis. Adormirea Maicii Domnului, Bis. Sf. Nicolae (Eliza Stoinești), Bis. Adormirea Maicii Domnului (Condeești): chestionare.	1921	9	
3545	ULIEȘTI, jud. Dâmbovița – Bis. Adormirea Maicii Domnului, Bis. Sf. Nicolae (Petrești): chestionare.	1921	7	
3546	ULIȚA, jud. Muscel – Bis. Adormirea Maicii Domnului, Bis. de lemn Sf. Ioan Botezătorul (Golești): chestionare.	1921	6	
3547	ULMENI, jud. Buzău – Bis. Sf. Gheorghe, Bis. Sf. Împărați (Vâlcele): chestionare.	1921	9	
3548	ULMENI, jud. Teleorman – Bis. Sf. Dumitru, Bis. Sf. Voievozi (Spătărei): chestionare.	1921	4	
3549	ULMI, jud. Iași – Bis. de lemn Sf. Ecaterina, Bis. de lemn Sf. Nicolae (Munteni), Bis. Sf. Voievozi (Belcești): chestionare.	1921	8	
3550	ULMU, jud. Brăila – Bis. Sf. Nicolae, Bis. Sf. Dumitru (Mohreanu): chestionare.	1921	6	
3551	ULMU, jud. Ialomița – Bis. Sf. Nicolae: chestionar; Bis. Sf. Voievozi (Chirnogi): chestionar; corespondență; schife cruce cu inscripții (1935); descriere amănunțită făcută de preot Iosif Bălleanu (text de valoare și din punct de vedere literar); deviz reparații (1936); deviz-ofertă pentru pictură din nou (1937); recepție lucrări (1937); Bis. Sf. Nicolae (Făurei), Bis. Adormirea Maicii Domnului (Boșneagu): chestionare. Semnatori: S. Becu, H. Teodoru, I. Mihail.	1921–1938	40	
3552	UMBRĂREȘTI, jud. Tecuci – Bis. Intrarea în Biserică (Torcești), Bis. Adormirea Maicii Domnului (Silișteea), Bis. de lemn Sf. Voievozi (Condrea), Bis. Sf. Dumitru (Podoleni): chestionare.	1921	13	
3553	UNCEȘTI, jud. Vaslui – Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului, Bis. de lemn Sf. Voievozi (Telejna de Sus), Bis. de lemn Sf. Voievozi (Butucăria): chestionare.	1921	8	

0	1	2	3	4
3554	UNCEȘTI, jud. Vaslui – Bis. Sf. Ștefan (Măcrești): chestionar; corespondență; stare de ruină (1929); deviz restaurare (1931); deviz reparații și restaurare (1943). Semnatari: Șt. Balș, H. Teodoru.	1921–1943	19	
3555	UNCHIU, jud. Neamț – Bis. Sf. Voievozi: chestionar; corespondență; descriere; stare precară; deviz reparații și construire turlă clopotniță (cu schițe-relevee, 1939); Bis. de lemn Sf. Voievozi (Borniș): chestionar și corespondență; Bis. de lemn Sf. Voievozi (Dragomirești): chestionar; corespondență; descriere; deviz reparații (1939); Bis. de lemn Sf. Nicolae (Măstăcani): chestionar. Semnatari: Șt. Balș, H. Teodoru, mitropolit Nicodim, N. Iorga.	1921–1940	49	
3556	UNGURENI, jud. Gorj – Bis. de lemn Sf. Voievozi, Bis. Buna Vestire (Tismaņa), Bis. Izvorul Tămăduirii (Tismaņa): chestionare; Bis. de lemn Sf. Nicolae (Vânăta): corespondență; descriere.	1921–1938	18	
3557	UNGURENI, jud. Olt – Bis de lemn Cuvioasa Paraschiva: chestionar; corespondență; deviz reparații (1924); Bis. Sf. Îngeri: chestionar.	1921–1925	15	
3558	UNGURENI, jud. Romanați – Bis. Sf. Nicolae: chestionar.	1921	2	
3559	UNGURENI, jud. Tecuci – Bis. Sf. Voievozi: chestionar; Bis. Învierea Domnului și Sf. Nicolae (Țigănești): chestionar; corespondență; cerere reparații. Semnatari: Al. Lapedatu, Șt. Balș, V. Brătulescu.	1921–1945	9	
3560	UNGURENI, jud. Vlașca – Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar; corespondență.	1921	4	
3561	UNGURIU, jud. Buzău – Bis. Sf. Voievozi: chestionar; corespondență; deviz reparații (1929); date istorice; degradată de cutremur (1940); deviz reparații și consolidare (cu planșe releveu, 1941). Semnatari: I. Mihail, S. Becu, Em. Costescu, P. Antonescu, H. Teodoru.	1921–1941	39	
3562	UNTEȘTI, jud. Tutova – Bis. de lemn Sf. Gheorghe și Bis. de lemn Sf. Arhangheli (Ulia): chestionare.	1921	5	
3563	URDARI, jud. Gorj – Bis. Sf. Nicolae: chestionar; corespondență; deviz reparații (1936); Bis. de lemn Sf. Voievozi (Strâmba): chestionar.	1921–1936	18	
3564	URECHENI, jud. Neamț – Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar.	1921	2	
3565	URECHEȘTI, jud. Gorj – Bis. Sf. Voievozi, Bis. de lemn Sf. Voievozi: chestionare.	1921	8	
3566	URECHEȘTI, jud. Putna – Bis. Buna Vestire: chestionar; corespondență; deviz reparații (1923). Semnatari: P. Demetrescu, N. Ghika-Budești.	1921–1942	12	
3567	URIA, jud. Olt – Bis. Înălțarea Domnului: chestionar; corespondență; stare de ruină (1921); deviz restaurare (1939); descriere; Bis. Înălțarea Domnului (Gâmele), Bis. Adormirea Maicii Domnului (Frunzaru): chestionare. Semnatari: H. Teodoru, Em. Costescu.	1921–1938	29	Una foto la Bis. Uria din 1938

0	1	2	3	4
3568	URICANI, jud. Iași – Bis. Sf. Gheorghe, Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionare.	1921	4	
3569	URLAȚI, jud. Fălciu – Bis. Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul: corespondență; descriere; cerere reparații. Semnatari: V. Ursăcescu, V. Brătulescu.	1924	2	
3570	URLAȚI, jud. Prahova – Bis. Galbenă (Sf. Voievozi, Sf. Nicolae): chestionar; corespondență; pictată de Tattarescu (1888); deviz reparații curente și deviz restaurare pictură (1927); memoriu cu starea picturii (1927); descriere arhitectură; date istorice; schițe-relevee; Bis. Sf. Voievozi: chestionar; Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului (Valea Urloi): chestionar; corespondență; 2 foto și schițe-relevee; mistuită de incendiu (1945); cerere construire biserică nouă. Descriere ansamblu parohia Urlați (istoric, componență, descriere, activitate economică, activitate culturală, viața morală și socială, conducere parohie – 1921). Bis. Sf. Dimitrie și Sf. Gheorghe (Jercălă). Bis. Adormirea Maicii Domnului (Valea Pietrei), Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului (Valea Sman), Bis. de lemn Sf. Voievozi (Valea Nucetului), Bis. Sf. Voievozi (Crângului), Bis. Sf. Ioan Botezătorul (Arionești); chestionare. Semnatari: I. Mihail, S. Becu, T. Gh. Tomescu (pictor restaurator), H. Teodoru, V. Brătulescu.	1921–1946	57	
3571	URLEASCA, jud. Brăila – Bis. de lemn Sf. Voievozi: chestionar.	1921	2	
3572	URLEȘTI, jud. Covurlui – Bis. Sf. Nicolae: chestionar.	1921	2	
3573	URLETA, jud. Prahova – Bis. de lemn Sf. Voievozi: schițe-relevee.	1941	2	una foto
3574	URLUENI, jud. Teleorman – Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar; corespondență; afectată de cutremur (1940); descriere; deviz reparații și consolidare (1941–1943); Bis. de lemn Sf. Teodor Tiron: chestionar; Bis. de lemn Cuvioasa Paraschiva (Tomești): chestionar și corespondență; deviz reparații (1927); Bis. de lemn Sf. Teodor Tiron (Olcești): chestionare. Semnatari: Em. Costescu, H. Teodoru.	1921–1943	55	
3575	URLUEȘTI, jud. Argeș – Bis. Nașterea Maicii Domnului, Bis. de lemn Cuvioasa Paraschiva (Surpați), Bis. Sf. Nicolae (Valea Babei): chestionare.	1921	9	
3576	URLUIASCA, jud. Olt – Bis. Sf. Nicolae: chestionar; Bis. de lemn Cuvioasa Paraschiva (Ibănești): chestionar; corespondență; parohia cere demolarea și construirea unei bis. noi (1938). CMI nu aprobă; descriere; date istorice; deviz reparații (1937); „Dispozițiuni pentru construirea bisericilor în vecinătatea monumentelor istorice” (tipizat). Semnatari: N. Iorga, H. Teodoru, V. Brătulescu, Em. Costescu, Episcopia Argeș.	1921–1946	28	
3577	URSĂȚELI, jud. Gorj – Bis. de lemn Sf. Ioan Gură de Aur, Bis. de lemn Sf. Dumitru (Ursăți), Bis. Sf. Împărați (Bârsești), Bis. Sf. Dumitru (Bârsești): chestionare.	1921	11	
3578	URSENI, jud. Dâmbovița – Bis. Nașterea Maicii Domnului: chestionar.	1921	4	
3579	URSOAIA, jud. Argeș – Schitul Bascovele cu Bis. Intrarea în Biserică: corespondență; chestionar; deviz reparații biserică (1926–1927); deviz reparații clopotniță și chilii (cu un plan – 1928); deviz execuție strane și jilț arhieresc (1946); deviz reparații biserică, clopotniță și chilii – 1953). Bis. Adormirea Maicii Domnului (Grajduri): chestionar; descriere; date istorice;			

0	1	2	3	4
	dezviz reparații (cu un plan-releveu, 1937). Semnatori: D. Onciul, V. Drăghiceanu, episcop Nichita, S. Becu, Em. Costescu, V. Moisescu.	1920-1953	115	
3580	URSOAIA, jud. Gorj - Bis. Sf. Nicolae: dezviz reconstruire (cu planșe-proiect, 1941); Bis. Sf. Dimitrie (Baboești), Bis. de lemn Sf. Vasile (Vârtoș), Bis. Sf. Nicolae (Peșteana de Sus), Bis. Sf. Nicolae (Peșteana): chestionare.	1921-1941	34	
3581	URSOAIA, jud. Mehedinți - Bis. de lemn Sf. Voievozi, Bis. de lemn Sf. Nicolae (Curtișoara), Bis. Sf. Gheorghe (Negomiru): chestionare.	1921	8	
3582	URȘANI, jud. Vâlcea - Bis. Intrarea în Biserică: chestionar; corespondență; dezviz reparații biserice și amenajare mormânt I. G. Duca (1934); cavoul este așezat în pronaosul bisericii; un plan de situație. Semnatori: I. L. Atanasescu, H. Teodoru, Consiliul de Miniștri, N. Ghika-Budești, Banca Națională.	1921-1935	44	Două foto 1934
3583	URȘI, jud. Argeș - Bis. de lemn Sf. Voievozi, Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului (Nețești): chestionare.	1921	5	
3584	URȘI, jud. Olt - Bis. Adormirea Maicii Domnului (Vâlvoi): chestionar; corespondență; dezviz restaurare pictură (1927); recepție lucrări (1929). Bis. Adormirea Maicii Domnului (Afumați): chestionar.	1921-1943	23	
3585	URZICA, jud. Romanai - Bis. Adormirea Maicii Domnului, Bis. Sf. Dimitrie (Stavăru): chestionare.	1921	4	
3586	URZICENI, jud. Ialomița - Bis. Sf. Treime, Bis. Sf. Ioan Botezătorul (Cotorcă): chestionare.	1921	6	
3587	URZICUȚA, jud. Dolj - Bis. Sf. Gheorghe, Bis. de lemn Sf. Nicolae (Urzicuța Mare): chestionare.	1921	9	
3588	UȘUREI, jud. Vâlcea - Bis. Sf. Voievozi: chestionar; corespondență; descriere; dezviz consolidare și reparații (1926). Bis. de lemn Sf. Ilie (Șușanii de Sus): chestionar și corespondență; Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului (Ștefănești): corespondență. Semnatori: Al. Referendaru, N. Ghika-Budești.	1921-1938	18	
3589	VAD, jud. Făgăraș - Bustul lui Augustin Bunea: corespondență privind amplasarea; amenajarea zonei. Semnatori: N. Iorga, Academia Română.	1939	9	
3590	VAD, jud. Someș - Bis. Adormirea Maicii Domnului a fostei mănăstiri a Vadului: corespondență; turnul bisericii necesită consolidare (1937); cercetare (1938); descriere amănunțită făcută de arh. Ștefan Balș (1938); date istorice; notițe despre mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria (cu trimiteri bibliografice); dezviz restaurare (cu planșe-relevee, detalii și desene, 1938). Semnatori: V. Drăghiceanu, N. Iorga, Șt. Balș, episcop Iuliu Hossu, H. Teodoru.	1937-1939	68	
3591	VADU SĂPAT, jud. Prahova - Bis. Sf. Gheorghe: chestionar; Bis. Buna Vestire (Mărășeasca): chestionar; corespondență; cercetare; descriere (1930); dezviz reparații (1930); deteriorată de cutremu: (1940); dezviz consolidare și reparații (cu schițe-relevee, 1941-1945). Semnatori: I. Mihail, S. Becu, mitropolit Platon, V. Moisescu.	1921-1945	65	

0	1	2	3	4
3592	VADU SOREȘTILOR, jud. Buzău – Bis. Sf. Voievozi, Bis. Sf. Spiridon (Clociți): chestionare.	1921	6	
3593	VADURI, jud. Maramureș – Bis. de lemn Nașterea Sf. Ioan Botezătorul, Bis. de lemn Sf. Gheorghe (Onțu): chestionare.	1921	8	
3594	VAIDEEI, jud. Olt – Bis. de lemn Sf. Dumitru: chestionar.	1921	2	
3595	VAIDEENI, jud. Vâlcea – Bis. Sf. Ioan Botezătorul: chestionar.	1921	4	
3596	VALARI, jud. Gorj – Bis. Înălțarea Domnului, Bis. de lemn Sf. Ilie (Părvulești), Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului (Vaideei), Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului (Curpen): chestionare.	1921	16	
3597	VALEA cu APĂ, jud. Gorj – Bis. de lemn Intrarea în Biserică: corespondență; deviz restaurare (cu schițe-relevée, 1948); Bis. Sf. Nicolae (Peșteana de Jos): chestionar. Semnatari: H. Teodoru, Șt. Balș, V. Moisescu.	1921–1949	48	
3598	VALEA BOIEREASCĂ, jud. Argeș – Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar și corespondență.	1920–1921	6	
3599	VALEA BOULUI, jud. Dolj – Bis. Sf. Nicolae: chestionar; corespondență; deviz restaurare (inclusiv pictura, 1928); recepție lucrări (1929); deviz consolidare (1948); Bis. de lemn Sf. Nicolae (Mierea Moșneni), Bis. de lemn Sf. Ioan Botezătorul (Urda), Bis. de lemn Sf. Nicolae (Boușoru): chestionare. Semnatari: I. L. Atanasescu, I. Mihail, V. Moisescu.	1921–1948	51	
3600	VALEA BRADULUI, jud. Ciuc – Bis. de lemn (1795): corespondență; cerere reparații.	1946	5	
3601	VALEA CĂLUGĂREASCĂ, jud. Prahova – Bis. Intrarea în Biserică: chestionar; Ruine biserică: corespondență; localizare; demolare; CMI protestează (1938). Bis. Adormirea Maicii Domnului (Valea Nicovani): chestionar; corespondență; descriere; deviz consolidare (1941); Bis. filială (Valea Miellor), Bis. Sf. Ioan Botezătorul, Bis. Izvorul Tămăduirii (Gura Văii): chestionare. Semnatari: H. Teodoru, mitropolit Veniamin, V. Brătulescu, V. Moisescu.	1921–1942	28	
3602	VALEA lui CĂINE, jud. Gorj – Bis. Sf. Gheorghe (Părău), Bis. Sf. Voievozi (Gura Văii): chestionare.	1921	7	
3603	VALEA CUCI, jud. Argeș – Bis. de lemn Intrarea în Biserică: chestionar; corespondență; descriere; deviz reparații (1939–1941); Bis. de lemn Sf. Voievozi (Dealul Schei), Bis. de lemn Înălțarea Domnului (Valea Schei): chestionare. Semnatari: Em. Costescu, V. Brătulescu.	1921–1946	34	
3605	VALEA DANULUI, jud. Argeș – Bis. Sf. Nicolae și Sf. Filoftea: corespondență; descriere; istoric; cercetare (1915); chestionar (1921); deviz reparații (1938); posedă un iconostas de valoare; deviz consolidare și restaurare (cu planșe – 1941); cerere expropriere teren și case din zona bisericii (1945); lucrări la pictură (1948). Semnatari: Al. Lapedatu, V. Drăghiceanu, I. D. Traianescu, H. Teodoru, Em. Costescu, V. Brătulescu.	1915–1952	171	
3606	VALEA DRAGULUI, jud. Ilfov – Bis. Sf. Dumitru: chestionar; corespondență; deviz reparații (1927); Bis. Sf. Ioan Botezătorul (Ghimpați): chestionar.	1921–1928	10	

0	1	2	3	4
3607	VALEA FAURULUI, jud. Argeș – Biserică (1727): schițe-relevee.	1941	2	
3608	VALEA HOGEI, jud. Vaslui – Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar; corespondență; deviz reparații de întreținere (1936); deviz restaurare după cutremur (cu schițe-relevee, 1942), Bis. Sf. Voievozi (Porcăreț), Bis. Sf. Nicolae (Doaga): chestionare. Semnatari: I. Mihail, Șt. Balș, H. Teodoru, V. Moiescu.	1921–1942	38	
3609	VALEA lui ION, jud. Bacău – Bis. de lemn Sf. Gheorghe, Bis. de lemn Sf. Voievozi (Țârdeni): chestionare.	1921	6	
3610	VALEA JEDANULUI, jud. Ciuc – Bis. veche de lemn: corespondență; cerere clasare monument istoric (1930); cerere reparații. Semnatari: V. Drăghiceanu, mitropolit V. Suciu.	1930–1931	12	
3611	VALEA LUNGĂ, jud. Prahova – Bis. Sf. Nicolae: chestionar.	1921	2	
3612	VALEA LUNGĂ, jud. Târnava Mică – Bis. evanghelică fortificată: corespondență; cerere reparații zid incintă (1940); două planșe-relevee (1941); cercetare; descriere; date istorice; inscripții; schițe-relevee (1949); deviz reparații zid incintă și amenajare canalizare în zonă (1949). Semnatari: Șt. Balș, H. Teodoru.	1940–1949	25	
3613	VALEA LUPȘEI, jud. Turda – Bis. de lemn (1800): corespondență; cerere reparații.	1938	3	
3614	VALEA MARCULUI, jud. Mehedinți – Bis. de lemn Sf. Nicolae: chestionar.	1921	2	
3615	VALEA MARE, jud. Dâmbovița – Bis. de lemn: corespondență; cerere reparații.	1921	2	
3616	VALEA MARE, jud. Muscel – Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar. Capela Sf. Ioan Bogoslavu: corespondență; deteriorare pictură (1924). Bis. de lemn Sf. Nicolae (Enculești): chestionar. Semnatari: I. Mihail, N. Ghika-Budești.	1921–1924	10	
3617	VALEA MĂCRIȘULUI, jud. Ialomița – Bis. Sf. Gheorghe, Bis. Sf. Nicolae (Grindași): chestionare.	1921	6	
3618	VALEA MĂNĂSTIRII, jud. Muscel – Bis. Sf. Treime a fostei mănăstiri Valea: chestionar; corespondență; cercetare (1929); date istorice; deviz restaurare (zid incintă și nivelare teren, 1939–1941); schițe-relevee și detalii la biserică. Semnatari: N. Ghika-Budești, V. Brătulescu, N. Iorga, Prefectura Muscel, H. Teodoru, V. Moiescu.	1921–1942	38	
3619	VALEA MĂRULUI, jud. Argeș – Bis. Adormirea Maicii Domnului (Calotești): chestionar; corespondență; descriere; date istorice; deviz reparații (1938). Bis. Sf. Nicolae (Popești-Găleşți): chestionar. Semnatari: Em. Costescu, V. Moiescu.	1921–1938	17	
3620	VALEA NEAGRĂ, jud. Putna – Schitul Valea Neagră cu bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului, Bis. de lemn Sf. Voievozi, Bis. de lemn Sf. Voievozi (Herăstrău): chestionare și corespondență.	1921–1935	9	
3621	VALEA OANEI, jud. Vaslui – Bis. de lemn Sf. Voievozi: chestionar; corespondență; deviz reparații (1933). Bis. de lemn Cuvioasa Paraschiva (Cosești): chestionar; corespondență; descriere; stare precară (1923); lucrări reparații fără aviz CMI: recepție lucrări (1924). Semnatari: N. Ghika-Budești, V. Ursăcescu.	1921–1924	29	

0	1	2	3	4
3622	VALEA POIENI, jud. mehedinti – Bis. Sf. Gheorghe: corespondență; cerere reparații.	1921	4	
3623	VALEA POPII, jud. Muscel – Bis. Sf. Împărați: chestionar.	1921	2	
3624	VALEA POPII, jud. Prahova – Bis. Buna Vestire: chestionar; corespondență; date istorice; deviz reparații (1939); deviz consolidare și reparații după cutremur (1940). Semnatori: Em. Costescu, S. Becu.	1921–1943	16	
3625	VALEA REA, jud. Tecuci – Bis. de lemn Sf. Nicolae, Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului (Galbeni), Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului (Galbeni), Bis. de lemn Sf. Voievozi (Călimăneasa), Bis. Sf. Nicolae (Galbeni): chestionare și corespondență.	1921–1922	12	
3626	VALEA REA, jud. Vaslui – Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului, Bis. de lemn Sf. Arhangheli (Moara Domneasca): chestionare.	1921	3	
3627	VALEA RUSULUI, jud. Iașiomița – Bis. Sf. Împărați, Bis. Sf. Voievozi (Plevna): chestionare.	1921	4	
3628	VALEA SĂLCIILOR (LEICULEȘTI), jud. Buzău – Mănăstirea Barbu cu Biserica Sf. Voievozi: chestionar; corespondență; date istorice; deviz restaurare pictură și deviz reparații curente (1928); recepție lucrări pictură (1931); deviz reparații (1948). Semnatori: episcop Ghenadie, S. Becu, I. Mihail.	1921–1948	31	
3629	VALEA SĂRII, jud. Putna – Bis. de lemn Cuvioasa Paraschiva: chestionar; corespondență; descriere. Bis. de lemn Sf. Nicolae (Valea Prisacu): chestionar; corespondență. Semnatori: N. Ghika-Budești, H. Teodoru.	1921–1938	10	
3630	VALEA SEACĂ, jud. Bacău – Bis. Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul: chestionar.	1921	3	
3631	VALEA SEACĂ, jud. Neamț – Bis. Sf. Nicolae, Bis. Sf. Voievozi (Băltărești), Bis. Sf. Haralambie (Mîlocu Bălan): chestionare.	1921	8	
3632	VALEA SEACĂ, jud. Putna – Bis. Sf. Voievozi, Bis. Sf. Voievozi (Hanga): chestionare.	1921	4	
3633	VALEA SEACĂ, jud. Suceava – Bis. Intrarea în Biserică, Bis. de lemn Sf. Dumitru (Panțești): chestionare.	1921	4	
3634	VALEA SCHEILOR, jud. Buzău – Bis. Buna Vestire: chestionar; corespondență; descriere; deviz reparații și consolidare (1941). Bis. Cuvioasa Paraschiva: chestionar; corespondență; descriere; date istorice; deviz consolidare și reparații (1941). Semnatori: V. Moiescu, Em. Costescu.	1921–1941	17	
3635	VALEA SILIȘTEI, jud. Muscel – Bis. de lemn Sf. Voievozi: chestionar; corespondență.	1921–1938	12	
3636	VALEA lui SOARE, jud. Ilfov – Bis. Sf. Nicolae, Bis. Intrarea în Biserică (Ungureni), Bis. Sf. Nicolae (Pământeni): chestionare.	1921	6	
3637	VALEA STĂLPULUI, jud. Prahova – Bis. Sf. Nicolae: chestionar. Bis. Sf. Împărați (Oiteni): chestionar; corespondență; cercetare (1934); descriere; deviz reparații (1934); degradată de cutremur (1940); deviz consolidare și reparații (1941). Semnatori: N. Ghika-Budești, S. Becu, V. Moiescu.	1921–1941	24	File degradate

0	1	2	3	4
3638	VALEA TEANCULUI, jud. Buzău – Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului, Bis. de lemn Sf. Pantelimon: chestionare.	1921	7	
3639	VALEA ȚAPULUI, jud. Constanța – Obiecte istorice (carte scrisă de Dimitrie Cantemir în 1708 – „Cel dintâi războiu dintre Omer Pașa și Mihai Viteazul”, secure de luptă, drapelul profeției turcesc); corespondență; descriere; obiectele au fost găsite în anul 1926; textul cărții este în limba turcă; traducere text în limba română; procese verbale cu împrejurările găsirii obiectelor; CMI preia obiectele istorice. Semnatari: N. Iorga, V. Brătulescu, Al. S. Dincă (director școală Valea Țapului).	1938	32	
3640	VALEA URSULUI, jud. Argeș – Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului (Giâmboc): corespondență; deviz reparații (1938).	1938	8	
3641	VALEA URSULUI, jud. Roman – Bis. Sf. Dumitru: chestionar; corespondență; deviz reparații (1940). Bis. Nașterea Maicii Domnului (Giurgeni), Bis. de lemn Sf. Voievozi (Muncelu de Jos). Bis. Sf. Nicolae (Fundu Piștar): chestionar.	1921–1941	14	
3642	VALEA VIEI, jud. Buzău – Bis. Sf. Voievozi: chestionar; corespondență; descriere; posedă tâmplă de valoare; cerere reparații (1931). Bis. Sf. Dimitrie (Crângul), Bis. de lemn Sf. Dimitrie (Pătărlagele de Jos), Bis. Sf. Dimitrie (Pătărlagele de Sus), Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului (Valea Viei): chestionare.	1921–1931	21	
3643	VALUL lui TRAIAN, jud. Constanța – Valul lui Traian: corespondență; propunere protejare prin împrejmuire.	1936	2	
3644	VALUL lui TRAIAN, jud. Covurlui – Valul lui Traian (zona Siret-Prut): corespondență; propunere împădurire; CMI nu aprobă; referat despre importanța valurilor romane – „Valurile trebuiesc întâi ocrotite, cercetate și din loc în loc săpate, după toate regulile. Numai după aceea se va putea hotărâi cu tot temeiul”; trimiteri bibliografice. Semnatari: N. Iorga, I. Andrieșescu, Prefectura Covurlui. Ministerul Agriculturii și Domeniilor.	1938	11	
3645	VAMA de JOS, jud. Câmpulung – Bis. parohială: corespondență; deviz reparații. Semnatari: H. Teodoru, Mitropolia Bucovinei.	1943	17	
3646	VASCANI, jud. Baia – Bis. Sf. Voievozi: chestionar; corespondență; date istorice; deviz restaurare (cu schițe și o planșă relevu – 1932). Bis. Sf. Nicolae (Hărmănești); chestionar; corespondență; cercetare (1930); lucrări fără aviz CMI; deviz reparații (1930). Semnatari: N. Ghika-Budești, H. Teodoru.	1921–1934	42	
3647	VASILĂȚI, jud. Ilfov – Bis. Sf. Împărați, Bis. Sf. Împărați (Pârila): chestionare.	1921	5	
3648	VASILĂȚI, jud. Vâlcea – Bis. Sf. Nicolae, Bis. Adormirea Maicii Domnului (Cârlogani), Bis. Sf. Voievozi (Unguriți): chestionare. Bis. Sf. Voievozi (Benești): chestionar; corespondență; date istorice; descriere; deviz reparații (1922); deviz consolidare (1941). Semnatari: P. P. Panaitescu, Al. Referendaru, V. Moisescu.	1921–1941	17	
3649	VASLUI, jud. Vaslui – Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar; corespondență; deviz restaurare și decorare clopotniță (1938). Semnatari: Șt. Balș, H. Teodoru.	1921–1938	8	

0	1	2	3	4
3650	VASLUI, jud. Vaslui – Bis. Domnească Sf. Ioan Botezătorul: corespondență; descriere cercetări și lucrări anterioare anului 1913; propuneri restaurare (1913); un plan releveu; deviz restaurare turlă (1914); controverse privind materialele pentru restaurare; cercetare (1920); deviz reparații urgente (1920); situație cu lucrările executate; chestionar (1921); înființare Comitete pentru strângere fonduri necesare restaurării (1921); deviz restaurare (subzidire, soclu, demolare pridvor, reconstituire arc intrare – 1923); oferte materiale pentru restaurare (1925); raport cu lucrări executate (1925); descoperire pietre de talie de la ferestrele și ușa originale. Semnatori: N. Ghika-Budești, Al. Lapedatu, P. Demetrescu, V. Drăghiceanu, episcop Nicodim, A. Popovici, episcop Iacov.	1911–1925	173	
3651	VASLUI, jud. Vaslui – Bis. Domnească Sf. Ioan Botezătorul: corespondență; deviz restaurare (acoperiș, fațade, ferestre, ușă, pardoseală, trotuar – 1926–1927); descriere lucrări (cu schițe – 1926); situație cu lucrările executate (1926–1930); propunere amplasare inscripție care să amintească restaurarea (1914– 1929); acte financiar-contabile; deviz consolidare și restaurare pictură (1941); deviz pentru construire turn clopotniță (cu 5 planșe – 1943). Semnatori: G. Balș, V. Drăghiceanu, A. Popovici, N. Ghika-Budești, episcopii Iacov și Nifon, H. Teodoru, P. Antonescu, V. Brătulescu.	1926–1944	203	
3652	VASLUI, jud. Vaslui – Bis. Sf. Treime: chestionar.	1921	3	
3653	VASLUI, jud. Vaslui – Curtea Domnească: corespondență; date istorice; cerere cercetare ruine (1938); semnalarea existenței unui tablou de N. Grigorescu în biserica domnească; Decret Regal de clasare monument istoric ruinele Palatului domnesc (1940); fiță din Jurnalul Consiliului de Miniștri (1940); cercetare (1943); cerere conservare ruine (1951). Semnatori: N. Iorga, C. Loghin (prefect de Vaslui), V. Brătulescu, I. Rășcanu (primar Vaslui), Al. Lapedatu, regele Carol al II-lea.	1938–1951	45	
3654	VATRA MOLDOVIȚEI, jud. Suceava – Mânăstirea Moldovița: corespondență; cerere protejare ruine biserică Alexandru cel Bun; cercetare (1935); descriere degradări suferite de biserica Buna Vestire în urma cutremurului (1940). Semnatori: N. Ghika-Budești, H. Teodoru, V. Brătulescu.	1925–1940	10	
3655	VAȚA, jud. Olt – Bis. Sf. Nicolae (Chiricești): chestionar; corespondență; cercetare (1922); descriere; referat despre pictură. Semnatori: P. Molda, I. Mihail, Al. Referendaru.	1921–1934	20	
3656	VAȚA, jud. Olt – Bis. Sf. Apostoli, Bis. Nașterea Maicii Domnului (Bondoci): chestionare.	1921	7	
3657	VĂCAREA, jud. Muscel – Bis. Cuvioasa Paraschiva, Bis. Sf. Nicolae (Drăghicui): chestionare.	1921	5	
3658	VĂCĂREȘTI, jud. Dâmbovița – Ruinele conacului Văcărescu: corespondență; cercetare (1947); Decret Regal de clasare monument istoric (1947); relevee (conac, biserică, poartă veche); plan de situație; date istorice; importanța ruinelor. Bis. Adormirea Maicii Domnului, Capela Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul: chestionare. Semnatori: V. Brătulescu, V. Moisescu, H. Teodoru, regele Mihai.	1921–1947	31	
3659	VĂCĂREȘTI-ȚIGĂNIA, jud. Teleorman – Bis. Sf. Dumitru (Sf. Pantelimon) a fostei mânăstiri Drăgănești: corespondență; deviz			

0	1	2	3	4
	reparații urgente (1935-1937); articol din ziarul „Universul” (1936); recepție lucrării (1937-1939); cerere expropriere teren din zona bisericii; plan de situație; schiță pentru clopotniță nouă (1937); caiet de sarcini pentru restaurare pictură (1938); Comitetul pentru restaurarea bisericii propune schimbarea numelui comunei Văcărești în Malei Basarab (ctitorul mănăstirii, în 1647); deviz confecționare uși și ferestre (1938); deviz execuție împrejmuire (1939); deviz construire clopotniță (1940); deviz execuție tâmplă (1940); recepție lucrări clopotniță (1941); descriere lucrări restaurare (1935-1938); cercetare (1946); descriere; deviz consolidare și reparații (arhitectură și pictură, 1946). Bis. Cuvioasa Paraschiva (Țigănești): chestionar. Semnatori: V. Brătulescu, N. Ghika-Budești, Prefectura Teleorman, Em. Costescu, N. Iorga, I. Mihail, H. Teodoru, P. Antonescu, mitropolit Veniamin, Șt. Balș.	1934-1946	259	
3660	VĂCULEȘTI, jud. Dorohoi – Bis. de lemn Sf. Nicolae, Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului (Prelipca), Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului (Roncenița): chestionare.	1921	10	
3661	VĂDAȘTRA, jud. Romanați – Bis. Sf. Grigorie Decapolitu: chestionar; corespondență; stare precară (1934); date istorice; descriere.	1921-1936	10	
3662	VĂDĂȘTRIȚA, jud. Romanați – Bis. Intrarea în Biserică: chestionar.	1921	2	
3663	VĂDENI, jud. Brăila – Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar.	1921	2	
3664	VĂDENI, jud. Gorj – Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar; corespondență; deviz reparații învelitoare (1924); deviz reparații (1931). Casa Ecaterina Teodoriu: corespondență; descriere; cerere clasare monument istoric (1943). Semnatori: N. Ghika-Budești, I. L. Atanasescu.	1921-1943	28	
3665	VĂGIULEȘTI, jud. Mehedinți – Bis. Sf. Nicolae, Bis. de lemn Sf. Dimitrie (Ungureni), Bis. de lemn Sf. Nicolae (Valea Rea): chestionare.	1921	6	
3666	VĂLENI, jud. Maramureș – Bis. de lemn (1796): corespondență, cerere reparații.	1939	2	
3667	VĂLENI, jud. Olt-Ruine biserică: chestionar; corespondență; ruinată în primul război mondial; cercetare (1943). Bis. Sf. Împărați, Bis. Sf. Nicolae (Popești) chestionare.	1921-1943	15	
3668	VĂLENI, jud. Roman – Bis. Sf. 40 Mucenici: chestionar; corespondență; propuneri lucrări reparații și încălzire (1940). Bis. de lemn Cuvioasa Paraschiva (Moreni): chestionar.	1921-1940	8	
3669	VĂLENI-DĂMBOVIȚA, jud. Muscel – Bis. Adormirea Maicii Domnului și Sf. Spiridon: chestionar; corespondență; descriere degradări (1940); deviz consolidare (1942). Semnatori: Em. Costescu, H. Teodoru.	1921-1948	25	
3670	VĂLENI DE MUNTE, jud. Prahova – Bis. Adormirea Maicii Domnului a fostei mănăstiri Văleni: chestionar; corespondență; cercetare pictură (1924); descoperire frescă veche; oferte restaurare (1926); deviz construire locuință paracliser (cu planșe – 1926); deviz restaurare (biserică și clopotniță – 1927); deviz reparații și întreținere (1937); descriere degradări după cutremur (1940); oferte pentru consolidare-restaurare (1941-1942); deviz restaurare-consolidare (1941); caiet de sarcini pentru			

0	1	2	3	4
	consolidare și reparații pictură (1941); deviz consolidare și reparații clopotniță (1942). Semnatori: N. Iorga, mitropolit Miron Cristea, T. Gh. Tomescu (pictor restaurator), S. Becu, I. Mihail, N. Ghika-Budești, Em. Costescu, Al. Lapedatu,	1921–1952	135	
3671	VĂLENII de MUNTE, jud. Prahova – Bis. Adormirea Maicii Domnului – Berceni: chestionar; corespondență; degradală de cutremur (1940); devize reparații și consolidare (1940–1947). Semnatori: N. Iorga, S. Becu, P. Antonescu, V. Moisescu.	1921–1952	37	
3672	VĂLENII de MUNTE, jud. Prahova – Bis. Filip (Intrarea în Biserică): chestionar; corespondență; cercetare pictură (1925); descoperire decorațiuni bizantine pe exteriorul bisericii (1925); deviz pentru construire clopotniță (1928); devize reparații curente (1930 și 1935); desen (1930); recepție lucrări învețitoare (1936); deviz reparații curente (1937); caiet de sarcini pentru curățire și reparații pictură interioară (1937); devize consolidare și refacere după cutremur (1940 și 1945, cu un plan și o secțiune). Semnatori: N. Iorga, S. Becu, A. Verona, Em. Costescu, I. Mihail, V. Moisescu.	1921–1946	61	
3673	VĂLENII de MUNTE, jud. Prahova – Bis. Sf. Ioan Botezătorul: chestionar; corespondență; deviz consolidare și reparații (1942). Semnatori: N. Iorga, V. Moisescu.	1921–1942	12	
3674	VĂLENII de MUNTE, jud. Prahova – Bis. Sf. Nicolae-Tabacii: chestionar; corespondență; deviz reparații de întreținere (1938); avariată de cutremur (1940); caiet de sarcini pentru consolidare și reparații pictură. Semnatori: V. Brătulescu, Em. Costescu, I. Mihail.	1921–1944	18	2 foto din 1938 File degradate
3675	VĂLENII de MUNTE, jud. Prahova – Casa memorială N. Iorga (fostă Mărzea): corespondență; avariată la cutremur (1940); deviz reparații (1952). Casa Papazopol: corespondență; propunere amplasare Școală de pictură bisencească (1931); deviz restaurare (cu schițe-relevu, 1931); clasare monument istoric; acte juridice (1932). Casa Zănescu (Școala de misionare): corespondență; deviz reparații împrejmuire. Casa I. Homer: planșe. Casa I. Dima: corespondență; foto; deviz reparații. Casa N. Onciu și D. Onciu: corespondență și planșe. Casa Gh. Albu: corespondență și planșe. Casa V. Grigoriu: corespondență și planșe. Casa L. Bogdan: planșe. Semnatori: N. Iorga, patriarh Miron Cristea, S. Becu, H. Teodoru, Primăria Vălenii de Munte.	1931–1952	86	
3676	VĂLENII de MUNTE, jud. Prahova – Muzeul din curtea bisericii Filip: corespondență; deviz reparații curente (1933); deviz extindere și suprainălțare (1937–1938); situație cu lucrări executate (1937); cerere expropriere teren (1938); recepție lucrări (1939); deteriorare în urma cutremurului (1940). Semnatori: V. Drăghiceanu, V. Brătulescu, N. Iorga, S. Becu, Em. Costescu, H. Teodoru.	1927–1947	139	
3677	VĂLENI-PODGORA, jud. Muscel – Bis. Sf. Dimitrie și Sf. Gheorghe: chestionar și corespondență. Bis. Toți Sfinții (Vălenii din Deal), Bis. Buna Vestire (Ciocănești): chestionare.	1921–1925	12	
3678	VĂRATEC, jud. Neamț – Mănăstirea Văratec cu bisericile Adormirea Maicii Domnului, Schimbarea la Față și Sf. Ioan Botezătorul: chestionar; corespondență; deviz ofertă spălare			

0	1	2	3	4
	pictură (1943); lucrări la pictura bisericii Adormirea Maicii Domnului fără aviz CMI; deșez reparatii și restaurare la cele trei biserici și la clădirii incintă (1942-1945). Semnatori: Șt. Balș, H. Teodoru, S. Becu, Al. Lapedatu, mitropolit Irineu.	1921-1945	66	
3679	VĂRATECA, jud. Argeș - Bis. Intrarea în Biserică și Sf. Gheorghe: chestionar. Bis. de lemn Sf. Nicolae (Copăceni): chestionar; corespondență; deșez reparatii acoperiș (1941). Bis. Sf. Nicolae și Cuvioasa Paraschiva (Racovița): chestionar; corespondență; cerere execuție cașas (1936); deșez reparatii (1938). Semnatori: Em. Costescu, H. Teodoru.	1921-1941	35	
3680	VĂRĂȘTI, jud. Ialomița - Bis. Sf. Treime: chestionar și corespondență.	1921-1941	6	
3681	VĂRBILA, jud. Prahova - Mănăstirea Vărbila cu biserica Adormirea Maicii Domnului: chestionar; corespondență; date istorice; cercetare (1928); deșez reparatii biserică (1929 și 1934); recepție lucrări (1937); deșez reparatii clopotniță (1940); schițe-relevee; degradare la cutremur (1940); deșez consolidare-restaurare biserică și clopotniță (1941). Bis. Cuvioasa Paraschiva și Bis. de lemn Sf. Nicolae: chestionare. Semnatori: V. Brătulescu, S. Becu, V. Moisescu.	1921-1946	92	
3682	VĂRSĂTURA, jud. Putna - Schitul Buluc cu Bis. de lemn Sf. Treime: chestionar; corespondență; construire biserică nouă (1928); biserica nouă este ruinată la cutremur (1940). Semnatori: V. Brătulescu, H. Teodoru.	1921-1947	7	
3683	VĂRSĂTURA, jud. Putna - Bis. Trei Ierarhi: chestionar. Bis. Sf. Vasile (Pădureni): chestionar; corespondență; descriere; date istorice; deșez reparatii (1938); descriere după cutremur (1940); deșez consolidare și reparatii (cu schițe-relevee, 1942-1943). Semnatori: S. Becu, V. Moisescu.	1921-1943	41	
3684	VĂRSĂTURILE, jud. Gorj - Bis. filială (1909), Bis. de lemn Sf. Treime (Drăgoeni), Bis. de lemn Sf. Împărați (Bucureasa), Bis. de lemn (Preațba Mare), Bis. Sf. Dumitru (Petrești de Jos), Bis. de lemn (Văcarea): chestionare.	1921	24	
3685	VĂSINU, jud. Putna - Bis. de lemn Sf. Nicolae: chestionar.	1921	2	
3686	VELA, jud. Dolj - Bis. Sf. Voievozi: chestionar; corespondență; cerere demolare, CMI nu aprobă (1927). Semnatori: N. Ghika-Budești, Al. Referendaru.	1921-1928	8	
3687	VELEA, jud. Vlașca - Bis. Sf. Împărați: chestionar.	1921	2	
3688	VELEȘTI, jud. Dolj - Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar și corespondență. Bis. de lemn Sf. Voievozi (Balota de Sus): chestionar; corespondență; deșez reparatii (1933); recepție lucrări (1934). Bis. Sf. Dumitru (Rupturile): chestionar; corespondență; deșez reparatii (1931); recepție lucrări (1932). Semnatori: I. L. Atanasescu, N. Ghika-Budești.	1921-1938	31	
3689	VERBIȚA, jud. Dolj - Bis. de lemn Sf. Nicolae, Bis. de lemn Sf. Nicolae (Verbicioara): chestionare și corespondență.	1921-1938	7	
3690	VERGULEASA, jud. Olt - Bis. Sf. Împărați, Bis. de lemn Intrarea în Biserică (Poganu), Bis. Cuvioasa Paraschiva (Poganu): chestionare. Bis. Adormirea Maicii Domnului (Dumitrești):			

0	1	2	3	4
	chestionar; corespondență; descriere; date istorice; deviz reparații (1938); caiet de sarcini pentru restaurare pictură (1942); recepție lucrări pictură (1942). Semnatar: Em. Costescu, I. Mihail.	1921-1942	38	Foto bis. din Dumitrești în 1938
3691	VERNEȘTI, jud. Buzău – Bis. Buna Vestire: chestionar; corespondență; date istorice; inscripții (ctitori, reparații de-a lungul timpului, meșteri); cercetare (1930); acoperișul avariat de furtună (1938); devize reparații (1938-1939). Bis. Sf. Nicolae: chestionar. Semnatar: N. Ghika-Budești, St. Becu, episcop Ghenadie, Șt. Balș.	1921-1938	40	
3692	VIAȘU, jud. Mehedinți – Bis. Sf. Apostoli: chestionar; corespondență; deviz reparații pictură (1927). Semnatar: I. Mihail, V. Brătulescu.	1921-1944	21	
3693	VIDA-CARTOJANI, jud. Vlașca – Bis. Trei Ierarhi, Bis. de lemn Cuvioasa Paraschiva: chestionare și corespondență. Bis. Sf. Gheorghe (Vida-Furculești), Bis. Sf. Voievozi (Fotăchești): chestionare.	1921-1947	14	
3694	VIDIN, Bulgaria – Biserița din curtea Mitropoliei: corespondență; descriere sumară; presupunerea că în biserică s-ar fi încoronat și cunoscut Mircea Basarab; cerere studiu și releveu; contextul istoric nu permite studierea bisericii. Semnatar: N. Iorga, I. L. Atanasescu, Ministerul Regal al Afacerilor Străine.	1939	2	
3695	VIDRA, jud. Putna – Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar.	1921	3	
3696	VIEROȘI, jud. Muscel – Mănăstirea Vieroși cu biserica Intrarea în Biserică: chestionar; corespondență; date istorice; devize reparații biserică și clopotniță (1924-1935); acoperișul bisericii este degradat și clădirile incintei sunt în ruină (1936); devize restaurare (biserică, paraclis, fântână, clopotniță – cu un plan paraclis, 1937); situații cu lucrări executate (1937-1939); recepție lucrări (1937-1938); degradări în urma cutremurului (1940); deviz reparații (1941); descoperire valoroase fragmente arhitectonice (unele cu inscripții) de la fosta mănăstire (cu schițe-relevee); fragmentele sunt păstrate în capela cimitirului. Semnatar: P. P. Panaitescu, P. Demetrescu, Em. Costescu, N. Ghika-Budești, N. Iorga, St. Becu, H. Teodoru.	1921-1943	118	
3697	VIERU, jud. Vlașca – Bis. Sf. Nicolae, Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionare.	1924	5	
3698	VIFORĂTA, jud. Dâmbovița – Bis. Sf. Treime: chestionar; corespondență; descriere; Parohia cere extinderea bisericii (1937); CMI aprobă doar lărgirea absidelor laterale; caiet de sarcini pentru restaurare pictură (1937); avariata de cutremur (1940); devize restaurare biserică (cu releveu și proiect, 1943-1945); devize amplasare clopotniță nouă și sală de consiliu (1943-1945). Semnatar: V. Drăghiceanu, Em. Costescu, V. Brătulescu, I. Mihail.	1921-1945	76	
3699	VIFORĂTA, jud. Dâmbovița – Mănăstirea Viforăta cu Bis. Nașterea Maicii Domnului și Sf. Gheorghe: chestionar; corespondență; date istorice; policandrul din biserică este reparat în atelierul CMI (1927); cercetare (1930); devize reparații la biserică și la capelă (cu un plan releveu capelă – 1935); descriere degradări după cutremur (1940); proiecte consolidare-restaurare biserică și capelă (1941-1943); recepție lucrări (1943). Cruce veche de piatră (cu inscripții) aflată la marginea comunei: corespondență;			

0	1	2	3	4
	degradată de localnici; CMI cere repararea crucii și sacțiuni conform legii (1934). Semnatori: N. Ghika-Budești, V. Drăghiceanu, patriarh Veniamin, D. Ionescu-Berechet, Em. Costescu, St. Becu, Primăria Viforăta.	1921-1947	106	
3700	VIȘOARA, jud. Olt – Bis. Sf. Volevozi: chestionar.	1921	2	
3701	VIȘOARA, jud. Romanai – Bis. Intrarea în Biserică (Vișoara Clăcași), Bis. Sf. Voievozi (Vișoara Moșneni): chestionare.	1921	2	
3702	VIȘOARA, jud. Teleorman – Bis. Sf. Ioan Botezătorul: chestionar.	1921	3	
3703	VINDEREI, jud. Tutova – Bis. Sf. Volevozi: chestionar. Bis. Sf. Apostoli (Docâneasa): chestionar; corespondență; deviz reparații (1939).	1921-1939	14	
3704	VINTILĂ VODĂ, jud. Buzău – Mănăstirea cu Bis. Sf. Nicolae: chestionar; corespondență; date istorice; cercetare (1928); devize reparații casa parohială (1931 și 1938); descriere degradări după cutremur (1940); deviz consolidare și reparații biserică (cu schițe-relevee) și refacere casă parohială (1941-1944). Ruinele „La ziduri vechi” (Vintilă Vodă): corespondență; cerere săpături arheologice; descriere; plan de situație (1932). Semnatori: P. P. Panaitescu, N. Ghika-Budești, St. Becu, V. Brătulescu, V. Moiescu, V. Drăghiceanu.	1921-1946	82	
3705	VINȚU de JOS, jud. Alba – Castelul Martinuzzi: corespondență; date istorice; cerere expropriere (1923); descriere; cercetare (1930); stare – „sistematic deteriorat de locatari maniaci cari caută comori”; deviz intervenții urgente (acoperiș, uși și ferestre – cu schițe și desen, 1930). Semnatori: Gr. Cerkez, V. Drăghiceanu, Al. Lapedatu, C. Daicoviciu, N. Iorga, D. Zomora, H. Teodoru.	1923-1949	32	
3706	VIPEREȘTI, jud. Buzău – Bis. de lemn Sf. Împărați, Bis. de lemn Sf. Arhangheli (Predești): chestionare.	1921	6	
3707	VISTERNA, jud. Tulcea – Bis. Sf. Gheorghe, Bis. Sf. Treime (Enisala): chestionare.	1921	5	
3708	VIȘINA, jud. Dâmbovița – Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului: corespondență; stare de ruină (1937); cercetare (1938); parohia cere demolarea, CMI nu aprobă. Semnatori: N. Iorga, St. Becu.	1937-1938	10	
3709	VIȘINA, jud. Romanai – Bis. Buna Vestire, Bis. Adormirea Maicii Domnului (Vișina Nouă): chestionare.	1921	8	
3710	VIȘTEA de JOS, jud. Făgăraș – Bis. greco-catolică: referat cu descriere și date istorice. Semnatar: V. Moiescu.	1942	1	
3711	VITĂNEȘTI, jud. Teleorman – Bis. Nașterea Maicii Domnului: chestionar. Bis. Adormirea Maicii Domnului (Găvănești): chestionar; corespondență; ruinată (1948).	1921-1948	5	
3712	VIZANTEA MĂNĂSTIREASCĂ, jud. Putna – Bis. Sf. Cruce: chestionar; corespondență, cerere date despre ruinele fostei mănăstiri.	1921-1949	4	
3713	VIZIRU, jud. Brăila – Bis. Sf. Sofia: chestionar; corespondență; fostă proprietate a contelui Petru de Roma; părăsită din 1916;			

0	1	2	3	4
	descriere degradări. Bis. Sf. Treime, Bis. Adormirea Maicii Domnului, Bis. Sf. Voievozi (Golășei Noi): chestionare.	1921-1930	24	
3714	VIZURENI, jud. Tutova - Bis. Sf. Nicolae: chestionar. Bis. Adormirea Maicii Domnului (Ciortolani): chestionar și corespondență.	1921-1937	7	
3715	VIZUREȘTI, jud. Dâmbovița - Bis. Sf. Nicolae (Ghimpați): chestionar; corespondență; descriere; desen; date istorice; deviz reparații învelitoare (1937); caiet de sarcini pentru restaurare pictură (1938). Semnatari: St. Becu, I. Mihail.	1921-1941	20	
3716	VĂLCĂNEȘTI, jud. Prahova - Bis. Sf. Nicolae (Trestioara): chestionar.	1921	3	
3717	VĂLCELE, jud. Argeș - Bis. Sf. Nicolae, Bis. Cuvioasa Paraschiva (Crâmpotani): chestionare.	1921	6	
3718	VĂLCELE, jud. Muscel - Bis. Nașterea Maicii Domnului, Bis. Sf. Nicolae (Suslănești), Bis. Schimbarea la Față (Chilii), Bis. Sf. Apostoli (Mățău): chestionare.	1921	16	File degradate
3719	VĂLSĂNEȘTI, jud. Argeș - Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar; corespondență; cercetare (1938); descriere; deviz reparații curente (cu schițe-releve, 1938); caiet de sarcini pentru restaurare pictură (1938); recepție lucrări pictură (1938). Bis. de lemn Sf. Voievozi (Valea Faurului): chestionar; corespondență; deviz reparații (1938). Semnatari: St. Becu, I. Mihail, N. Iorga.	1921-1939	30	
3720	VĂNĂTORI, jud. Covurlui - Bis. Adormirea Maicii Domnului, Bis. Sf. Gheorghe: chestionare.	1921	5	
3721	VĂNĂTORI, jud. Mehedinți - Bis. Sf. Gheorghe: chestionar.	1921	2	
3722	VĂNĂTORI, jud. Teleorman - Bis. Sf. Voievzi: chestionar.	1921	3	
3723	VĂNĂTORI-DUMBRAVA ROȘIE, jud. Neamț - Bis. de lemn Schimbarea la Față a schitului Văleni: chestionar; corespondență; descriere; icoane vechi de valoare „inoite în chip onbil de un zugrav cu totul neprețuit” (1923); cercetare (1938); instrucțiuni pentru restaurare (1943). Semnatari: G. T. Kirileanu (membru corespondent CMI), A. Mariu, Șt. Balș, H. Teodoru.	1921-1943	18	
3724	VĂNĂTORI-DUMBRAVA ROȘIE, jud. Neamț - Bis. Sf. Voievozi, Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului: chestionare.	1921	4	
3725	VĂNĂTORI-NEAMȚ, jud. Neamț - Bis. de lemn Sf. Ioan Botezătorul: chestionar; corespondență; cercetare (1938); descriere; CMI nu aprobă dărâmarea clopotniței și construirea unui pridvor nou (1938); deviz restaurare (1938); cercetare pictură (1940); tâmplă valoroasă. Bis. Adormirea Maicii Domnului, Bis. de lemn Sf. Nicolae (Lunca), Bis. Adormirea Maicii Domnului (Nemțșor): chestionar. Semnatari: Șt. Balș, I. Mihail, C. Mătasă.	1921-1942	27	
3726	VĂNĂTORI-NEAMȚ, jud. Neamț - Mănăstirea Neamț cu Bis. Înălțarea Domnului: corespondență; chestionar; date istorice; decopertarea pereților exteriori de la biserică în scopul cercetării (1926); descriere lucrări restaurare fațade (1927-1929); oferte restaurare turlă; deviz pentru restaurare turlă (1930); situație cu			

0	1	2	3	4
	lucrările de la turlă (1930); ofertă pentru reparații și spălare pictură. Semnatari: V. Drăghiceanu, N. Ghika-Budești, mitropolit Pimen, G. Balș, G. Sterian, H. Teodoru, D. Noroce, Șt. Balș, Al. Popovici.	1919-1930	120	
3727	VĂNĂTORI-NEAMȚ, jud. Neamț - Mănăstirea Neamț; corespondență; deviz-ofertă lucrări tinichigerie turlă (1930); acte financiar-contabile; recepție lucrări la fațade și turlă (1931). Semnatari: Șt. Balș, H. Teodoru, N. Ghika-Budești.	1930-1931	25	
3728	VĂNĂTORI-NEAMȚ, jud. Neamț - Mănăstirea Neamț; corespondență; oferte materiale pentru restaurarea Biserica Înălțarea Domnului; devize pentru continuare restaurare (fațade, turlă, acoperiș, ferestre - 1931-1939); cercetare pictură (1931); descoperirea vechii picturi; recepție lucrări (1933-1935); acte financiar-contabile; deviz pentru ușa la veșmântărie (1937); lucrări de reparații curente la Biserica Sf. Gheorghe fără aviz CMI; referiri la pecetea (1547) mănăstirii Neamț, descoperită în Polonia de numismatul D. Gh. Simionescu-Simnicel; articole din ziarele „Dimineața” (31.05.1934) și „Le Moment” (29.07.1938) referitoare la pecete; CMI analizează autenticitatea peceții; mitropolitul Visarion donează (1941) Muzeului de artă religioasă o cruce pectorală cu inscripție; CMI mulțumește; memoriu privind propunerea de restaurare a întregului ansamblu (1943); deviz pentru restaurare acoperiș Bis. Înălțarea Domnului (cu caiet de sarcini, 1943); schițe-desfășurare incintă (1943); acoperișul bisericii este tot în stare precară (1947); devize reparații și amenajări la cerdacul clădirii incintă, seminar, arhondaric (cu 2 planșe-relevu arhondaric și schițe-relevu cerdac, 1951). Semnatari: Șt. Balș, V. Drăghiceanu, H. Teodoru, mitropolit Pimen, I. D. Ștefănescu, I. Mihail, V. Brătulescu, N. Ghika-Budești, I. Petrovici, N. Iorga, P. Antonescu, patriarhul Nicodim, Al. Lapedatu, Em. Costescu.	1931-1951	223	Una foto cu soborul mănăstirii din 1933
3729	VĂNĂTORI-NEAMȚ, jud. Neamț - Mănăstirea Secu; corespondență; referat pentru reparații învelitoare chilii; deviz reparații învelitoare chilii (1930); recepție lucrări (1932); deviz reparații învelitoare biserică (1938). Semnatari: N. Ghika-Budești, Șt. Balș, H. Teodoru, mitropolit Nicodim.	1930-1939	23	
3730	VĂNĂTORI-NEAMȚ, jud. Neamț - Schitul Sihăstria; corespondență; descriere urmări incendiu din 1941; referat despre lucrările urgente necesare după incendiu. Semnatari: Em. Costescu, P. Antonescu, H. Teodoru.	1941-1942	7	
3731	VĂNĂTORI-NEAMȚ, jud. Neamț - Schitul Sihla; corespondență; descriere sumară; cerere reparații. Semnatari: N. Ghika-Budești.	1923-1924	3	
3732	VĂNĂTORII MARI, jud. Vlașca - Bis. Sf. Gheorghe; chestionar.	1921	3	
3733	VĂNJU MARE, jud. Mehedinți - Bis. Intrarea în Biserică; chestionar.	1921	4	
3734	VĂNJULEȚU, jud. Mehedinți - Bis. Sf. Voievozi; chestionar.	1921	4	
3735	VĂRCIOROVA, jud. Mehedinți - Bis. de lemn Sf. Nicolae, Bis. Adormirea Maicii Domnului (Ilavița), Bis. Nașterea Maicii Domnului (Bahna); chestionare.	1921	8	

0	1	2	3	4
3736	VĂRCIOROVA, jud. Mehedinți – Ruinele mănăstirii Vodița: corespondență; cerere protejare; sumare date istorice; semnalarea valorii deosebite; articol din ziarul „Vremea Nouă” (12.04.1936) referitor la starea ruinelor; cercetare (1936); referiri la săpăturile arheologice din 1928; propuneri pentru conservare; lucrări consolidare teren din jurul ruinelor (1940). Semnatari: V. Drăghiceanu, Al. Bărcăcilă, V. Brătulescu, Ministerul Agriculturii și Domeniilor.	1934–1942	23	
3737	VĂRFU CÂMPULUI, jud. Dorohoi – Bis. Sf. Dumitru, Bis. de lemn Sf. Nicolae (Hapâi), Bis. Sf. Gheorghe (Ionășeni), Bis. de lemn Sf. Nicolae (Bogza), Bis. Sf. Gheorghe-Dobronăuți (Hapâi): chestionare.	1921	16	
3738	VĂRFURI, jud. Dâmbovița – Bis. Buna Vestire: chestionar.	1921	2	
3739	VĂRLEZI, jud. Covurlui – Bisericile Sf. Ioan Botezătorul, Sf. Voievozi și Adormirea Maicii Domnului: chestionare.	1921	7	
3740	VĂRTOAPELE, jud. Teleorman – Bisericile Sf. Gheorghe și Sf. Nicolae: chestionare.	1921	4	
3741	VĂRTOPU, jud. Dolj – Bis. Sf. Împărați și Sf. Nicolae: chestionar; corespondență; licitație pentru obținere lucrări restaurare; date istorice; descriere; deviz restaurare (cu 2 pl. – fațadă și secțiune, 1930–1932); borderou cheltuieli; recepție lucrări (1933); lucrări pictură din nou (1934). Semnatari: I. L. Atanasescu, N. Ghika-Budești, I. Mihail, C. S. Nicolăescu-Ploșșor.	1921–1935	115	
3742	VĂRTU, jud. Gorj – Bis. Sf. Vasile și Bis. de lemn Sf. Nicolae: chestionare.	1921	7	
3743	VĂRVOR, jud. Dolj – Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar. Bis. Sf. Gheorghe a schitului Târnava: chestionar; corespondență; descriere; istoric; deviz restaurare (1940–1941). Bis. Cuvioasa Paraschiva (Dobromira): chestionar. Semnatari: H. Teodoru, I. L. Atanasescu.	1921–1941	22	
3744	VLADIMIRU, jud. Gorj – Casa Gârbea: corespondență; descriere; date istorice; deviz reparații și amenajări pentru folosire drept Cămin Cultural (cu schițe-relevee, 1949). Bis. de lemn Sf. Nicolae (Lunca Mare): chestionar; corespondență; descriere; date istorice; deviz reparații și lucrări de întreținere (cu schițe-relevee, 1949). Bis. Cuvioasa Paraschiva (Negraia): chestionar; corespondență; deviz consolidare-restaurare (1946); cerere lucrări de drenare pentru consolidare teren (1947); copie după pisania din 1835; planșe (un plan de situație, plan, secțiune, fațadă – 1946). Semnatari: V. Moiescu, H. Teodoru, Em. Costescu, V. Brătulescu.	1921–1949	98	
3745	VLADIMIRU, jud. Gorj – Casa Tudor Vladimirescu: corespondență; stare precară (1931); descriere (1949); istoric; deviz, anemăsurătoare, analize prețuri pentru restaurare casă și împrejmuire (cu relevee, schițe și desene, 1949–1950). Semnatari: V. Drăghiceanu, V. Moiescu, Șt. Balș.	1931–1950	137	
3746	VLADOMIRA, jud. Iași – Bis. de lemn Sf. Ioan Botezătorul, Bis. Sf. Haralambie (Trifești), Bis. Sf. Împărați (Hermezu), Bis. Adormirea (Băleni), Bis. Sf. Dumitru (Damachi): chestionare.	1921	11	
3747	VLĂDAIA, jud. Mehedinți – Bis. Sf. Nicolae: chestionar.	1921	2	

0	1	2	3	4
3748	VLĂDENI, jud. Ialomița – Bis. Sf. Nicolae: chestionar.	1921	3	
3749	VLĂDENI, jud. Prahova – Ruine biserică veche: corespondență; cercetare; CMI aprobă demolarea. Semnatari: St. Becu, mitropolit Platon.	1928	2	
3750	VLĂDEȘTI, jud. Covurlui – Bis. Sf. Voievozi (Pașcani), Bis. Sf. Voievozi (Brănești): chestionare.	1921	6	
3751	VLĂDEȘTI, jud. Vâlcea – Bis. Nașterea Maicii Domnului: chestionar; corespondență; deviz reparații și consolidare (1935). Semnatari: N. Ghika-Budești, I. L. Atanasescu.	1921–1936	20	File deteriorate
3752	VLĂDEȘTII de SUS, jud. Muscel – Bis. Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul: chestionar; corespondență; descriere; deviz reparații acoperiș (1935); deviz restaurare (cu schițe-relevee, 1936); recepție lucrări. Semnatari: P. Demetrescu, Em. Costescu, H. Teodoru.	1921–1939	40	
3753	VLĂDICENI, jud. Iași – Bis. Sf. Nicolae: chestionar. Bis. Sf. Apostoli (Păun): chestionar; corespondență; deviz reparații în urma cutremurului (1940). Bis. Pogorârea Sf. Duh (Bucium): chestionar; corespondență; stare precar (1925); sumare date istorice; deviz reparații și consolidare (1925). Bis. Învierea Domnului (Vișan): corespondență; deviz restaurare (cu un plan-relevu, 1931). Semnatari: Șt. Balș, P. Demetrescu, H. Teodoru.	1921–1943	34	
3754	VLĂDILA, jud. Romanai – Bis. Sf. Nicolae: chestionar.	1921	2	
3755	VLĂDULENI, jud. Gorj – Bis. de lemn Nașterea Maicii Domnului (Moi): chestionare.	1921	11	
3756	VLĂNGĂREȘTI, jud. Olt – Bis. de lemn Sf. Voievozi: chestionar. Bis. de lemn Cuvioasa Paraschiva (Dienci): corespondență; deviz refacere învelitoare (1943).	1921–1943	10	
3757	VLĂSINEȘTI, jud. Dorohoi – Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar. Bis. de lemn Sf. Nicolae (Sârbi): chestionar; corespondență; biserica este demolată (1934); CMI cere trimiterea obiectelor de valoare (tâmpla, icoanele, inscripțiile) la un muzeu din Iași. Semnatari: V. Brătulescu, mitropolit Pimen.	1921–1935	14	
3758	VODĂ CAROL, jud. Teleorman – Bisericile Sf. Nicolae și Sf. Treime: chestionar.	1921	3	
3759	VOINEASA, jud. Vâlcea – Bis. de lemn Sf. Nicolae și Bis. de zid. Sf. Nicolae: chestionare.	1921	5	
3760	VOINEȘTI, jud. Dâmbovița – Bis. Sf. Voievozi: chestionar; corespondență; copie după pisania bisericii; deviz reparații (1950). Bis. Sf. Nicolae și Adormirea Maicii Domnului: chestionar; sumare, date istorice; deviz reparații (1950). Semnatari: V. Drăghiceanu, V. Moisescu.	1921–1950	48	
3761	VOINEȘTI, jud. Iași – Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar. Schitul Stavnic: corespondență; deviz consolidare-restaurare biserică (1942). Semnatari: Șt. Balș, H. Teodoru.	1921–1943	20	
3762	VOINEȘTI, jud. Muscel – Bis. Nașterea Maicii Domnului, Bis. Sf. Treime (Răceni): chestionare.	1921	6	

0	1	2	3	4
3763	VOIEVODA, jud. Teleorman – Bis. Voievozi și Sf. Gheorghe: chestionar.	1921	2	
3764	VOIVODENII MARI, jud. Făgăraș – Bis. Adormirea Maicii Domnului: corespondență; cercetare (1946); descriere; degradări multiple; pictură de valoare; CMI nu aprobă demolarea propusă de parohie; anchetă în legătură cu prăbușirea turnului clopotniță și a pronaosului (1947); deize consolidare-restaurare (cu schițe-relevee, 1948–1951). Semnatori: H. Teodoru, P. Antonescu, V. Brătulescu, V. Moiescu, Șt. Balș, C. Daicoviciu.	1946–1951	132	
3765	VOLOIACU, jud. Mehedinți – Bis. Înălțarea Domnului, Bis. de lemn Sf. Voievozi (Valea Bună): chestionare.	1921	5	
3766	VORNICENI, jud. Dorohoi – Bis. de lemn Sf. Dumitru și Bis. de zid. Sf. Dumitru: chestionare.	1921	6	
3767	VORONA, jud. Botoșani – Biserica mănăstirii Vorona: desen.	nedatat.	1	
3768	VORONEȚ, jud. Suceava – Mănăstirea Voroneț cu biserica Sf. Gheorghe: corespondență; cercetare (1937); picturile exterioare „sunt în mare parte deteriorate de intemperii, mai ales la nord, cu mari crăpături, cu tencuiala burdușită sau desprinsă” (1937); deiz reparații tencuiei și trotuar (1937); lucrările se vor executa „în prezența și sub supravegherea directă a D-lui pictor I. Mihail” (pictorul CMI); două planșe (secțiuni și plan); cercetare (1950); descriere lucrări de reparații la biserică și clopotniță; schițe; deiz reparații și consolidare (arhitectură și pictură – 1950); frescele sunt restaurate de pictorul Gh. Raicu (1951); deiz reparații învelitoare (1951). Semnatori: N. Ghika-Budești, H. Teodoru, I. Mihail, N. Iorga, Șt. Balș, Em. Costescu, mitropolit Sebastian.	1924–1952	87	
3769	VOVRIEȘTI, jud. Roman – Bis. de lemn Sf. Voievozi: corespondență; sumare date istorice; prezintă elemente arhitectonice interesante; deiz reparații (1931); deiz reparații și extindere (cu un plan – 1938). Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului (Ciurea): corespondență; deiz reparații (1931); deiz reparații și transformări (cu un plan – 1938). Semnatori: H. Teodoru, N. Ghika-Budești, Șt. Balș.	1930–1938	39	
3770	VRAȚA, jud. Mehedinți – Bis. Sf. Voievozi: chestionar.	1921	2	
3771	VULCANA BĂI, jud. Dâmbovița – Bis. Adormirea Maicii Domnului, Bis. Sf. Nicolae: chestionare. Vulcană Pandele – Biserică: schițe și desene.	1921	13	
3772	VULPENI, jud. Romanați – Bis. Sf. Nicolae (Valea Satu), Bis. Intrarea în Biserică (Călinești): chestionare.	1921	4	
3773	VULTURENI, jud. Tecuci – Bis. Sf. Voievozi, Bis. Intrarea în Biserică (Meleșcani), Bis. de lemn Sf. Voievozi (Lichișeni), Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului (Bălănești): chestionare.	1921	11	File degradate
3774	VULTUREȘTI, jud. Olt – Bis. Sf. Voievozi: chestionar; corespondență; cercetare pictură (1923); lucrările de curățire a picturii se vor face „fără să i se aducă nici o atingere prin retușări sau renovări”. Bis. Sf. Nicolae (Valea lui Alb): chestionar.	1921–1925	28	
3775	VULTUREȘTI, jud. Vaslui – Bis. Sf. Nicolae, Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului: chestionare și corespondență.	1921–1926	7	

0	1	2	3	4
3776	VULTURU, jud. Putna – Bis. Sf. Ioan Botezătorul (devastată în timpul primului război mondial), Bis. Sf. Nicolae (Bojărâu): chestionare.	1921	9	
3777	ZAGAVIA, jud. Iași – Biserica fostei mănăstiri Zagavia: chestionar; corespondență; deviz reparații (1936). Bis. de lemn Sf. Dimitrie (Sticlăria): chestionar. Semnatari: H. Teodoru, mitropolit Nicodim.	1921–1936	10	
3778	ZALĂU, jud. Sălaj – Statuia lui Wesselenyi: corespondență; statuia fusese demontată în 1935; CMI cere reamplasarea statuii pe vechiul loc. Semnatari: N. Iorga și Prefectura Sălaj.	1939–1940	4	
3779	ZAMFIRA, jud. Prahova – Mănăstirea Zamfira cu biserica Sf. Treime (din cimitir) și biserica mare (Intrarea în Biserică): chestionar; corespondență; deviz pentru construire stăreție și ateliere (cu 4 planșe – 1935); deviz reparații bis. Sf. Treime (1938); deviz reparații clopotniță (1939); cercetare (1940); descriere urmări cutremur (1940), mai afectată este bis. Sf. Treime (șubrezire structură de rezistență, prăbușire pietre sculptate de la ferestre); bis. Intrarea în Biserică are picturi de N. Grigorescu; deviz consolidare și reparații la cele două biserici și la clopotniță (cu un plan al bis. Sf. Treime – 1941); situație definitivă cu lucrările executate la bis. Sf. Treime. Semnatari: D. Ionescu Berechet, S. Becu, Em. Costescu, Prefectura Prahova, H. Teodoru.	1921–1943	86	File degradate
3780	ZAMOȘTEA, jud. Dorohoi – Bis. Sf. Ioan Botezătorul, Bis. de lemn Sf. Voievozi (Ciomortan): chestionare.	1921	7	
3781	ZANCA NOUĂ, jud. Romanți – Bis. Sf. Ioan Botezătorul: chestionar.	1921	3	
3782	ZĂNOAGA, jud. Prahova – Bis. Sf. Împărați: chestionare; corespondență; descriere; schițe-detalii (1933); deviz reparații și consolidare (1934). Semnatari: Șt. Balș, N. Ghika-Budeștili.	1921–1937	25	
3783	ZĂNOAGA, jud. Romanți – Bis. Sf. Nicolae: chestionar.	1921	3	
3784	ZĂPODENI, jud. Vaslui – Bis. de lemn Sf. Nicolae: chestionar; corespondență; cercetare (1939); descriere – „Este de proporții impunătoare, excepțional de mare pentru o biserică de lemn”; după tradiție, ar fi veche de peste 300 de ani; deviz reparații și consolidare (cu schițe – 1939); lucrări care denaturează formele monumentului (învelitoare de tablă în locul celei de șindrilă); proiect pentru construire clopotniță (cu 8 planșe – 1942). Bis. de lemn Sf. Gheorghe (Portari): chestionar. Semnatari: Șt. Balș, H. Teodoru, I. Mihail.	1921–1943	55	
3785	ZĂRNEȘTI, jud. Argeș – Bis. Nașterea Maicii Domnului, Bis. Sf. Nicolae (Cacaleți): chestionare.	1921	6	
3786	ZĂRNEȘTI, jud. Brașov – Biserica din cimitir: corespondență; descriere sumară.	1946	5	
3787	ZĂVIDENI, jud. Vâlcea – Bis. Adormirea Maicii Domnului (Bărbuceni): chestionar; corespondență; descriere; deviz reparații și consolidare arhitectură și pictură (cu 8 planșe-fațade, secțiuni, plan – 1928); recepție lucrări (1930–1931); deviz lucrări pentru eliminare igrasie (1939); deviz consolidare (1941). Semnatari: I. L. Atanasescu, I. Mihail, H. Teodoru.	1921–1941	47	

0	1	2	3	4
3788	ZĂVOENI, jud. Vâlcea – Bis. Cuvioasa Paraschiva (Vărlenii), Bis. Sf. Nicolae (Ștefănești), Bis. Sf. Voievozi (Ceopoești), Bis. Intrarea în Biserică (Linia Dealului): chestionare.	1921	7	
3789	ZEBIL, jud. Tulcea – Bis. Sf. Dumitru: chestionar.	1921	3	
3790	ZEGAI, jud. Mehedinți – Bis. de lemn Sf. Nicolae, Bis. de lemn Adormirea Maicii Domnului (Bădești-Ciolanul): chestionare.	1921	5	
3791	ZEGUJANI, jud. Mehedinți – Bis. Sf. Nicolae: chestionar și schițe.	1921	5	
3792	ZEICOIU, jud. Dolj – Bis. de lemn Sf. Gheorghe, Bis. de lemn Sf. Gheorghe (Hălângești): chestionare.	1921	7	
3793	ZIGONENI, jud. Argeș – Bis. Sf. Îngeri: chestionar.	1936	4	
3794	ZILIȘTEANCA, jud. Buzău – Bis. Sf. Dumitru (degradată în primul război mondial – a fost folosită ca lagăr și apoi grajd), Bis. Sf. Împărați (Haimanale), Bis. de lemn Sf. Voievozi (Aliceni): chestionare.	1921	9	
3795	ZIMBORU, jud. Cluj – Bis. de lemn (1700): corespondență, bisenca este mutată la Ardeleni, jud. Vâlcea.	1940	3	
3796	ZIMNICEA, jud. Teleorman – Bis. Sf. Împărați, Bis. Sf. Apostoli: chestionare.	1921	8	
3797	ZIMNICELELE, jud. Teleorman – Bis. Sf. Nicolae, Bis. Sf. Împărați (Năsturelu): chestionare.	1921	5	
3798	ZĂMBREASCA, jud. Teleorman – Bis. Sf. Apostoli: chestionar.	1921	2	
3799	ZLATA, jud. Teleorman – Bis. de lemn Sf. Dumitru: chestionar; corespondență; deviz restaurare (cu schițe – 1939). Bis. Sf. Nicolae (Dracea): chestionar. Semnatar: H. Teodoru.	1921–1939	13	
3800	ZLATNA, jud. Alba – Bis. greco-catolică Adormirea Maicii Domnului: corespondență; cerere reparații; controverse în legătură cu proprietatea asupra terenului (1939–1940); cercetare (1944); procese-verbale cu descriere lucrări pentru identificare conținut inscripție de pe perețele care desparte naosul de pronaos și al celei din naos; transcriere inscripții; propuneri restaurare. Bis. ortodoxă Sf. Nicolae: corespondență, cerere finanțare pentru lucrări de reparații (1931). Semnatori: N. Ghika-Budești, V. Moisescu, B. Brătulescu, arhiepiscop și mitropolit Al. Nicolescu, D. Constantinescu (Institutul de Istorie Națională „A. D. Xenopol”), G. Pascu.	1931–1945	36	
3801	ZLOTEȘTI, jud. Teleorman – Bis. Sf. Nicolae: chestionar.	1921	5	
3802	ZMEURATU, jud. Vâlcea – Bis. de lemn Intrarea în Biserică: chestionar.	1921	3	
3803	ZOLT, jud. Severin – Bis. de lemn (1775): corespondență; pictată de Teodor Zugravu și Atanasie din Lugoji în 1781; deviz reparații (inclusiv pictură). Semnatori: H. Teodoru, episcop Veniamin.	1943	7	
3804	ZORLENI, jud. Tutova – Bis. Sf. Gheorghe: chestionar.	1921	3	
3805	ZVORIȘTEA, jud. Dorohoi – Bis. Adormirea Maicii Domnului: chestionar; corespondență; text inscripție aflat pe piatra de mormânt a familiei Moruzzi; caiet de sarcini pentru pictură din			

0	1	2	3	4
	nou (1940). Bis. de lemn Sf. Voievozi (Dealu): chestionar; corespondență; CMI nu acceptă mutarea bisericii; instrucțiuni pentru mutarea bisericilor de lemn (tipizat). Bis. Sf. Voievozi (Șerbănești), Bis. de lemn Sf. Voievozi (Poiana), Bis. de lemn Sf. Nicolae (Borzești): chestionare. Semnatari: I. Mihail, H. Teodoru.	1921-1942	23	
3806	ZVORSCA, jud. Romanați – Bis. Sf. Nicolae: chestionar.	1921	3	
3807	Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice (1919). Corespondență; memoriu pentru îmbunătățirea Legii monumentelor istorice. Semnatari: regele Ferdinand, dr. C. Angelescu (ministrul Cultelor și Instrucțiunii), I. L. Atanasescu.	1919-1939	12	

1. Prof. dr. Petre ALEXANDRESCU – directorul Institutului de Arheologie din București
2. Conf. univ. dr. Ștefan ANDREESCU – istoric
3. Arh. Alexandru BELDIMAN – președintele Uniunii Arhitecților din România
4. Horia BERNEA – directorul Muzeului Țăranului Român
5. Conf. univ. Oliviu BOLDURA – pictor restaurator
6. Prof. ing. Alexandru CIȘMIGIU
7. Dr. Nicolae CONSTANTINESCU – arheolog
8. I.P.S. DANIEL – Mitropolit al Moldovei și Bucovinei
9. Dr. Peter DERER. – arhitect
10. Dr. Alexandru DIACIOV – arheolog
11. Hermann FABINI – arhitect
12. Prof. dr. Dinu GIURESCU
13. Căilin HOINĂRESCU – arhitect
14. Sanda IGNAT – arhitect, director al Centrului de Proiectare pentru Patrimoniul Cultural Național
15. Dr. Kovacs ANDRAS – istoric de artă
16. Conf. univ. Dan MOHANU – pictor restaurator
17. Dr. Monica MĂRGINEANU-CÎRSTOIU – istoric de artă
18. Dr. Cezara MUCENIC – istoric de artă
19. Arh. Dan NICOLAE – dir. adj. Direcția Monumentelor Istorice
20. Dr. Paul NIEDERMAIER – arhitect
21. Dr. ing. Nicolae NOICA – Ministrul Lucrărilor Publice și Amenajării Teritoriului
22. Ing. Constantin PAVELESCU
23. Prof. dr. Andrei PIPPIDI – președintele Comisiei Naționale a Monumentelor Istorice
24. Dr. Marius PORUMB – membru corespondent al Academiei, directorul Institutului de Istorie
25. Dr. Voica-Maria PUȘCAȘU – arheolog
26. Dr. Nicoale SABĂU – istoric de artă
27. Arh. Șerban STURDZA
28. Prof. dr. Aurelian TRIȘCU
29. Arh. dr. Nicolae VLĂDESCU
30. Prof. dr. Sanda VOICULESCU
31. Colonel Virgil VOICULESCU

Tehnoredactarea, culegerea și tiparul realizate la **TIPORED S.R.L.**, București
Tel.: 315 82 07/147; Tel./Fax: 778 69 76

ACEST NUMĂR
A APĂRUT CU SPRIJINUL MINISTERULUI CULTURII